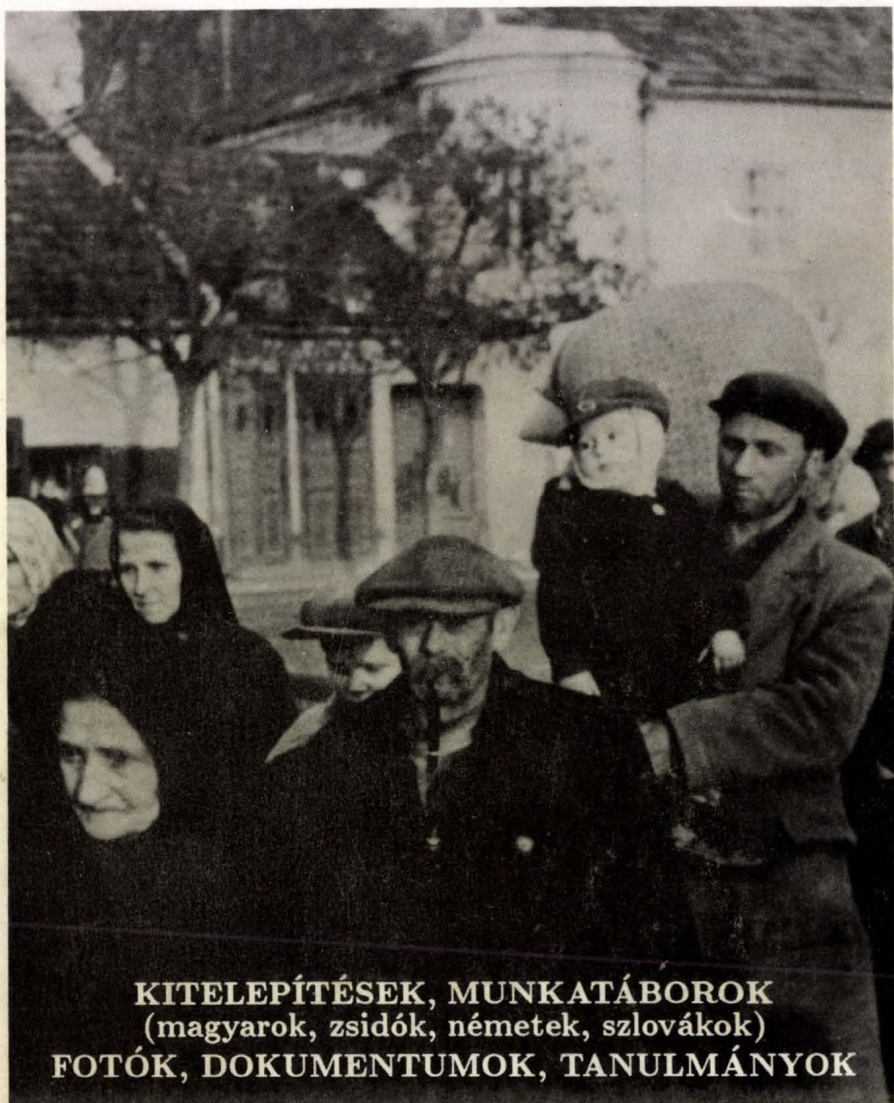

Medvetánc

TÁRSADALOM ELMÉLETI FOLYÓIRAT 88/4 · 89/1.

Ára: 50 FORINT

KITELEPÍTÉSEK, MUNKATÁBOROK
(magyarok, zsidók, németek, szlovákok)
FOTÓK, DOKUMENTUMOK, TANULMÁNYOK

TARTALOM

Egy epizód az észak-erdélyi zsidóság második világháború alatti történetéből Slachta Margit fellépése a Csík- szeredáról kiutasított zsidók érdekében	<i>Majsai Tamás / 4</i>
A hontalanság ötödik éve: 1922. Kassa	<i>Kovács Éva / 35</i>
Hazátlanok, sorakozó! Forráselemzés 1947–48-ban át- települt csehszlovákiai magyarok dokumentumairól	<i>Závada Pál / 49</i>
A magyarországi szlovákok száma 1900–1960	<i>Dávid Zoltán / 83</i>
A közép- és kelet-európai német kisebbségek kitelepítése a második világháború után	<i>R. Süle Andrea / 107</i>
Munkatáborok az azovi- és donyeci hátságon	<i>Hetesi Erzsébet – Málovics Jánosné / 131</i>
Az 1951-es budapesti kitelepítés A lehetőség	<i>Szántó András / 141</i> <i>Tar Sándor / 189</i>
Tábornok voltam Részletek egy dokumentum- portréről	<i>Csalog Zsolt / 221</i>
Radikális ideológia és kompro- misszumos gyakorlat: oktatás- politika Magyarországon a hetvenes évek elején	<i>Halász Gábor / 243</i>
A gazdasági reform a közgon- dolkodásban	<i>Vásárhelyi Mária / 253</i>
Lev Szesztov írásai elé Teremtés a semmiből A. P. Csehov	<i>Patkós Éva / 267</i> <i>Lev Szesztov / 271</i>
Egy nagy filozófus emlékére Edmund Husserl	<i>Lev Szesztov / 297</i>

Medvefánc

AZ ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóirata

EGY EPIZÓD AZ ÉSZAK-ERDÉLYI ZSIDÓSÁG MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATTI TÖRTÉNETÉBŐL

Slachta Margit fellépése a Csíkszeredáról kiutasított zsidók érdekében

1941. november 7-én Csíkszeredáról 24 zsidó családot utasított ki a helyi katonai hatóság, anélkül, hogy akár formálisan is megindokolta volna eljárását. A kitiltottakat lakóhelyük azonnali elhagyására szólították föl. A határozat végrehajtását már másnap megkezdték, s valamennyiüket kitelepítették a román–magyar határzónába, az ún. senki földjére. A szerencsétlenek hat napig tartózkodtak a szabad ég alatt, majd visszazállították őket Csíkszeredára, ahonnan 16-án este tizenhárom családot (negyvenkét főt) Kőrösmező határtelepülésre¹ irányítottak azért, hogy illegálisan orosz területre tegyék át őket. Az akció során – a hivatalos jelentés szerint² – tizenkilenc személy eltűnt.

1942 júniusában Csíkszeredán a helyi rendőrhatalóság ismét megkísérelte előbb tizenkilenc, majd rövidesen újabb huszonkét zsidó család kiutasítását. Szinte kivétel nélkül olyan családokét, ahol a családfenntartó férfiak munkaszolgálaton³ voltak. Az eljárás indokát a 8.130/1939. ME. sz. rendeletre hivatkozással⁴ abban jelölték meg, hogy „a kitiltottnak, valamint családtagjainak Csíkszereda m. városban és általában a határsávbán való tartózkodása a honvédelem érdekeit veszélyezteti és állambiztonság szempontjából káros”.⁵

Az alább bemutatandó dokumentumok e két esemény részleteibe engednek közelebbi betekintést. Az időben egymástól elkülönülő két eljárás együttes közlését a nyilvánvaló szempontokon túl külön is indokolja, hogy Slachta Margit, a Szociális Testvérek Társasága⁶ főnöknője mindkét esetben nagy erőfeszítéseket tett a kiutasítottak érdekében. Hasonlóan közös vonásuk, hogy egyebek mellett jelzik, a zsidósággal szembeni erőszakos fizikai fellépés már az 1944-es német megszállás előtti időszakban is bekövetkezett Magyarországon. Ezzel összefüggésben nem érdektelen röviden utalnunk arra, hogy 1938-ban például, a Felvidék visszafoglalásakor Kassáról hasonló céllal, mint most Csíkszeredában, háromszáznegyven zsidó származású személyt hurcoltak ki teherautón a szlovák határterületre.⁷ Több azonos jellegű kárpátaljai razzia is ismert. Erdély területén az itt tárgyaltakon kívül még szintén került sor kiutasításokra, atrocitásokra, Csíkszeredán pedig úgyszólván rendszeresek voltak az ilyen és hasonló esetek.⁸ A legmegdöbbentőbb eset a példák sorában az 1941 nyarán – ugyancsak Kőrösmező központtal⁹ – végrehajtott deportálás. A második világ-

háború kirobbanását követően, amikor a katonai vezetés és a szélsőségesebb fel fogású politikai vezető körök számára konkrét lehetőségként kínálkozott a zsidókérdés hathatósabb „megoldása”, mintegy 20 000 zsidó származású magyar állampolgárt deportáltak a galíciai hadművelleti területre, ahol nagy többségüket legyilkolták. (Egyes források szerint ennek az akciónak keretén belül száz-ezer Magyarországon élő zsidó kitelepítésének terve is felmerült. A deportálás maga egyébként, a technikai perfekcionalizmustól eltekintve, tökéletes prefigurációja volt az 1944-ben megismert „megoldásnak”).¹⁰ Lényegesen kevesebbet érintően, de néhány esetben még ezután is sor került hasonló célú deportálásokra. Az újvidéki vérengzésnek áldozatul esett zsidók nagy számaránya is köztudott.

Mint a kiutasítási határozatok indoklása is mutatja, a csíkszeredai — és feltehetőleg az ehhez hasonló egyéb — kitiltásoknak valós jogi alapja nem volt. A sokszor felhozott, ám minden konkrétumot nélkülöző vádak mögött — mint amilyenek a „nemzet vitális érdekei iránti közömbösség”, a „politikai megbízhatatlanság”, az „ellenséggel való összejátszás”, a „kémkedés”, a „nagy nemzeti küzdelem” közepette való elégedetlenség-szítás — pusztán az a vélemény állott, hogy a revízióig egyébként is ellenségesnek tekintett államok területén élő zsidóság természetes érdekei nyilvánvalóan nem egyeznek meg a német orientáció híveivel. Jól érzékeltetik ezt a csíkszeredai rendőrség havi politikai helyzetjelentéseinek az 1941. évi zsidó-kiutasításokról szóló részletei. „A zsidóság utolsó reményét látta teljesülni, amikor kitört a német—szovjetország háború. Bizakodó hangulatukat szinte napok alatt lelohasztotta a német és szövetséges csapatok győzelmes előtörése. A zsidóságnak ez a feltűnő viselkedése a lakosság körében általános zsidóellenes hangulatot teremtett, s nagy meglepéssel szemlélik, hogy a hatóságok erélyesen végrehajtják a zsidók kiutasítását, majd legújabbban a városból való tömeges kitiltásukat.”¹¹ „A zsidóság hangulata a kiutasítások hatása alatt nyomott. A katonai közigazgatás alatt harminchét család ellen hozott kiutasítási eljárás jogerősen befejezést és végrehajtást nyert. A polgári lakosság viszont megnyugtatólag vette tudomásul, hogy hiábavaló volt a zsidók minden igyekezete, a rendőrhatalóság szigorúan végrehajtotta a jogerős határozatokat.”¹²

A közreadott forrásokból kitűnik, hogy Slachta Margit volt az, aki miután — gyaníthatóan az általa irányított Társaság erdélyi sejtjein keresztül¹³ — tudomást szerzett erről a legújabb kitelepítésről, magára vállalta a szerencsétlenül jártak ügyének támogatását. A Körösmezőre elhurcolt csíkszeredai családok sorsáról készített összefoglalót a budapesti társasági központban több példányban sokszorosították. A Társaság hálózatán keresztül igyekezett felelős pozícióban lévő embereket rábírn a döntések érvénytelenítésére, interveniált kormány-szerveknél, kapcsolatba lépett a klérus illetékeseivel, a zsidó segélyszervezetekkel, magánszemélyekkel.

Zádjeli Slachta Margit 1884-ben született Kassán, ahol tanítónői oklevelet szerzett, majd Kalocsán, Győrött és Budapesten folytatott tanárképző tanulmányokat. 1906-ban Berlinben munkásnevelő tanfolyamon vett részt. 1908-ban, lemondva tanári állásáról, belépett a Farkas Edit vezette Szociális Missziótársulatba és a szociális munkának szentelte életét. 1919-ben megszervezte a Keresztény Női Tábor (más néven: Katholikus Női Pártot). 1920-ban első női képviselőként beválasztották az országgyűlésbe. Képviselőisége 1922-ig tartott. Konzervatív, legitimista politikai álláspontot képviselt. Parlamenti felszólalásainak fő témája a gyermek-, nő- és családvédelem volt. 1923-ban, kiválva a Missziótársulattól, megalakította a Szociális Testvérek Társaságát. A szociális testvér ideális vonásainak a jellemzőit: tudatosságot, szabadlelkűséget, önzetlenséget, igénytelenséget, becsületes nyíltságot, törvény- és tekintélytiszteletet, életrevalóságot tartotta.

A 20-as években hosszabb időt töltött az USA-ban, ahonnan 1927-ben tért haza. 1937-ben létrehozta a Katholikus Női Szociális Képzőt. A háború után ismét képviselővé választották, 1945–1948-ig volt tagja újból a parlamentnek. 1949-ben külföldre menekült, ahol 1974-ben Buffalóban bekövetkezett haláláig főként a társulati ténykedés töltötte ki éveit.¹⁴

Életének, mindenekelőtt politikai tevékenységének megítélése még ma is igen ellentétes (jobbára indulatos) nézetek keresztüzében áll. Itt csupán arra a kétségtelen tényre szeretnénk röviden ráirányítani a figyelmet, hogy Slachta Margit egyike volt azoknak, akik Magyarországon a 30-as évek második felétől a legnyíltabban és legenergikusabban léptek fel a zsidóellenes hangulattal és intézkedésekkel szemben. Mialatt a keresztény egyházak vezetői és teológiai gondolkodóinak sorában is egyre erőteljesebben teret hódított az antiszemita ideológia, Slachta, a majdhogynem laikus egyháztag, elvi-teológiai tisztánlátással, mindenekelőtt a katolikus teológia természetjogi gondolkozásának fegyverével felvértezve határozottan elutasította a zsidótörvényeket és következetes ellenzője volt a hitleri ideológiának.

A szociális nevelőképzés során tartott előadásaiban, társasági lapjukban, *A Testvérben* és saját lapjában, *A Lélek Szavában* közölt cikkei, majd híres *Világnézeti Credoja* a keresztény alapigazságokat hangsúlyozták a rasszista neopaganizmussal szemben, kárhóztatva a „faji megszállottság híveit”.

Az üldözött zsidók melletti gyakorlati állásfoglalásainak sorában az első éppen a csíkszeredai kiutasítottakért vállalt fáradozása. Hatalmas erőfeszítéssel szervezett, intézkedett, interpellált a körösmezei deportálás áldozatai érdekében, egyik vezéregyénisége lett a kitelepítés ellen küzdők maroknyi seregének. Többek között személyesen is meglátogatta a deportáló helyeket és az átrakó határállomást, majd mintegy tizenöt oldalas részletes összefoglalást készített az út során tapasztaltakról, a visszaélésekről, s ezt az iratot számos helyre eljuttatta. A kitelepítés szörnyűségeiről személyesen tájékoztatta Horthynét is. Az 1942–1943-as szlovákiai deportálás idején hamis útlevelek szerzésével támogat-

ta a menekülteket, beadványokkal ostromolta a magyar püspöki kar tagjait, megpróbálta rávenni őket, hogy a közös cselekvés céljából keressék meg a szlovák püspöki kart, illetve közös fellépéssel gyakoroljanak nyomást a magyar kormányra és a szlovák katolikus egyházra. 1943 tavaszán személyesen járt XII. Pius pápánál, akitől a deportálás megakadályozását kérte. Római útja legalábbis hozzájárult a pápának a szlovák püspöki kart a deportálással szembeni fellépésre utasító instrukciójához és a maradék szlovákiai zsidóság 1943-as megsemmisítésének elodázásához.¹⁶ Feltétlen említést érdemel a munkaszolgálatosokkal¹⁷ szembeni visszaélések orvoslásáért kifejtett fáradozása, valamint a katolikus Szent Kereszt Egyesületen belül a zsidótörvények által sújtott konvertiták védelmére 1939 októberében megalakított püspökkari bizottságon belül viselt tagsága. Ezután már szinte magától értetődő, hogy 1944 apokaliptikus hónapjaiban megnyitotta a Társulat rendházait a menekülők előtt, természetesen minden üldözött számára érvényesen, amivel mintegy kétezer embert mentett meg.

Önfeláldozó, humánus magatartása elismerésül és a zsidóság hálijának szimbolikus kifejezésül a jeruzsálemi Jad Vasém Intézet az Igazak Ligetében való emlékfaltetés jogával ajándékozta meg.¹⁸

Személyiségét, szellemiségét érzékelteti 1943-as újévi levele: „Akarsz a veszedelmek közepette szeretteidnek kettőzött isteni segítséget? Fogadd szívedbe a mások sorsát, különösen azokét, akiket így szívedbe fogadnod nehéz. Egy haragosodét, valakiét, aki károsított, valakiét, aki megbántott. Fogadd szívedbe úgy, hogyha a tiedért imádkozol, hogy ugyanakkor azért a másikért küldesz egy igaz fohászt a mindenek Urához. Fogadj szívedbe egy **munkatáborost**, akit a korszellem kizár a testvér-közösségből. **Merd** ezekben a halálosan komoly időkben szívedből **kiűzni** a közönyt, a szeretetlenséget, a gyűlöletet, — **merd bent**, szíved legmélyén testvérednek **elismerni** azt a másik anyát és fiát, **merd befogadni** fájdalmát és hordani segíteni keresztjét. **Merd kimondani**, hogy az egyetlen keresztény és államférfiúi út az, melyen a honvédelmi miniszter jár¹⁹, amikor habozás nélkül hirdeti, hogy a munkatáboros hadiszolgálat **hazaszolgálat és nem büntetés**, hogy testi épségük és becsületük jogvédelem alatt áll éppúgy, mint a fegyvereseké. **Merd megvallani** azt, hogy te is így gondolkozol. És **merj tenni**. **Merd kérni**, kívánni, sürgetni olyan hozzátartozódtól, ki munkatáborparancsnok, hogy olyan fölöttese legyen a szolgálatosoknak, amilyen fölöttest az ő fiának kíván a fronton, vagy az ellenség fogságában. Hangoztasd előtte Krisztus örökérvényű igéit: **milyen mértékkel mérték, olyan mértékkel fognak nektek viszont mérni**. Az Úr is így fog cselekedni. Sújt vagy kímél, irgalmaz vagy elfordul, amint ti együttérzők vagy kegyetlenek vagytok.”²⁰ A korszak (egyházi) sajtójában páratlanul merész és tisztességes soraival magára vonta többek mellett Endre László alispán haragját, aki Pest Vármegye 1943. február 7-én tartott közgyűlésén az egész vármegyei közösség nevében nyilvánosan megbélyegezte: „Amikor a vármegye közönsége osztatlan lelkesedéssel fogadja és

minden erejével igyekszik előmozdítani a Kormányzóné Ö Főméltóságának a honvédcsaládok érdekében indított országos mozgalmát, ugyanakkor a legmélyebb megdöbbenéssel szerzett tudomást az azzal ellentétben álló és azt károsan befolyásoló másik megmozdulásról, amelyet Slachta Margit [...] indított azzal a jelszóval, hogy „merd a szívedbe fogadni a zsidó munkatáborost”. Akkor, amikor a vármegye közönsége tudatában van annak, hogy a zsidók az ellenük [sic!] indított háború legfőbb uszítói, akik a békés nemzeteket egymás ellen tüzelik, akik a plutokrata országban a fegyvergyárakat pénzelik, akiknek az az érdeke, hogy minél több vér és könny folyjon, akiknek kártételei ellen a magyar törvényhozás tételes törvényekkel igyekszik megvédeni nemzetünk testét és lelkét, — azoknak támogatása, vagy akárcsak érzelmi előtérbe állítása, szemben vértüket ontó magyar bajtásainkkal, a nemzet legegységesebb érdekeivel a legmélyebb ellentétben áll. A vármegye közönsége [...] súlyosan megbélyegzi és elítéli e [...] nem honleányi és a Zrínyi Ilonához, Lorántffy Zsuzsannához nem méltó kezdeményezést.”²¹ Slachta azonban hajthatatlan maradt és egyebek között így válaszolt az alispánnak: „Nehogy valaki soraimat úgy értse”, mintha „a nemzeti munkaszolgálatra behívottakat csak olyan értelemben” ajánlanám „a közösség szeretetébe, hogy ez a szeretet csak mint érzelem jelentkezzék, de nem foglalná magában azt is, hogy hitünk igazságait át kell vinni a gyakorlatba”, „kijelentem a következőket: alkuatlanul a keresztény igazságok alapján állok, tehát vallom, hogy a szeretet kötelez minket arra, hogy elismerjük — és pedig kivétel nélkül, embertársainknak Isten adta és senkitől el nem vehető természet-jogait.”²²

*

Az iratok Slachta Margit hagyatékából maradtak fenn, jelenleg Mona Ilona tulajdonában vannak, akinek a közlés lehetővé tételéért, valamint sok értékes segítségéért szerző köszönetet mond.

A dokumentumokban a rövidítéseket általában feloldottuk, a helyesírást a mai gyakorlathoz igazítottuk, az ortográfiai, névelírási stb. hibákat javítottuk. Az egyértelműséget segítő kiegészítéseink szögletes zárójelben állnak.

¹ Település Máramaros vármegye Rahó járásában. Ma Jaszinya (Szovjetunió).

² Lásd 6. sz. irat.

³ Lásd 9. sz. irat.

⁴ Lásd 12. sz. irat.

⁵ Lásd 12. sz. irat.

⁶ A Társaság 1923-ban alakult. Célkitűzése: hivatásos és képzett munkásokat adni az egyháznak és a társadalomnak a lelki és szociális szolgálat végzésére.

⁷ Pásztor József hagyatéka (Magyar Zsidó Levéltár)

⁸ Lásd 9. sz. irat, valamint a lentebbi havi politikai helyzetjelentéseket.

- ⁹ Úgy tűnik, Kőrösmező központi szerepet játszott az 1944 előtti deportálásokban, mert pl. 1942-ben, a deportálás elől Magyarországra menekülő szlovák zsidók egy csoportját is itt tették át a határon a németeknek, akik lemészárolták őket. (Lásd Slachta Margit 1942. IV. 29-én Glattfelder Gyula csanádi püspökhöz intézett levelét. Kivonatosan közli: Schmidt Mária: Közöny, szeretetlenség, gyűlölet? Katolikusok a zsidóságért. *História* 1988/2–3.
- ¹⁰ A történetek részletes feldolgozását lásd Majsai Tamás: A kőrösmezei zsidó-deportálás 1941-ben. In: *Ráday Gyűjtemény Évkönyve*. IV–V. Bp. 1986. 59–86., 195–237. o.
- ¹¹ Júniusi helyzetjelentés, 3/9–194. biz. szám. 1941. VII. 9. Párttörténeti Intézet Archivuma. 651. f. 2./1941–7–6.000.
- ¹² Júliusi helyzetjelentés. 1941. VIII. 10. uo.
- ¹³ Lásd 1. sz. irat.
- ¹⁴ Lásd Palkó Magda: Slachta Margit. In.: *Politikuspályák*, Budapest, 1984. 146–154. o.; Palágyi Natália: *Zadjei Slachta Margit a Szociális Testvérek Társaságának alapítója, 1884–1974. s. a. (ugyanaz bővített formában: A Szív 1976/2–8.)*
- ¹⁵ A jelentést közli Majsai: *i. m.* 219–227. o.
- ¹⁶ Lásd Hetényi Varga Károly: *Akiket üldöztek az igazságért*. Budapest, 1985. 427. skk., 477. skk., valamint Schmidt Mária: *i. m.*
- ¹⁷ Lásd 9. sz. irat.
- ¹⁸ Biblia: Példabeszédek 10:7.
- ¹⁹ Nagybacsoni Nagy Vilmos 1942–1943-ban volt honvédelmi miniszter. Memoárjában említést tesz az esetről. (Lásd *Végzetes esztendő*. Budapest, 1986. 159. o.) A munkaszolgálatosok helyzetének javítása érdekében hozott intézkedéseit ő maga így foglalja össze: „Megszüntettem a munkaszolgálatosoknak fogolykénti kezelését. Elrendeltem, hogy a munkaszolgálatosok ellátása megfelelő legyen. A megkívánt munkateljesítményt ne éhező emberroncokból kényszerítsék ki. Elrendeltem, hogy a betegeket és a szolgálatra alkalmatlanokat azonnal le kell szerelni. Eltiltottam a rossz bánásmódot és a testi fenyegetést. A legszigorúbb vizsgálatot indítottam és súlyos büntetéseket szabtam ki azokra, akik a munkaszázadok tagjaival brutálisan bántak, azokat bántalmazták, ütötték, verték vagy megzsarolták.” (Nagybacsoni Nagy Vilmos: *i. m.* 100. o.)
- ²⁰ *A Lélek Szava*, 1943 (10. évf.) 1. sz., január.
- ²¹ *Pest–Pilis–Kiskun vármegye alispánjának jelentése az 1942. évi november hó 16. napjától 1943. évi január hó 15. napjáig terjedő időszakról*. 2–3., Budapest, Stádium Sajtóvállalat Rt. én.)
- ²² *A Lélek Szava*, 1943 (10. évf.) 5. sz. március 1. Részletesebben lásd még: Majsai: *i. m.*

1.

*Slachta Margit levele a körösmezei plébánoshoz,
Budapest, 1940. december 9.*

(A plébános segítségét kéri a Körösmezőre hurcoltak érdekében)

40. december 9.

Főtisztelendő Plébános Úr!¹

Engedje meg, hogy az idejét az alábbi ügyben igénybe vegyem.

Csikszeredáról² kétségbeesett értesítést kaptunk, hogy a katonai hatóság minden előzetes kivizsgálás nélkül, harminc zsidó családot kiutasított, akik he-
teken át a román határon sínylődtek,³ majd mintegy 14 nappal ezelőtt Körös-
mezőre vitték őket és ott állítólag a Hármashatárhegy-vadászok laktanyájában
internálták.⁴

Az értesítés szerint ezen emberek túlnyomó része Csikszeredán, illetőleg Er-
délyben született, vagy évtizedek óta ott élnek.

Általában véve a közigazgatást már átvette a polgári hatóság⁵ és az internál-
takat is átadta nekik a katonaság. Hozzánk befutott kérelem szerint a minisz-
térium intézkedésének értelmében már vissza kellett volna őket engedni Csík-
szeredára. Ez azonban még nem történt meg.

Bocsánatot kérek főtisztelendő Plébános úrtól, hogy ezen szerencsétlen em-
berek ügyében alkalmatlankodom, azonban az illetők minden nyomorúságukon
felül még attól is rettegnek, hogy az orosz határon áteszik őket.

Az ügyben teljesen érdektelen vagyok. Semmi más nem vezet, mint Krisztus
urunk által köteleességünké tett felebaráti szeretet. Továbbá a hazafiasság. Ma-
gyarokról van szó. Állítólag ártatlanok. Mint a többiek, ők is sokat szenvedtek
eddig román uralom alatt. Borzasztó nekem az a gondolat, hogy visszakerülvén
az anyaországhoz, magyar hatóságok részéről érjen valakit ártatlanul igazságtal-
anság, csak azért, mert ezen vagy azon fajhoz tartozik.

Plébános úrhoz intézett tiszteletteljes kérelmem ez:

Kegyeskedjék az Üdvözítő szeretetért a legsürgősebben tájékozódni a tény-
állás valósága felől. Elfáradni a laktanyába és ott megtudakolni, hogy milyen
címen vannak internálva, megtekinteni, mi módon vannak elhelyezve, van-e
ennivalójuk, miért nem engedik őket vissza Csikszeredára és mit kell, illetőleg
lehet tenni érdekükben.

Ne méltóztassék csak a katonai vezetőség információjára támaszkodni. Ké-
rem az illetőket is kihallgatni. Azt hiszem, ez az a csoport ember, kikről a csík-
szeredai állami szociális megbízott elbeszélte, hogy milyen kegyetlen helyzetbe
hozták őket a magyar és román sorompó közt tartva, és még azt sem engedték
meg, hogy ételt adjanak nekik, még a gyermekeknek sem.

Szükségem van teljesen megbízható adatokra, mert másképpen nem tudok nyugodtan eljárni az illetékes hatóságoknál, melyek rendet ugyan akarnak, sokszor szigort is alkalmaznak, de távol van tőlük az embertlenség és a szadizmus.

Kérem azt is megírni, hogyha megkapják a Csíkszeredára visszaszállítási engedélyt, milyen föltétlen költségek lennének feltétlen szükségesekek, melyeket ők maguk, vagy a csíkszeredai hozzátartozók nem tudnak fedezni.

Legyen szabad Plébános úr válaszáat postafordultával kérnem, esetleges költségeit köszönettel megtérítjük.

Előre is megköszönve emberszeretetét és fáradozását, maradok Plébános úrnak

Krisztusban kiváló tisztelettel
főnöknő

Az erdélyi ügyek azért is fekszenek szívemen, mivel méltóztatik tudni, hogy az egész huszonkét éves román éra alatt testvéreink ott annyit dolgoztak.⁶

(Géppel írt, eredeti, szubszkribálatlan másodlat; a levél második oldalának alján néhány érdektelen kézírásos feljegyzés; Mona Ilona tulajdonában.)

¹ Závodnyik Tibor (?)

² Csík vármegye székhelye, lakosainak száma kb. 5 000. A zsidóság aránya az 1900-as népszámlálás szerint: 6 százalék.

³ Valójában hat napig. Az esetet említi Tilkovszky Lóránt is (*Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–41*. Budapest, 1967. 295. o.) Hivatkozott forrása azonban, mely alapján 200 kitelepített családról tud, téves. A kiutasítás 78 személyt érintett (lásd 5. sz. irat)

⁴ Közelebbről lásd 5. sz. irat.

⁵ Az ún. keleti és erdélyi területek közigazgatásáról szóló 7.800/1940. ME. sz. rendeletet kiegészítő 912/1940. BM sz. rendelet szerint 1940. november 26-án lépett hatályba a polgári közigazgatás.

⁶ Utalás arra, hogy az 1920-as évektől a Szociális Missziótársulat, majd később a Szociális Testvérek Társasága (Erdélyben 1927-től működtek e néven) igen kiterjedt szociális, karitatív és növelési munkát folytatott Romániában is, mindenekelőtt annak erdélyi részén. Tevékenységüket 1930-ig Ikrik Auguszt, majd Veress Marianne irányította.

2.

*Shalkház Sára¹ levele Petra szociális nővérhez,
Técső, 1940. december 20.*

(Beszámol a kitelepítettek ügyében tett lépéseiről)

Técső, 1940. december 20.

Drága jó Petra testvér²,
[...]

Telefonbeszélgetésünk után leghamarabb csak másnap, [15-én] vasárnap délből indulhattam Kőrösmezőre, ti. aznap volt menetrendváltozás. Kőrösmezőre késve, 4 óra körül érkeztem s egy szánon mentem a plébániáig, ahol kerestem a plébánost, de nem találtam. Ekkor megindultam Berkovits Bernátot³ megkeresni, akit sikerült is hosszabb utánjárással megtalálnom.

Hosszú ideig beszélgettem vele meg nagynénjével, akinek a leányát, vejét és unokáját tették át a határon. Természetes, hogy hosszas kérdezősködés, magyarázat után állott csak úgy-ahogy világosan előttem a helyzet. De az alapvető tévedés itt van, mert én **azonnal akartam menni a századoshoz, de ők azt mondták, hogy aznap nem lehet, mert vasárnap van.** Erre azt kérték, hogy próbáljam meg kieszközölni, hogy ők a Tatár-hágónál az orosz határra menjenek s ott az oroszoknál érdeklődhessenek, hogy látták-e az illetőket. Hajlandók csendőri, vagy katonai kísérettel menni, csak engedjék meg. Erre rögtön elindultunk, hogy telefonáljunk Rahóra. Fel akartam hívni az ottani főszolgabíró, akit igen jól ismerek⁴ s őt megkérni, hogy a katonai parancsnokságon eszközölje ezt ki. Sajnos, vasárnap lévén, telefonszolgálat nem volt Kőrösmezőn. Erre Berkovitsék azt mondták, hogy egy vonat hétkor indul Rahóra. Azzal akartam Rahóra menni s gondoltam, ott felkeresem nemcsak a főszolgabíró, hanem az ottani katonai parancsnokot is. Ki is mentünk az állomásra, azonban ez a vonat már megszűnt. Nem volt más vonatom, mint az éjjel kettőkor induló gyors. Így abban állapodtam meg velük, hogy ezzel a vonattal visszajövök Técsőre és másnap telefonon próbálok a rahói főszolgabíró közbenjárásával nekik engedélyt szerezni, sőt, esetleg Ungvárra is telefonálok ebben az ügyben. Azonban hétfőn délután mindenképpen felhívom telefonon Berkovitsot s megmondom neki, mi az eredmény. Az állomáson hosszabb ideig ők is kint voltak, mert vártak valakit s így együtt ültünk és beszélgettünk. Az asszony elmondta, hogy hogyan tették őket át, hogyan jöttek vissza, meg azt is, hogy egyáltalában mióta [Csík]szeredáról eljöttek, miként mentek keresztül. Szegényt roppant sajnáltam, mert láttam, hogy rettenetesen le van törve. Mikor az asszony egy percre távozott, Berkovitsal egyedül voltunk s mindketten arra a megállapodásra jutottunk, hogy nincs

az oroszok elfogták s internálták volna [őket]. Közben odajött egy detektív is, akit bemutatnak nekem s akivel erről az ügyről beszélgettünk s ő azt mondta, hogy legyenek nyugodtak, mert egész biztosan elvitték őket Stanislauba. A detektívtől megkérdeztem, hogy vajon olyan helyen tették át [őket], hogy remélhették azt, hogy hamarosan egy községbe jutnak, mire az azt válaszolta, hogy igen. A plébánost másodszor is kerestem, de akkor sem találtam. Másnap reggel azután azonnal felhívtam a rahói főszolgabíró, aki azonban azt mondta, hogy senkinek sem adhatnak arra engedélyt, hogy a határra menjen, még katonai kísérettel sem. Különben sem lenne értelme, mert az oroszok nem állanak szóba senkivel sem. Délután azután telefonon kerestem Berkovitsot, nem találtam, de az üzenetet átadtam neki. Minden helyről azt mondták, hogy csak a külügy útján lehet érdeklődni.

[...]

Pozitív adatokat adni én nem tudok, csak azt tudom, amit ők mondtak nekem: hogy teljesen szabálytalanul tették át [őket], miután megígérték nekik az ot-tani százados, hogy keddig vár s azután váratlanul vasárnap éjjel áttette őket, másnap reggel, hétfőn pedig megjött a rendelet, hogy szabadon engedhetők.⁵

Azt tudom – szintén az ő előadásukból –, hogy volt közöttük egy 79 éves férfi, egy hétéves fiúcska és két nem normális nő, akik Csíkszeredán is közadakozásból éltek. Mikor szekéren vitték őket, a fiúcska hangosan sírt, annyira félt, azt mondják, még a katonák is elfordultak, csak a százados volt irgalmatlan. Kimondottan adatokat nem tudok, csak amiket tőlük hallottam, de emellett írhatok még más is, olyat, ami független ettől, de szintén felháborító, hogy a keresztény Magyarországon megtörténhetik.

[...]

Hálás szeretettel:

Sára tv [s. k.]

(Géppel írt, szubszkribált eredeti, Mona Ilona tulajdonában.)

¹ Shalkház Sára (1898–1944; 1943-tól: Salkaházi Sára): tanítónő, újságíró, 1930-tól szociális nővér. A Szociális Testvérek Társasága tagjaként elsősorban leánymunkával foglalkozik, majd miután a háború kitörése következtében braziliai missziói útja meg-hiúsul, a legkülönbözőbb feladatok végzését vállalja magára: 1939 tavaszától két évet dolgozik Kárpátalján a „magyar a magyarért” mozgalom keretén belül (mint ONCSA-munkás) szociális előadóként és gondozóként, 1942-től pedig a katolikus Dolgozó Leány Mozgalom országos vezetője. A Mozgalom balatoni villájában 1944-ben 30 menekültet bújtat. 1944. december 27-én a nyilasok a Bokréta utcai munkásnő-otthonból néhány menekülttel együtt elszállítják és feltehetően még aznap meggyilkolják a Duna-parton.

² Rónai Erzsébet, a Szociális Testvérek Társasága tagja, ebben az időben Budapesten, a társaság Thököly úti központjában, az ún. anyaházban tevékenykedett.

³ Valószínűleg Schultz Benőné (lásd 3., 5., 6. sz. iratok) unokaöccse lehetett.

⁴ Gorzó Ernő (?)

⁵ A rendelkezés 9-én (hétfőn) érkezett meg. Lásd ehhez 4–5. sz. irat.

3.

*Schultz Benőné levele Slachta Margithoz,
Csíkszereda, 1941. január 2.*

(Gyermekei megmentését kéri)

Csíkszereda, 1941. január 2.

Kedves Margit Testvér,

csak ma jutottam hozzá, hogy megköszönjem azt a határtalan testvéri szeretetet, melyben részesített. Hazaérkezésem óta beteg vagyok, s alig tudtam annyira vinni, hogy szánon kimenjek [Csík]somlyóra és átadjam a küldött levelet, de sajnos, a vezető testvér nem volt otthon, s így vele beszélni nem tudtam.¹

[...]

Itthon még sokkal inkább átérzem fájdalmamat, mert állandó látogatóim még jobban felkavarnak és a többi hiányzó családok hozzátartozói is hozzám hozzák fájdalmukat. Így valóságos siralomház van nálam. De fokozza ezt az is, hogy az itteni közvélemény, illetve a vezető körök, nincsenek belenyugodva visszatérésünkbe s nem vetnek számot azzal, hogy igazán a halálból menekültünk meg, hanem egyre olyan hangok hallatszanak, hogy ők továbbra is a katonai közigazgatás határozataihoz tartják magukat,² s minket közigazgatásilag kiutasítottak tekintenek. Ezt felelős vezető emberek hangoztatják. Csak azt nem tudom, miért? Hiszen ők maguk sem tudnak semmi bűnt felhozni ellenünk azon kívül, hogy zsidók vagyunk. S ezt is csupán azok ellen, kik egy ötletszerű válogatás folytán ennek a rettenetes manővernek áldozatai lettünk.

[...]

szeretettel üdvözlí

Schultz Benőné [s. k.]

Csíkszereda

Rákóczi út 113.

(Géppel írt, szubszkribált eredeti; név alatti cím aláíróétól idegen kézírással; Mona Ilona tulajdonában.)

¹ A levél ismeretlen. A Társaság tagjai a helybeli szülőotthont irányították. Vezetőjük: Strobl Emma (1906–1968), társulati nevén: Gerta testvér.

² Lásd ehhez 1. sz. irat 5. sz. jegyzet.

4.

*Slachta Margit levele Kozma Miklós kormányzói biztoshoz¹
Budapest, 1941. január 10.*

(A Kőrösmezőre kitelepített zsidók ügyének kivizsgálását kéri.)

XIV., T. Kököly út 69.

Telefon: 29–66–11

Budapest, 1941. január 10-én

Nagyméltóságú
Kozma Miklós
kormánybiztos úrnak

Ungvár

Kegyelmes Uram!

[...]

Hozzám ez az eset mint szociális munkához került, hogy milyen kapcsolaton fordultak hozzám, nem tudom. Talán lent Csíkbán dolgozó testvéreim révén hallottak rólam. Én pedig azért nem térek ki az elől, hogy megtegyem, ami módomban áll, mert keresztény meggyőződésemből folyólag ellene akarok dolgozni minden igazságtalanságnak és magyar voltomból folyólag meg akarok akadályozni minden irányzatot, mely hazánkat bárki előtt, de főleg a visszacsatolt területek előtt diszkreditálja és így a csatolt részek és az anyaország közti kapcsolatot lazítja.

De aggodalom is vezet akkor, mikor az illetékes tényezőktől elvi alapon jogvédelmet kérek és kérem, hogy akadályozzák meg az itt és ott is jelentkező önkényt, mert ez rendkívül gyorsan bomlaszt. Ma még másokat ér az anarchia, de holnap vagy holnapután éppúgy azokra az osztályokra kerülhet sor, melyek ma a gyengékkel szemben a visszaéléseket maguknak megengedik és azok sorsa majd bennünket is magával ránt. A jogrend lazulása általában aláaknázza a közbiztonságot, mely eddig olyan nagy volt hazánkban. És ha már ott tartunk, hogy az egész vonalon nem képesek a hatóságok a helyzetnek teljes urai lenni és szemet kell hunyniok helyi kis pasák kilengései előtt, legalább maradjon a jogelv egyes vonatkozásokban és területeken érintetlen, amilyen például Kárpátalja, mely abban a szerencsés helyzetben van, hogy kormánybiztosa volt belügyminiszter, tehát elsősorban értékeli a jogelvek érvényben tartásának jelentőségét és elsősorban nem engedheti, hogy saját hatáskörében levő területen éppen azok éljenek vissza helyzetükkel, akik az országnak és polgárainak védelmére hivatottak.

Mielőtt a szóban levő szerencsétleneket Kőrösmezőn áttették a határon orosz területre, telefonon kértem a belügy közbiztonsági osztályát intézkedés végett. – Szombat volt, weekend, így nem tudtam már az osztályvezető miniszteri ta-

nált Kőrösmezőre a határvadászokhoz, azonban ez csak formai intézkedés volt. Hogy mennyire az volt, mutatja a folytatás. Pál Gábor, csíkszeredai képviselő, ismételten sürgette a kaszárnyába internáltak szabadon bocsáttatását. A minisztérium ilyen értelemben intézkedett is. Az intézkedés azonban hetek sürgetése után is vagy későn érkezett, vagy hiába intézkedtek, a határvadászok nem vették azt tekintetbe. És embertelen tettük után a belügy állítólag azt felelte, hogy az ügy be van fejezve.

Ezek után Nagyméltóságodhoz fordulok és kérem, hogy a közbiztonság érdekében, kegyeskedjék az ügyet kézbe venni és **lényegében** elintézni. Az anarchiát csak a kezdetén lehet megfogni. Kérem továbbá, hogy az eltűntek felkutatását kegyeskedjék hivatalos úton elrendelni, hogy aki még él, hazakerülhessen, aki meghalt, annak halála megállapíttassék, és mindenki, aki embertelenül és önkényesen járt el, az ország törvényeinek keretei közé helyezkedjék.

[...]

Nagyméltóságodnak kiváló tisztelettel

Slachta Margit [s. k.]

(Géppel írt, szubszkribált eredeti, OL K 429 (Kozma iratok 36. cs. 871. t.)

A levél felső részén: Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosa feliratú érkezési pecsét. Érkezett: 1941. jan. 13., levéltárató: 871. szám, Előszám, Utószám, Melléklet: a levél hátoldalán kézírással: 139/1–941. sz. azonnal, velem, olvashatatlan monogram.

- ¹ Kozma Miklós (1884–1941) az 1918 végével szerveződő ellenforradalmi mozgalom egyik vezéralakja, többek között a szegedi nemzeti hadsereg propaganda- és védelmi osztályának vezetője, a MOVE egyik irányítója, a Horthy-korszak politikájának rangos személyisége. Elsősorban a Gómbös-csoport híve. 1920-tól az MTI, 1925-től pedig a Magyar Telefonhíradó és a Rádió RT elnöke, a tisztelet 1935-ig, illetve 1937–1939-ig tölti be. 1934-től örökös felsőházi tag. 1935–1937 között belügyminiszter, 1939–1941-ben pedig Kárpátalja kormányzói biztosa.

5.

Összefoglaló jelentés a Csíkszeredáról kitelepített zsidók kálváriájáról, 1940. december

(A Csíkszereda–Kőrösmezei ügy. 1940. XI–XII. hó)

Folyó év november negyedikén délután huszonnégyszáz csíkszeredai zsidó család kapott felszólítást Éder Elemér ezredes, csíkszeredai városparancsnoktól, hogy még azon nap déli 12 óráig a város pénztárába 20–100 pengős összegeket, közmunkaváltság címén, a következmények terhére fizessen be. Tekintettel arra, hogy a felszólítás délután érkezett, aznap senki sem fizetett, annál is inkább, mert a felszólító ívet még elolvasni sem adta ki kezéből a városi kézbesítő. Más-

nap délután mind a 24 családfőt magához hívatta Albrecht főhadnagy, helyettes városparancsnok, és nyers hangon fél óra határidőt adott nekik az előírt összegek befizetésére. Ez meg is történt, de a befizetett összegekről a városi pénztár senkinek nyugtát kiállítani nem akart.

November 7-én este ugyanezen családoknak címére idézéseket kézbesítettek a rendőrség által, hogy 8-án, reggel 8 órakor állampolgársági ügyben jelenjenek meg a rendőrkülönítmény vezetőjénél. 8-án reggel [a] jelentkező családfőket a rendőrségen értesítették, hogy a városparancsnok parancsára ki vannak utasítva és déli 1 óráig el kell hagyniuk a várost. Semmi iratot nem néztek, senkit meg nem hallgattak, hanem csendőrkíséret mellett hazaküldték őket, hogy annyi holmit magukhoz vegyenek, amennyit a hátukon elbírnak.

A kiutasított családok összetétele a következő:

[...24 család, 78 személy részletes felsorolása]

A fenti huszonnégy családot november 8-án kivitték Gyimesfelsőlókra és a gyimesi hegyek legvadabb részén levő Ugra patak völgyében áttették a román határon. Olyan helyen, hol előre menni az erdőségektől nem lehetett, vissza pedig a katonai őrizet nem engedett senkit. Néhányan a vállalkozó fiatalok közül mégis elbújdostak onnan, míg a betegek, öregek, gyermekek és a miattuk távozni nem akaró családtagok ottmaradtak a szabad ég alatt november 14-ig, amikor is az éhségtől és hidegtől elgyötört társaságot lehozták és visszaszállították a csíkszeredai csendőrség udvarára, majd az esti órákban bevitték őket a fegyházba. Itt „pihentek” 16-án estig, majd mindenkivel megfizettetve a maga és családtagjai útiköltségét, elszállították őket Kőrösmezőre, a határvadász-zászlóalj 3. századának laktanyájába.

Ideszállították a következő családokat [... 13 család felsorolása]

Odaérkezésükkor a parancsnokló százados azt sem tudta, miért küldik őket, de fölötteseitől megérdeklődve, tudomására hozták, hogy át kell tennie őket az orosz határon. A laktanyában két szobát bocsátottak a szerencsétlenek rendelkezésére, hol a cementre leterített szalmán aludtak, nők és férfiak egy helyen, a legelemibb tisztálkodási lehetőségektől is megfosztva és kitéve durvább érzésű katonák és főleg az alantas tisztek gorombaságainak. Így megtörtént, hogy Asztalos hadnagy a férfakkal klozetet takarított, míg egyes nőket letegezve, zárkába is tétetett, mert tiltakoztak az ellen, hogy családtagjaiktól elválasztva tegyék át őket a határon.

A szerencsétlen emberek, a hideg cementtől még jobban megbetegedve, várták a hozzátartozóiktól néha odakerült lapokon jelzett szabadulást. Ugyanis a postát csak elvétele kapták kézhez, a szolgálatos tiszt jó- vagy rosszindulata szerint. A szabadulás helyett azonban december 5-én osztályozni kezdték őket és még a családi kötelékeket sem véve figyelembe, kisebb csapatokban éjszakánként áttették őket az orosz határ különböző pontján.

A helyzet ugyanaz volt, mint a román határon. Aki tudott, visszamenekült arra a földre, ahol született s amelyhez családi viszonyai kötötték. Ez az áttevés

folyt egészen december 9-ig, amikor távirati parancs érkezett a honvédelmi minisztériumból, hogy összesüket szabadon kell bocsátani. Ekkor azonban már csak Popper Izidor és családja volt a laktanyában, kiket egy nappal később el is bocsátottak.

A hozzátartozók érdeklődésére, sőt, az általuk beindított keresés eredményeképp aztán megállapítást nyert, hogy hat család hiányzik, tehát ezek vagy az oroszok kezébe kerültek, ami a jobbik eset, vagy pedig a tomboló hóvihárban megfagyva, valahol az erdők mélyén hevernek.

A katonai parancsnokságtól nyert értesülések szerint nyolc személy, [... akiket] láttak, amint az orosz határőrök elvitték Nadvorna irányába. Ezt a csoportot december 8-án este tették át a határon, de mind visszajöttek, mert egyik sem akarta hazáját és családját elhagyni. 9-én este 7 órakor újból áttették őket, [este] 9 órakor pedig megérkezett a parancsnokság telefonértesítése, hogy szabadok. Keresésükre senki sem indult. Így akadtak rájuk valószínűleg az orosz határőrök és szállították el a nagyrészt betegekből álló csoportot. (Brüllerné, kinek férje itt maradt, 280 vérnyomással, cukorbetegséggel, sántán, Bergerné magas vérnyomással, és a kezelés hiánya miatt a laktanyában félszemére megvakulva, míg Hochfelder sánta, összezsúzott lábával, 7 esztendőes gyermekével, felesége pedig szüleitől különválasztva, abban a tudatban, hogy előző nap áttett szülei valahol az erdőben hányódnak.)

Hiányzik ezenkívül: [... 3 család, 13 személy felsorolása]

Ezeknek hollétéről a katonai parancsnokság sem tudott felvilágosítást adni, miután az ő missziójuk a kitételrel „befejeződött”. A jelentések szerint egy holttestet találtak az erdőben, de személyazonosságát megállapítani még nem lehetett. Miután minden hiányzó családnak hozzátartozói vannak, kik kétségbeesve keresnek segítséget, az önkaratukon kívül orosz területre jutottaknak hozzátartozói pedig szeretnék biztonságba hozni övéiket, mindenesetre kérjük a hiányzók hollétét pontosan megállapítani, hogy hozzátartozóik bizonyosságot nyerjenek sorsuk felől. De szükséges volna a szétválasztott családok eggyé forrasztása is, hogy ne maradjon az a lehetetlen helyzet, mint például Brüllerné esetében is, kinek férje az ország területén van, míg családja orosz területen tartózkodik, ha a katonai jelentés valóban bizonyul.

Az illetékes legfőbb tényezőkhöz fordulnak azzal a kéréssel, hogy a szükséges intézkedéseket a legsürgősebben szíveskedjenek megtenni, vagyis

1. az Oroszországba jutottakat kinyomoztatni és visszahozatni,
2. a hiányzókat felkutatni,
3. a halottaknak személyazonosságát megállapítani.

6.

Meskó Arisztid rendőrtanácsos jelentése

Kozma Miklós kormányzói biztosnak a Kőrösmezőre toloncolt zsidók ügyében lefolytatott vizsgálatról. Ungvár, 1941. február 14.

Határvidéki m. kir. rendőrkapitányság
Ungvár
szám: 139/1–1941.

Tárgy: Csíkszeredáról Kőrösmezőre
toloncolt 40 zsidó
kiutasítási ügye
Rendelet: szóbeli
Melléklet: 5 darab¹

Nagyméltóságú
Kormányzói Biztos Úrnak!

Ungvár

Tisztelettel jelentem, hogy a Csíkszeredáról Kőrösmezőre toloncolt 40 zsidó kiutasítása ügyében a nyomozást a kőrösmezei határvidéki rendőrkirendeltség útján lefolytattam, melynek során a következőket állapítottam meg:

1940. évi november hó 21-én Csíkszeredáról 40 főből álló 12 zsidó család² érkezett Kőrösmezőre, akiket a csíkszeredai m. kir. 104. hadtápszárlóalj-parancsnokság – orosz területre leendő áttétel végett – rövid szövegű átirat kíséretében indított útba.

A kőrösmezei m. kir. 3. honvéd határvadászszázad-parancsnoka; Sándor százados, az ide irányított zsidóknak orosz területre való áttételét saját felelősségére nem vállalta, miért is az áttétel elrendelése miatt jelentést tett felettes hatóságának. Mivel a zsidókat kiindulási helyükre, Csíkszeredára visszatoloncoltatni nem állt módjában, őket felettes hatóságának rendelkezéséig a portyázó század parancsnokság laktanya épületében helyezte el. A rendelkezésükre bocsátott két helyiség tágas, jól szellőzhető és tiszta állapotban volt, de mivel ágyakat adni nem tudott, kénytelen volt a helyiségekbe szalmát rakatni. A férfiak és nők különválasztása – helyiség hiányában – nem volt lehetséges, de különben is, a közös elhelyezés a családok egyenes kérelmére történt.

Nem felel meg a valóságnak, hogy a zsidók durvább érzésű katonák s főleg alantas tisztek gorombaságainak lettek volna kitéve. Az sem felel meg a valóságnak, hogy Asztalos hadnagy a nőket letegezte, úgyszintén az sem, hogy egyes nőket zárkába csukattott volna. [...]

Mint polgári egyének, a legjobb bánásmódban részesültek, a nappali órákban a laktanya udvarán szabadon sétálhattak, sőt, egyeseknek még azt is megengedte, hogy a községből kóser kosztot hozassanak maguknak. Az megtörténhetett, hogy Asztalos hadnagy kissé erélyesebb hangot használt a zsidókkal szemben, de mint jó tiszt és fegyelmezett katona, mindig erélyes és katonás hangon be-

szél alantasaival szemben is, s ennek tudható be, hogy a zsidók katonás fellépését gorombaságnak, durvaságnak minősítették. [...]

A portyázó század parancsnoka, Sándor százados 1940. évi december hó 2-án felettes hatóságától parancsot kapott arra, hogy a Csíkszeredáról Kőrösmezőre szállított 40 zsidót a kőrösmezei határvidéki rendőrkirendeltséggel karöltve, egyenként, vagy kisebb csoportokban, tegye át feketén az orosz–magyar határon. Sándor százados ezen parancsnak eleget téve, saját hatáskörében, a rendőrkirendeltség közbejötté nélkül, 1940. évi december hó 5-én éjjel, kisebb csoportokban meg is kezdte a zsidók áttételét.

1940. évi december hó 8-ig 36 zsidót tett át a határon a tatárhágói, páncélházi és mohelki-i határvadász őrsök útján úgy, hogy utoljára csak a Popper család (4 fő) maradt vissza, akiket 8-án éjszaka kellett volna áttenni. Mivel azonban az utóbb áttett 14 főből 8 zsidó magyar területre visszatért, így azokat december 9-én az esti órákban újból áttétette orosz területre. A még visszamaradt Popper család áttétele a fentiek szerint 10-én az esti órákban eszközöltetett volna, azonban 9-én este 19 órakor a honvédelmi minisztériumból távirati értesítés érkezett a portyázó század parancsnokához, hogy az őrizetben lévő zsidókat haladéktalanul bocsássák szabadon. Sándor százados a távirat vétele után telefonon azonnal érintkezésbe lépett a páncélházi határvadászőrssel – mely őrs a fent említett 8 zsidó áttételét eszközölte –, hogy a zsidókat, ha még nem tették volna át orosz területre, járőrrel azonnal kísérik a laktanyába. Mivel azonban a páncélházi határvadászőrs parancsnoka a zsidókat időközben már áttétette, a visszakísérés, illetve szabadon bocsátás nem történhetett meg.

[...]

Ungvár, 1941. február 14.

A kapitányság vezetője:
Dr. Meskó Arisztid [s. k.]
m. kir. rendőrtanácsos

(Géppel írt, négyoldalas, szubszkribált eredeti: OL K 429/36. cs. 871. t.)

¹ Nem találtuk meg.

² Az 5. sz. irat 13 családról és 42 főről tud. (Tilkovszky Meskó adatait közli, *i. m.* 295. o.) Hasonló, jelentéktelen eltérések más pontokon is előfordulnak.

7.

Kozma Miklós levele Slachta Margithoz Ungvár, 1941. február 18.

(Választ ad a Kőrösmezőre toloncolt zsidók ügyében)

A kárpátaljai terület kormányzói biztosa
Nagyságos és tisztelendő
Slachta Margit nővérnek
Budapest

1941. február 18-án

Kedves tisztelendő Nővér!

Január 10-i levelét megkaptam és az ügyet kivizsgálva a következőket állapítottam meg. Az én hatásköröm alá tartozó hatóság ebben az ügyben nem szerepelt. A határvadász-alakulatok nekem alárendelve nincsenek. Polgári vonatkozásban azok közvetlenül a belügyminiszter alá tartoznak. Egyébként is az egész ügy az én illetékességen kívül folyt le.

Ami mármost a konkrétumokat illeti, mindenekeelőtt meg kell állapítani, hogy az egész ügyet katonai parancsnokságok inscenálták olyan időpontban, amikor a polgári hatóságoknak a katonai hatóságokra semmi néven nevezendő ingerenciájuk nem volt, mert Erdély katonai közigazgatás alatt állott.¹

Mint ahogy azt a nekem alárendelt határvidéki m. kir. rendőrkapitányság megállapította,² a kőrösmezői határvadászszázadot érintő panaszok a valóságnak nem felelnek meg, mert a határvadászszázad felsőbb utasítás nélkül a szóban forgó egyéneket a határon nem is tette át. Később, felső utasításra, az áttétel megkezdődött. Ezt később a honvédelmi minisztérium táviratilag betiltotta, de addigra legnagyobb részük már át volt téve és csak a Popper család maradt itt. Ezeket azután el is engedték.³

Részletesen kivizsgáltattam. [...]

Ajánlom egyébként – lévén katonai vonatkozású ügyről szó –, hogy méltóztassék a honvédelmi miniszterhez is fordulni.

Kérem, fogadja őszinte nagyrabecsülésem nyilvánítását

Kozma [s. k.]

(Géppel írt, szubszkribált eredeti, rajta kéziratos megjegyzések (lásd 1. és 3. sz. jegyz.; Mona Ilona tulajdonában)

¹ A bekezdés mellett ceruzával, Slachta Margit által (?) írt megjegyzés: „ez is a rendes recept: egyik fórum a másikra tolja”.

² Lásd 6. sz. irat.

³ Utolsó két mondat ceruzával aláhúzva, mellettük ceruzával, Slachta Margit által (?) írt megjegyzés: „ez az a módszer. Trükk.”

8.

*Schultz Benőné levele Slachta Margithoz
Csíkszereda, 1941. március 10.*

(Beszámol a kitelepítés néhány részletéről és újabb fejleményeiről,
Slachta további segítségét kéri)

Csíkszereda, 1941. március 10.
Rákóczi út 133.

Kedves Margit Testvér!

Már régen akartam írni, de hol betegség, hol más körülmények megakadályoztak. A napokban kaptam aztán nb. levelét és igyekszem arra részletesen válaszolni.¹

Bevallom őszintén, a kárpátaljai kormányzósághoz benyújtott panaszra nem is vártam más választ, mint azt, amelyet adtak. Mi tényleg katonai hatóság kezében voltunk és a rendőrséggel én magam csak az erdőből való megszabadulásom után érintkeztem. Részben azért, mert engedélyt akartam kérni, hogy gyermekeim után a határon nyomozhassak, részben pedig azért, mert ők kértek, hogy adjak felvilágosításokat azokról, akik az erdőből elmenekültek, mert enélkül nem tudtak a belügyminisztérium sürgető táviratára válaszolni.

Én meg is adtam a kért felvilágosításokat, de mikor a határ vadászszázad tisztjeire panaszkodtam és elmeséltem, hogy gyermekeimtől erőszakosan elszakítottak, a rendőrfogalmazó úr ezen adatokat nem akarta a jegyzőkönyvbe beírni. Úgyszintén azt sem, hogy Asztalos hadnagy úr zárkába tétetett, mert kértem, hogy ne szakítson el gyermekeimtől, és durván letegezett, mintha katonája lettem volna. Hasonlóképpen nem akarta jegyzőkönyvelni azt sem, hogy a férfiakkal árnyékszékét takarítottak, vagy Szlávik főhadnagy úrnak azon rendeletét, hogy a már szabadon engedendő Popperné és leánya súrolja fel a kaszárnnyát.

[...]

A vizsgálattól sem várok nagy eredményt,² hisz látom, hogy Éder ezredes úr, aki minket odaküldött és előzőleg a román határon agyonkínzott, ma is nyugodtan vadászgat a csíki hegyekben és élvezi a vendégszeretetét azoknak, akik ebben az egész ügyben segítőitársai voltak.

Az egyetlen, amit elérni szeretnék és amihez segítségét ismételten kérem, az, hogy gyermekeimhez hozzájussak. Mert amit Csíksomlyóról közöltek, hogy mindnyájan hazatértek, téves. 21 személy hiányzik még s köztük az enyéim is. Mint Herskovits Károly úrtól értesültem, ő érdeklődött az orosz konzulátusnál, és ott tudtára adták, hogy mind a 21 ember, aki még hiányzik, ott van, de in-

ternálásuk csak a diplomáciai úton lefolytatandó vizsgálat befejezése után ér véget.

[...]

Arra kérném, segítsen nekem valahogy a külügyminisztérium útján elintézní, hogy az a vizsgálati idő megrövidíthessék odaát és az enyéim hazajöhessenek. Én ezekben az ügyekben járatlan vagyok s azt sem tudom, hol kezdjem. Csak állok és tördelem a kezeimet nap-nap után, [...]

Őszinte szeretettel üdvözlí

Schulz Benőné [s. k.]

(Géppel írt, szubszkribált eredeti; Mona Ilona tulajdonában.)

- ¹ A levél, mely valószínűleg Kozma Miklós válasza felől tájékoztatta Schültz Benőné, ismeretlen.
- ² Előbbi jegyzetben említett levelében Slachta feltehetően vizsgálat indítását helyezhette kilátásba.

9.

Herskovits Károlyné levele Slachta Margithoz Csíkszereda, 1942. június 16.

(Segítségét kéri a városból kitiltott 19 zsidó család érdekében)

Csíkszereda, 1942. június 16.

Kedves Nővér!

Kétségbeejtő helyzetünkben nem találunk más kiutat, mint az Ön ország-szerte ismert nemes szívéhez fordulni alábbi tiszteletteljes kérésünkkel.

A helybeli rendőrkapitányság pár nappal ezelőtt hozott végzése alapján 19 zsidó családot kitiltott a város területéről. A kitiltás okát nem tudjuk megérteni, de esetleg feltételezhető, hogy – miután Erdély szerencsés visszatérése óta szinte állandóan utasítanak ki zsidókat a városból – valaki ambicionálja a város teljes zsidótalanítását. Ez a feltevés annál is inkább valószínűnek látszik, mert a szomszéd városokban ez ideig, hála Istennek, hasonló intézkedések nem történtek.¹ Magatartásunkkal soha nem szolgáltattunk okot a hatóságoknak erre a súlyos intézkedésére. Magyar állampolgárok vagyunk, sokan itt is születünk Csíkszereda városában, mások pedig évtizedek óta laknak itt. Ellenünk soha bűnvádi eljárás nem volt folyamatban, soha szóval, tettel hazánk ellen nem vétettünk, állampolgári kötelezettségünknek mindenkor és mindenben eleget tettünk, egész életünkben tisztességes munkával kerestük kenyerünket.

Tekintettel arra, hogy a hatóság nem magyarázta meg, mi a tulajdonképpeni oka kitiltásunknak, kérjük kedves Nővért, szíveskedjék illetékes helyen odahatni, hogy vizsgálják felül a helyi hatóságok ellenünk tett intézkedését, mert ennek oka lehet alaptalan, téves látszat is, és az ily súlyos következményekkel járó tévedés eloszlására módot kell nyújtani a kitiltottaknak is.

Ezeknek legtöbbjét behívták katonai szolgálatra. Családjaik itt maradtunk apró gyermekekkel védtelenül, támasz nélkül;² ha mármost otthonainkat el kell hagynunk, teljesen hontalanná válunk, szerény holmijainkat el kell prédálnunk és máról holnapra a legnagyobb nélkülözéseknek leszünk kitéve.

[...]

Felhívjuk becses figyelmét az ügy sürgősségére, mivel a rendőrség tudomásunkra hozta, hogy amennyiben pár napon belül el nem távozunk, tekintet nélkül fellebbezésünkre, a legszigorúbb eljárást fogantatosítja velünk szemben.

Tiszteletteljes kérésünk teljesülésének reményében, igaz szívvel köszönjük jóindulatú pártfogását és maradunk őszinte tisztelői

a csíkszeredai zsidó asszonyok nevében

Herskovits Károlyné
hitközségi elnök felesége [s. k.]

(Géppel írt, szubszkribált eredeti; Mona Ilona tulajdonában)

¹ A szomszéd városokban nem, de Erdély más területén előfordult hasonló eset.

² A 2.870/1941. ME. sz. kormányrendelet értelmében 1941. április 16-ától zsidók fegyveres katonai szolgálatot nem teljesíthettek, ehelyett kiegészítő munkaszolgálatra (az ún. MUSZ) vették őket igénybe. E minőségben tisztí vagy egyéb rendfokozatot nem nyerhettek.

10.

*Veress Judit szociális testvér levele Slachta Margithoz
Kolozsvár, 1942. június 22.*

(Beszámol a kolozsvári vikáriusnál tett látogatásáról)

Kedves jó Margit Testvér!

Hálásan köszönöm a leveledet. Nagyon fáj a szívem, amikor ezeket a kereszténységre szégyent hozó eljárásokat olvastam. A tavalyi ottlétem alkalmával egy-két ilyenfajta jelenetnek magam is tanúja voltam.¹

A vikárius úr² figyelmesen elolvasott mindent, s fontolgatta a dolgot, de végül is oda lyukadt ki, hogy a helyzet ismerete nélkül ő nem tehet semmit, egyébként is azt mondotta, ő nem Majláth püspök,³ akinek a szavára felfigyelnek a hatóságok mindjárt. Beszélgetés közben eszembe jutott, hogy ott van Csíkszeredán Bíró Ferenc főesperes úr, aki a társaságnak igen jó barátja, viszont

neki a barátja az ottani rendőrfőkapitány, aki napi áldozó, mélyen katolikus ember, gondolom, hogyha a főesperes úrnak írnál kedves jó Margit Testvér, a rendőrkapitányon keresztül helyi vonatkozású dolgokban ő biztosan sokat tehetne. [...]

Szabadjon kérni édes jó Margit Testvér, hogy foglalj bele néha imádságodba, a magam részéről hálás, gyermeki lélekkel ajánlom fel ezt naponta, kezedet csókolom

mély tisztelettel, hűséggel:

Judit testvér [s. k.]

Kolozsvár, 1942. jún. 22.

(Géppel írt, szubszkribált eredeti; Mona Ilona tulajdonában)

¹ Sejthetően a kiutasítási végzésekre utaló célzás.

² Valószínűleg Sándor Imre protonotárius kanonok.

³ Gróf Mailáth Gusztáv (1864–1940): Gyulafehérvár neves püspöke 1897-től (előbb segédpüspöki, majd püspöki minőségben). Utóda a híres Márton Áron lett.

11.

*Slachta Margit levele Bíró Ferenc főespereshez
Budapest, 1942. június 22.*

(Közbenjárását kéri a kiutasított csíkszeredai zsidók érdekében)

Bíró Ferenc főesperes úrnak
Csíkszereda

Nagyságos és főtisztelendő
Főesperes Úr!

Engedje meg, hogy egy ottani ügyben felkeressem és annak számára becses idejét és jóságos közbenjárását kérjem.

Az ügy súlyos és nehéz. Tizenkilenc csíkszeredai zsidó családról van szó, akiket azon címen, hogy az hadiövezet, ki akarnak tenni a városból.

Ne méltóztassék csodálkozni, hogy ezen, tőlem távolálló ügy érdekében írok. Írok és cselekszem amit tudok, először, mert emberekről van szó, másodszor, mert hazánkról.

A visszacsatolás évében az ottani katonai parancsnok novemberben 24 családot szedetett össze, kálváriájukat a mellékelt irat foglalja össze.¹ Legyen szabad ezt alkalmmal visszakérnem. Már akkor nagyon érintett a dolog magyar szem-

pontból. Nagyon fáj nekem, hogy alig kerülnek vissza, máris ilyen élményeik vannak. – Nem dolgoznám minden erőmből a keresztény igazságok gyakorlati érvényesüléséért, ha az elmúlt évben és most is, nem értünk volna meg döbbenetes, sőt égbekiáltó cselekedeteket,² melyeket a „faji megszállottság” hívei elkövettek.

[...]

És most helyi kispasák „hadijog” és más címenek vagy cím nélkül gyöttrik embertársaikat, csak hogy gyötörjék. A munkatáborokban is nagyon sok szomorú dolog történik.

Most, mikor tudomásomra jutott, hogy Csíkszeredában másodszor is összeszednek zsidó famíliákat, akik azt állítják magukról, hogy nem tettek semmit – és ez az első alkalommal, 1940-ben is beigazolódott –, akkor avval a kéréssel jövök Főesperes úrhoz, kegyeskedjék a rendőrkapitány urat megkeresni, akiről azt hallottuk, hogy jó katolikus, és kegyeskedjék őt megkérni, hogy járjon el a szerencsétlenekkel szemben jóságosan, főleg azokkal, akiknek férfi családtagjaik munkaszolgálatosok, tehát bevonultak.

Vérző szívvel írom le, hogy lappangó anarchia van. Ha jön ilyen rendelet, az egyáltalán nem jelenti azt, hogy itt fent is azt akarják. A belügyminiszter úr a leghatározottabban elítéli ezeket. Most ilyen atrocitásoknak „hadijog” címet adnak azok, akik ilyeneket akarnak művelni.

A rendőrkapitány úr nagyon sokat tehet.

[...]

Mélyen fájó dolgokat élünk át. Kihez forduljunk irgalmas megértését, ha nem az egyház papjaihoz, és az egyház hűséges fiaihoz, mint amilyen a főkapitány is.

Elnézést kérek az alkalmatlankodásért és az Úr Isten áldását kérve Esperes úrra, maradok

Budapesten, 1942. június 22-én

Krisztusban tisztelő híve

a Szociális Testvérek főnöknője

Legyen szabad lapunk egy példányát is mellékelni, csak éppen betekintés végett.³ Szellemi irányzatunkat fejezi ki. Ennek a szellemnek diadaláért dolgozunk és csak ebben hiszünk.

(Géppel írt eredeti, szubszkribálatlan másodlat; bal felső címzés az eredeti példányról valószínűleg hiányzik; Mona Ilona tulajdonában)

¹ Feltehetően azonos az 5. sz. irattal.

² Slachta kifejezetten is utal a levélben a körösmezei zsidódeportálásra (1941) és az újvidéki vérengzésre.

³ Címe: *A Testvér*.

12.

*Herskovits Károlyné hitközségi elnök feleségének levele
Slachta Margithoz (Csíkszereda, 1942. június 29.)*

(Megköszöni Slachta pártfoglalását, további segítséget kér és közelebbi tájékoztatót ad helyzetükről)

Csíkszereda, 1942. június 29.

Kedves Nővér!

[...]

A helyzet megértéséhez [...] a következőket tartom fontosnak pótlólag megjegyezni:

A kiutasítások – lehet, hogy katonai sugalmazásra, de – tisztán **közigazgatási** úton hajtathatók végre. A kiutasító végzéseket a rendőrség adta ki, mint elsőfokú hatóság, és a budapesti vidéki főkapitány úrhoz fellebbezhetők meg, majd végső fokon a belügyminiszter úrhoz. Jelenleg arról vagyunk értesülve, hogy a fellebbezéseket a vidéki főkapitányság adatok kiegészítése végett visszaküldötte ide a rendőrséghez, és ezeket július 7-re küldik vissza a b[uda]pesti főkapitányságnak döntés végett.

Időközben újabb kiutasítási végzéseket kézbesítettek, szám szerint 22 családnak, tehát összesen 41 családot tennének hajléktalanná. Ezeknek nagy része idősebb, 30–40 éve itt lakó, közmegbecsülésben álló ember. A kiutasító végzések egy részét családtagok voltak kénytelenek átvenni, mert a családfő be van vonulva.

A kiutasítási végzés mindenkinél ugyanazon szövegű, és mindenkit teljesen alaptalanul a súlyos, 8130/1939. ME. sz. rendelet alapján tiltanak ki a város területéről.¹ Tárgyilagos vizsgálat útján könnyen meg lehet győződni a végzésben felhozott vád alaptalanságáról, merem állítani, minden egyes esetben.

[...]

Hogy pedig nem itt helyben próbálunk orvoslást keresni bajainkra, és egyenesen az Ön nemes személyéhez fordulunk segítségért, azt azzal indokolhatjuk meg, hogy azok a helybeli tekintélyes és befolyásos emberek, akik lelkiileg velünk együtt éreznek és akikkel életünk nagy részét együtt töltöttük el, nem mernek szót emelni érdekünkben, nehogy az itteni hatóságok – amint az történni szokott – „zsidóbarát”, „zsidóbérenc” stb. jelzőkkel bélyegezzék meg őket.

[...]

Hálatelt szívvel köszöni jóságát úgy a maga, mint sorstársai nevében és biztosítja Önt a legteljesebb diszkrécióról

mindig hálás és őszinte híve:

Herskovits Károlyné [s. k.]

(Géppel írt másolat; Mona Ilona tulajdonában)

¹ A 8130/1939. ME. sz. rendelet 1. §-a kimondja, hogy „a rendőrhatalóság azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részében való tartózkodása a közrend és a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros: a) tartózkodási helyükön rendőri felügyelet alá helyezi, vagy b) tartózkodási helyükről ... kitiltja és az ország más helyén rendőrhatalósági felügyelet vagy ... őrizet alá helyezését rendeli el.”

13.

*Dr. Török Lipótné levele Slachta Margithoz
Csíkszereda, 1942.*

(Segítséget kér a kitiltó határozat érvénytelenítéséhez)

Kedves Nővér!

Alulírott dr. Török Lipótné, sz. Kohn Erzsébet, csíkszeredai lakos, kétségbe ejtő helyzetemben nem találván más kiutat, mint az Ön országáért ismert nemeseim szívéhez fordulni, az alábbiakra kérem:

Férjem 52 éves, magyar születésű, zsidó vallású, csíkszeredai illetőségű ügyvéd volt, aki a román megszállás megszűnése után a közismert zsidótörvény miatt nem juthatott még be a marosvásárhelyi ügyvédi kamara névjegyzékébe, két éve kenyér nélkül áll.

Én Gyergyóditróban, Csík megyében születtem; két gyermekem, az egyik 18 éves, László, jelenleg Budapesten a zsidó ipariskolában 6. osztályos tanuló, a másik, Klára, 15 éves leányka, Csíkszeredában születtek.

Úgyhogy mindnyájan idevalósiak vagyunk, uram 1898 óta lakik állandóan és megszakítás nélkül Csíkszeredában. A román megszállás alatt tagja volt a Magyar Pártnak,² oly időben, amikor ez nemcsak anyagi és erkölcsi áldozattal járt, hanem egyszersmind veszélyes is volt. Minden magyar megmozdulást, iskolát, egyházakat, kultúrmozgalmakat támogatott, magyar tisztviselői voltak, volt jelöltjei ma itt Csíkszeredában neves emberek, közjegyzők, vizsgálóbírók.

A helybeli rendőrkapitányság három héttel ezelőtt hozott véghatározataival innen 19 zsidó családot kitiltott és egyszersmind rendőri felügyelet alá helyeztetett. A kitiltás okát nem tudjuk megérteni, mert mi mindig államhű polgárok voltunk, de miután városunkból Erdély visszatérése után állandóan utasítanak ki zsidókat a leghetetlenebb okok alapján, valószínű, hogy valaki ambicionálja a város teljes zsidótlanítását, aminek legékesebb bizonyítéka, hogy most újabban a legutolsó 22 zsidó család kapta meg ezen célból állítólag az idézést a rendőrségről.

Megvert erdélyi zsidó gyümölcsáros

Az én helyzetem annál is inkább súlyosabb, mert kitiltásunk mellett most 52 éves férjemet és 18 éves fiamat f[olyó] hó 20-ára hadiszolgálatra hívták be SAS-os behívóval,³ úgyhogy én kitiltva és rendőri felügyelet alá helyezve itt állok egyedül, összetörve, férjem meg hasonló pedigrével hadiszolgálat alá kerül a fiammal együtt, de rajtam segíteni ők sem tudnak; védtelenül, támasz nélkül állok, hontalanul, szerény holmijaimat el kell prédálnom, mert nincs, hogy hová vigyem, nem tudom értékesíteni és máról holnapra a legnagyobb nélkülözésnek leszek kitéve, földönfutó, amíg férjem és fiam a hazát szolgálja.

Kérve kérem, hogy amíg férjem és fiam a hádiszolgálatból visszatérnek, méltóztassék illetékes helyen szóvátenni nehéz helyzetemet és odahatni, hogy hagyjanak meg szerény otthonomban, ahol ha szűkösen is, át tudjuk tengetni lányommal együtt életünket, mindaddig, míg kenyérkereső és oltalmazó férjem és fiam Isten segítségével visszatérhetnek a haza szolgálatából.

Felhívom becses figyelmét az ügy sürgősségére, mivel a rendőrség tudomásunkra hozta, hogy amennyiben pár napon belül el nem távoznak, tekintet nélkül fellebbezésünkre, amely a vidéki főkapitány úr előtt fekszik Budapesten, úgy a legszigorúbb eljárást foganatosíttatja velünk szemben, internáltat, — jóllehet már több helyütt megpróbáltunk letelepedni, de sehol sem engednek be, mert állítólag utasítás van arra nézve,⁴ hogy a Csík megyéből és az erdélyi határsávból különböző ürügyek alatt kitiltottakat ne fogadják be.

Azon reményben, hogy egy szerencsétlen asszony könyörgését meghallgatja és segédkezet nyújt a sorsüldözött boldogtalan nőnek, kinek egyetlen bűne hogy a mindenható zsidónak teremtette,

maradtam őszinte híve:

Dr. Török Lipótné [s. k.]

(Géppel írt, szubszkribált eredeti; Mona Ilona tulajdonában)

- ¹ Az 1938:XV. tc. (az ún. I. zsidótörvény) 4. §-a 20 százalékból, az 1939:IV. tc. (az ún. II. zsidótörvény) 9. §-a pedig már 6 százalékból szabta meg a zsidóknak a különböző kamarákba való beválaszthatósága maximális arányát.
- ² Országos Magyar Párt. 1922-ben alakult Kolozsvárott. A párt „az erdélyi magyarságnak, mint nemzeti alapon álló kisebbségnek egyetlen egységesen kiépített politikai szervezete” volt. Célkitűzése elsősorban a nemzeti egység fenntartására irányult. (Lásd *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I. évf. Szerk.: Sulyok István és Fritz László. Kolozsvár, Juventus, 1930. 8., 10. o. Az erdélyi zsidóság kezdettől fogva igen számottevő szerepet vitt a párt tevékenységében.)
- ³ Rövidítés: siess azonnal siess!
- ⁴ A rendelkezés ismeretlen.

14.

*Strobl Emma szociális nővér levele Slachta Margithoz
Csíksomlyó, 1942. július 10.*

(Beszámol a csíkszeredai rendőrkapitánnyal való beszélgetéséről)

Csíksomlyó, 1942. július 10.

Kedves jó Margit Testvér!

Tegnapelőtt kaptam meg a június 23-áról kelt levelet a kísérő irattal együtt. Köszönöm a hivatalos mellett közbeszúrt kedves sorokat.

Ma sikerült lemennem a rendőrkapitányhoz, kivel már előzőleg ismerjük egymást és ki igen szereti és tiszteli társaságunkat, — annyira, hogy szeretné, ha leánya hozzánk lépne be. Már tudott az ügyről, a főesperes úr beszélhetett úgy lát-szik már vele. Hosszan beszélgettünk. Fő érvelése, amelyikben nem a szokásos gyűlölet csendült ki, hanem a szomorú tapasztalatok sorozata, hogy higyük el, hogy innen el kell a zsidókat távolítani, beljebb az országba, a mi országunk biztonsága miatt. Azzal érvelt, hogy ahol csak valami határincidens van, kémkedés, elégedetlenség szítása, amögött mindig találnak egy zsidót.¹ És az a természetes és ösztönös önvédelem, amely angolpártiakká teszi most őket, — és oly közel vannak itt a román határon át Oroszországhoz. Itt nem tartják meg őket semmi szín alatt. És ne gondoljuk, hogy ez egy ember akarata; sem csak ő, vagy csak más határozata, amögött sokan vannak.

Próbáltam a túlkapásokat megmondani, hiszen mi is itt egy szomorú esetet élünk át, hogy a halott feleség mellől még aznap vitték el a férjet Ukrajnába hadiszolgálatba, még csak a temetésre sem hagyták itthon, mert indult a tábor, és zután azokat a leányokat, kiknek érdekében járt kedves Margit Testvér ... de erre el[ő]hozott egy könyvet, — a magyar kommunizmusról ... és mondotta, hogy olyan gyorsan elfelejtjük a dolgokat?

Mondotta azt is, hogy nem szabad az érem csak egyik oldalát tekinteni — és mi csak azt látjuk —, szeretne kedves Margit Testvérral személyesen beszélni, hogy megmutathassa a másik oldalt is. Engem olyan irányban meggyőzött, hogy ezek szerint csakugyan el kell menniök ezeknek a szerencsétlen embereknek innen, és hogy az ártatlanok biztos most a bűnösökért is kell, hogy szenvedjenek. Nem Ukrajnába kell menjenek, oda a férfiakat vitték hadiszolgálatba, hanem beljebb az ország területére. 39 kiutasítást kaptak, de nem család, hanem egyén, azaz nagykorúak, mind külön kapták.

Herskovitséknál voltam, meg vannak egy kicsit vigasztalódva, és reménykednek. Én már olyan hangokat hallottam, hogy állítólag a belügytől érkezett volna valami „türelmi” rendelet — ezt egy székely ember mondotta —, nem tudom, mennyire igaz. A kapitány úr nem említett semmit.

Sajnálom kedves Margit Testvér, hogy nem tudtam jobban elintézni a dolgot, gondolom, a főesperes úr is biztos ilyen irányú választ adhatott.² Újra hangsúlyozom, nem a gyűlölet, hanem a keserű tapasztalatok beszéltek belőle. Tudom, hogy azért nem volt hiábavaló azoknak elmondása, ahogyan mi látjuk a dolgokat, és további intézkedésekben talán ki fog csendülni valami belőle, de azokat, amiket mi kértünk, arra nem is lehet gondolni. Mindenesetre a július 7. már elmúlt, és ők még itt vannak.

A pontos névjegyzéket k[edves] Marianne testvérnek³ küldöttem el, mivel kérte. Ha szükség lenne rá, biztos továbbítja kedves Margit Testvérnek.

Kezeit csókoljuk, mély gyermeki tisztelettel,

Gerta testvér⁴ [s. k.]

U. i. Most telefonált újra a kapitány úr, a délelőtti beszélgetésre hivatkozva, hogy nem élnek semmiféle súlyosbító dologgal (elzárás, elfogatás etc.), és fölterjesztették, azaz megadták a lehetőséget arra is, hogy fellebbezzenek, és addig, míg onnan a dolgok vissza nem jönnek a felettes hatóságoktól, addig itt nem történik semmiféle intézkedés. Tetszik látni, mennyire nem volt hiábavaló még az én felmenésem sem, a jó Istennek semmi másra nincs szüksége, mint a készségre. Köszönöm újra, hogy meg tetszett bízni.

(Géppel írt, szubszkribált eredeti; Mona Ilona tulajdonában)

- ¹ Ez ellentmondásban áll a 9. és 12. sz. iratban közöltekkel, de ugyanígy a kiutasítási végzés szövegével is, mely a családtagokkal együtt foganatosítandó kitiltást rendel el.
- ² Ugyanakkor a rendőrségi havi politikai helyzetjelentés arról számol be 1941 decemberében, hogy „a zsidóság hangulata nyomott, magatartásuk tartózkodó, bizalmatlan. Cionista vagy egyéb szervezkedést körükben nem észleltünk.” (1941 decemberi helyzetjelentés, 3/biz. – 1942. sz., 1942. I. 9. PIA id. hely)
- ³ Veress Marianne, aki 1930–1942 között az erdélyi kerületi társasági munka vezetője volt.
- ⁴ Strobl Emma (1906–1968) a csíksomlyói szülőotthon vezetője.

15.

*Bíró Ferenc főesperes levele Slachta Margithoz
Csíkszereda, 1942. július 17.*

(Eljárt a kiutasítottak érdekében, de máskor nem vállalt ilyen feladatot)

Csíkszereda, 1942. VII. 17.

Kedves Nővér!

Csatolom H[erskovits]né panaszát.¹ Ügyét július 10-én (közben lelkigyakorlatunk volt) illetékes helyen előadtam s azt a választ kaptam, hogy legfelsőbb helyről már kapott **parancsot** a [?] Bocsánatot kérek, ha ilyen hatalom áll rendelkezésre **ott**, ne méltóztassék még egyszer engem is belekalkulálni, mert az **ilyen** papi szerepet én nem vállalom.²

Szeretettel

Bíró Ferenc
főesperes-plébános
Csíkszereda

(Autográf, szubszkribálatlan névjegykártya; Mona Ilona tulajdonában)

¹ Feltehetően azonos a 12. sz. irattal.

² Lásd 11. sz. irat.

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY
CHICAGO, ILL., U.S.A.

Subscription price, Five Dollars per Annum in Advance. Single Copies, Fifteen Cents.

Entered as Second-Class Matter, May 2, 1912, Post Office at Chicago, Ill., under No. 100,362.

Acceptance for mailing at special rate of postage provided for in Act of October 3, 1917.

Postpaid. This journal is published weekly, except on Sundays and public holidays, when it is published bi-weekly. The subscription price is Five Dollars per Annum in Advance. Single Copies, Fifteen Cents. The Journal is published by the American Medical Association, 535 North Dearborn Street, Chicago, Ill., U.S.A.

Copyright, 1917, by American Medical Association

Published by the American Medical Association
535 North Dearborn Street
Chicago, Ill., U.S.A.

Published by the American Medical Association, 535 North Dearborn Street, Chicago, Ill., U.S.A.

A HONTALANSÁG ÖTÖDIK ÉVE: 1922. KASSA

A kiutasítások

„Aki lázadozott, vagy csak hangosan beszélt, annak segítettek a távozásban – kiutasítással. Aki a múltban valami érték volt, ahhoz a 'Propagandá Kancelária' fogdomegei látogattak el... Akiket még így sem sikerült kilőni a sorból (...) részben internálták Illavába vagy Theresienstadtba, részben túsznak tartották fogva a Timár utcai katonai fogházban, vagy a Tordássy utcai laktanyában.”¹

Talán kevesen tudják, hogy az 1920-as években – az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése után – az 1945 utáni évekhez hasonló tömegű kiutasítások – kitoloncolások zajlottak az utódállamok és Magyarország között. A forrásokhoz, dokumentumokhoz való hozzáférés is majdnem olyan nehéz és esetleges, mint az 1945-öt követő kitelepítések kutatásakor. A levéltári papírosok egy részét már a húszas évek folyamán elégették, megsemmisítették, majd 1945-öt követően úgymond „újrendezték”. Így szinte a csodával határos, ha a kutató a szomszédos országokbeli vagy a hazai levéltárakban a kiutasításokkal kapcsolatos dokumentumokat talál.

A Kassai Városi Levéltár (Archiv Mesta Košic) őrzi azt a közel 600 főből álló listát, amely az 1922. évben a városból kiutasítottakat tartalmazza.² Az eredetileg egyéni összeíró lapokat – melyeken az illető szeme színétől a foglalkozásáig mindenféle adatokat fölvettek – egy túlbuzgó levéltáros kiselejtezte, csak néhány lapot hagyott mutatónba a lista mellékleteként, mintegy „szemléltetőül”. A listán a kiutasítottak neve mellett följegyezték vallását, születési évét, illetőségét, születési helyét, a kiutasítás irányát, dátumát, valamint azt, hogy volt-e kassai lakóhelye a kiutasítás pillanatában. Nagy kár, hogy az eredeti lapokat megsemmisítették, mert azokból a kiutasítottak foglalkozására, családi állapotára, valamint – és ez meglehetősen lényeges szempont – a kiutasítás okára is fény derülhetett volna.

A forrás értékét az a tény is csökkenti, hogy a lista készítője – bizonyára a nagyszámú kiutasított miatt – néhol hevenyészve töltötte ki a név melletti rub-

Vagonlakó menekültek. 1930-as évek

rikákat, különösen a kiutasításkor nem túl fontos „vallás” rubrika esetében. A közvetlenül Trianon utáni időket jól szemlélteti, hogy az újonnan alakult államok elnevezései még nem vonultak be a köztudatba; így külön tüntették fel – hibásan – mint kiutasítási irányt Ukrajnát (és nem Szovjet-Oroszországot), Jugoszláviát és Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot egyaránt, Galíciát (és nem Lengyelországot), végül Morvaországot és Kárpátalját (nem pedig Csehszlovákiát).

Az 1918–1923 között tömeges méreteket öltő kiutasításoknak három nagyobb hulláma különböztethető meg Szlovákia – és szűkebben Kassa – esetében.

Az első hullám az 1918–19-es ún. cseh megszállás idejére tehető, amikor is a cseh katonai és közigazgatási hatóságok – még a békeszerződések előtti provizórikus állapotok miatt – legalább 70 ezer embert toloncoltak ki³ csak Magyarország irányába.

A második hullám a Tanácsköztársaság leverését követő hónapokra tehető, amikor újabb 30 ezer ember kapott a kezébe vándorbotot⁴ szintén csak Magyarországra.

A harmadik hullám már az ún. első cseh–szlovák republika alatt zajlott le, legalább ötezer embert indítva – „menekült vonatokon” – a csehszlovák–magyar határ felé.⁵

Felvidéki menekültek 1919.

Vagonlakók 1919.

1918. október 30–1924. június 30. között több, mint 100 ezer kitoloncoltat és menekültet fogadott csak Magyarország.⁶ Becsléseim szerint minden **tizedik** csehszlovákiai magyart kiutasítottak, vagy el kellett menekülnie az országból.

A kiutasítások elsősorban azokat az állami, törvényhatósági ill. községi, vasúti és egyéb közalkalmazottakat és családtagjaikat érintették, akik közvetlenül az államfordulat idején nem voltak hajlandók letenni a hűségüket az újdonsült csehszlovák államnak, vagy nem mutattak kellő jártasságot az – akkor még csehszlováknak nevezett – államnelyben. Kiutasításra adhatott okot a Tanácsköztársaságban való részvétel is – és számolnunk kell hivatali visszaélésekkel, atrocitásokkal is; különösen az első években.

A kiutasítások hivatalos oka – és jogi alapja – az volt, hogy az illető nem kapott csehszlovák állampolgárságot, ezért nem tartózkodhatott az ország területén. Az állampolgárság körüli nehézségek végső okát a csehszlovák jogalkotásnak – a korábbi magyarországihoz képest – inkonzisztens voltában kell látnunk. A Saint-Germain-en-Laye-i 1919. szeptember 10-i szerződés **vezérelve** szerint „azok a német, osztrák és magyar állampolgárok, akik a szerződés hatálybalépése napján (1920. július 16-án) oly területen laknak, vagy bírnak illetőséggel, amely a vonatkozó békeszerződések értelmében Csehszlovákia alkatrészévé vált **ipso facto és minden formalitás nélkül csehszlovák állampolgárokká válnak.**”⁷

Vagonlakók utcája

Ezzel szemben a csehszlovák állam 1920. április 9-i alkotmánytörvényében már ez áll: Csehszlovák állampolgárok „azok a volt osztrák vagy magyar állampolgárok, akik a csehszlovák államhoz csatolt területen 1910. évi január 1-jéig **illetőséget szereztek**”.⁸

Az alkotmányban megfogalmazottak amiatt okoztak sok problémát, hogy a csehszlovák törvényhozás nem vette kellőképpen figyelembe a korábbi magyar jogalkotást, mely szerint Magyarországon a községi illetőség 1875-től volt szabályozva, akkortól is úgy, hogy az illetőség megszerzése jelenthetett „**kifejezett fölvételt**”, de **hallgatólagos** illetőséget is. Vagyis 1919-ig a lakosságra nézve nem volt kötelező a községbe való kifejezett fölvétel. A csehszlovák jogi hatóságok azonban a hallgatólagos illetőséget nem fogadták el.

Az így előállt visszás helyzet egészen 1926-ig semmit nem változott. Az 1926-os Dérer–Szentiványi-féle törvény végre körültekintőbben tisztázta az illetőséget, s ezzel megállította az óriási kiutasítási hullámot. A törvény szerint „bármely, aki 1910. január 1. előtt 4 évig szakadatlanul lakott Szlovenszkó és Podkarpatszka-Rusz valamely községében, kérelemre megadandó a csehszlovák állampolgárság, mely esetben úgy tekintetik, mintha már 1918. október 28-án is az lett volna”.⁹

Ebédosztás vagonlakóknak. Nyugati pályaudvar, 1920.

A törvényben a csehszlovák és a magyar jogalkotás közötti szakadékot nagyjából-egészéből sikerült áthidalni, így 1926 után lassan rendeződött a helyzet Kassán is. •

A már említett kassai listán szereplő személyek a konszolidációt közvetlenül megelőző utolsó nagyobb kiutasítási hullámban kényszerültek Csehszlovákia elhagyására – többségük feltehetően amiatt, hogy nem volt érvényes állampolgársága. A listába fölvetett közel 600 személy nem egy teljes év alatt került kiutasításra. Egyrészt a listát október 25-i dátummal lezárták (így már csak a 10 hónap alatt kiutasítottokról van szó), másrészt a „magyar kormány határát minden kiutasított előtt három hónapra lezárta, a kiutasító végzést nem vette figyelembe s a kiutasítottat még az esetben sem engedte be Magyarország területére, ha az a magyar állam kötelékébe tartozott. A csehszlovák hatóságok kénytelenek voltak a határozatot tudomásul venni s a kiutasításokat a határidő lejártáig felfüggeszteni.”¹⁰

Ha azt vesszük, hogy a kiutasítottak kétharmadát Magyarországra irányították, akkor már csak a mindössze **8 hónap alatt** kiutasítottakat tartalmazza a lista. Így átlagosan havonta 74 személyt érintett a tortúra.

A lista keletkezésének évéhez legközelebb álló népszámlálás – az 1921. évi csehszlovák összeírás – szerint Kassa 52 898 lakossal bírt, tehát a lakosság több, mint 1 százalékát – **minden századik embert** – kiutasítottak, pusztán 1922-ben.¹¹ (Mindezek ellenére a város lélekszáma rohamosan nőtt: 1919-ben még 46 178 főt, 1930-ban már 70 117-et számláltak össze!)

A kiutasítottakat nemük, koruk, vallásuk, születési helyük és kiutasításuk iránya szerint lehetett a lista alapján rendezni, valamint aszerint, hogy volt-e kassai lakóhelyük a kiutasításkor.

A pontosan 590 kiutasított háromnegyede férfi volt.

A kiutasítottak átlagos életkora 28 év, legnagyobb részük az 1890-es években született, de találunk közöttük több hatvan év fölötti idős embert is. Mivel gyakran egész családokat utasítottak ki – a nagyszülőtől az unokáig – igen szórót a kor szerinti megoszlás. (1. táblázat)

A hontalanokká váltaknak legalább egynegyede római katolikus, egyötöde izraelita volt, de találunk közöttük reformátust, görögkeletit, evangélikust, görögkatolikus, sőt a cseh nemzeti egyház hívét is. A kiutasítottak vallási meg-

1. táblázat

Kor szerinti megoszlás

	–1870	1871–80	1881–90	1891–1900	1900–	?	összesen
fő	27	38	69	296	140	20	590
százalék	4,6	6,4	11,7	50,2	23,7	3,4	100,0

Menekültek átmeneti szállása

oszlását Kassa város vallási megoszlásával összevetve (szintén az 1921. évi népszámlálás adatai szerint) azt látjuk, hogy a kassai görögkeletiek 4,4 százalékát, a református lakosság 1,7 százalékát, az izraelitáknak pedig 1,2 százalékát utasították ki az országból. (2. táblázat)

A kiutasítottak 84,0 százaléka az Osztrák–Magyar Monarchia területén született, ebből az 1920 után Csehszlovákiához kapcsolt Felvidéken 25,5 százalék. A kassai születésű 28 személyt és a felvidéki születésű 123 többségét (összesen 151 embert) a jogszabályok szerint **nem lehetett volna kiutasítani**. (3. táblázat)

Az összeírás legérdekesebb rovata a „kiutasítás iránya” rubrika. Mindedig nem sikerült rekonstruálni, hogy a kiutasított vagy a hatóságok döntötték el, hogy melyik menekült-vonaton, milyen irányban hagyja el Kassát és az országot. A lista alapján a nevek csengése és a születési hely vág a leggyakrabban egybe a kiutasítás irányával. A kiutasítottak 80,7 százalékát, 476 személyt a **régi Monarchia területére** irányítottak, többségüket Magyarországra, mindössze 69-et a többi területre, a maradék lengyelországi és szovjet-oroszországi menekültekből tevődhetett össze. (4/a. és 4/b. táblázat)

Végezetül a kiutasítottak kassai lakóhelyére vonatkozó adatokat rendszereztem. Az összesítéskor az a megdöbbentő eredmény adódott, hogy a kiutasítottak majdnem felének **volt bejegyzett kassai lakcíme** a kiutasításkor. Ez persze nem jelent egyértelműen illetőséget is, mégis arra enged következtetni, hogy a

Menekültek ebédje

kiutasítottaknak egy nagyobb része kassai polgár, nem pedig menekült, vagy a városban ideiglenesen tartózkodó volt. (5. táblázat) Az államfordulat utáni években nem volt ritka az efféle hatósági visszaélés – erről tanúskodnak az 1920-as évek kassai és szlovákiai magyar nyelvű napilapjaiban megjelent tiltakozó cikkek, amelyek szinte mindennaposak volta: „Szlovenszkon több, mint ötvenezer ember él, akinek illetőségi ügye elintézetlen. Ezek legnagyobb része volt magyar tisztviselő, akitől az állam úgy akarja megvonni a jogos illetményeket és nyugdíját, hogy nem ad neki illetőséget.”¹²

A kiutasítások többé-kevésbé „hatékonyak” voltak: az 1924-es kassai címjegyzékben csak elenyésző számban találkoztam az 1922-ben kiutasítottak, vagy családtagjaik nevével. Az illetőséggel kapcsolatos embertelen állapotok még évekig tartottak, a városi tanácsi ülések állandó napirendi pontját képezték. Csak két városi tanácstag interpellációból idézek: „A családok száza az utcán tanyáznak, jobb esetben pedig sertésólakban és fakamrákban laknak.”¹³ „Köz tudomású tény, hogy a köztársaság területén ezrek és ezrek járják a kálváriát az illetőségük elismertetése végett (...) Itt a városban is ezrek és ezrek vannak, akik – bár 30–40 esztendő óta laknak a város területén – az illetőségük elismeréséhez nem tudnak hozzájutni, mert a mindenható hatalom azt mondja rájuk, hogy 1910. év előtt 4 éven keresztül a város terheihez nem járultak hozzá, pedig egytől-egyig fizették a kötelező házbérfillér-adót! (...) A zaklatások, üldözések és kiutasítások felfüggesztését kérem.”¹⁴

2. táblázat

Felekezet szerinti megoszlás

	r. kat.	g. kat.	ref.	evang.	cseh nemzeti egyház	g. kel.	izr.	?	összesen
fő százalék	134 22,8	2 0,3	28 4,7	9 1,5	1 0,2	14 2,4	109 18,5	292 46,6	590 100,0
az ismeretlenek nélkül (százalék)	45,3	0,6	9,4	2,9	0,3	4,7	36,6	—	298 100,0
a kassai lakosságból	0,5	0,1	1,7	0,5	0,0	4,4	1,2		

3. táblázat

Születési hely szerinti megoszlás

	Osztrák–Magyar Monarchia			Lengyel-ország	Orosz Birodalom	Német-ország	más	összesen
	Kassa	Felvidék	más					
fő	28	123	345	85	21	4	4	590
százalék	4,7	20,8	58,5	11,0	3,6	0,7	0,7	100,0

4/a. táblázat

Kiutasítás iránya

	Utódállamok					Lengyel-ország	Szovjet-Orosz-ország	Német-ország	?	összesen
	Magyar-ország	Ausztria	S. H. S. kir.	Román kir.	Cseh-szlovákia					
fő	407	12	15	40	2*	85**	23***	5	1	590
százalék	69,0	2,0	2,5	6,8	0,4	14,4	3,9	0,8	0,2	100,0

Utódállamok összesen: 476

* Ebben a két esetben csak Szlovenszko területéről tiltották ki őket: az egyiket Morvaországba, a másikat Podkarpatszka-Ruszba.

** A listaíró szerint ebből három személyt Galícia területére.

*** A 23-ból tízet Ukrajnába.

4/b. táblázat

Születési hely (kiutasítás iránya)

Szül. hely	Kiutasítás iránya	Magyarország	Ausztria	S. H. S. kir.	Román kir.	Cseh-szlovákia	Lengyelország	Szovjet-Oroszország	Németország	?	összesen
Kassa		27	—	—	—	—	1	—	—	—	28
más Felvidék		114	—	1	2	1	2	1	2	—	123
Délvidék		3	—	13	—	—	—	—	—	—	16
Erdély		5	—	—	38	—	—	—	—	—	43
más Magyaro.		252	—	1	—	—	—	—	—	—	253
Magyarország összesen		401	—	15	40	1	3	1	2	—	463
Ausztria		1	12	—	—	1	19	—	—	—	33
Oszttrák–Magyar Monarchia összesen		402	12	15	40	2	22	1	2	—	496
Lengyelo.		1	—	—	—	—	63	—	—	1	65
Oroszország		—	—	—	—	—	—	21	—	—	21
Németország		—	—	—	—	—	—	1	3	—	4
más		4	—	—	—	—	—	—	—	—	4
összesen		407	12	15	40	2	85	23	5	1	590

5. táblázat

	volt lakása	hotelben lakott	nem volt lakcíme	összesen
	a kiutasításkor			
fő	250	5	335	590
százalék	42,4	0,8	56,8	100,0

Kassán az 1921-es népszámlálás 2 240 idegent (külföldit) írt össze; 1930-ban 6 150-et.¹⁵ Az idegenek többsége továbbra is az állampolgárságukra várakozók-ból tevődött össze. A probléma valójában csak a harmincas évek elejére oldódott meg.

A fogadtatás Magyarországon

„.... a menekülteknek a Csonka-Magyarországon való gazdasági és társadalmi elhelyezkedése körültekintő és a legapróbb részletekig kidolgozott terv szerint ment végbe, s így felvonulásuk sem politikai, de sehol a legkisebb társadalmi conflictust sem okozott, sőt szűkebb látókörűek megengedhették maguknak azt a felesleges luxust, hogy közönyösséget, sőt bizonyos ellenszenvet mutassanak az új magyar honfoglalók érkezésén. Csonka-Magyarország politikai katasztrophája helyett tehát csupán szórványosan jelentkező társadalmi duzzogás a jele annak, hogy az Országos Menekültügyi Hivatal kötelességteljesítése hivatás betöltése volt.”¹⁶

A Magyarországra menekültekkel már a kezdeti időkben is több hazai szervezet foglalkozott. A Szlovákiából menekültek ügyeit a Felvidéki Liga és a Szepesi Szövetség intézte, a Délvidékről érkezőket a Délvidéki Liga és a Délvidéki Szövetség, az erdélyi menekülteket pedig a Békeelőkészítő Iroda „Erdélyi menekülteket segítő ügyosztálya”. 1920-ban a súlyosbodó menekültügy ellátására felállították az Országos Menekültügyi Hivatalt (OMH) (1920. április 28. 3240/1920. M. E. rendelet) összevonva a korábbi ligákat – egyelőre a Békeelőkészítő Iroda irányítása alatt. 1921-ben létrejöttek az ún. beköltözőket ellenőrző kirendeltségek is, melyek fő célja a menekültek pontos számbavétele volt.

1922-ben az OMH főhatósága a népjóléti és munkaügyi minisztérium lett. A hivatalt 1924 nyarán szüntették meg (1924. július 30. 2344/1924. M. E. rendelet).

Az OMH fennállása alatt a következő feladatokat tűzte maga elé: egyrészt a menekültek élelmezését, közszükségleti cikkekkel való ellátását, lakáshoz, állás-

hoz juttatását, jogvédelmét stb.; másrészt a menekültügy felszámolását, vagyis a menekülteknek az ország területén való arányos elosztását, ipari, gazdasági üzemek létesítését, a menekültek átképzését stb.

Ezeket a bonyolult szociális és gazdasági feladatokat az OMH 1924-re nagyjából sikeresen megoldotta. Nem kevesebb, mint 350 ezer menekülttel foglalkozott a négy év alatt, pedig „csak” azoknak a menekülteknek viselte gondját, akik jelentkeztek a hivatalnál. Nagyon nehéz lenne megbecsülni azoknak a Magyarországra utasítottaknak a számát, akik itt rendezett, komoly családi, vagy üzleti kapcsolatokkal bírtak, ezért nem kényszerültek az OMH-n keresztül intézni ügyeiket. Minden bizonnyal a húszas években Magyarországra menekültek száma így megközelíthette akár a félmilliót is.

A magyar hatóságok és a magyar közvélemény nagyobb zökkenőktől mentesen és igen gyorsan reagáltak a menekültügyből fakadó feszültségekre — és a probléma csak a harmincas évek végén az értelmiségi túltermelési válság tetőzésekor és a területi visszacsatolások kapcsán —, tehát egészen más kontextusban került újra napirendre.

¹ Kassa 1941. A Kazinczy Társaság kiadása 41. o.

² AMK 339/155. IV. RMK. 1923. 157–62 126.

³ *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyévi működéséről*. Közli Dr. Petrichevich Horváth Emil br. m. kir. népjóléti és munkaügyi államtitkár. 37. o.

⁴ uo.

⁵ uo.

⁶ uo. Sajnálatos, hogy a többi országba utasítottakról és menekültekről nem állnak rendelkezésre adatok.

⁷ Dr. Flórián Károly–Dr. Osváth Gyula: *Csehszlovák állampolgárság és községi illetőség*. Košice-Kassa, 1926. 3. o.

⁸ Dr. Pálesch Ervin: *Cseh–Szlovák törvények és rendeletek 1920*. 56. o. (1920. 236. sz. alkotmánytörvény)

⁹ Dr. Perényi Béla: *Cseh–Szlovák törvények és rendeletek 1926*. 417–427. o. (1926. 152. sz. alkotmánytörvény)

¹⁰ *Kassai Napló*, 1922. 1. sz. 4. o.

¹¹ *Volkszählung in der Tschechoslowakei von 15. Febr. 1921*. Prag, 1924.

¹² *Pesti Magyar Hírlap*, 1922. július 29.

¹³ AMK 574/924. XII. 1866. irat Horkay Endre kommunista városi tanácstag interpellációja.

¹⁴ AMK 60/924. XII. 236. irat Schuster János keresztény-szocialista városi tanácstag indítványa.

¹⁵ L. 11. l.j. és *Das Ergebnis der Volkszählung von 1930 in der Slowakei und Karpathruthenien* (Andreas Molnár) – Sonderabdruck aus „Nation und Staat” VII./1934. Heft. 7.

¹⁶ L. 3. l.j. 3. o.

HAZÁTLANOK, SORAKOZÓ!
Forráselemzés 1947–48-ban áttelepült
csehszlovákiai magyarok dokumentumairól

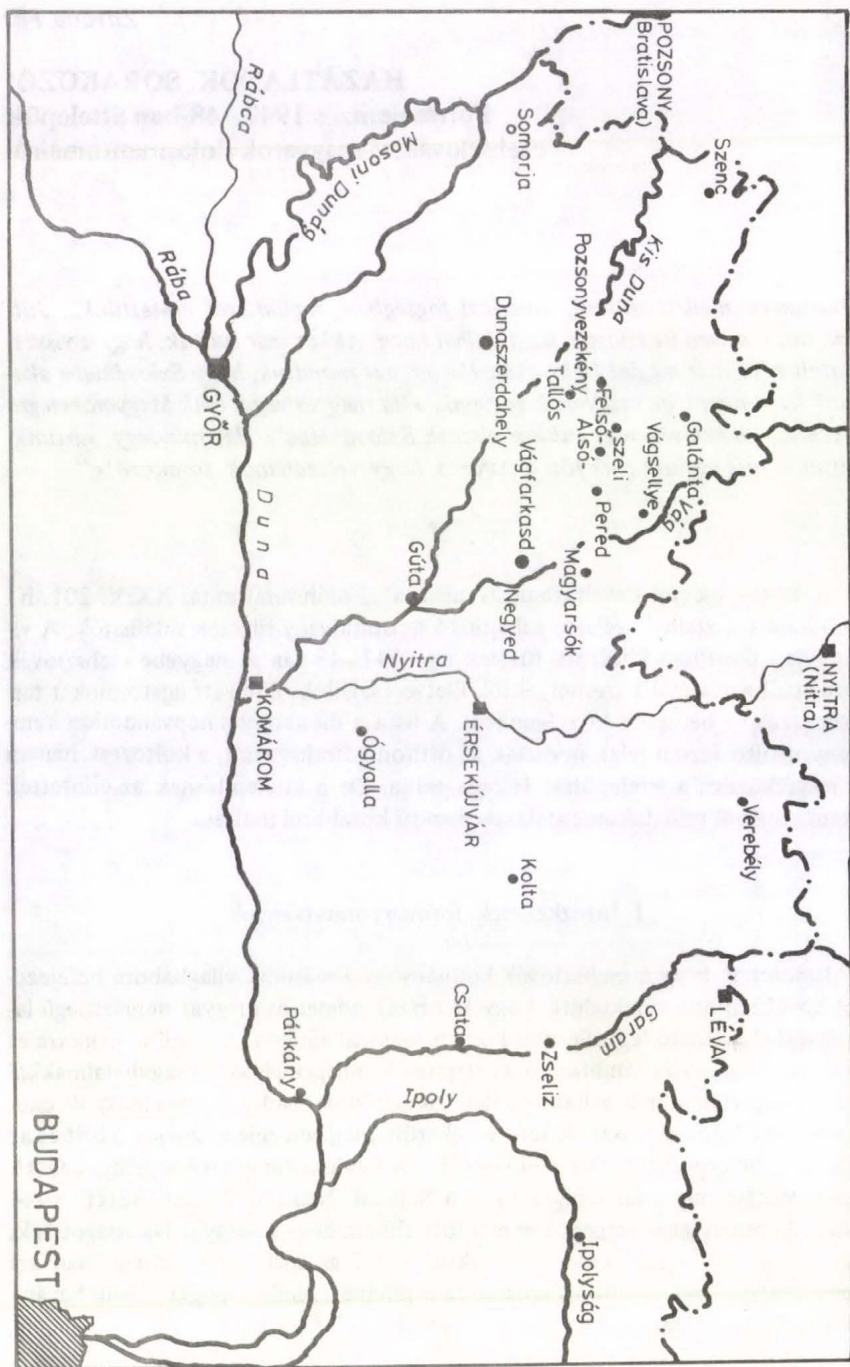
„Nürnberg mellett voltam, amerikai fogságban, repülőteret építettünk... Jöttek, hogy ki van itt szlovák, az indulhat haza. Akkor már tudtuk, hogy a visszaszatolt rész már megint Szlovákia. Hát mi azt mondtuk, hogy Szlovákiába akarunk hazamenni, de magyarok vagyunk. »Ha magyar vagy, csak Magyarországra mehetsz, ha szlovák vagy, akkor visznek Szlovákiába!« Hát mindegy, vártunk, vártunk, míg egyszer csak jött a parancs, hogy »Hazátlanok, sorakozó!«”

*

A Békés megyei Levéltárban, Gyulán, a „Földhivatal iratai XXIV. 201. h./160” alatt asztalnyi szélesre kihajtható nyomtatvány-füzetek találhatók. A viszonylag pontosan kitöltött füzetek az 1947–48-ban a megyébe csehszlovák területről áttelepített személyekről, illetve családokról felvett lajstromokat tartalmazzák – befogadó községenként. A lista a mesterséges népvándorlási kampány utolsó fázisát jelzi, nemcsak az otthon hátrahagyását, a költözést, hanem a megérkezést, a letelepülést is regisztrálja. De a kitelepítésnek az érintettek szemszögéből való dokumentálását célszerű korábbiakról indítani.

1. Intézkedések, formanyomtatványok

Ismeretes, hogy a csehszlovák kormányzat a második világháború befejezését követően arra törekedett, hogy az ország német és magyar nemzetiségű lakosságától a lehető legszélesebb körben megszabaduljon. A 2 millió németre és 400 ezer magyarra vonatkozó kitelepítés koncepciójának a nagyhatalmakkal való elfogadtatása már a háború alatt elkezdődött. Noha Beneš elnöknek csak a németek kitoloncolásának tervére sikerült megszereznie a szovjet, a brit és az amerikai beleegyezést (már 1943-ban)¹ – a londoni emigráns kormány, a Gottwald vezette moszkvai emigráció és a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) 1944 novemberében teljes megegyezésre jutott abban, hogy a magyar lakosságot is ki kell telepíteni.² (Gottwald a moszkvai rádióban már 1944 márciusában azt nangoztatta, hogy „... nincs messze az a pillanat, amikor megkezdődik hazánk megtisztítása a német és magyar áruló szeméttől”.³)

Részlet egy 1940-es térképről

Egy 1948. januárjában publikált lista szerint járásonként a következő létszámban jelölték ki a kitelepítendő magyarokat (idézi Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. München, 1980. 186–187. o.) A lista nem a ténylegesen kitelepítettek, hanem az erre kijelöltek számát közli járásonként. E járási székhelyek közül a térképen találhatók bekeretezve, a Tótkomlórsra áttelepült magyarok eredeti települései aláhúzva szerepelnek.

Pozsony	5 066	Ipolyság	6 420
Somorja	8 999	Feled	3 224
Dunaszerdahely	16 862	Kassa	5 240
Galánta	10 371	Királyhelmec	4 356
Vágsellye	8 509	Kékkő	1 189
Nyitra	328	Losonc	5 430
Érsekújvár	4 439	Nagykapos	1 754
Ógyalla	16 549	Nagy Mihály	1 257
Komárom	28 775	Rimaszombat	1 777
Verebély	1 957	Rozsnyó	4 312
Léva	3 948	Szepsi	3 943
Zseliz	9 823	Tornalja	5 367
Párkány	14 397	Egyéb járások	5 509
		Összesen:	181 512 fő

A később éveken át képviselt indok az volt, hogy a müncheni diktátum utáni megszállás idején a magyar lakosság is elárulta a köztársaságot azzal, hogy „a magyar revizionizmus szolgálatába szegődött”, s addig, amíg Csehszlovákiában létezik magyar kisebbség, mindig fennáll a veszélye az újabb irredenta követeléseknek. Ezért tiszta nemzeti államot kell létrehozni, ez alapozza meg hosszú távon a térség békéjét.⁴ E vonatkozásban ez volt a Moszkvában 1945 márciusában – javarészt Gottwald által megszövegezett – az SZNT, a nyugati és a keleti emigráció által elfogadott⁵ és április 5-én „Kassai kormányprogram” néven meghirdetett politikai koncepció alap gondolata is.

A gyakorlati lépések azonban már korábban elkezdődtek. Az SZNT 1944 szeptemberében megszüntette a magyar középiskolákat,⁶ 1945 februárjában pedig rendeletet hozott „a németek, a magyarok és a szlovák árulók” 50 hektárnál nagyobb földbirtokai elkobzásáról,⁷ amit az összes magyar földbirtok elkobzásáról szóló elnöki dekrétum szélesített ki (kivételt csak a köztársaság védelmében vállalt aktív szerep jelenthetett).⁸ Az áprilisi kormányprogram VIII. fejezete⁹ megfosztotta a magyar nemzetiségűeket állampolgárságuktól, és vagyonuk felügyeletére nemzeti gondnoki rendszert vezetett be¹⁰ – csak az aktív antifasiszták és az optálást sikerrel kérelmezők mentesülhettek. Az SZNT belügyi megbízottjának május 5-i utasítása alapján vagyoneklobzással egybekötve kitoloncoltak az országból több mint 30 ezer olyan magyart, aki 1938. november 2-a után költözött a Felvidékre¹¹ s ugyancsak SZNT-rendelet alapján kilakoltatták magánlakásukból a „megbízhatatlan magyarokat”,¹² és elbocsátották állásukból a magyar közalkalmazottakat.¹³

A kormányzat szándéka felől már semmi kétség: Beneš 1945. május 9-i rádió-

beszédében leszögezte, hogy „... a németek és magyarok túlnyomó részének el kell tőlünk mennie. Ez végérvényes elhatározásunk... Népünk már nem élhet németekkel és magyarokkal közös hazában.”¹⁴

Ugyancsak májusban kitiltják a magyarországi sajtótermékeket,¹⁵ júliusban elnöki dekrétum születik a belső telepítésről¹⁶ (ez az egész földvagyon „szlávok kezébe” való juttatását célozta, s ennek végrehajtására Prágában és Pozsonyban Telepítési Hivatalt szerveznek). Augusztus 2-án közzéteszik a hírhedt 33-as elnöki dekrétumot,¹⁷ amely betetőzte a kormányprogram nemzetiségekkel kapcsolatos céljainak hatályba léptetését: a magyar nemzetiségűek kollektív jogfosztását, állampolgárságuk megszüntetését (ez gyakorlatilag a magyar lakosság 97 százalékára kiterjedt, s egyebek mellett a nyugdíjak felfüggesztését, a segélyezés megtiltását és az egészségügyi szolgáltatásokból való kirekesztést is jelentette).

1945 októberében megjelent a 88-as elnöki dekrétum a kötelező munkaszolgálatra való irányításról¹⁸ és a 108-as az „ellenséges vagyonok” elkobzásáról, amely „minden magyar személyre” vonatkozott – a 3 százaléknyi kivételtől eltekintve.¹⁹

A rendkívül súlyos intézkedéssorozatnak az is célja volt, hogy nyilvánvalóvá tegye a párizsi béketárgyalások megkezdéséig a csehszlovák álláspontot, illetve hogy rábírja a magyar kormányzatot a lakosságcserére. A csehszlovák elképzelés az volt, hogy kb. 200 ezer magyart a magyarországi szlovákokkal cseréljenek ki, további 200 ezret pedig a Magyarországról kitelepítendő németek helyére egyoldalú kiutasítás alapján telepítsenek ki.²⁰ A németeken kívül még a magyarok – cserét mellőző – kiutasítását is célzó törekvést a potsdami konferencia nem hagyta jóvá, Csehszlovákia ezt a párizsi béketárgyalásokon akarta elfogadtatni.

A lakosságcseréről való tárgyalások 1945. december 3–6. között kezdődtek Prágában. A Gyöngyösi külügyminiszter vezette magyar fél helytelenítette a lakosságcsere módszerét, de „a két ország viszonyának javítása érdekében” mégsem zárkózott el a magyarországi szlovákok önkéntes kivándorlása elől – tudomásul véve, hogy velük azonos létszámú csehszlovákiai magyart telepítenek át. Ennek feltételül szabta viszont az egyoldalú kiutasításoknak és a magyar kisebbségekkel szembeni rendelkezéseknek a felfüggesztését.²¹ Az álláspontok szembetűnő eltérése ellenére azonban – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására²² (amely egyébként decemberben utasította a magyar kormányt a magyarországi németek kitelepítésére is) – az időközbeni további tárgyalások 1946. február 27-én végül a két kormány közötti lakosságcsere-egyezmény aláírásához vezettek. (Anélkül, hogy a magyar fél teljesen érvényesíteni tudta volna kikötését – ez ügyben hiába fordult a nagyhatalmakhoz is²³ –, mindössze arra kapott ígéretet, hogy a magyar nemzetiség helyzetének „végleges rendezéséig” Csehszlovákia ideiglenesen felfüggeszti a kitoloncolásokat, széttelepítéseket és vagyonelkobzásokat.²⁴)

Az egyezmény paritásos lakosságcsereéről szólt, de a csehszlovák kormány az általa háborús bűnösnek minősítetteket (maximum ezer főt) ezen felül is kitele-píthette.²⁵ A csehszlovák szervek szlovák nyelvű propagandát folytathattak Magyarország szlovák nemzetiségi vidékein „írásban és szóban”, illetve a rádión keresztül, aminek révén az áttelepülni szándékozó szlovákok 1946. május 27-ig jelentkezhetek a Csehszlovák Áttelepítési Bizottságnál.²⁶ A csehszlovák kormány viszont 1946. augusztus 27-ig kiválaszthatta azokat a magyar nemzetiségűeket, akiket felszólított a kitelepülésre. A csehszlovák fél megígérte, hogy a kitelepítésre úgy fogja kijelölni a magyarokat, hogy az megfeleljen a jelentkezett szlovákok társadalmi, vagyoni és foglalkozásbeli összetételének. Biztosította, hogy a kitelepülők minden ingóságukat magukkal vihetik, ottmaradó ingatlanaikért pedig kártérítést kapnak Csehszlovákiától – nem vonatkozik ez az 50 kat. hold feletti birtokterületre. A lakosságcsere lebonyolítására csehszlovák – magyar vegyesbizottságot alakítottak.

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 1946. június 25-én a magyar kormány-nak előterjesztette 90 ezer kitelepülni kívánó szlovák listáját. A jelentkezők számával a csehszlovák fél korántsem volt elégedett – annál is kevésbé, mert augusztus 25-ig 105 ezer kitelepítendő magyarról állított össze lajstromot.²⁷

*

Ezzel megkezdődött az államközi szerződés szerinti kitelepítés folyamata, amelyből a dolgozatban két aspektust ragadnék ki. Először az adminisztratív eljárás menetét mutatom be a kitelepítendőknak kézbesített dokumentumokon keresztül (a formanyomtatványok kópiáinak csak kisebb részét van mód itt közölni), majd – a már említett levéltári forrás alapján – egy lajstrom 400 áttelepített családjának fontosabb szociológiai jellemzőit próbálom leírni.

Az *1. dokumentum* „Igazolvány” címet viselő ún. „fehér lap”. A csehszlovák kormány által összeállított kitelepítendő listáin szereplők kapták meg 1946. október 8-i dátummal, de nem a csehszlovák hatóságtól – aláírója dr. Wagner Ferenc „Meghatalmazott az áttelepítendő magyarok érdekvédelmére Csehszlovákiában” (a pecsét felirata szerint). A magyar meghatalmazott a két-nyelvű igazolványban közli, hogy a címzett „a kitelepítésre kijelölt személyek” névjegyzékén szerepel, de a konzuli jogvédelmet és a „különleges jogi helyeztet” hangsúlyozza (mentesség a katonai szolgálattól, az adók és adótartozások kifizetése alól, ill. az ingó vagyonnal való szabad rendelkezés), megnyugtatta a címzetteket, hogy az egyezmény értelmében megszűnnek a korábbi vagyonelkobzások, zár alá vételek, „nemzeti gondnok”-kirendelések – valamint érdek-és jogvédelmet ígér.

A csehszlovák kormányzat, amikor az áttelepülni szándékozó szlovákok számáról tudomást szerzett (a 90 ezres jelentett létszám időközben, visszalépések miatt, még olvadni is kezdett), egyrészt olyan jegyzéket állított össze, amely-

1700/1946

169.

Dém, Pani

Mészáros Alibela

úrnak; úrnőnek

szob. decia 1930. dou.

Nové Zámky, Štefánikova 12.

obr. N. Kármay

Igazolvány.

Potvrdenie.

Igazolom, hogy Ön a Csehszlovákiából áttelepítésre kijelölt magyar nemzetiségű személyeknek a csehszlovák kormány által a magyar kormányhoz 1946. augusztus 26-án átnyújtott névjegyzékében szerepel és ennek alapján a csehszlovák-magyar Vegrehajtósság VII. sz. végbárározása értelmében magyar konzuli jogvédelemben részesül.

Igazolom továbbá, hogy a csehszlovák Magyar Vegrehajtósság VII. sz. végbárározása az Ön számára ténylegesen áttelepítése napjaira a következő különleges jogi helyzetet biztosítja:

1. Az áttelepülő f. évi július hó 8-tól mentesül a katonai szolgálattal kapcsolatos minden kötelezettségtől.

2. Az áttelepülő f. évi augusztus hó 26-tól semmiféle adót, szolgáltatást és illetéket, illetve egyéb pénzügyi természetű közjogi kötelezettséget teljesíteni nem köteles. Az áttelepülő semmiféle módon nem vonható felelősségre azért, hogy fenti kötelezettségek addig eleget nem tett, tehát eldöntött adóiratszámait sem.

3. A Csehszlovákiából Magyarországra kitelepítéssel kijelölt személy ingó vagyona fölött azabban rendelkezik.

Felhívom figyelmét arra, hogy a csehszlovák kormány a lakosságcsere-egyezményhez csatolt jegyzékny VII. bek. értelmében kötelezte magát, hogy a vagyoniellátás intézkedések végrehajtását felfüggeszti, az ideiglenes jegyzékny VIII. bek. szerint létező minimumot biztosító segítséget folyósít az államból elbocsátott volt köztisztviselőknek, a IX. bek. szerint pedig a csehszlovák kormány kötelezte magát az 1945. október 25-iki végbárározása pontos végrehajtására, amely magyarokat illetően a 108/45. Sb. elnöki dekrétum végrehajtását felfüggeszti. E kötelezettség vállalása óta, tehát 1946. február 27-e óta csehszlovákiai magyar tulajdonát, vagy tulajdonlását a 108/45. Sb. elnöki dekrétum, vagy más törvényes rendelkezés alapján sem elköveti, sem zár alá venni nem lehet, tehát „národný správa” sem rendelkezhet ki, viszont kérheti a nemzeti felügyelőség azonnali megszüntetését és elszámoltatását.

Fel szólítom, hogy amennyiben személyét bármilyen joghátrány érné szétválasztásánál jelentős hivatalomnak, hogy a hatósági közegek egyezményesítő eljárását a csehszlovák külügyminisztériumnak, továbbá kormányomnak jogorvoslati eljárásnál azonnal tudomására hozza.

Dr. Wagner Ferenc sk.
magyar meghatalmazott

Pozsony, 1946. okt. 8-án.

Potvrďujem Vám, že Vaše meno je uvedené v zozname presídľit' sa majúcej osôb maďarskej národnosti z CSR do Maďarska, ktorý odovzdala štát. vláda maďarskej vlády dňa 26. augusta 1946 a na základe toho používate v smysle 7. rozhodnutia štát.-maď. Smičánskej komisie maďarskej konzulárnej ochrany.

Potvrďujem Vám ďalej, že rozhodnutie štát.-maď. Smičánskej komisie č. 7. poskytuje Vám osobitné právo postavenie, až do dňa Vašho aktuálneho presídlenia a sice nasledovné:

1. Presídlenie sa oslobodzuje poďnajúce dňom 8. júla 1946 od všetkých povinností, týkajúcich sa vojenskej služby.

2. Poďnajúce dňom 26. augusta 1946 nemožno od presídlenecov vymáhať nijaké dané, davky a poplatky, resp. plnenia iných verejnoprávných záväzkov finančného rázu. Presídlenie nebudú nijakým spôsobom sťažiť preto, že doteraz nespĺňali horeuvedené povinnosti.

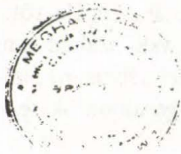
3. Osobám určeným na presídlenie z Československa do Maďarska patri voľná dispozícia a ich hmotným majetkom.

Upozorňujem Vás na to, že v smysle 7. bodu Protokolu, pripojeného k Dohode o výmene obyvateľstva, zaviazala sa štát. vláda, že suspenduje všetky opatrenia na zbavanie majetka osôb maďarskej národnosti, v 8. bode cit. Protokolu zaviazala sa štát. vláda, že bude vyplácať existenčné minimum pre prepustených verejných zamestnancov, a podľa 9. bodu zaviazala sa štát. vláda presne vykonať smereenie štát. vlády zo dňa 25. okt. 1945, ktorú rozkazuje dekrét prez. rep. č. 108/45. Poďnuc teda týmto záväzkom zo dňa 27. febr. 1946 nemožno ani zbaviť ani zaisťiť majetok alebo majetkovú časť osôb maďarskej národnosti na základe nar. č. 108/45 ani na základe iného nariadenia, nemože byť teda na taký majetok uvalená ani národná správa.

Vyzývám Vás, aby ste v prípade akékoľvek právnej úľmy hlásili vec zodkladne môjmu úradu, aby som mohol takto porušení Dohody so strany výkonných orgánov hlásiť hneď štát. ministerstvu zahranič. vecí, dsa; maď. vláde cieľom zjednanie nápravy.

Dr. Wagner Ferenc v. r.
maďarský zmocnenec

Bratislava, dňa 8. okt. 1946.

1. dokumentum
Az úgynevezett „fehér lap”

ben csak 73 ezer főt jelölt ki csere-telepesként (a lakosságcsere-egyezmény V. cikkelye alapján), további 108 ezer főt viszont háborús bűnösnek nevezett meg – egyoldalúan kitelepítendőként. (Összesen 182 ezer fős a névsor.)²⁸ E 108 ezer fős jegyzékből az ún. VIII. cikkely szerinti „háborús főbűnösök” 106 ezer fős kvótáját a magyar kormány nem fogadta el.

Másrészt a csehszlovák hatóságok elindították a reszlovakizálás kampányát is, erőteljesen befolyásolták a magyar nemzetiségűeket, hogy-kérvenyezzék elfogadtatásukat szlováknak és állampolgárnak („gondoljátok meg, akartok-e a jövőben nyugodtan aludni, vagy sem?”²⁹ – hangzott az alig félreérthető felhívás). Több mint 410 ezer fő reszlovakizálási kérvényéből 1947. december 30-ig végül csak 200 ezer magyarét fogadták el.³⁰

Az akció egyik lényeges célja a források szerint az volt, hogy a békekonferencia elkövetkeztéig már csak az a 200 ezres magyar nemzetiség maradjon, akik a párizsi konferencia által szentesítve telepítendőek ki.³¹

A béketárgyalásokon azonban (1946. július 29–október 15.) nem született ilyen értelmű döntés. Noha a szovjet küldöttség támogatta Csehszlovákia nemzeti állam létrehozására irányuló törekvését, a konferencia mégis csak a paritásos lakosságcserét fogadta el, és – az Egyesült Államok vétőjával – elvetette az ezen felüli 200 ezer magyar kiutasításának tervét. Nem ismerte el ugyanakkor Magyarország szomszéd államokban lakó kisebbségeinek nemzetiségi jogait, így nyitvahagyta a lehetőséget a szlovákiai magyar kisebbség további erőszakos széttelapítása előtt.³²

A csehszlovák kormányzat csakhamar élt is ezzel a lehetőséggel. Miután 1946 novemberében befejezte 2,9 millió csehországi német nemzetiségű lakos kitelepítését (közülük 1 milliót Németország szovjet megszállási övezetébe vittek)³³ – „belső megoldásként” 1946. november 19-én Felső-Csallóközben megkezdte a magyar lakosság tömeges deportálását olyan csehországi területekre, ahol – úgymond – munkaerőhiány volt. A falvakat katonai alakulatok zárták körül, s előre elkészített lajstromok alapján – csak a legszükségesebb holmik vitelét engedve – gyűjtőhelyekre szállították a családokat. Innen fegyveres őrizet mellett, vasúton vitték el őket – ingatlanait, állataikat és felszereléseiket pedig elkobozták.³⁴ A rendkívüli hideg ellenére 99 napig egyfolytában tartó kényszerkitelepítéskor egy forrás szerint „44 129 magyar nemzetiségű személyt helyeztek át, 4 000 gazdasági épülettel, 25 000 kat. holddal, 11 764 gazdasági egységgel”.³⁵ (Egy gazdasági egységre 2,12 kat. hold jutott.) Az akciónak – amelyet a munkaszolgálatról szóló 88-as elnöki dekrétummal igazoltak, pedig az sem vagyoneklobzásra, sem családtagok deportálására nem adott lehetőséget – erőteljes nemzetközi tiltakozás vetett véget 1947. február 25-én, miután a magyar kormány január 7-én tiltakozó diplomáciai jegyzéket küldött az ENSZ-nek.³⁶

A történetek ugyanakkor 1947 tavaszán előmozdították a lakosságcsere végrehajtását – a csehszlovák intézkedések elérték közvetett céljukat is.

Az áttelepülésre kijelölt családok ekkortól kezdve már sűrűn kaptak hivatalos iratokat. Megérkezik például a Magyar–Csehszlovák Vegyesbizottság 1947. április 2-i 26. sz. véghatározata, amely az ingóságok átszállításáról intézkedik. Eszerint minden ingóság átvihető, kivéve a búzát és a rozsot, amiből csak a fejadagot és a szükséges vetőmagot vihetik magukkal az áttelepülők, valamint az árpat és a kukoricát, amiből hasonlóan csak annyit, amennyi az az évi takarmányozáshoz és vetéshez kell. (Korlátozzák még a „történelmi vagy műemlékek” kivételét is.) Részletesen rendelkezik arról, hogy az igénybe vett (vagy eladni kívánt) ingóságokat a hatóságok fizessék ki – ez utal arra, hogy „az ingóságokkal való szabad rendelkezés” a gyakorlatban nem történhetett zökkenőmentesen. Ezt mutatja az is, hogy a nemzeti gondnokok felügyeletének megszüntetésével leltározást írnak elő, és a gondnok működése idejének „szándékos eljárása, vétkes gondatlansága vagy pedig mulasztása folytán előállott károkat köteles készpénzben nyomban megfizetni”.

Néhány nappal később (április 11-i dátummal) az áttelepítendő újabb tájékoztatást kapnak kézhez. Ez részint tovább részletezi a gabona és a takarmány kivihetőségének korlátait, részben pedig ún. előkészítő összeírási ívet tartalmaz: a család földjéről, házáról, gazdálkodásáról tudakozódik. Ez a majd rendkívül részletező ingatlan-összeírási jegyzőkönyvet előlegezi meg, a kérdések struktúrájában is. Az 1947. április 18-i stencilezett értesítés („... a csehszlovák hatóságok közlése szerint Önt és családját a magyar–csehszlovák lakosságcsere keretében Magyarországra telepítik át”) feladója ismét a „Meghatalmazott”. (2. *dokumentum*) A levél közli, hogy „minden ingóságát magával viheti”, s azzal, hogy nem tér ki az értesítéshez csatolt 26. sz. véghatározat gabona-kiviteli korlátozására, közlése némiképp ellentmond a véghatározaténak. Értesíti továbbá az érintetteket a visszamaradó ingatlanok összeírásáról. A „Jegyzőkönyv az összeírásról” egy-egy áttelepülő esetében akár 30–50 oldalas aktatömeg is lehetett. (3. *dokumentum*) A leltározó vegyes bizottság tagjai között „egy magyar hivatalnok, egy csehszlovák jegyzőkönyvvezető, egy vagy két összeíró bizalmi és egy-egy a vagyonátvételre kijelölt csehszlovák hivatalnok” volt, a jegyzőkönyvek nyomtatott szövegei és kitöltései is kétnyelvűek. A jegyzőkönyv belső struktúrájában „A”-tól „J”-ig futottak a nyilvántartásba vétel tételei. Az „A” az ún. „telkek” (földek) fejezete. Ez a „Betét A” című lappal indul, amely igen részletes adatlapja az áttelepülő falujának, minden lényegesebb gazdasági ismervét megtudakolja. Az „A. I. szántóföldek” nevű lapokat az áttelepülő minden földdarabjáról kitöltötték. De találni itt „rétek”, „legelők” és „erdőbirtokok” című lapokat is. A „B” fejezet a telkesítéseké, a „C” az épületeké, itt 33 féle „épület-nem” leltározásához adnak nyomtatvány-típust. A „D” az ún. „mezei leltár”, az „E” 21 pontban összesíti „az ingatlannal összefüggő cselekvő vagyont”, az „F” a „szenvedő vagyont, a „G” a „kompenzálendő ingókat”, a „H” a „kötött gazdálkodás alá eső ingókat”, az „I” a „beszolgáltatásokkal kapcsolatos követeléseket”, végül a „J” az áttelepülő tulajdonában lévő „ipari és gyári vállalatokat”.

MEGHATALMAZOTT

az áttelepülő magyarok
védelmére Csehszlovákiában

1813/1947.

Pozsony, 1947. április 18.

Értesitem, hogy a csehszlovák hatóságok közlése szerint Ont és családját a magyar-csehszlovák lakosságcsere keretében Magyarországra telepítik át. Az áttelepülés pontos napját a szállítási terv kidolgozása után közölni fogom.

Tájékoztatásul közlöm, hogy visszamaradó ingatlan vagyona a magyar csehszlovák vegyesbizottság 10. számú véghatározata III. bek. 1. pontja alapján szervezett helyi összeíróbizottság útján összeírás tárgyát képezi.

A helyi összeíróbizottság tagjai: egy magyar hivatalnok, egy csehszlovák jegyzőkönyvvezető, egy vagy két összeíró bizalmi és egy-egy a vagyonátvételre kijelölt csehszlovák hivatalnok.

Jelen értesitésem vétele után azonnal szerezz be ingatlan vagyona vonatkozó összes igazoló okiratait, telekkönyvi kivonat, adásvételi és csereszerződéseket, hagyatékátado végzéseket, bírói ítéleteket, községi bizonyítványokat. Az okiratokat a csehszlovák hatóságoknak díjmentesen kell kiállítani.

Felhívom nyomatékosan figyelmét arra, hogy az összeírás során minden ingatlan vagyontárgyat be kell jelentenie, mivel utólagos bejelentés érvényesítése igen nagy akadályokba ütközne. Az elkövetett ingatlanokat is be kell jelentenie.

Azonnal szerezz be az adóhivataltól pontos és részletes kimutatást adóhátelékairól.

Felhívom figyelmét arra, hogy áttelepüléskor minden ingóságát magával viheti. Csatolom a magyar-csehszlovák Vegyesbizottság 26. számú véghatározatát.

Csehszlovák korona készpénzének forintra való átváltása érdekében felhívom figyelmét a mellékelten megküldött pénzügyi tájékoztatóra azzal, hogy az áttelepülők pénzváltása a mindenkori helyzetnek legmegfelelőbb, legelőnyösebb árfolyamon történik!

Végül értesítem, hogy az ingóságok előzetes összeírásakor amely csak a szükséges ferdő helyi nagyságát /vagon számát/ van hivatalva megállapítani, - minden ingóságát jelentse be.

Meghatalmazott helyett:

Mészáros József,

Berocz Kálmán s.k.

..... urnak; ~~AAAA~~;

É. r. s. e. k. u. j. v. t. ár.

Dérerová 12

Együtt áttelepülő családtagok
és 3 családtag

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Transzport szám: A/B 6-6-5

2. dokumentum

A „meghatalmazott” értesítése

Súpisová komisia č.: 5
 Az összeíró bizotts. sz.: 48.
 Súpisový hárok č.: 48.
 Az összeíró ív sz.: 48.

Meno prezidenta: Náncsa Tibor Strana č.: 3.
 Az áttelepülő neve: Ódal sz.
 Bydlisko prezidenta: Fővárosi 648
 Az áttelepülő lakóhelye: Ódal sz.

Zápisnica o súplse: — Jegyzőkönyv az összeírásról:

napisaná dňa 9. mesiac 14. rok 1944. s presidencom horeuvedeným za
 Felvétellett: nap hó év 1944. a fent megnevezett áttelepülővel

prítomnosti týchto členov miestnej súpisovej komisie:

a helyi összeíró bizottság alábbi tagjai jelenlétében:

- a) čl. zapisovateľ: Náncsa Tibor
 csehszlovák jegyzőkönyvvezető:
 b) zástupca maďarských úradov: Kórácz László
 a magyar hivatalos képviselő:
 c) dôverník(ji) z radov miestnych presidencov: Ódal sz.
 megbízott(ak) az áttelepülők soraiból:
 d) preberajúci orgán:
 átvévő közeg:

Presídenec bol súpisovou komisiou upozornený, aby podľa svojho najlepšieho svedomia a vedomia pravdive udal k súpisu všetky svoje zanechávané majetkové súčiastky, zároveň aby tieto čo do množstva a kvality tak, ako ich k súpisu prihlási, preberajúcemu orgánu odovzdal, a aby vzal na známosť, že zanechaný majetok dňom súpisu prechádza do výlučného vlastníctva štátu jeho dosavadného bydliska. Upozornený bol ďalej, aby na všetky otázky súpisovej komisie odpovedal podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia pravdive a aby úmyselne nič nezatajoval a neskresľoval.

Presídenec na výzvu súpisovej komisie predkladá k nahliadnutiu níže uvedených doklady a odpovedá na komisiou kladené otázky.

Az összeíró bizottság figyelmezteti az áttelepülőt arra, hogy a legjobb tudomása és lelkiismerete szerint a valóságnak megfelelően vallja be az összeírásnál hátrahagyott vagyontárgyait, valamint arra, hogy ezen vagyontárgyakat mennyiségük és minőségük szerint úgy, ahogy azokat az összeírásnál bevalotta, az átvévő közegnek átadni köteles. Az áttelepülő tudomásul veszi, hogy az összetett vagyontárgyak az összeírás napján eddigi lakóhelye államának kizárólagos birtokába mennek át. Tudomásul veszi továbbá azt is, hogy az összeíró bizottság kérdéseire a legjobb tudomása és lelkiismerete szerint az igazságnak megfelelően köteles válaszolni, és a kérdésekre vonatkozólag semmit sem hallgathat el és mindent a valóságnak megfelelően kell előadnia.

Az áttelepülő az összeíró bizottság felhívására betekintés végett előterjeszti az alább felsorolt okmányokat és válaszol a bizottság kérdéseire.

3. dokumentum

Részletek az ingatlanösszeírási jegyzőkönyvből

Az elképesztően részletező jegyzőkönyvek nagy gonddal készültek, mint-hogy (elvben) ezek lettek volna a lakosságcsere-megállapodás vagyoni paritásosságának biztosítékai. Az aprólékos vagyoni-felvételi részletezés utólag feleslegesnek tűnik: az áttelepülők ritkán kerültek az otthagytokhoz hasonló feltételek közé, ezt senki nem garantálhatta.

A két fél érdekei amúgy is ellentétesek voltak. A csehszlovák kormányzat a módosabb magyarok kitelepítésére törekedett, hogy több földdel, házzal tudja fogadni azokat a magyarországi szlovákokat, akiknek az óriási méretű propaganda idején jólétet ígért az anyaországban. A magyar fél viszont jobban örült volna kisebb juttatási igényű magyar áttelepülőknek. (Más oldalról viszont egy országnak – nemzetgazdaságnak – biztos, hogy nem érdeke megszabadulni viszonylag tőkeerős, működőképes kisártermelőitől, hogy helyettük szociális gondokkal küzdő cserelakosokat fogadjon. De ez a szempont akkor háttérbe szorult, sőt az áttelepítést teljes mértékben támogató és rövidesen hatalomra jutó Csehszlovák Kommunista Párt kifejezetten kedvezően ítélte meg az „osztályszerkezetnek” a lakosságcsere miatti átalakulását, a „kizsákmányoló” módosabbak lecserélésével a „dolgozó osztályok”, a „proletariátus” megerősödését.)

A paritásosság kérdésében eltérő érdekek megmutatkoztak az összeíró vegyesbizottság becsléseknél tapasztalható véleménykülönbségeiben is. Amikor olyan rovatokat kellett kitölteni, hogy pl. hány évig használható még a magyar kitelepítendő háza vagy hány százalékban épült az téglából, milyen a szántóföld minősége stb. – a becsléskor a szlovák hivatalnok rendre a rosszabb minőségi változatot jelölte meg (hogy az összesítéseknél ne legyen olyan „sok” vagy „jó” az otthagyt ingatlan-vagyon, hogy papíron javítson a mindvégig jelentős paritásbeli különbségeken), míg a magyar képviselő magasabb értékeket írt be.

A kitelepítés várható időpontját a „Meghatalmazott” nyomtatott lapon és magyarul (4. dokumentum), az érsekújvári előljáráóság stencilezve, szlovákul közölte. (A két hatóság nem ugyanazt a dátumot jelölte meg.)

A kitelepülők – a korábbi utasítások értelmében – számos igazolást kellett beszerezzenek. Igazolvány volt szükséges például arról, hogy mekkora az illető hátraléka, tanúsíttatnia kellett, hogy ki melyik településen, mióta lakik s hogy büntetlen előéletű-e, de nem lehetett elindulni állategészségügyi igazolás nélkül sem. A beszerzendő okmányok többnyire szlovák nyelvűek voltak.

A sok formanyomtatvány, hivatalos papír ellenére a családok mégsem tudhatták a legfontosabbakat. Sem azt, hogy hová is hurcolkodnak – azon túl, hogy Magyarországra –, sem azt, hogy pontosan mikor. Volt, hogy az indulásra – a „fehér lap” kézbesítésétől számítva – 2 évet is várni kellett, például, ha a család csak 1948 őszén indulhatott. Az ingóság összepakolva, ládába szegezve, a bútor léckeretbe fogva, a szekér, a gazdasági felszerelés szétszedve, a gabona zsákolva, a szálas takarmány bálákba préselve várta az indulást. A hosszú időn át tartó „várótermi”, ideiglenes élet nehezen viselhető, fokozódó bizonytalan-

MEGHATALMAZOTT

az áttelepítendő magyarok
érdekvédelmére Csehszlovákiában

Pozsony, a postabélyeg kelte.

3935/1947

Hivalkozással a fenti szám alatt már megküldött értesítemre, közlöm, hogy
Önt és családját a magyar-csehszlovák lakosságcsere keretében Magyarországra

előreláthatólag 1947. évi 1948 apr. hó 20 napján

telepítik át.

Ujból felhívom figyelmét a fenti szám alatt már előzően küldött értesítemben
foglaltakra, azzal, hogy az ott megjelölt intézkedéseket azonnal tegye meg.

Meghatalmazott helyett:

Mészáros József 1895

úrnak - úrnőnek

Erdélyi

Együtt áttelepülő családtagok:

<u>Eszter</u>	<u>1930</u>
<u>Ferenc</u>	<u>1933</u>
<u>Margit</u>	<u>1936</u>

A/B - 6-6-15

4. dokumentum

Értesítés a kitelepítés várható időpontjáról

ságot jelentett. Időbe telt ugyanis a cserébe beszámítandók kvótája feletti vita. A magyar fél nyomására a vegyesbizottság végül elfogadta, hogy akik megkapták a magyar meghatalmazott mentelmi levelét (a „fehér lapot”), beszámíttasának csereakcióba akkor is, ha „az államközileg szervezett cserén kívül, magánkezdeményezésre települtek át Magyarországra 1947. december 31-ig”, viszont tisztázatlan maradt a „fehér lap” nélküli „kvótán felüliek”, „önként áttelepülők”, ill. a „kiutasítottak” és az ún. „háborús bűnösök” beszámíthatóságának kérdése.³⁷

A másik oldalról, a Magyarországról kitelepülő szlovákok száma és „társadalmi összetétele” egyre kevésbé látszott megfelelni a paritásos csere elvének. Jelenkezett ugyan 95 ezer személy, de végül csak 73 ezren települtek át Csehszlovákiába, s közülük is csak 60 ezer főt számított be a magyar kormányzat a paritásos csereakcióba. A többieket megfelelő társadalmi–vagyonai helyzetű „cserepartnerek” nélküli, egyoldalúan kitelepülőkként kezelte.³⁸

A magyar áttelepülők kiköltöztetése – és ezzel párhuzamosan a magyarországi szlovákok útnak*indítása – 1947 áprilisában kezdődött. Egy szlovákiai újság erről így tudósított: „A magyarok kitoloncolásának előkészületei 1947. április 8-án indultak meg. 45 családot jelöltek ki áttelepülésre Nagymácsédról, 7 családot Nagyfödémessről a galántai járásból, további 12 családot Tergenyéről a lévai járásból... pénteken, 11-én este az első szállítmány készen állt az indulásra. Két vonat állt elő, az elsőnek száma 7236, április 12-án a hajnali órákban indult el. Mindenki föllelegzett: Végre!”³⁹

*

A további dokumentumok már a költözéssel, utazással, határátlépéssel kapcsolatos konkrét adminisztráció papírjai voltak. A megrakott vasúti kocsik mindegyikéről fuvarlevél készült, mely tartalmazta a tulajdonos nevét, az útrányt, megnevezte a rakományt, feltüntette a szállítási költséget.

A szerelvény elindul Magyarország felé.

A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság a határállomáson (Szob) átveszi az áttelepülők pénzét, erről elismervényt ad, a csehszlovák koronát forintra váltja. A gazdálkodás készül arról, ha az áttelepülő család a neki járó pénznek csak egy részét kapja meg. A családot – amelynek irat-kópiái itt szerepelnek – egyébként először Móra irányították 1948. április 22-én, s innen hosszú hányattatások után május 21-én jutottak végleges letelepedésük helyére, Tótkomlóra. Ez a legfontosabb okmányból, a kormánybiztosság által kiadott „Felvidéki áttelepülők személyi lapja”-ból olvasható ki. (5. dokumentum) Az igazolvány egy sor családi adatot és a hátrahagyott ingatlanokra, illetve az elhozott értékekre vonatkozó információt tartalmaz, amelyeket azután a befogadó községben összeírt közös, nyilvántartó lajstrom elkészítésekor a hatóság használni tudott. A családok áttelepülése a „Birtokbahelyezési határozat” (6. dokumentum) kézhez ka-

Felkeltő Községi Előjárásra Jelenkezett.

1948. év. *máj.* hó *26.* n.

Milyen végleges juttatásban, vagy szoci. emelésben részesült és hol?

PH.

K. jegyző

Hivatalos feljegyzések: (segélyben részesítés bejegyzése)

Ks. 96.900 -

PH. jegyző

Magyar Átteleplési Kormánybiztosság.

1552 sorszám.

FB-6-45

FELVIDÉKI ATTELEPÜLŐK SZEMÉLYI LAPJA.

Név	<i>Mészáros Lajos II.</i>
Foglalkozás	<i>földműves</i>
Anyja neve	<i>Horváth Erzsébet</i>
Szüll. idő és hely	<i>1870. XI. 5., Bicselajvár</i>
Családi állapot	<i>nős</i>
Felcség neve	<i>Prity, Mária 1874.</i>
Vele élő gyermekek neve, születési éve	<i>hét, nemek</i>
Honnan	<i>Bicselajvár</i>
Mikor	<i>1948. IV. 22.</i>
Milyen módon	<i>MF 278. a. szerennyel</i>
Milyen alapon	<i>L. co. V. a. cikk</i>
Önkéntesek száma	<i>igen.</i>

M. Átlal. Korm. Birt. *PH.* Határőrmész

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

1948. év. *máj.* hó *26.* n.

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Kirendeltetésre Jelenkezett

Csehszlovákiában visszamaradt ingatlan vagyona

Épületek	Föld
Lakóház: 3 szoba 2 konyha	szántó: 51 kh. 302 C 01
2 kamra	kert: " " " "
Melléképületek: 2/6 istálló	rét: " " " "
1/10 ól	szőlő, gyüm.: " " " "
1/10 ól	legelő: " " " "
gyár: " " " "	erdő: " " " "
házhoz: 1/103 (14)	utód: " " " "
	Összesen: 51 kh. 302 C 01

Igazoló okmányok felsorolása: 12/1107 sz. Tanács, 10/109 sz. Magyar Köztársaság

Magával hozott értékek:

Gazd. jelsz.	Állat	Termény	Lak. berend.	Egyéb
1/103	5 H.	102 font	2.62	1 H. anyag
1/103	2 Ló	32. H.	1 H.	
1/103	28 H.	102. H.		

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

Hivatalos feljegyzések:

5. dokumentum

Az átteleplők igazolványa

Birtokbárhelyezési határozat.

[illegible]

Bróssy Béla s.k.
Békésvármegyei Földhivatal előadója,
a Helyicsoport vezetője.

A földhözjutást igazoló „birtokbahelyezési határozat”

pásával zárult le formálisan is – újabb hónapok elteltével. Papírjuk lett arról, hogy a lakosságcsere-egyezmény alapján birtokba helyezték őket: ebbe és ebbe a házba, ennyi és ennyi földbe, esetleg tanyába. A volt tulajdonos Csehszlovákiába települt át.

A kényszerű hányattatást kísérő adminisztráció hivatalos dokumentumainak gyűjtését az áttelepített családok befejezhatték. A nagy költözködésnek a hatósági iratok által megrajzolt formalizált, szabályszerű képe mögött azonban minden családnak ott a maga nem-szabályos, a hatalmak egyezségének kaptafájára nem húzható, személyes története. Ezt kinek-kinek további papírjai-levelei, nehezen eltemethető emlékei tanúsíthatják.

*

Az egészen 1948 őszeig napirenden maradt áttelepülési akció befejeződésének körülményeiről csak keveset lehet tudni és pontatlanul. A történeti munkákban erről általában csak az olvasható, hogy a vontatottan történő lakosságcsere „1948 áprilisában – a két országban beköszöntött fordulat következményeképpen – anakronisztikussá vált és meg is szűnt”.⁴⁰ A gyulai levéltár lajstromai azonban még májusban, sőt szeptemberben és októberben útnak indított szerelvényekről is tanúskodnak.⁴¹

A szlovák–magyar mesterséges népvándorlás „végeredményét” ugyancsak nem lehet pontosan meghatározni. A Csehszlovákiából való kiutasítások és a menekültek mindvégig jelentős száma miatt jelentős volt a sehol nem regisztrált lakosságtömeg: ezzel együtt majdnem százezer fő települt le Magyarországon. Magyarországról ezzel szemben 73 ezer szlovák költözött Csehszlovákiába.⁴²

2. A lajstrom

A gyulai földhivatal listái⁴³ a Békés megyébe telepített felvidéki magyarokat településenként az alábbi létszámban regisztrálják:⁴⁴

1. táblázat

Település	A lajstromban szereplő családok száma		A lajstromban szereplő személyek száma	
		(Közülük az adott településről még továbbköltözött)		(Közülük továbbköltözött)
1. Békéscsaba	531	81	1998	300
2. Tótkomlós	400	42	1508	144
3. Mezőberény	227	45	954	135
4. Szarvas	108	19	422	69
5. Kondoros	51	11	226	46
6. Mezőmegyer	24	6	99	22
7. Gerendás	16	—	62	—
8. Gyula	3	1	8	3
9. Köröstarcsa	2	1	8	5
10. Gyoma	2	—	7	—
11. Újkígyós	2	—	10	—
12. Körösladány	1	—	4	—
13. Vésztő	1	—	2	—
14. Öcsöd	1	1	3	3
Összesen:	1369	207	5311	727

A lajstrom rovatait a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság helyi irodáiban a megérkezést követően töltötték ki. A mellékelt másolatból (7. dokumentum) látható, hogy amit a rovatokban megtudakoltak, az a kérdéskörben csaknem minden lényeges „kemény adatra” kiterjed: a személyi adatokra (név, családi

Kölbe:

Részlet a betelepülőket regisztráló lajstromból

állapot, foglalkozás, születési év, vallás, családi viszonyok), arra, hogy az összeírtak mely felvidéki településről mikor, milyen módon települtek ki, feltüntetni a hátrahagyott házat, üzletet, műhelyt, földet, továbbá az áthozott vagyoni javakat; gazdasági felszerelést, állatállományt, terményeket, járműveket, bútort, végül pedig a letelepedés helyét (település, utca, házszám), a juttatott ház teleknagyságát és szobaszámát, ill. a kapott föld mennyiségét.

A megyébe érkezett letelepülők lajstromai tehát nagyszámú és egységes információkat kínáló források, feldolgozásukra a szociológiai adatfelvételeknél használatos módszer kínálkozik.

Magam a talált községenkénti lajstromok közül a **Tótkomlóra** érkezett magyar letelepülők listáját próbáltam meg ezen a módon elemezni, e tanulmány kereteiben azonban az áttelepült családok szociológiai jellemzőinek csak néhány alapmegozslását—összefüggését van mód bemutatni.⁴⁵

A feldolgozás alapegységéül a családot választottam, mert az információk nagyobb része (az áttelepülés ideje, módja, a hátrahagyott, a magukkal hozott és a juttatott javak stb.) családonként értelmezhető. Vagyis a személyi adatokról is családi összefoglalók készültek (pl. a családösszetétel típusa, a „család foglalkozása”, vallása stb.).

A tótkomlósi lajstromon szereplő áttelepültek tehát: összesen 400 család, 1 508 személy. A listán feltüntetettek közül 42 családot (144 fővel) még az adminisztráció lezárását megelőzően továbbírányítottak, részben saját kezdeményezésükre. (További tizenegyen a családból kiválva költöztek el.) A **továbbköltözőknek** csak kisebb része volt paraszt (19 család, főleg a megye más falvaiba mentek tovább), többségük foglalkozása szerint „nem a faluba illő” egzisztencia: 3 vasutas-, 6 iparos-, 5 kereskedő-, 5 tisztviselő- és 5 értelmiségi család, ők az ország leváltozatosabb, távolabbi vidékei felé indultak tovább otthon kezesni.

Arról, hogy **kiket és honnan** telepítettek Tótkomlóra, a 2. táblázat szól. **Érsekújvár** küldte a Tótkomlóra kerülők 44 százalékát (175 családot, ők szinte kivétel nélkül katolikusok), ide került **Pozsonyvezekény** kitelepítettjeinek java-része (54 katolikus család), az evangélikus többségű **Alsószeliből** 25 család (közülük 15 volt magyar létére evangélikus) és **Tallósról** 15 katolikus család. (Mindhárom falu galántai járásbeli.) Jelentős volt még a **Vágfarkasról** érkezettek száma (29 család, ők nagyjából református vallásúak) és a délebbre fekvő **Gútáról** jövőké: 42 katolikus család. E hat település kiadta a Tótkomlóra jövők 85 százalékát, a többiek — mint majd látjuk — a Felvidék legkülönbélebb településeiről sodródtak Békés megyébe.

A 400-ból természetesen **parasztszalád** volt a legtöbb (60 százalékban), legnagyobb részük Érsekújvárról és az említett falvakból jött. Jelentős ugyanakkor az **iparos-családok**, illetve a földművelés mellett iparral is foglalkozók aránya is (együtt több mint 15 százalék), ők majd minden kibocsátó települést képviselnek, a legtöbben persze köztük is érsekújváriak. Mindjárt itt meg kell emlí-

2. táblázat
A Tótkomlóra érkezett családok foglalkozásuk* és elbocsátó településük szerint

Település Családi foglalkozás-szerkezeti típusok	Érsekúj- vár (Nyitra és Pozsony vármegye) **		Vágas- kád (Nyitra és Pozsony vm. vág- belyei járás)		Pozsony- veszékény (Nyitra és Pozsony vm. galán- tai járás)		Alódszeli (Nyitra és Pozsony vm. galán- tai járás)		Tallós (Nyitra és Pozsony vm. galán- tai járás)		Góta (Komárom megye komáromi járás)		Egyéb felvidéki városok		Egyéb felvidéki falvak		Nem a Fel- vidékről (Jugo- szláviából)		Összesen	
	család	sa- rok %	család	sa- rok %	család	sa- rok %	család	sa- rok %	család	sa- rok %	család	sa- rok %	család	sa- rok %	család	sa- rok %	család	sa- rok %	család	sa- rok %
háztartásbeli	7	1,75	0	0	1	0,25	0	0	1	0,25	3	0,75	1	0,25	0	0	0	0	13	3,25
földműves + háztartásbeli	89	22,25	22	5,5	39	9,75	23	5,75	11	2,75	29	7,25	5	1,25	23	5,75	0	0	241	60,25
földműves + iparos vagy más (+ htb.) („iparos vagy más”: 2 szabo, 4 asztalos, 1 cipész, 1 kovács, 1 gyári munkás, 1 géplakatos, 3 kertész, 1 fodrász, 3 fuvaros, 1 vendéglős, 3 tisztviselő, 3 tanítónő, 1 egyetemi hallg., 1 nyugdíjas)	7	1,75	2	0,5	5	1,25	2	0,5	2	0,5	0	0	1	0,25	6	1,5	0	0	25	6,25
MÁV-alkalmazott (nyugdíjas is) + háztartásbeli vagy más („MÁV-alkalmazott”: 14 vasutas, 12 MÁV-nyugdíjas, 1 ny. mozdonyvezető, 2 MÁV-űző, 2 MÁV-lakatos, 1 MÁV-kazánkovács) („vagy más”: 1 raktárnok, 2 föld- műves, 1 lakatos, 1 szabo, 1 varrónő)	33	8,25	0	0	0	0	0	0	0	0	0,25	0	0	0	0	0	0	0	34	8,5
Iparos, munkás + háztartásbeli vagy más („iparos”: 6 cipész, 6 hentes-mészáros, 3 asztalos, 2 bogár, 4 molnár, 2 géplakatos, 2 autófuvaros, 2 szikviz- gyártó, 1-1 vasszerelvényos, vasmunkás, gépkocsi- vezető, hajókovács, nyomdász, gázzserező, kőműves, fodrász, szobafestő, cukrász, varrónő)	17	4,25	4	1,0	1	0,25	0	0	1	0,25	4	1,0	3	0,75	6	1,5	1	0,25	37	9,25
Kereskedő-háztartásbeli („Kereskedő”: 10 vegyes- kereskedő, 2 vendéglős, 1-1 baromti-, virág-, gyu- molcs-, bór-és könyvkereskedő)	10	2,5	0	0	2	0,5	0	0	0	0	1	0,25	1	0,25	2	0,5	0	0	16	4,0
Tisztviselő (nyugalmasított is) + háztartásbeli vagy más (10 „tisztviselő”, 2 vasúti, 1-1 ny. magán-, bank-, gazdasági tisztviselő, ny. jegyző, ny. rendőrtanácsos, posta főellenőr, műszaki rajzoló, műszaki vállalkozó, szövetkezeti ügyintéző) („vagy más”: 1-1 műsze- resz, fogtechnikus, tanítónő, egyetemi hallgató, fényképész)	8	2,0	0	0	2	0,5	0	0	0	0	3	0,75	6	1,5	2	0,5	0	0	21	5,25
Tanítónő, értelmiségi + háztartásbeli (8 [kántor] tanító, 3 tanítónő, 1 iparművész, 1 gyógyszerész, 1 egyetemi hallgató)	4	1,0	1	0,25	3	0,75	0	0	0	0	1	0,25	0	0	4	1,0	0	0	13	3,25
Összesen:	175	43,75	29	7,25	53	13,25	25	6,25	15	3,75	42	10,5	17	4,25	43	10,75	1	0,25	400	100,0

* Egyzáró (vagy homogén foglalkozású) családoknál értelemszerűen csak a foglalkozási összetétel első tagja értendő – „plusz” nélkül. A lajstromban paraszterek esetében „földműves” a bejegyzés, függetlenül attól, hogy földtelennel – vagy jelentős meretű földjük volt.

** Az 1941-es népszámlálás közigazgatási beosztása szerint.

teni egy homogén foglalkozási tömböt, a 34 **vasutas-családot**, ők egy kivétellel ugyancsak úJVáriak. Érkezett 16 **kereskedő**-, 21 **tisztviselő**- és 13 **értelmiségi család** (utóbbiak javarészt tanítók), de közülük – mint láttuk – többen azonnal továbbköltöztek.

Fontos szempontnak bizonyult a lajstrom feldolgozásakor a **kitelepítés időpontja és módja** (3. és 4. táblázat). Tótkomlóra öt hullámban érkeztek a felvidéki családokat „összes ingóságukkal” áttelepítő szerelvények.

Az első menet volt a legnépesebb: **1947. május** utolsó napjaiban hat szerelvényrel 125 család jött, mindnyájan Érsekújvárról. Az előbbi foglalkozási megoszlásokból, de a következő táblázatokból is látható, hogy az úJVáriakkal igen sokféle egzisztenciájú és vagyoni helyzetű család jelentkezett letelepedésre. Egyharmaduknak nem volt otthon földje, és nem hozott magával állatot, több mint felerészük földművelő-eszközök nélkül jött, de ők sem feltétlenül nincstelen paraszti tömeget jelentettek, hiszen az érkező úJVáriak 41 százaléka nem paraszti munkából élt meg otthon. Ugyanakkor szép számmal találni az első transzportokkal érkezők között középparasztokat és módos gazdálkodó családokat is: a 125 családból 19 több mint 20 holdat hagyott otthon, 14 kifejezetten jó felszereléssel érkezett, 34 pedig legalább két lóval és két szarvasmarhával jött.

A második hullámban, **1947 nyarán** érkező 58 család közül 29 Gútáról jött, 14 Vágfarkasdról, 9 Szencről, 8 pedig Komáromból, de akadt köztük 3 érsekújvári és 2 kassai család is. E csoportban az előbbinél jóval kisebb arányban fordul elő földtelen, felszerelés és állatállomány nélkül érkező – kevesebb is köztük a nem-paraszt. A birtokmegoszlás is egyenletesebb (a gútai és a farkasdi középparasztok dominálnak), s e transzport családjainak több mint kétharmada legalább egy tehenet (emellett sertést és baromfit) hoz magával.

A harmadik, a **késő-őrszi** áttelepülő csoport 94 családból áll. Ekkor jönnek a pozsonyvezekényiek (53 család), a tallósiak (15 család) és az alsószeliek javarésze (23 család). 87 százalékuk földműveléssel (vagy azzal is) foglalkozott, s a 94 között csak elvétve találni földet hátra nem hagyó, felszerelést-állatot nem hozó családot, bár módosabb parasztokat is az előző csoportokénál kisebb arányban. Legtöbbjük 5–15 holdas, és legalább három marhát áthozó paraszt.

1948-ban még két hullámban érkeztek – csoportosan – felvidéki magyar áttelepülők. A negyedik csoport **április végén–május elején** jött: 23 család Érsekújvárról. Az ötödik menet pedig már igen későn, tulajdonképpen már a lakosságcsere-akció „lecsengése után”, **szepemberben és októberben** érkezett: a 20 közül 8 család Fűréről (érsekújvári járás), 5 Vágfarkasdról, 5 pedig Gútáról. A két csoportot az különbözteti meg, hogy míg az úJVáriak javarésze módosabb, addig a vegyes illetőségű későn-jövők többsége szegényebb paraszt.

A fentiekén kívül még három áttelepülő csoportot lehetett a lajstrom alapján megkülönböztetni. Hatodik típusként azokat a családokat, amelyeket nem a „szabályszerű transzportokkal”, hanem „**egyenként**” érkeztek Tótkomlóra

3. táblázat
Az áttelepülő családok a kitelepítés időpontja és módja, ill. a hátrahagyott földjük szerint

A hátrahagyott föld nagysága A kitelepítés ideje és módja	Nem volt földjük		0-1 kat. hold		1-3 kat. hold		3-5 kat. hold		5-10 kat. hold		10-15 kat. hold		15-20 kat. hold		20-30 kat. hold		30-50 kat. hold		50 kat. hold		Összesen		oszlop %
	család	sz. %	család	sz. %	család	sz. %	család	sz. %	család	sz. %	család	sz. %	család	sz. %	család	sz. %	család	sz. %	család	sz. %	család	sz. %	
1947. május 24., 26., 28., 29., 30. 1 (Érsekújvárról) hat szabályszerű szerelvénnel – Tótkomlóra	40		3		12		3		22		17		9		11		4		4		125		31,25
		32,0		2,4		9,6		2,4		17,6		13,6		7,2		8,8		3,2		3,2		100,0	
1947. jún. 13., júl. 4., júl. 27., aug. 2. 2 (főleg Gútáról és Vágfarkadról) négy szabályszerű szerelvénnel – Tótkomlóra	9		2		8		11		10		6		2		6		3		1		58		14,5
		15,5		3,4		13,8		19,0		17,2		10,3		3,5		10,4		5,2		1,7		100,0	
1947. nov. 9., nov. 10., nov. 11., nov. 12., nov. 17., nov. 19., nov. 23., 3 dec. 5. (főleg Pozsonyvezekényből, Alászlóból és Tallósról) nyolc szabályszerű szerelvénnel – Tótkomlóra	3		3		8		11		28		20		11		5		5		0		94		23,5
		3,2		3,2		8,5		11,7		29,8		21,3		11,7		5,3		5,3		0		100,0	
1948. ápr. 26., máj. 5. (Érsekújvárról) 4 két szabályszerű szerelvénnel – Tótkomlóra	1		0		0		1		0		3		2		1		1		3		12		3,0
		8,3		0		0		8,3		0		25,0		16,7		8,3		8,4		25,0		100,0	
1948. szept. 18., szept. 19., okt. 23., 5 okt. 27. (főleg Fűről, Gútáról és Vágfarkadról) ismeretlen számú szerelvénnel – Tótkomlóra	3		1		2		1		3		2		1		4		1		2		20		5,0
		15,0		5,0		10,0		5,0		15,0		10,0		5,0		20,0		5,0		10,0		100,0	
„Egyenként” bejegyzéssel (különféle helységekből), változó időpontban, nem szabályszerű szerelvénnel – Tótkomlóra	12		2		1		0		2		2		1		0		0		0		20		5,0
		60,0		10,0		5,0		0		10,0		10,0		5,0		0		0		0		100,0	
„Egyenként” bejegyzéssel (különféle helységekből), változó időpontban, nem szabályszerű szerelvénnel – nem egyenesen Tótkomlóra (más helységekből irányították át), vagy pedig a kitelepítéstől a megérkezésig 2 hétnél hosszabb időt el	28		2		2		0		2		3		1		2		3		0		43		10,75
		65,0		4,7		4,7		0		4,7		7,0		2,3		4,7		6,9		0		100,0	
„Menekült”, „önként”, „kvótán felül”, „kitelepített”, „deportált” bejegyzéssel, egyenként (különféle helységekből), nem szabályszerű szerelvénnel, általában hosszú utazás után, általában nem egyenesen Tótkomlóra	27		0		1		0		0		0		0		0		0		0		28		7,0
		96,4		0		3,6		0		0		0		0		0		0		0		100,0	
Összesen	123		13		34		27		67		53		27		29		17		10		400		100,0
		30,8		3,2		8,5		6,8		16,8		13,2		6,8		7,2		4,2		2,5		100,0	

4. táblázat

A családok a kiteleptetés ideje és módja, ill. a magukkal hozott földművelési felszerelés és állatállomány szerint

A kiteleptetés ideje és módja	Nem hoztak földművelési felszerelést	Gyenge, néhány darabos felszerelés	Közepes felszerelés (eke, borona, henger, szaraboló, kókapa stb.)	Közepesen jobb felszerelés – vetőgép is van	Jó felszerelés (vetőgép-több, jobb eszköz, gép)	Összesen	Nem hoztak állatot	Csak baromlit hoztak	Sertést (1–4 db) és baromfit hoztak	1–2 szarvasmarhát hoztak (+sertés, baromfi)	3 és több szarvasmarhát hoztak	1 lovat és legfeljebb 2 szarvasmarhát hoztak	1 lovat és 3 vagy több szarvasmarhát hoztak	2 lovat és legfeljebb 2 szarvasmarhát hoztak	2 lovat és 3 vagy több szarvasmarhát hoztak	Ennél több állatot hoztak (3–5 ló, 3–7 szarvasmarha)	Összesen	
	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	család sor %	osztóp %
1	67 53,6	4 3,2	18 14,4	22 17,6	14 11,2	125 100,0	43 34,4	7 5,6	12 9,6	10 8,0	5 4,0	7 5,6	7 5,6	8 6,4	13 10,4	13 10,4	125 100,0	31,25
2	17 29,3	5 8,6	15 25,9	13 22,4	8 13,8	58 100,0	7 12,1	5 8,6	6 10,3	8 13,9	7 12,1	10 17,2	3 5,2	1 1,7	6 10,3	5 8,6	58 100,0	14,5
3	11 11,7	11 11,7	36 38,6	31 33,0	5 5,3	94 100,0	6 6,4	3 3,2	9 9,6	11 11,7	23 24,4	12 12,8	8 8,5	6 6,4	10 10,6	6 6,4	94 100,0	23,5
4	3 25,0	0 0	1 8,3	3 25,0	5 41,7	12 100,0	3 25,0	1 8,3	0 0	0 0	0 0	2 16,7	0 0	1 8,3	2 16,7	3 25,0	12 100,0	3,0
5	5 25,0	2 10,0	4 20,0	6 30,0	3 15,0	20 100,0	5 25,0	1 5,0	1 5,0	1 5,0	3 15,0	3 15,0	1 5,0	1 5,0	1 5,0	3 15,0	20 100,0	5,0
6	13 65,0	1 5,0	1 5,0	2 10,0	3 15,0	20 100,0	6 30,0	5 25,0	2 10,0	0 0	4 5,0	1 0	0 5,0	1 0	0 5,0	1 5,0	20 100,0	5,0
7	33 76,7	0 0	4 9,3	4 9,3	2 4,7	43 100	24 55,8	4 9,3	4 9,3	1 2,3	1 2,3	2 4,6	1 2,3	2 4,6	3 7,2	1 2,3	43 100,0	10,75
8	28 100,0	0 0	0 0	0 0	0 0	28 100,0	24 85,8	2 7,1	2 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	28 100,0	7,0
Összesen:	177 44,2	23 5,8	79 19,8	81 20,2	40 10,0	400 100,0	118 29,5	28 7,0	36 9,0	31 7,7	43 10,8	37 9,2	20 5,0	20 5,0	35 8,8	32 8,0	400 100,0	

(erre utalnak a tömeges csoportok érkezésétől eltérő dátumok is). Ez a 20 család is vagonokba rakott ingóságokkal jött – különféle felvidéki településekről (Felsőszeli, Magyarsók, Gúta, Szelőce, Andód, Nemesócsa, Zonctorony, Vágfarkasd, Pozsonyvezekény, Negyed, Érsekújvár, Kassa). Közülük azonban sokan nem hoztak sem felszerelést, sem számottevő mennyiségben állatot, 60 százalékuk pedig nem hagyott hátra földet.

Még gyakrabban fordult elő az ilyen „üresen-érkezés” a hetedikként elkülöníthető, jelentős számú (43 családos) csoportban, ahol az áttelepülők nemcsak „egyenként”, hanem **jelentős kerülőkkel**, nem egyenesen Tótkomlóra érkeztek, vagy pedig a Felvidékről való elindulásuk és a Tótkomlóra való megérkezésük között annyi idő telt el, hogy ez sokféle való hányattatásra utal. (Előfordult, hogy az indulás és a megérkezés között két év is eltelt.) Itt is találunk érsekújváriakat, gútaiakat, farkasdiakat és szelieket, de emellett sokféle más illetőségű családot is (Kassa, Garammikla, Magyarsók, Andód, Léva, Losonc, Kolta, Nagysurány, Csata, Gömörpéterfalva, Galánta, Nemesócsa).

A legmostohább mégis a nyolcadik csoportba kerülő „menekültek”, „kvótán felüliek”, „kitelepítettek”, „deportáltak” sorsa volt. E 24 család (illetve egyedülálló) helyzete mindenekelőtt abban különbözött a többi 376-étól, hogy nem voltak szabályszerű okmányaik, a hátrahagyott ingatlanról szóló igazolásaik (csak egy család tudott közülük igazolni néhány holdat). Nem kaptak a költözéshez vagonokat, legtöbbjük csak kézipoggyással érkezhetett. Ők voltak, akiknél a „milyen módon települtek át?” rovatba a „vonaton”, „szekérrel”, „kocsival”, sőt „gyalog” bejegyzések kerültek. Ők nem a lakosságcseré keretében, hanem az azon kívüli (ill. az azt megelőző) üldöztetések során kerültek Magyarországra. A 24-ből 12 család még 1946-ban, illetve 1945-ben (!) hagyta el otthonát – és egy-két évvel később regisztrálták megérkezésüket Tótkomlóra. A „menekültek” egyike sem hozott földművelő felszerelést (pedig paraszt ugyanúgy volt köztük, mint iparos vagy tisztviselő), csak két család hozott magával disznót, további kettő pedig baromfit, a többiek semmiféle állatot. (Hasonlót lehetne elmondani az elkobzott bútorzatról, a terményről vagy az élelmiszerről, de ennek elemzésére itt nincs mód.) A „menekültek” közül 9 család érsekújvári volt, s megtalálhatók itt még a következő település-bejegyzések: Pozsony, Gúta, Rimaszombat, Rozsnyó, Kőbölkút, Kővár, Losonc, Alsószeli, Vágkirályfalva, Vágfarkasd, Pered, Andócs, Csallóközkürt. A kiutasítás, menekülés közvetlen okára, körülményeire és útvonalára nem derül fény az okmányokból. Nem tudni például azt sem, hogy mi készíthette-kényszeríthette éppen Tótkomlóra azt a 30 éves zsidó gépkocsivezetőt, aki „deportálásból igazolvánnyal” érkezve „önként” jött el Érsekújvárról. A nyolcadik csoport menekültjeinek javarésze még a lajstrom kitöltése idején továbbköltözött Tótkomlórról.

Összevetésre kínálkozik, hogy vajon több vagy kevesebb földet kaptak Tótkomlóson az áttelepülők, mint amennyit odahaza hagytak. (Az alábbi táblázat „juttatott föld” rovatának adatai nem kielégítően pontosak, mert azokat a Tót-

5. táblázat

*Az áttelepülők birtokmegoszlása az indulás előtt
és a tótkomlói földjuttatás után**

Kategória- határok (kat. hold)	Hátrahagyott föld %	Hátrahagyott föld %
nincs föld	30,7	21,0
0–1 kat. hold	3,3	0
1–3 kat. hold	8,5	9,7
3–5 kat. hold	6,7	10,0
5–10 kat. hold	16,7	28,4
10–15 kat. hold	13,3	12,8
15–20 kat. hold	6,7	12,8
20–30 kat. hold	7,3	4,9
30–50 kat. hold	4,3	0
50 kat. hold felett	2,5	0,4
Összesen:	100,0	100,0

* A birtok-kategóriahatárok az 1941-es népszámlás szerintiek, a 10–20 holdas kategóriát viszont kettébontottam.

komlósról való továbbköltözőkön kívül még a kb. egytizednyi „ismeretlentől” is meg kellett tisztítani.)

Az adatok jól mutatják, hogy a hajdan 20 holdnál nagyobb vagyónú 56 család közül szinte senki nem jutott az otthonihoz hasonló méretű földhöz. Tótkomlóson – a kevés kiosztható föld miatt – maximum 15 holdat kaphatott egy igénylő (bármekkora is volt a földje otthon). A Felvidéken tehetősebb – és a tótkomlói áttelepítési hivatalban kapcsolatokra szert tett, befolyásosabb – családok úgy juthattak 15 holdnál több földhöz, ha a család több tagjának igényjogosultságát sikerült elismertetniük. De így is messze kevesebbet tudtak szerezni, mint amennyit odahagytak, ennek megfelelően a letelepedés után népesebb lett a 15–20 holdasok kategóriája, mint indulás előtt. A Tótkomlóson földből részesülők közül a 2–3 holdasok, de különösen az 5–10 holdasok viszont azért lettek többen, mint ahányan felvidékieként voltak, mert azon családok egy része is kapott egy-egy darab földet, amelyeknek otthon nem volt, vagy igen kevés földje volt. A földtelenek durván 1/3-os arányához képest a letelepítés után a családok 1/4 része maradt így föld nélküli. Döntő részük azonban elsősorban nem földművelésből élt a Felvidéken sem. Leginkább iparos-, vasutas-, kisebb részben kereskedő- és tisztviselő-családok érkeztek eleve is föld-

telenként, így elmondható, hogy – legalábbis a szabályszerűen áttelepülők közé – igen kevés olyan családot soroltak, amelyek teljesen nincstelenek lettek volna. A Felvidékről érkezők és a tótkomlósi befogadók között ez volt a leglényegesebb különbség: a helybeli parasztságnak ugyanis durván 2/3-a gyakorlatilag földtelen, szegény család volt. A felvidéki parasztok zöme 5–10 holdasként érkezett – a Tótkomlóson való letelepedésük után viszont 5–10 holdasok lettek közöttük legtöbben. Ennek ellenére a helyi politika csakhamar a „betelepült kulákok” minősítéssel fejezte ki az érkezetekhez való viszonyát. Mindent egybevetve, az áttelepülés **nivellálta** a felvidékiek birtokmegoszlását.

Ami a földhöz-**földműveléshez tartozó**, áthozott **felszerelést** illeti, az minden birtokkategóriában szerényebbnek látszik, mint amennyit a hátrahagyott földterület indokolna. Több család nem hozott ilyen felszerelést, mint ahány nem gazdálkodott otthon, és a módosabbak felszerelése sem feltétlenül volt kielégítő. (Saját vagy másokkal közös cséplőgéppel pl. 7 család rendelkezett, noha 27 gazdálkodónak volt otthon 30 holdnál több földje.) A parasztizálók háromnegyede hozott magával olyan, legalább közepes felszerelést, amellyel a legalapvetőbb földművelési teendőket el lehetett végezni (ekék, boronák, hengerek, lókapák, sarabolók stb.), az olyan gazdálkodó családok aránya viszont, amelyek vetőgépet is hoztak, a földműveléssel foglalkozóknak csak 45 százaléka. A gazdasági felszerelés szerinti típusok tovább árnyalhatók a magukkal hozott **járművek**, szekerek, kocsik számbavételével (pl. 42 családnak volt 2 vagy több szekere, 3 tehergépkocsi, 2 személyautó meg 4 motorkerékpár is szerepel a lajstromban), illetve a **takarmány- és terményfeldolgozó eszközök** (répavágó, szecskavágó, morzsoló, szelelő rosta stb.) figyelembevételével.

Anélkül, hogy itt részletekbe kellene bocsátkozni, az elmondható, hogy az áthozott felszerelések határozottan **másfajta gazdálkodási gyakorlatra** utalnak, mint amilyen a Tótkomlóson honos, tradicionálisan extenzív, leginkább gabona- és kukoricatermesztő, viszonylag kevés állatot tartó gazdáké volt. A felvidéki önálló parasztok jelentős részének volt otthon rétje, kaszálója, nagyobb területen és változatosabban termesztettek szálatakarmányt – azaz sokkal több állatot tartottak (elsősorban szarvasmarhát), mint a tótkomlósiak. A hússal–tejjel–baromfival kereskedő újvári és Galánta-környéki gazdáknak (a 4. táblázatból kiolvasható) gazdag állatállományához mérten a tótkomlósiak még a harmincas évek végi konjunktúra idején is kevesebb állatot tartottak, és persze még kevesebbet a háború után, amikor a frontátvonulás és a jóvátételi beadás miatt nagy hiány volt lóban, marhában. A felvidékiek takarmányozó–állattartó gyakorlatának elterjedtségét az is mutatja, hogy a földet is hátrahagyó parasztoknak csaknem mindegyike hozott magával szecskavágót, de répavágót és kukorica-morzsolót is.

Néhány család **szpecializált paraszti munkára utaló felszerelést** is áthozott (8 kertészeti felszerelés villanymotorral, ill. öntözőkúttal, esetenként melegvízi üvegeretekkel, 1 szőlészeti felszerelés, 1 darálómalom motorral), nyol-

cuknak volt benzin- vagy villanymotorja (fűrészgép, csiszológép stb.), tíznek ipari **műhelyberendezése** (szabó-, cipész-, asztalos-, kovács-, lakatos-, kőműves-, ill. garázs-felszerelés), öten hentesüzemi berendezést, nyolcan üzletberendezést (esetleg árukészletet is), ketten vendéglő-berendezést hoztak. (Az egyéb felszerelések között egy-egy mozigépet, fodrászüzleti felszerelést, fagyaltos-felszerelést, seprűkészítő műhelyberendezést, szikvízüzemet és festőműhelyt találunk.)

A földterülethez hasonlóan vethetők össze a családok a hátrahagyott és a Tótkomlóson kapott **házak** szerint (6. táblázat). Két dolog megnehezíti ezt az összehasonlítást is. Az első, hogy 42 család azért nem kapott házat Tótkomlóson, mert továbbköltözött. A másik, hogy míg otthon nem volt tanyája az áttelepülő családoknak (lévén ez ismeretlen azon a vidéken), addig Tótkomlóson tanyákat is osztottak. Az egybevetés legfontosabb tanulsága az, hogy minden családnak juttattak legalább fél házat vagy tanyát, de leggyakrabban egész házat – pedig a Felvidéken negyedrészüiknek (100 családnak) nem volt önálló ház-ingatlana. (Vagy nagyobb családban, szülőkkel-rokonokkal laktak otthon, s innen kiválva nem „hozhatták magukkal” a nem a saját nevükön szereplő házat, vagy pedig nem volt háztulajdonukat igazoló okmányuk.) A táblázatban az „átlótól való” eltérés a juttatott házak javára billenti el a mérleget (jelentősebb kivételt csak az a 24 család jelent, akiknek egynél több házuk volt, mégis csak egyet kaptak) – legalábbis mennyiségileg. Nincs mód itt a szobaszámot és a ház teleknagyságát is figyelembevéve elemezni –, mindenesetre a felvidéki háztelkek javarésze jóval tágasabb volt az igen szűk tótkomlósiakénál, s az általánosan elterjedt felvidéki parasztház is nagyobb volt, mint a meglehetősen széles körben juttatott kis parasztházak Tótkomlós peremén. (Kiosztották természetesen a kitelepült módosabb szlovák gazdák nagyobb házait is.) A lajstromból az is kiolvasható (bár a táblázatban külön nem szerepel), hogy az áttelepülők közül 7 kereskedő-család hagyott hátra a Felvidéken boltot, egy vendéglőt, nyolcnak iparos-műhelye volt, kettőnek garázsa, egy-egy családnak darálómalma, ill. hengermalma. Ehhez képest a kereskedőknek, iparosoknak igen szerény feltételeket kínáltak a Tótkomlóson kiosztható házak: mindössze ötben volt üzlet vagy műhely, hiszen a kitelepült szlovákok között kevés volt az iparos vagy a kereskedő.

A kiosztott házak száma, mérete, minősége azonban a jelek szerint korántsem volt kielégítő. Összehasonlítva ezt a **családösszetétel** (7. táblázat) típusaival, azt látni, hogy a többgenerációs, felnőtt gyermekeket is magukba foglaló nagycsaládoknak csak kisebb része kapott egy háznál többet. Gyakrabban előfordult, hogy elismerték a nagyobb családok felnőtt fiainak vagy fiatal házaspárjainak tanya-igényét, s így a nagycsalád a faluban házat és a határban egy tanyát kapott.

A jövevények beköltöztek a házakba, dolgozni kezdtek a földeken, bár az idősebbek közül sokan még évekig nem szedték le a szekrények léckereteit,

6. táblázat
A családok a hátrahagyott és a juttatott házingatlan szerint

Hátrahagyott ház Juttatott ház	Nem volt ön- álló házuk volt	Fél házuk, ill. házrészük volt	Két fél ház- részük volt	Egy házuk volt	Másfél házuk volt	Két házuk volt	Három házuk volt	Összesen	
	család sarok- %	család sarok- %	család sarok- %	család sarok- %	család sarok- %	család sarok- %	család sarok- %	család sarok- %	
Továbbköltöztek Tótkomlósról, nem kaptak házat	24 6,0	2 0,5	1 0,25	13 3,25	0 0	2 0,5	0 0	42 10,5	A Tótkomló- son maradók család %
Fél házat kaptak	4 1,0	2 0,5	0 0	3 0,75	0 0	0 0	0 0	9 2,25	9 2,5
Egy tanyát kaptak	1 0,25	4 1,0	0 0	10 2,5	0 0	1 0,25	0 0	16 4,0	16 4,5
Egy házat kaptak	66 16,5	24 6,0	8 2,0	118 29,5	5 1,25	17 4,25	2 0,5	240 60,0	240 66,8
Egy házat és egy tanyát kaptak	5 1,25	3 0,75	5 1,25	48 12,0	4 1,0	10 2,5	0 0	75 18,75	75 21,1
Két házat kaptak	0 0	1 0,25	2 0,5	7 1,75	0 0	2 0,5	0 0	12 3,0	12 3,4
Két házat és egy tanyát kaptak	0 0	0 0	0 0	3 0,75	1 0,25	2 0,5	0 0	6 1,0	6 1,7
Összes család %	100 25,0	36 9,0	16 4,0	202 50,5	10 2,5	34 8,5	2 0,5	400 100,0	358 100,0

7. táblázat
Az áttelepülők a juttatott ház és a családösszetétel (családméret) szerint

Családösszetétel Juttatott ház	Egyedülálló	Házaspár	Házaspár (vagy 1 szülő) kiskorú gyerekekkel	Házaspár (vagy 1 szülő), felnőtt gyer- mek is van	Házaspár gyermekkel- nagy szülő	Többgenerá- ciós nagycsa- lád (nagy szü- lők, felnőtt- házas gyere- kek stb.)	Egyéb (testvérek, csónka család stb.)	Összesen
	család (itt: fő) oszlop %	család oszlop %	család oszlop %	család oszlop %	család oszlop %	család oszlop %	család oszlop %	család oszlop %
Továbbköltöztek Tótkomlósról, nem kaptak házat	10 20,4	2 4,4	9 11,9	12 9,2	3 9,7	3 5,4	3 23,1	42 10,5
Fél házat kaptak	1 2,0	1 2,2	3 3,9	1 0,8	1 3,2	0 0	2 15,4	9 2,25
Egy tanyát kaptak	1 2,0	1 2,2	2 2,6	5 3,8	1 3,2	5 8,9	1 7,7	16 4,0
Egy házat kaptak	32 65,4	36 80,0	51 67,2	71 54,2	17 54,9	26 46,4	7 53,8	240 60,0
Egy házat és egy tanyát kaptak	5 10,2	5 11,2	9 11,8	34 26,7	7 22,6	15 26,8	0 0	75 18,75
Két házat kaptak	0 0	0 0	2 2,6	6 4,5	2 6,4	2 3,6	0 0	12 3,0
Két házat és egy tanyát kaptak	0 0	0 0	0 0	1 0,8	0 0	5 8,9	0 0	6 1,5
Összesen %	49 100,0 12,25	45 100,0 11,25	76 100,0 19,0	130 100,0 32,5	31 100,0 7,75	56 100,0 14,0	13 100,0 3,25	400 100,0 100,0

várták, hogy majd visszahurcolkodhassanak. De a legtöbben tudták, hogy most már ez az a hely, ahol élni kell, s gondolták, itt sem mindegy, hogy ki kicsoda, ki mire viheti. Próbálták ezért, ahogy lehetett, újból megteremteni életük feltételeit, jobb házat-földet szerezni, sikeresen gazdálkodni, dolgozni.

Berendezkedésük után néhány hónappal azonban elindult az a folyamat, amely ismét csúfot űzött újrakezdési törekvéseikből. 1948 ősze volt már.

*

„Én 947 Pünkösöd vasárnapján ott vártam az állomáson, mikor befutott az első szerelvény. És amelyik kocsi pont szembe a bejáratnál állt meg, rá volt írva, hogy *Druga József, Magyar utca 4. A fiukkal, a Jóskaival – velem egyidős volt ott kezdtem el beszélgetni, kérdezte, merre van ez a ház, és akkor biciklivel mentünk, megmutattam neki, hogy melyik az a Magyar utca 4. Utána való héten meg ugye, már lehetett látni az utcán ezeket a görbe oldalú betelepült kocsikat. Mi meg kint ekéztünk apámmal, és akkor éppen a Jóska apja állt meg ott kocsival, hogy jó ember, mondja már meg, hogy ezt és ezt a földet hol találom meg, mert ezt én kaptam meg. Már reggel óta bolyongok, élelmet se hoztam, hát adjanak nekünk valamit enni meg inni, hogy aztán folytassuk tovább, hát keressük a földeket. Akkor anyám hozott szalonnát, kolbászt, beszélgettünk, hogy Érsekújvárról jöttek...*”

A csehszlovákiai magyar kisebbség második világháború utáni történetét a legalaposabban Janics Kálmán dolgozta fel *A hontalanság évei* című könyvében. E tanulmány hivatkozásainak jó része ezért erre a munkára vonatkozik.

¹ Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. München, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1980. (II. kiadás) 70–72. o.

² „Az SZNT küldöttség látogatása idején Londonban és Moszkvában már kialakult az az egységes álláspont, hogy a magyar lakosság transzferjével is számolni kell.” (Gustav Husák: *Povstanie zdáleka a zblízka – A fölkelés távolról és közelről*. Bratislava, 1964. 67. o. – idézi Janics Kálmán *i. m.* 78. o.)

A Csehszlovákia területén való lakhatás – nemzetiségi politikai okokra visszavezethető – hatósági mérlegelésének, az engedélyek megszűrésének, ill. a kitelepítésnek egyébként már a csehszlovák állam létrejöttkor, az első világháborút követően is felfedezhetők „történelmi előzményei”. Az ekkori kiutasítások legfontosabb praktikus oka a csehszlovák állampolgárság. (Lásd Kovács Éva e számban közölt tanulmányát.) Míg az első világháború utáni Magyarországra történő kiutasítások mögött felfedezhetők fontosabb ideológiai okok-kifogások durván abban jelölhetők meg, hogy a kitelepítendő „magyarok és idegen tőkeerőt jelentő kizsákmányolók” – addig a (sok tekintetben változatlan nemzetiségi politika) második világháború utáni kifogásai a „magyarok és a legyőzött fasiszta államokkal hajdan rokonszenvező kollektíve bűnösök” ideologikus ítéletében összegezhetők.

³ Klement Gottwald: *Desat rokov – Tíz év*. Bratislava, 1950. 343. o. – idézi Janics Kálmán: *i. m.* 78. o.

- ⁴ Juraj Zvara: *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában*. Bratislava, 1965. 32–34. o.
- „... elő kell készítenünk németjeink és magyarjaink ügyének végérvényes megoldását, mert az új köztársaság csehszlovák nemzeti állam lesz.” (Beneš 1945. február 16-i rádióbeszéde. Beneš: *Sest let v exilu – A számkivetés hat éve*. Praha, 1947. 17. o. – idézi Janics Kálmán i. m. 87. o.)
- ⁵ Janics Kálmán i. m. 87. o.
- ⁶ A magyar középiszólók megszüntetéséről szóló 6/1944. SZNT rendeletet 1944. szeptember 6-án tették közzé Besztercebányán, az volt az első, a magyar nemzetiséggel szembeni rendelkezés. Ugyanakkor nem kezdhették el a tanítást a magyar nyelvű elemi iskolák sem, mert az oktatás csak szlovákul folyhatott. Ezért ezekben az években rengeteg magyar kisiskolás-korú gyermek maradt írástudatlan. (Lásd Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947*. Budapest, Kossuth, 1982. 107. o. és Janics Kálmán i. m. 269. o.)
- ⁷ A Szlovák Nemzeti Tanács 4/1945. sz. rendelete 1945. február 27
- ⁸ 12/1945. sz. elnöki dekrétum
- ⁹ A Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontjának Kassai kormányprogramja VIII. fejezete szerint: „1. A csehszlovák állampolgárságot csak azoknak a magyar nemzetiségű lakosoknak hagyják meg, akik antifasiszták voltak, részt vettek a Csehszlovákia felszabadításáért folytatott ellenállási mozgalomban, vagy pedig üldözték őket a köztársasághoz való hűségükért, 2. a többi magyar nemzetiségű lakos csehszlovák állampolgársága megszűnik, de lehetővé teszik nekik az optálást, minden ilyen irányú kérelmet külön vizsgálnak meg, 3. azok a magyar nemzetiségű személyek, akik bűntényt követtek el a köztársasággal szemben, főként a Szovjetunió ellen, bíróság elé kerülnek, megfosztják őket csehszlovák állampolgárságuktól és örökre kitiltják őket a köztársaság területéről.” (idézi Juraj Zvara i. m. 27. o.)
- ⁰ A kormányprogram vonatkozó elemét az elnök 5/45. Sb. sz. dekrétuma léptette hatályba (1945. május 19.) „az államilag megbízhatatlan német és szláv elemek nemzeti gondnoki felügyelet alá helyezéséről”
- ¹ Az SZNT belügyi megbízottja 1945. május 5-i utasítása az 1938. november 2-a után Felvidékre költöztettek kitoloncolásáról.
- „... július 1-ig mindet, 31 780-at kézi csomaggal áttették a határon”. Itt említhető meg, hogy Pozsony környéki gyűjtőtáborokban 1945 tavaszától egy éven keresztül több ezer magyart tartottak fogva „háborús bűnösként”. (Janics Kálmán i. m. 154., 156. o.)
- ² A Szlovák Nemzeti Tanács 69/1945. sz. rendelete
- ³ A Szlovák Nemzeti Tanács 44/1945. sz. rendelete
- ⁴ Beneš beszédét idézi Janics Kálmán i. m. 134. o.
- A csehszlovák hatóságok magyarellenes intézkedései és vezetőinek nyilatkozatai miatt számos magyarországi tiltakozásra került sor. „Az Ideiglenes Nemzeti Kormány – a koalíciós pártok állásfoglalásaival összhangban – 1945 áprilisától júliusáig nem kevesebb, mint 27 alkalommal fordult a SZEK-hez a csehszlovákiai magyar nemzetiség ügyében, mindenekelőtt a köztársaságból történő nagyszámú kiutasítások miatt” – írja Balogh Sándor (i. m. 110. o.).
- ⁵ A Szlovák Nemzeti Tanács belügyi megbízottjának 1945. május 18-i rendelete
- ⁶ 27/1945. Sb. (július 17.) sz. elnöki dekrétum
- ⁷ 33/1945. (augusztus 2.) sz. elnöki dekrétum
- ⁸ 88/1945. (október 1.) sz. elnöki dekrétum
- ⁹ 108/1945 (október 25.) sz. elnöki dekrétum – Janics Kálmán megjegyzi (i. m. 155. o.), hogy a rendelkezés „... elsősorban a parasztok és munkások vagyonát kobozta volna el, mert a nagybirtokokat már márciusban kisajátították. Az általános kitoloncolás céljára 138 162 családot vettek nyilvánartatásba.”

Ide tartozik még az a különösen méltánytalan eljárás, amelynek során a magyarnak nyilvánított zsidók földbirtokait is elkobozták, „... ami abban gyökerezett, hogy a vagyonekhoz való rendelkezésekben magának a nemzetiségnek a meghatározása is zavaros volt, zsidókat pl. tömegesen magyaroknak nyilvánítottak, mert a családi életben magyarul beszéltek. Pedig 1930-ban a 120 000 szlovákiai zsidó közül csak 5600 vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A helyzet fonáksága csak később, 1947-ben tűnt fel cseh szerzőknek: »Nem kellene ezzel a magyarizációval sokat foglalkozni, ha nem éppen ez az ítékezés lenne az oka annak, hogy Szlovákiában a zsidó származású polgárok földbirtokait csaknem teljesen elkobozták... A szlovákiai zsidó hitközségek szövetsége megállapította, hogy Szlovákiában a zsidó származású polgárok földbirtokainak csaknem 90 százalékát kobozták el a felszabadulás után. Az indoklás: németek, magyarok, árulók.« (Dnešek című újság 1947. július 13., július 26. Karel Taraba cikkei) – Janics Kálmán i. m. 194. o.

20 Juraj Zvara i. m. 31. o.

21 OL M. 1/IV–66. – Idézi Balogh Sándor i. m. 114. o.

22 Janics Kálmán: i. m. 181–182. o.

23 OL M. 1/IV–69. – Idézi Balogh Sándor i. m. 115. o.

24 Balogh Sándor i. m. 117. o.

A csehszlovák belügyminiszter 1946. február 14-i rendelete megerősítette a magyar lakosság vagyonekhoz való ideiglenes felfüggesztését.

25 Balogh Sándor i. m. 117. o.

26 A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 1946. március 8-án kezdte meg működését Budapesten. A rendkívül eltúlzott számú magyarországi szlovák (450–500 ezres becsült létszám – szemben az 1930-as népszámlálás által regisztrált 104 ezer szlovákkal) megagitálásához felhasználta 790 ezer újságpéldányt, 490 ezer brosúrát, 540 ezer röplapot, szervezett 60 hangversenyt, 266 előadást a rádióban és 133 településen 277 népgyűlést. (Juraj Zvara i. m. 32. o.) „A Szlovák Nemzeti Tanács ünnepélyesen hangsúlyozza azt a tényt, hogy a magyarországi szlovák nemzettöredék visszatérhet saját hazájába, a demokratikus Csehszlovák Köztársaságba, azokra a területekre, ahonnan a magyaroknak el kell menniük, üdvözlí ezt a történelmi pillanatot, és az egész nemzet nevében megindulással köszönti a nemzet eddig elszakított tagjait” – fogalmaz a propaganda felhívása. (Janics Kálmán i. m. 182. o.)

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság propagandistái „... azt is széles körben terjesztették, hogy azokat a szlovákokat, akik most önként nem mennek el, később erőszakkal telepítik át Csehszlovákiába, de akkor már nem kapnak földet. Sőt, az ittmaradókat a magyar hatóságok a Dunántúlon telepítik szét, illetőleg Csehszlovákiából kitelepített magyarokat költöztetnek a szlovák családokhoz” – Balogh Sándor i. m. 120. o.

27 Juraj Zvara i. m. 32. o.

Balogh Sándor forrása szerint viszont (OL M./IV–7.) „Csehszlovákia 1946. június 14-én nyújtotta át a magyar kormánynak az áttelepítésre jelentkezett szlovákok névjegyzékét. A névjegyzékben 92 390 személy szerepelt.” (Balogh Sándor i. m. 123. o.)

28 Janics Kálmán könyve 186–187. oldalán településenként közli az V., VII. és VIII. cikkely szerinti kitelepítésre összeírtak számát, összesen a következőképpen

„Az V. cikkely cserelistája	73 187 fő
A VII. cikkely – háborús kisbűnösök	1 927 fő
VIII. cikkely – háborús főbűnösök	106 398 fő
Összesen	181 512 fő”

29 Idézi Janics Kálmán i. m. 197. o.

30 Juraj Zvara i. m. 43. o.

31 A reszlovakizálásra szóló 20 000–1–VI. 1946. sz. rendeletről Janics Kálmán i. m. 197. o.

³² Balogh Sándor *i. m.* 243–249. o.

³³ Janics Kálmán *i. m.* 252. o.

³⁴ Janics Kálmán *i. m.* 225–229. o. (A „toborzásként” eufémizált kényszerkitelepítés kapcsán idézi Julius Ďuriš földművelésügyi minisztert: „Magunk teremtünk rendet, ha ez nem valósítható meg Csehszlovákia és Magyarország egyeztetése alapján, mert Magyarország szabotálja a lakosságcserét, és mindezt akkor is végrehajtjuk, ha nemzetközi fórumok nem fogadják el.”)

³⁵ Cappel: *A szlovák agrárkérdés*. 223. o. – idézi Janics Kálmán *i. m.* 225. o.

³⁶ Gyöngyösi külügyminiszter a tiltakozás benyújtásakor svájci újságírók előtt jelentette ki: „Magyarország részére az a legfájdalmasabb körülmény, hogy a békeszerződés semmiféle intézkedést nem tartalmaz a magyar lakosság jogainak védelmére Csehszlovákiában és Romániában. Mivel a szomszéd államokban a magyar nemzetnek több mint egy-negyede él, a kormány kötelessége, hogy ezeknek a kisebbségeknek biztosítsa az alapvető emberi jogokat és a tényleges polgári egyenlőséget.” (Idézi Janics Kálmán *i. m.* 257. o.)

Magyar kormányzati tiltakozást egyébként már a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság előző évi agitációi is kiváltottak. A lakosságcsere-egyezmény megsértése miatti kifogásokat a Külügyminisztérium jegyzéke alapján a *Szabad Nép* (1946. június 5.) így publikálta. „1. A Magyarországra küldött Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 21 esetben, mégpedig lényeges elvi kérdésben megszegte az egyezményt, és propagandája során kedvezőtlenül és elítélően nyilatkozott a magyar államról, a magyar demokráciáról, Magyarország gazdasági helyzetéről. 2. A lakosságcsere-egyezmény alaprendelkezését, mely szerint a Szlovákiában elbocsátott magyar nemzetiségű köztisztviselőknek és nyugdíjasoknak létfenntartásukat biztosító szociális segítyt kell adni, nem tartották be. 3. A csehszlovák sajtó és rádió a lakosságcsere-egyezmény megkötése óta változtatlanul éles, a nemzetközi érintkezésben szokatlan hangon támadja Magyarországot, a magyar demokráciát és a Szlovákiában élő magyar kisebbségeket. 4. A csehszlovák belügyi szervek a szlovákiai magyarságot tovább üldözik... 5. Azt a csehszlovák kormányhatározatot, amely a magyarok vagyonának elkobzásáról szóló rendeletet felfüggeszti, a szlovák hatóságok nem tartják be” – idézi Balogh Sándor *i. m.* 124–125. o.

³⁷ Janics Kálmán *i. m.* 185. o.

Az 1947 márciusában a lakosságcsere holtpontról való elmozdítása érdekében tartott magyar–csehszlovák tárgyalásokról az *Obzory* című újság 1947. március 15-i száma így tudósított: „A látszólag sikeres tárgyalás első napjai után a magyar küldöttség olyan javaslattal állt elő, hogy a munkaszolgálatra mozgósított magyaroknak engedjék meg a lakóhelyükre való visszatérést, ez gyakorlatilag belügyeinkbe való beavatkozás volt. Ezért további tárgyalást a magyar küldöttséggel megszakítottuk...” (Idézi Janics Kálmán *i. m.* 255. o.)

³⁸ Juraj Zvara *i. m.* 36. o.: „Az eredetileg jelentkezett 95 421 személyből 73 273 költözött át Magyarországról, a kölcsönös cserén belül azonban csak 59 774 személy, a többi egyoldalúan, csere nélkül telepítették át. Köztük 44 500 paraszt volt, ezek 31 308 kh földet hagytak Magyarországon. A Csehszlovákiában kitelepítésre kijelölt 105 047 személy közül csupán 68 407-et telepítettek ki, körülbelül 6 000-en önként távoztak. A kitelepülők összesen 109 295 kat. hold földet hagytak maguk után Csehszlovákiában.” (A kitelepített magyarság teljes létszámát Zvara meglehetősen alábecsüli – l. a 42. sz. jegyzetet.)

³⁹ *Čas* című újság 1947. április 13. – Idézi Janics Kálmán *i. m.* 258. o.

⁴⁰ Arató Endre: *A magyar–cseh–szlovák viszony ötven éve*. Budapest, Kossuth, 1969. 72. o.

⁴¹ Juraj Zvara (*i. m.* 33. o.) szerint is 1948. április 10-én szűnt meg „gyakorlatilag” a csere-

akció, bár hozzáteszi: „... noha még ezután is távozott néhány csoport Csehszlovákiából Magyarországra, és befejezték a háborús bűnösök áttelepítését is.”

- 42 Pető Iván–Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története*. Budapest, KJK, 1985. 25. o.

Balogh Sándor (i. m. 131–132. o.) ezzel egybehangzóan a következő létszámadatokat közli: „1948. április 10-ig – az át- és kitelepítések megszüntetéséig – az eredetileg jelentkezett 92 390 személyből 73 273 hagyta el Magyarországot, a Csehszlovákiából kitelepítésre kijelölt 105 047 magyar nemzetiségű lakos közül pedig 68 407 költözött Magyarországra. Hozzájuk csatlakozott még 6000 személy, akik hivatalosan »önként« távoztak Csehszlovákiából Magyarországra.” (Forrás: J. Zvara könyve) „De ténylegesen ennél is nagyobb volt a Magyarországra érkezők száma” – folytatja Balogh Sándor. „Nem ebbe a kategóriába tartozott ugyan az a 20–30 000 ember, akiket azért távolítottak el Csehszlovákiából, mert 1938. november 2-a után költöztek a Felvidékre, mégis új otthonuk megteremtése szempontjából – az elhelyezendőek számát növelték. Ezenkívül még kevesen voltak azok is, akik eredetileg »csak« ideiglenesen jöttek s a hátr mentén lakó rokonaiknál és ismerőseiknél szálltak meg, valamint a középiskolai tanulók és a főiskolai tanulók, akik elsősorban tanulmányaik folytatása érdekében vettek átmenetileg vándorbotot a kezükbe, hogy azután többségükben véglegesen itt telepedjenek le.”

- 43 A betelepülőket településenként regisztráló – 1369 családot, ill. 5311 személyt feltüntető – lajstrom a „Békés megyei Földhivatal (Gyula) iratai XXIV. 201. h/160.” jelzet alatt a Békés megyei Levéltárban, Gyulán található. Ugyanitt fennmaradt viszont a XXIV. 201. h/171. sz. alatt egy másik – 7141 személyt tartalmazó – lista is: a „Felvidékről áttelepültek törzskönyve”, amely a „Békéscsabai körzetbe” telepítetteket vette számba. Nem tudni egyelőre, hogy ez a körzet egybeesett-e a megyehatárral, viszont a törzskönyvek által regisztrált információk gyakorlatilag ugyanazok, mint a községenkénti lajstromokéi – még ha rovatai némileg el is térnek az előbbiektől. Léteznek a gyulai levéltárban áttelepülni jelentkezők szlovákokról szóló listák is, de ezek nem egyezések, jobbára csak a családfő nevét-lakcímét, esetleg földjének nagyságát tüntetik fel, egyelőre a betelepülők sokoldalúan adminisztrált lajstromaival nem összevethetők – ez további kutatást igényel.

- 44 A községenkénti adatok sem tekinthetők a Békés megyébe telepítettek összesített létszámaként. A lajstromokat esetleges megyei összefoglaló adatokkal, ill. országos összesítésekkel egyelőre nem sikerült egybevetni.

- 45 A feldolgozás a nemzetiségi lakossági migrációkkal kapcsolatos kutatás által biztosított költségkeret, ill. Benda Gyula témavezető (Néprajzi Múzeum) biztatása és támogatása révén vált lehetővé. A gépi adatfeldolgozást Eörsi János végezte. Értő segítségükért köszönettel tartozom.

Tótkomlóst azért választottam, mert más, a második világháború utáni helyi társadalomszerkezeti átalakulásról szóló kutatásaimnak is ez a falu a terepe. A választást az is nyomatékossította, hogy így mód nyílik majd a feldolgozás tanulságainak a falu más rétegeiről (ill. a Szlovákiába kitelepültekről) szóló információkkal való egybevetésére.

A MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK SZÁMA 1900–1960

A Magyarországon élő szlovákok pontos számáról különböző forrásokban egymásnak merőben ellentmondó adatok olvashatók. Az 1949–1970. évi népszámlálásban számuk 21–31 ezer körül mozgott, nemzetiségi szövetségük becslése következetesen száztízezret említ. Ez az érték különböző hírlapi közlésekben és politikai megnyilvánulásokban azóta egyre többször a szlovákok tényleges számaként jelentkezik. Csehszlovák becslések viszont hazánk területén 400–450 000 szlovákokot feltételeznek és ez az eltúlzott szám nemcsak az első és második világháborút lezáró béketárgyalásokon került a határ megvonásánál figyelembe vett érvek közé, de az elmúlt évtizedekben is nemegyszer hangot kapott.¹

A kérdés vizsgálatára azért is szükség van, mert a legutóbbi három népszámlálás nem közölt helységek szerint részletezett nemzetiségi adatokat, enélkül pedig senki nem ismeri a szlovákok által lakott helységek népi viszonyainak pontos alakulását, holott az 1946. évi lakosságcsere és a hazánkban az utóbbi évtizedekben végbemenő nagyarányú belső mozgás következtében népességük nemzetiségi összetétele jelentősen megváltozott.²

A statisztikai adatok felsorakoztatása és elemzése előtt szükséges a történeti háttér felrajzolása, a magyar–szlovák népi kapcsolatok alakulásának végigkövetése. Ezt a munkát azonban csak vázlatosan végzem el, hiszen a részletes bizonyító anyag köteteket tölt meg³ és további kötetek anyaga lehetne. Nem nyúlhatok vissza az államalapítás koráig, holott a beérkező magyar törzsek sokfelé telepedtek különböző eredetű, szórványos szláv lakosságra s így a két nép kapcsolata, népi keveredése már ekkor elkezdődött.⁴ Az azóta eltelt ezerszáz év alatt a magyar–szlovák etnikai határ gyakran módosult, hullámozását nem könnyű nyomon követni. A magyarság kezdeti terjeszkedését a török megjelenése korán megállította, és a háborúskodások vérvesztései mindinkább a szlovák nyelvhatár előrenyomulását eredményezték.⁵ Ennek nyomjelzői a szlovák etnikumban a korábbi századok folyamán elsüllyedt magyar falvak, amelyeknek hosszú sorát találjuk a Morva folyónál egykor a határt őrző székely telepektől a Pozsony és Nagyszombat közötti síkságon át a Vág és Garam mentén, Nyitra térségében, Sáros megye több helységében Kassától Eperjesig és onnan fel Kiszébenig, vagy a zempléni tájakon, ahol a helységek magyar lakosságára ma már csak református vallásuk emlékeztet. E folyamatok követésére írott források mellett a helynevek tanúsága és a magyar lakosság létét kétségtől bizonyító

népességtörténeti adatok állnak rendelkezésünkre. Hasonló változások mentek végbe a városokban is, amelyekben azonban elsősorban német népelemek szívoztak fel a lassan túlsúlyra jutó szlovákok között. Századunkban a nyelvhatár a helységek eredeti magyar lakosságának áttelepítése, az erőteljes „reszlovakizálás” és a szlovákok nagyméretű betelepítése következményeként főleg Pozsony környékén, Léva térségében, a Kassától délre fekvő és a Sátoraljaújhelytől északra fekvő területen tolodott el, miközben a szlovákok több, korábban erős magyar többségű városban is túlsúlyra jutottak.⁶

A török kiűzése után a szűk eltartóképeségű folyó- és patak völgyekben földuzzadó szlovák népfölösleg nemcsak a nyelvhatárt tolta mindinkább dél felé, de a rendkívül élénk belső vándormozgalom során települési területétől egyre távolabbi vidékekre is eljutott. Szervezett földesúri telepítések útján vagy kisebb-nagyobb csoportokban a jobb lehetőségek reményében sokezeren indultak a megritkult népességű volt hódoltsági területek felé, ahol megművelésre alkalmas földek bőven álltak rendelkezésre.

Az eredeti lakóhelyüktől messze sodródó, más népek között szigeteket alkotó telepések további sorsának alakulása több körülménytől függött. A XVIII–XIX. század meglehetősen zárt paraszti életformája mellett is csak akkor számíthattak nyelvük tartós megőrzésére, ha új lakóhelyüket korábban lakatlannak minősíthető területen más népekkel nem keveredve alapították és több egy nyelvű községgel együtt nagyobb tömböt alkottak. (Ilyenek voltak Békés–Csanád megye, a Pilis hegység, Nógrád–Pest megye lényegében összefüggő szlovák települései.) Magyar környezetben elszigetelten álló egynyelvű községek szlovák jellege is tartósan fennmaradhatott, különösen, ha elzártságukat földrajzi tényezők is növelték. (A Mátra és Bükk hegységben települt. Huták, Dunaegyháza, Sári stb.) Többnyire rövidesen elmagyarosodtak viszont azoknak a községeknek szlovák lakói, akik új lakóhelyükre magyarokkal együtt érkeztek, különösen, ha azonos vallásúak (főleg római katolikusok) voltak. E nyelvszigetek általában nem kaptak további utánpótlást, és a környező helységekből érkezőkkel a magyar elem előbb-utóbb többségbe került. (Akadnak persze kivételek, mint Mezőberény, ahol a szlovákok a magyarok és németek mellett napjainkig meg tudtak maradni.) Még gyorsabb beolvadás volt azoknak az egyenként leszívargó iparosoknak, zselléreknek vagy cselédeknek a sorsa, akik népes magyar helységekből találtak munkát és megélhetést. Nyomaikat minden alföldi mezővárosban megtaláljuk, de az eltelt századok alatt a magyar népességgel teljesen összeforrtak.

A Magyarország területén élő szlovákok számának vizsgálatát a hivatalos statisztikai szervezet megindulása után végrehajtott népszámlálások alapján végeztem el. Ezek 1880 óta tartalmazznak a lakosság anyanyelvi megoszlására vonatkozó adatokat. Az első alkalommal a kérdés a következőképpen hangzott: „Mi az anyanyelve? Azonkívül mely hazai nyelveket beszéli még?” A beszélni nem tudó gyerekekre a kérdésfeltevés nem terjedt ki, ami az adatok későbbi kiegészítését

szítését tette szükségessé. Pontosabb volt az 1900. évi népszámlálás fogalmazása:

a) Mi az anyanyelve, vagyis az a nyelv, amelyet magáénak vall, s legjobban és legszívesebben beszél?

b) Anyanyelvén kívül mely más nyelven beszél még?

Hasonló módon tudakolták az anyanyelvet 1941-ig, amikor emellett először kérdezték a nemzetiséget is, míg 1970-ben ismét az anyanyelv és beszélt nyelv kérdésére tértek vissza.

Ez utóbbi a magyar anyanyelvi statisztika sajátos kiegészítő adata, amely sok esetben segít annak a folyamatnak követésében, amikor egy-egy helységben a kétnyelvűségből a magyar nyelv túlsúlyra kerül. Helytelen volna azonban a szlovák nyelv ismerőit mechanikusan azonosítani a szlovákok számával. A vegyes lakosságú helységekből második nyelvként az ottlakó magyarok is tudtak szlovácul, miként az első világháború után hazánkba menekülő több mint száz-ezer magyar közül a szlováklakta városokból és helységekből érkezők jelentős része is. Még inkább vigyázni kell az 1945 utáni adatok értékelésénél, mert az áttelepült szlovákok helyére Csehszlovákiából érkező magyarok egy része (főleg a szlovák iskolákban végzett korosztályok) beszéli a szlovák nyelvet. Miután a magyar statisztika a Csehszlovákiából kitelepített magyarokról nem közölt adatokat és sorsuk alakulásáról eddig a magyar sajtóban és irodalomban szinte semmi közlés nem látott napvilágot, vajmi keveset tudunk földrajzi elhelyezkedésükről, azaz hogy mely községbe honnan, hányan érkeztek. Súlyos módszertani hiba volna, ha egy korábban szlovákok lakta helység eltávozott lakói helyére érkező felvidéki magyarokat szlovák nyelvtudásuk alapján a szlovákok közé sorolnánk.⁷

A mai országterületen a szlovák anyanyelvűek száma 1900 és 1970 között az alábbiak szerint alakult:

A népszámlálás időpontja	Szlovák anyanyelvűek száma
1900	192 227
1910	165 317
1920	141 877
1930	104 786
1941	75 877
1949	25 988
1960	30 690
1970	21 176

Az adatok a szlovákok számának következetes fogyását mutatják, amelyet 1900 és 1941 között meglehetősen gyors ütemű magyarosodásuk idézett elő, az 1949. évi jelentős csökkenést pedig a második világháború utáni lakosságcsere alkalmával Csehszlovákiába áttelepült 73 273 fő távozása okozta. Az 1949. évi adat eszerint reális, hiszen az 1941. évi népszámlálás eredményéhez képest 23 384 szlovák anyanyelvűvel többet mutatott ki, mint amennyinek az orszá-

got elhagyók levonásával maradnia kellett volna. (Ez az érték egyben az 1941. évi csökkenés kiigazítását jelenti és 1930. évi létszámuk továbbélését igazolja.) 1949 után számuk a várható természetes szaporulatnál kissé nagyobb mértékben növekedett, 1970-re viszont további emelkedés helyett váratlan csökkenést tapasztalunk, amelynek aránya a 30 százalékot is meghaladja. Ez az irányváltás különösen azért meglepő, mert éppen 1960 után bontakozott ki a Magyarországi Szlovákok Népi Szövetségének tevékenysége.

A pontosnak bizonyuló 1949. évi népszámlálási adatot elsőnek Thirring Lajos emelte meg, aki a *Magyarország történeti demográfiája* című kötetben egy meglehetősen bizonytalan becslés alapján 1955-re 60 000 szlovákot mutatott ki.⁸ Ezt az értéket vette át az Acsádi–Klinger–Szabady szerkesztésében megjelent *Világ népessége* című kötet is. Számuk aztán különböző újságcikkekben minden hivatkozás megjelölése és minden magyarázat nélkül váratlanul 100 000 fölé ugrott. Így Martin József a budapesti szlovák gimnáziumban tett látogatásáról szóló beszámolójában 1968. október 29-én „házánkban mintegy 110 ezer szlovák”-ról írt,⁹ ugyanennyivel számolt a *Népszabadság* 1973. szeptember 15-én megjelent számában Sarkadi László, és se szeri, se száma a hasonló nagyságrendű adatközléseknek. Ez pedig azt jelentené, hogy Magyarország területén az 1970. évi népszámlálás alkalmával a szlovákoknak még 20 százaléka sem vallotta be anyanyelvét, lappangó számuk ma is annyi volna, mint amennyit a népszámlálás 1900-ban kimutatott. Ez nem vetne jó fényt a magyar statisztika pontosságára és meghazudtolná a lakosság évtizedek óta következetesen kinyilvánított bevallását.

Ámde ezek a közlések valójában nem a szlovák anyanyelvűek tényleges számát tükrözik, hanem a szlovák származásúak becsült értékét kívánják meghatározni. A két kategória pontos elhatárolására nem került sor, holott a különbség jelentős. Amennyire jogosultak a magyar népszámlálások esetleges hibáinak korrigálásával a szlovák anyanyelvűek pontosabb számának megállapítására irányuló törekvések, éppoly helytelen volna a magukat magyarnak vallók, a nyelvükben és tudatukban régóta magyarrá váltak szlovák származásának firtatása, majd ezen az alapon a visszaszlovákosításukra irányuló törekvések. Ez mindmáig Csehszlovákiában sem sikerült, több korábban elmagyarosodott helység lakosai még 1970-ben sem voltak hajlandók magukat szlovákoknak vallani, minden nyomás ellenére máig őrzik magyar anyanyelvüket.¹⁰

Ezért halaszthatatlan feladat a fogalmak egyértelmű meghatározása. Magyarországon nincs és nem is lehet származás szerinti statisztika. Sajátos történeti fejlődésünk következményeként a különböző népek keveredése főleg városaink egy részében és a megritkult lakosságú dél-alföldi területeken oly nagy volt, hogy az egyének származása szerinti szétválasztásba mindenkinek beletörök a bicskája. (Egykönnyen róla is kideríthető, hogy nem magyar származású.)¹¹

Egyetlen megoldás marad: a népszámlálások készítésének tökéletesítése, a szlovák anyanyelvűek számának pontos megállapítása. Ehhez megfelelő lég-

kört kell kialakítani, hogy a lakosság minden befolyástól mentesen, szabadon nyilváníthassa véleményét. A kérdés világos feltevésétől és a válaszok pontosságától függ többek közt a kultúrpolitikai tevékenység kialakítása, az iskolák és az anyanyelv ápolására hivatott más intézmények felállítása. Megalapozatlan becslések alapján a feladatok kielégítő megoldása nem valósítható meg.

A kérdés tisztázásához a magam részéről azzal kívánok hozzájárulni, hogy végigkísérem mindazoknak a helységeknek népszámlálási adatait, amelyekben szlovákok nagyobb számban éltek vagy élnek, megvizsgálom a bevallások következetességét, a népességszám alakulásának tanulságait, s végül a második világháború után végrehajtott lakosságcsere etnikai hatását. Az utóbbi évtizedekben végbemenő népesedési folyamatok természetesen nem hagyták érintetlenül a szlovákok által lakott helységeket sem. Alapos ismeretük nélkül, csupán történeti adatokra hagyatkozva nem érthetők meg jelenkori viselkedésük rugói, nem világosodik meg a népszámlálások alkalmával közölt adatok háttere.

Vizsgálataimat 1900 és 1960 között a népszámlálási adatok feldolgozásával két nagyobb csoportban végeztem. Az elsőbe azok a helységek kerültek, amelyekben bármelyik népszámlálás legalább egyszer szlovák többséget talált, a másodikban azokat a helységeket soroltam fel, amelyekben az 1900. évi népszámlálás száznál több szlovák anyanyelvű lakost mutatott ki. Minthogy az 1949. és 1960. évi népszámlálás eredményeit sajnálatos módon helységek szerinti bontásban nem közölték, a második világháború utáni helyzet felrajzolásához az eredeti községi íveket használtam, feltüntetve egyben a szlovákul tudók számát is.¹² A táblázatokban a szlovákok száma mellett a magyarokét is közöltem, a többi nemzetiségét nem. Az 1941. és 1960. évi népszámlálás adatai közé az áttelepítési kormánybizottság eredeti kimutatásai alapján beiktattam a lakosságcsere kapcsán 1946–1947-ben áttelepülésre jelentkezők számát is.¹³ Forrásértékelésükhöz hozzá kell fűzni, hogy a közölt értékek általában magasabbak a ténylegesen átköltözőknél. Erre a visszamaradottak vártnál nagyobb száma a bizonyíték. Valószínűleg többen meggondolták magukat és mégsem keltek útnak, mások később tértek vissza.¹⁴ Az áttelepülésre jelentkezők száma így is mindenképp fontos mutatója a helységekben lakó szlovákok népi tudatának.

Magyarország területén összesen 80 helység volt, amelyben 1900–1960 között valamelyik népszámlálás szlovák többséget talált. Adataikat az 1. sz. táblázat tartalmazza.

Feltűnő, hogy ezek 14 megye területén szétszóródva feküdtek, közülük csak a Nógrád–Pest megyei és a Békés–Csanád–Arad megyei települések alkottak többé-kevésbé összefüggő tömböt. A kettő közül a Nógrád–Pest megyei a nagyobb 36 helységgel, a másikhoz együttvéve 10 helység tartozott. Ez utóbbiak viszont jelentősen népesebbek voltak és a Csanád megyeiek tartották meg leginkább a helységek szlovák többségét, amely 1946-ig olykor megközelítette a teljes egynyelvűséget. Egyébként a helységek szétszórtsága elsősorban a Dunántúlon járult hozzá nagy mértékben szlovák többségük elvesztéséhez, amelyet a

Budapest vonzáskörzetébe eső településeknél a főváros felé irányuló nagymértű beköltözések siettettek.

A helységek erős szétszórtsága mellett feltűnő a kis népességűek jelentős száma is. A 80 szlovák többségű helység közül a szlovák többség megjelenésének időpontjában

500-nál kevesebb szlovák anyanyelvű lakott	32 helységben
500–1000 szlovák anyanyelvű lakott	23 helységben
1000–2000 szlovák anyanyelvű lakott	19 helységben
2000–5000 szlovák anyanyelvű lakott	3 helységben
5000-nél több szlovák anyanyelvű lakott	3 helységben

A szlovák többségű települések 40 százaléka tehát kifejezetten aprófalú volt, ez volt egyben a leggyakoribb forma is. A 80 helységből 55-nek ezernél kevesebb szlovák anyanyelvű lakosa volt, és csak 6 jutott a kétezernél népesebb kategóriába. Ezek közül messze kiemelkedik Békéscsaba 1900-ban 27 488 (csúcsponton 1910-ben 28 682) szlovák lakosával, de tízezres nagyságrendű volt Szarvas is (1900: 17 771), még Tótkomlósé tartósan kilencezer körül mozgott. Mellettük Csanád megyében volt kettő a kétezer lakosnál népesebbek közül is (Nagybánhegyes és Pitvaros). A közepes nagyságú szlovák többségű helységek zöme Pest megyében és a Dunántúlon feküdt, míg a kisebbek elsősorban Nógrád megyében és az ország északi megyéiben létesültek.

Szlovák többséget 76 helységben az 1900. évi népszámlálás mutatott ki, mindössze kettőben kerültek túlsúlyra 1910-ben és újabb kettőben 1920-ban. Az alábbi összeállítás arra ad feleletet, hogy egy-egy helység szlovák többségét meddig őrizte meg:

Népszámlálás időpontja	Szlovák többségű helységek	A magyar többség kialakulásának időpontja					Szlovák többségű maradt
		1910	1920	1930	1941	1960	
1900	76	41	7	9	8	9	2
1910	2	—	—	2	—	—	—
1920	2	—	—	2	—	—	—

A helységek nagyobb része tehát már 1910-ben, 70 esztendővel ezelőtt elvesztette szlovák többségét, lakosságuk nagyobb hányada már akkor magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A folyamat később lelassult, de minden népszámlálásban akadt néhány anyanyelvét megváltoztató település. A második világháború végéig a nyolcvanból mindössze 11 helység tartotta meg szlovák többségét, ezek közül kilencet (Csév, Dág, Kesztlőc, Pilisszántó Komárom megyében, Alberti, Ambrózfalva, Nagybánhegyes és Pitvaros Csanád, Tótkomlós Békés megyében) a népességsere fosztott meg eredeti lakosságától és tett magyar többségűvé. Csupán két község, a Pilis hegységben megtelepült Pilisszentkereszt

és Pilisszentlélek őrizte meg napjainkig szlovák jellegét, lakóik többsége 1960-ban is szlovák anyanyelvűnek vallotta magát.

A lakosság áttelepítéséig szlovák többségét megtartó 11 helység közül 1941-ben Tótkomlós volt a legnépesebb (8 296 szlovák anyanyelvű), de jelentős volt Nagybánhegyes (2 788) és Pitvaros (2 576) szlovák lakossága is. A Komárom megyeiek közül a legnépesebb Keszthely szlovák népessége sem érte el a kettőzetet (1 991), másik kettőé 1000–2000 között volt, további kettőben ezernél szont az adatokban jelentkező magyarosodási folyamat valóban végbement. (Az 1960. évi népszámlálás a legtöbb szlovák anyanyelvűt Bánk községben mutatta ki.)

A táblázatban szereplő többi helység már korábban magyar többségűvé vált. Ennek lassan érlelődő folyamata éppen a századforduló körül gyorsult fel és a világháború kitörése előtt érte el csúcspontját. Ezt mutatja, hogy az 1910-re elmagyarosodó 41 helység közül 33 magyar többségét azóta mindvégig megtartotta és csak 8 községben fordult elő, hogy a szlovák többség egyszer-egyszer ismét visszatért. (Nézsá: 1920, Sámsonháza: 1930, Kerepes: 1920, Nagytarcsa: 1920, Bénye: 1920, Derenk: 1920, Háromhuta: 1920 és Vágáshuta, mely három népszámlálás magyar többsége után 1941-ben váltott át ismét szlovákra.) Ezeknek a helységeknek népe 1960-ban szinte teljesen magyarnak vallotta magát és az áttelepülésre jelentkezők száma is csak egy-két helységben volt nagyobb, jelezve, hogy egykori szlovák népességük magyarrá válása máig csaknem teljesen befejeződött.¹⁵

Inkább kereshetünk szlovák anyanyelvű lakosokat ma is abban az eddig nem említett 20 helységben, amelyek 1920-ban vagy 1930-ban veszítették el szlovák többségüket. Bár a kivételek száma megnőtt, megállapítható, hogy az 1920-ban magyar többségűvé váló helységekben valóban jobban felszívódott a korábbi szlovák lakosság, mint az 1930-ban átalakulóban. Az eltérés főleg az áttelepülésre jelentkezők számának alakulásánál mérhető le, de megnyilvánul az 1960. évi adatokban is.

Az első csoportba tartozó 7 helység közül 1960-ig négyben (Váckisújfalu, Mőzs, Márianosztra és Rudabányácska) a szlovák lakosság 1960-ig szinte teljesen eltűnt, olyannyira, hogy még áttelepülő is csak elenyészően kevés akadt. Közülük Váckisújfalu 1910-ben még többséget alkotó 285 szlovák lakosának magyarrá válása a legteljesebb, mert áttelepülésre egyetlen személy sem jelentkezett s 1960-ban egyetlen szlovák anyanyelvűt sem mutattak ki. (Beszélni is már csak 11-en tudtak.) Csaknem hasonló a teljesen magában álló, Tolna megyei Mőzs adatsora, ahol 1910-ben még 653 szlovák anyanyelvű volt, de ebből 1960-ig mindössze egy fő maradt. A további három helységben (Ecser, Galgaguta, Szarvas) az 1920-ban eltűnő szlovák többség továbbélő maradványairól az áttelepülésre jelentkezők magasabb értékei vallanak.

A többségét 1930-ban elvesztő 13 községben még valamennyiben maradt nyoma a korábbi szlovák lakoságnak, ha másutt nem, a szlovákul beszélők kö-

zött. Leginkább Sári község adatai tanúskodnak arról, hogy a kimutatott magyar lakosság javarésze szlovák: 3 847 magyar lakosból 2 385-en beszéltek szlovákul. (631 szlovák anyanyelvűn kívül.) Minden helységből többen repatriáltak Csehszlovákiába is, a beolvadás e községekben tehát még korántsem volt teljes.

Különösen érdekes a két nagy Békés megyei város, Békéscsaba és Szarvas adatanyaga. Az első 1930-ban, a második 1920-ban veszítette el szlovák többségét és ez a tíz esztendő eltolódás ezúttal is kihatott a nemzetiségi megoszlás későbbi alakulására. Békéscsabán az 1920-ban kimutatott szlovákoknak csaknem kevesebb szlovák lakott. A 11 helységben összesen 23 411 szlovák anyanyelvű élt.

A lakosságcsere kapcsán elsősorban a Csanád megyei helységek népességének nagy többsége költözött át Csehszlovákiába. Pitvaros áll az élen, amelynek 2 576 lakosából 2 570 jelentkezett az áttelepülésre, de ugyancsak nagyarányú volt Csanádalberti (1 371-ből 1 330) és Nagybánhegyes (2 788-ból 2 561) lakosságának vállalkozási kedve is, míg Tótkomlós köztudottan öntudatos szlovákságának közel fele inkább szülőföldje mellett döntött (8 296-ból 4 479-en jelentkeztek). A lakosság többsége ugyancsak visszatért eredeti származási helyére a pilisi szlovák többségű helységek közül Csévről (1 704-ből 927), Dágról (454-ből 305) Kesztlőrcről (1 991-ből 1 091) és Pilisszántóról (1 563-ból 865), míg Pilisszentlélek és Pilisszentkereszt mai szlovák többségét az mentette meg, hogy lakosságuk többsége a maradás mellett döntött.

A valóságban az átköltözés még Pitvaroson sem volt teljes. Ezt bizonyítja, hogy 1960-ban 483 szlovák lakosa volt, de többen maradtak vissza a vártnál Csanádalbertiben (204), Nagybánhegyesen (731), Kesztlőrcön (1 104) és még Tótkomlóson is, ahol 1949-ben 4 938, 1960-ban 4 589 szlovák anyanyelvűt mutattak ki, holott 1941. évi 8 296 szlovák lakosából a 4 479 jelentkező tényleges elköltözése esetén csak 3 817 maradt volna. A lakosságcsere mindazonáltal a szlovák többségüket addig megőrző helységek népi megoszlásában döntő változást idézett elő és ezt a szlovák kérdéssel foglalkozóknak nem szabad figyelmen kívül hagyniok.

Előzőleg már kiderült, hogy az 1941. évi népszámlálás adatai nem tekinthetők teljesen megbízhatóknak és a szlovákok 1949. évi száma inkább az 1930-as adatokat igazolta. Joggal feltételezhetjük, hogy szlovák jellegük azoknak a községeknek is megmaradt, amelyek 1900-tól 1930-ig megőrzött többségüket 1941-ben veszítették el. Ezek Bánk, Dunaegyháza, Lucfalva, Mogyorósbánya, Nagyhuta, Pilisszentlászló, Sósút és Vértesszőlős. Mint látható, az ország területén eléggé szétszórta feküdtek. Közülük Pilisszentlászló és bizonyos fokig Mogyorósbánya a pilisi szlovák többségű falvakhoz csatlakozott, a többiek korábbi nagyobb szlovák települési területek legtovább fennmaradó maradványai voltak, egyik-másik meglehetősen izolált helyzetben (Dunaegyháza, Lucfalva). Közülük különösen Lucfalván volt jelentős az áttelepülésre jelentkezők száma, az 1930. évi népszámlálásban kimutatott szlovákok valamennyien fölíratkoztak.

A többségük elvesztése után 1941-ben kimutatott szlovák anyanyelvűeknél jelentősen többen jelentkeztek Sós-kúton, Vértesszőlősen, Pilisszentlászlón és Nagyhután is, arányuk az 1930. évi népszámlálásban kimutatott érték 45–80 százaléka volt. A fennmaradó három község közül Bánkon az áttelepülők száma az 1941. évi értéket alig haladta meg, Mogyorósbányán és főleg Dunaegyházán pedig 1941. évi számuktól is messze elmaradt. Eszerint a szlovák többségüket 1941-ben elvesztő községek közül elsősorban Lucfalva, kisebb mértékben Pilisszentlászló, Sós-kút, Vértesszőlős és a Zemplén megyei Nagyhuta 1946-ig szlovák többségű maradt, Bánk, Dunaegyháza és Mogyorósbánya esetében vi-fele jelentkezett áttelepülésre, Szarvason az 1910. évi többségnek csak 20 %-a. Míg Békéscsabán a legmagasabb értékből (1910: 28 682) az áttelepülésre jelentkezők számának (11 339) levonása után 6 063 lakos szlovák anyanyelvűnek vallotta magát, Szarvason a legmagasabb értékből (1900: 17 771) a 3 459 áttelepülésre jelentkező eltávoztása után 1960-ban mindössze 899 lakos vallotta magát szlovák anyanyelvűnek. Kétségtelen tehát a korábban elmagyarosodó Szarvas teljesebb beolvadása, ám ugyanakkor mindkét városban jelentős rétegek tudtak még szlovácul (1960-ban Békéscsabán 14 353, Szarvason 9 417). Minthogy a megyeszékhelyre előlépett Békéscsaba népességének száma az utóbbi évtizedekben gyorsabb ütemben növekedett és a környező helységekből beköltöző magyarokkal telítődött, a kisvárosi jellegét jobban megőrző Szarvason a szlovácul tudók aránya végeredményben magasabb, mint a több szlovák anyanyelvűt fölmutató, de már 65 000 lakosú megyeközpontban. Mindazonáltal mindkét városban föllelhetők még az eredeti szlovák népesség jelentős maradványai, az anyanyelvi oktatás javításával tehát elsősorban ezekben kell a szlovák népesség tudatát erősíteni.

A szlovák többséggel rendelkező helységeken kívül további 63 olyan község és 24 város van, amelyekben az 1900. évi népszámlálás száznál több szlovák anyanyelvűt mutatott ki. Mindkét csoport két különböző rétegre bontható. Az egyikben eredetileg szlovák telepítésű községek hajdani többségének 1900-ig lassan elenyésző maradványai éltek, a másikban kimutatott kis számú szlovák lakosság a helységbe sodródó, ott munkaalkalmat találó bevándorlókból állt. Ez különösen a városokra és néhány jobban iparosodó nagyközségre jellemző, amelyekben a szlovák anyanyelvűek sohasem játszottak jelentős szerepet.

Mindkét csoportra a szlovák anyanyelvűek csaknem teljes eltűnése jellemző. A 63 községből a Nógrád megyei szlovák falvakhoz csatlakozó Ósagárd az egyetlen, amelyben az 1960. évi népszámlálás alkalmával szlovák anyanyelvűeket nagyobb számban kimutattak, de ritkaság az áttelepülésre jelentkező, tehát szlovák tudatukat 1946-ig megőrző lakosok jelentősebb száma is. A népszámlálásokban egyre csökkenő szlovák anyanyelvűnél több áttelepülő 4 helységből jelentkezett, de arányuk egyikben sem érte el a lakosság 20 százalékát (Kóspálg, Szirmabesenyő, Mezőberény, Kondoros. Közülük a magyar–német–szlovák lakosságú Mezőberényben 1941-ben kimutatott 3 162 szlováknak több mint fele.)

Kondoros 1900-ban még fele-fele arányban magyar és szlovák volt, az 1910-ben kimutatott legmagasabb értékből (2188 szlovákból) 1941-ig kétszeresére növekvő lakosságában mindössze 44 maradt, amelyhez képest a 826 áttelepülő ugyan jelentősen több, de így is csak töredéke az ott élőknek. Az 1941-ben Szirmabesenyővel egyesített Sajóbesenyőnek 1900-ban még szlovák többsége volt, a kitelepülő 389 fő bizonyára ezek közül került ki. Kóspallag eredeti szlovák lakossága a népszámlálások szerint 1910 óta egyre fogyott, a 166 jelentkező az anyanyelvüket addig megőrzők utolsó csoportját vitte el a községből.

Valamivel több faluban találunk nagyobb számban szlovákuul még beszélni tudó lakosokat. Arányuk azonban sehol sem érte el a népesség 50 százalékát, sőt egyharmadát is csak háromban haladta meg (Acsa, Vácrátót, és a már elemzett Kondoros). A 63 helyséből 46-ban már sem a szlovák anyanyelvűek és szlovákuul beszélők, sem az áttelepülni akarók száma nem haladta meg a népesség 10 százalékát, gyakorlatilag tehát csaknem teljesen felszívódtak. Hozzá kell ehhez tenni, hogy az alacsonyan megszabott határ következtében a helységek közé 14 olyan is bekerült, amelyben a szlovák anyanyelvűek száma soha nem érte el a népesség 10 százalékát.

Még inkább vonatkozik ez a városokra, ahol a száznál több szlovák lakos 25 közül 23-ban eredendően is csak népességük elenyésző kisebbségét alkotta és csak kettőben, Szentendrén és Diósgyőrött haladta meg az első népszámlálásokban a teljes népesség 10 százalékát. (Az eredetileg délszláv lakosságú Szentendrén későbbi bevándorlók, Diósgyőrött viszont a város eredeti lakói voltak.) Két másik város a XVIII. században ugyancsak jórészt szlovákokkal települt újra, de 1900-ig mind Balassagyarmat, mind Nyíregyháza már csaknem teljes egészében magyarrá vált. Utóbbiban az 1946-ban áttelepülésre jelentkező 4 905 fő még ennek a hajdani többségnek kicsinyre zsugorodott maradéka.

Végül Budapest 1900-ban 25 168 szlovák anyanyelvű lakosával Békéscsaba után Magyarországon a második helyet foglalta el. A főváros szlovák eredetű lakosságát joggal lehet ennél magasabbra is becsülni, hiszen hirtelen fejlődése idején mágnesként vonzotta a Felvidék munkát kereső lakosságát. Közülük a még meg nem gyökeresedettek javarésze az új határok megvonása után Csehszlovákiába repatriált. Mint minden népeket gyorsan ötvöző nagyvárosban, a visszamaradók közül itt is sokezer szlovák vesztette el eredeti nyelvét és nemzetiségét, amelyből 1941-ig 3 476 szlovák anyanyelvű maradt. Az áttelepülésre jelentkezettek száma ennél 60 százalékkal magasabb volt, utána a főváros szlovák lakosságának száma 1960-ban 1 688 főre apadt, de ebben a számban a hozzácsatolt peremvárosok adatai is benne foglaltatnak.

Ha most adatainkon még egyszer végigtekintünk, összefoglalásul megállapítható, hogy századunk folyamán a Magyarországon élő szlovákok száma természetes asszimilációjuk lassan érlelődő folyamatának eredményeként nagyon megfogyatkozott. 1900 és 1941 között nemcsak természetes szaporodásuk vesztett el, hanem alapszámuk is mintegy felére csökkent. A megmaradt népesebb

gócokat és kisebb szigeteket a második világháború utáni népességcsere végzetesen megapasztotta, többségét csupán két Pilis hegységben megbúvó aprófalu tudta megőrizni. Megrendültek a hazai szlovákság jelentős Békés–Csanád megyei városai és községei is, a távozók helyét a Felvidékről kitelepített magyarok s a környező vidék népfölöslege foglalta el. A népszámlálásban minimálisra zsugorodó adat végeredményben a való helyzetet tükrözi. A XVIII. század folyamán Magyarország különböző tájaira áttelepült szlovákok többsége magyar környezetben lassan teljesen magyarrá vált és anyanyelvét megcserélve ma már legfeljebb származásának távoli tudatát vagy néprajzi sajátosságait őrzi, de egyébként magát évtizedek óta következetesen magyarnak vallja.

A hivatalos magyar szervek az utóbbi években olykor jelentősen több szlovákról tettek említést, mint amennyi hazánkban még megtalálható. Helytelen volna teljesen lezáródott nyelvi folyamatok visszaforgatására törekedni, hiszen véglegesen kialakult magyar tudatuk megváltoztatására nincs lehetőség, ezt nem kell, nem is szabad erőltetni. A szlovák nyelv megtartására, ápolására ott kell minden eszközt felhasználni, ahol nyelvük kisebb-nagyobb közösségeikben még megmaradt. Eredményeim szerint erre legtöbb lehetőség a Békés megyei városokban és Tótkomlóson van, ahol még így töredékesen is a legtöbb szlovák él, de meg lehet menteni a Pilis környéki falvak szlovák etnikumát is. Biztosítani kell a szlovák nyelvű iskolai oktatást mindazokban a helységekben, ahol szlovákul beszélők még jelentős számban találhatók. A táblázatokban közzétett adatokkal és elemzéssel ehhez igyekeztem segítséget nyújtani.

I. sz. táblázat

Szlovák többségű helységek Magyarországon 1900–1960

A megye és a helység neve	Magyar és szlovák anyanyelvűek száma										Áttelepülésre jelentkezők száma 1946	Magyar	Szlovák	Szlovákul beszélők száma 1960
	1900		1910		1920		1930		1941			anyanyelvűek száma		
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.		1960		
I. DUNÁNTÚL														
Esztergom megye														
1. Csév	78	1380	160	1587	133	1645	734	1266	559	1704	927	1570	661	1061
2. Csolnok	81	113	112	103	249	70	1113	25	1008	38	47	3300	17	67
3. Dág	93	376	194	346	145	416	177	393	236	454	305	808	153	221
4. Kesztlőc	197	1743	152	1816	101	2064	175	2082	666	1991	1091	1304	1104	992
5. Mogyorósbánya	104	423	114	405	112	377	215	350	527	146	116	869	1	248
6. Sárísáp	854	1330	1384	1296	1611	1188	2975	50	3753	35	1025	4149	27	1277
7. Pilisszentlélek	12	320	33	355	16	349	20	427	23	473	212	17	442	3
Fejér megye														
8. Kisapostag	236	308	630	—	367	334	445	277	681	59	31	867	—	57
9. Sósút	601	1691	520	2055	238	2320	727	1787	2369	134	835	2447	75	922
10. Tárnok	517	1722	734	1674	604	1868	2538	89	3713	1	256	4155	—	742
Komárom megye														
11. Bánhida ¹	476	1614	3296	186	4577	119	9043	99	11302	99	834	—	—	—
12. Tardos	347	1324	143	1497	189	1561	1516	373	1788	107	841	1446	163	1157
13. Vértesszőllős	171	1168	178	1150	673	804	795	906	573	137	427	1845	41	1075
Tolna megye														
14. Mőzs	222	506	293	653	794	21	1385	1	947	22	—	2256	1	90

A megye és a helység neve	Magyar és szlovák anyanyelvűek száma										Áttelepülésre jelentkezők száma 1946	Magyar	Szlovák	Szlovákul beszélők száma 1960
	1900		1910		1920		1930		1941			anyanyelvűek száma		
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.		1960		
Veszprém megye														
15. Bakonycsernye	875	1309	1832	219	2270	—	2621	170	3041	15	780	3531	—	412
16. Szápár	462	20	257	344	187	339	282	241	484	20	66	672	1	110
KÖZÉP-MAGYARORSZÁG														
Hont megye														
17. Márianosztra	612	805	651	672	1201	436	1146	291	1359	134	166	1172	19	253
18. Ipolydamásd	269	374	539	57	546	136	662	12	736	—	12	694	—	25
Nógrád megye														
19. Alsósáp ²	88	397	367	136	362	148	928	80	943	25	195	1127	5	368
20. Bánk	113	435	225	355	183	454	235	459	560	149	187	502	154	324
21. Bér	278	586	623	295	833	148	899	87	842	152	188	903	12	394
22. Bokor	53	217	74	212	129	166	261	43	290	20	87	288	—	146
23. Erdőkürt	326	496	800	108	857	47	654	251	933	55	194	985	8	294
24. Felsőpetény	297	294	408	238	226	430	642	129	803	2	261	769	17	106
25. Felsősósáp	130	269	382	6	385	40	—	—	—	—	—	—	—	—
26. Felsőszátok	143	278	333	184	507	43	466	38	498	—	4	596	—	29
27. Galgaguta	186	468	201	501	833	22	837	142	844	155	257	876	76	428
28. Lőcfalva	150	517	114	595	144	673	191	733	641	371	732	712	151	389
29. Nézsa	192	575	717	204	402	558	898	174	1111	3	3	1254	20	486
30. Nógrád	313	1236	1193	512	1096	605	1194	539	1403	407	44	2043	5	620
31. Patvarc	213	323	592	—	620	13	547	66	568	46	35	547	2	159

A megye és a helység neve	Magyar és szlovák anyanyelvűek száma										Áttelepülésre jelentkezők száma 1946	Magyar	Szlovák	Szlovákul beszélők száma 1960
	1900		1910		1920		1930		1941			anyanyelvűek száma		
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.		1960		
32. Sámsonháza	71	578	663	12	689	—	88	632	532	141	181	436	100	357
33. Szupatak	33	197	234	5	214	9	200	24	178	3	9	173	4	24
34. Vanyarc	432	822	838	503	1139	175	1409	73	1476	73	—	1633	62	833
Pest megye														
35. Bénye	366	745	1118	107	200	999	974	462	1173	24	56	1459	1	286
36. Csomád	197	624	66	808	79	778	611	274	790	82	268	423	362	245
37. Csömör	3114	1420	826	1514	817	1732	2517	1074	3822	267	432	4257	5	1019
38. Csővár	331	311	335	288	162	469	380	261	562	142	119	786	16	315
39. Dunaegyháza	113	1926	94	2033	126	2022	895	1089	980	826	276	1905	51	1102
40. Ecser	154	962	273	1161	1173	362	1769	72	2018	15	179	2109	—	415
41. Isaszeg	1559	1602	2465	1617	4439	124	5583	41	6444	28	275	7437	6	332
42. Kerepes	372	789	1002	703	815	1310	2043	1062	3415	98	242	3473	3	539
43. Kistarcsa	92	713	1405	218	2657	39	3110	175	3605	45	148	5567	10	662
44. Nagytarcsa	172	720	849	129	334	698	649	501	1233	25	24	1306	115	988
45. Péteri	163	1053	1431	60	1441	147	1875	—	1717	—	500	1676	—	680
46. Pilis	2210	2384	4431	1293	5287	887	6988	210	7019	340	526	8426	8	1225
47. Pilisszántó	185	1356	231	1466	161	1520	233	1642	222	1563	865	1301	478	987
48. Pilisszentkereszt	32	964	97	1028	70	1094	294	1022	111	1325	362	627	1189	183
49. Pilisszentlászló	47	646	71	722	63	673	78	898	833	278	580	887	38	745
50. Püspökatvan	603	755	936	336	1310	56	1502	—	1477	51	121	1590	—	733
51. Sári	877	1705	1148	1717	309	2688	1720	1712	3619	196	384	3847	631	2385
52. Vácbottyán	166	347	863	4	1087	2	1184	—	1188	3	12	1434	—	11
53. Váckisújfalu	149	250	201	285	443	71	546	10	464	22	—	485	—	11
54. Zsidó ⁴	278	487	325	599	338	684	645	438	933	173	403	744	106	433

A megye és a helység neve	Magyar és szlovák anyanyelvűek száma										Áttelepülésre jelentkezők száma 1946	Magyar	Szlovák	Szlovákul beszélők száma 1960
	1900		1910		1920		1930		1941			anyanyelvűek száma		
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.		1960		
III. ÉSZAK-MAGYARORSZÁG														
Abauj-Torna megye														
55. Derenk ⁵	53	314	358	11	57	359	291	148	314	128	11	1222	—	1
56. Füzér	337	378	577	142	592	61	655	15	753	18	1	822	15	221
57. Hollóháza	304	369	516	167	559	76	721	13	674	35	87	993	8	274
58. Kishuta	53	151	160	70	235	35	323	20	119	267	—	375	97	197
59. Nagyhuta	11	196	34	141	1	199	100	144	200	99	116	253	44	172
60. Vágáshuta	18	230	283	10	315	—	249	154	17	417	301	332	11	266
Borsod megye														
61. Abod	304	360	898	131	1033	4	896	—	788	—	12	836	—	7
62. Hámor ⁶	322	685	776	183	901	97	894	146	1027	—	—	—	—	—
63. Mucsony	123	1205	1401	2	809	649	1560	403	2067	91	150	3007	—	431
64. Óhuta ⁷	63	540	596	1	538	71	621	41	1680	—	107	838	1	112
65. Pakaca	247	473	676	121	650	96	788	24	960	—	5	1070	1	25
66. Sajópálfalva	132	522	441	160	621	4	675	—	663	—	—	624	1	95
67. Viszló	103	186	292	57	293	45	379	16	415	1	—	333	—	1
Zemplén megye														
68. Alsóregmec	60	428	245	235	372	77	450	63	404	10	9	335	52	226
69. Háromhuta	87	719	804	25	78	749	584	286	776	158	379	357	124	147
70. Rudabányácska	73	582	71	569	434	224	712	130	974	1	59	732	7	478

A megye és a helység neve	Magyar és szlovák anyanyelvűek száma										Áttelepülésre jelentkezők száma 1946	Magyar	Szlovák	Szlovákul beszélők száma 1960
	1900		1910		1920		1930		1941			anyanyelvűek száma		
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.		1960		
IV. KELET-MAGYARORSZÁG														
Arad megye														
71. Medgyesegyháza	1655	1784	1431	2084	2096	2661	2480	2261	2515	2133	1027	4205	613	606
Békés megye														
72. Békéscsaba	9501	27488	13271	28682	21407	24710	30054	18931	35258	16781	11339	43972	6063	14353
73. Szarvas	7845	17771	9533	16262	14875	10260	18257	7247	21038	3858	3459	18010	899	9417
74. Tótkomlós	1110	9050	1146	9307	1364	9008	2148	8954	2494	8296	4479	4691	4589	1257
Csanád megye														
75. Ambrózfalva	63	978	45	991	81	978	120	902	136	870	572	423	273	81
76. Csanádalberti	51	1175	60	1303	58	1306	98	1354	137	1371	1330	728	204	46
77. Nagybánhegyes	2752	2800	2467	2691	2071	3124	2859	3316	939	2788	2561	1743	731	160
78. Nagylak ⁸	—	—	—	—	208	226	576	339	988	279	256	817	58	49
79. Pitvaros	207	2699	170	2746	271	2804	257	2717	263	2576	2570	1884	483	88
80. Végegyháza	578	772	1340	185	1526	140	1728	118	1837	75	29	2514	70	159
ÖSSZESEN:	45858	115828	74744	100645	95388	91896	138089	70994	165448	52936	44979	183296	20632	54732
Az összes szlovák anyanyelvűek %-a		60,2		60,9		64,8		67,8		69,8			67,2	

¹ Tatabányához csatolták.² 1930 után Felsőszáppal együtt. Új neve: Nógrádsáp.³ 1930 után Alsószáppal együtt.⁴ 1930 után Vácegres adataival együtt.⁵ 1943 óta Szögliget.⁶ Miskolcra csatolták.⁷ 1941 óta Bükkszentlászló.⁸ A helység nagyobb része Romániához került.

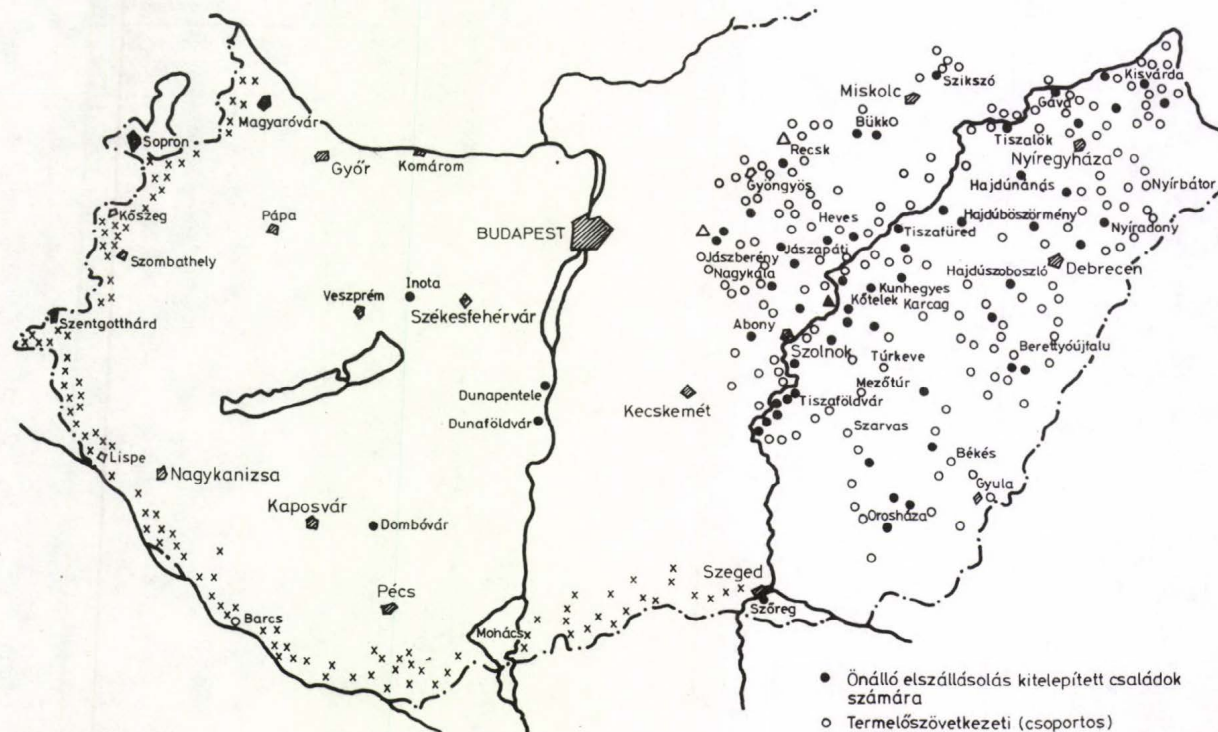
Száznál több szlovák anyanyelvű lakossal rendelkező községek száma Magyarországon 1900–1960.

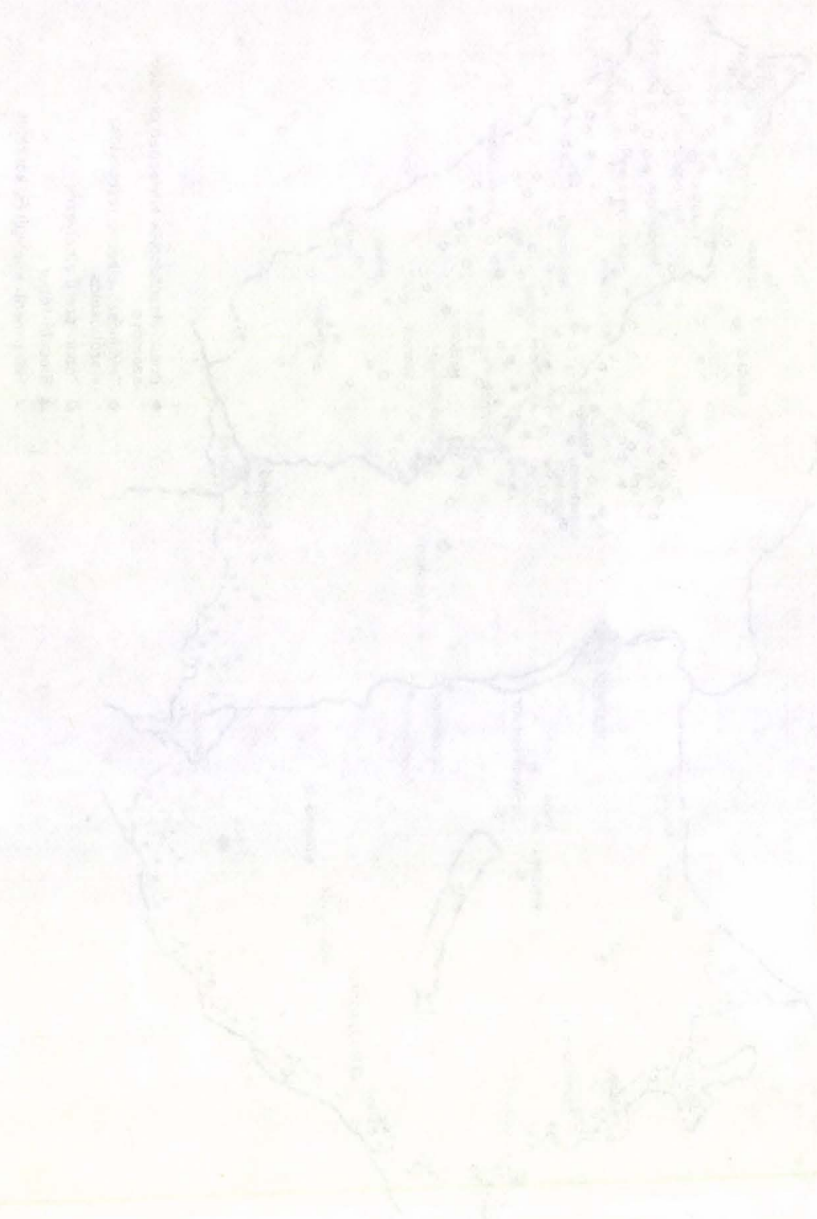
A megye és a helység neve	Magyar és szlovák anyanyelvűek száma										Áttelepülésre jelentkezők száma 1946	Magyar	Szlovák	Szlovákul			
	1900		1910		1920		1930		1941			anyanyelvűek száma	szóvak száma	beszélők száma			
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.							
														1960		1960	
I. DUNÁNTÚL																	
Esztergom megye																	
1. Epöl	559	112	512	82	655	45	684	1	645	—	—	709	—	12			
2. Tokod	2247	203	2203	205	2596	329	4636	59	6106	61	175	7446	11	159			
Veszprém megye																	
3. Öskü	1188	138	1370	4	1453	1	1714	3	1942	12	298	2123	—	222			
II. KÖZÉP-MAGYARORSZÁG																	
Heves megye																	
4. Hasznos ¹	1482	565	2060	285	1408	1128	2281	739	3159	252	7	1881	3	5			
5. Szuha	578	228	612	299	695	367	793	440	835	490	3	1085	—	213			
Hont megye																	
6. Kóspallag	407	195	373	264	596	159	787	90	1004	7	166	1021	1	99			
7. Szob	1526	294	1851	76	1996	20	2854	21	2142	10	6	2542	1	128			

A megye és a helység neve	Magyar és szlovák anyanyelvűek száma										Áttelepülésre jelentkezők száma 1946	Magyar	Szlovák	Szlovákul
	1900		1910		1920		1930		1941			anyanyelvűek száma		beszélők száma
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.		1960		1960
<i>Nógrád megye</i>														
8. Baglyasalja ²	1257	428	1497	66	1716	93	2104	43	1963	7	32	—	—	—
9. Dengeleg	453	235	568	113	579	111	800	40	868	—	46	839	—	39
10. Etes	1262	129	2364	224	2575	64	2861	34	2914	1	35	2112	6	24
11. Karancsalja	1129	194	1283	39	1396	6	1573	—	1598	—	7	1598	—	2
12. Keszeg	436	176	343	285	380	292	596	130	802	12	48	845	—	98
13. Legénd	392	357	398	352	518	307	705	193	954	46	171	1002	10	313
14. Mátraszele	923	146	1172	79	1365	92	1664	14	1577	—	—	1280	—	4
15. Mohora	713	158	721	30	939	1	1194	1	1261	3	23	1244	4	38
16. Ősagárd	322	216	308	269	564	—	560	35	591	29	—	327	204	236
17. Szirák	1457	1140	1585	28	1544	38	1572	7	1379	—	—	1534	2	94
18. Szügy	593	268	899	1	942	41	1050	44	1011	118	6	1263	14	253
19. Zagyvapálfalva	1556	364	2701	610	3125	3226	3701	78	4176	59	124	4962	23	102
20. Zagyvaróna	2511	762	1976	169	1917	41	2184	32	2495	15	30	2696	6	34
<i>Pest megye</i>														
21. Alberti	4511	296	5503	56	3779	288	4109	175	4173	53	195	11320	1	799
22. Aszód	2698	490	3405	498	4224	122	4074	59	5613	34	105	5343	4	285
23. Cinkota ³	2052	954	6945	376	11760	321	7990	251	6707	25	186	—	—	—
24. Csobánka	84	178	90	191	142	188	150	199	185	174	175	1217	88	115
25. Domony	804	422	1155	132	1305	55	1551	3	1708	23	12	1882	—	119
26. Galgagyörk	517	244	726	136	478	444	980	102	936	40	487	1048	8	306
27. Irsa ⁴	4781	141	6060	28	7050	35	7479	84	7298	12	243	—	—	—
28. Kerekegyháza	3424	116	4356	65	4741	51	5213	31	5932	13	—	6154	4	24
29. Kiskőrös	9112	140	11414	100	10514	1669	12060	1039	12702	144	997	13044	20	2230
30. Mende	1382	187	1887	21	2027	48	2476	61	2820	9	188	3535	1	535

A megye és a helység neve	Magyar és szlovák anyanyelvűek száma										Áttelepülésre jelentkezők száma 1946	Magyar	Szlovák	Szlovákul beszélők száma 1960
	1900		1910		1920		1930		1941			anyanyelvűek száma		
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.		1960		
31. Páhi	2969	337	4005	35	2465	1	2704	1	3031	1	86	2267	—	37
32. Perbál ⁵	98	338	175	284	70	329	67	321	79	266	205	1461	94	60
33. Piliscsaba	242	410	562	437	1016	424	1032	329	1154	425	374	4411	58	279
34. Pomáz	1480	510	1923	494	3488	263	4620	154	4188	374	422	7300	38	368
35. Rákoskeresztúr ⁶	4077	1700	4421	1739	5691	207	7372	67	11367	17	429	—	—	—
36. Sződ	1816	425	3398	195	2415	582	4317	343	4967	7	704	2853	20	543
37. Tápiószáp	1252	758	2492	34	2525	276	2982	116	3147	—	69	3327	1	163
38. Vácraót	519	503	1046	63	1182	3	1359	16	1302	11	77	1578	2	552
III. ÉSZAK-MAGYARORSZÁG														
Abauj-Torna megye														
39. Felsővadász	602	241	837	4	869	1	899	—	867	—	—	817	—	42
Borsod megye														
40. Borsodnádasd	1877	154	2105	48	2225	14	2742	23	3259	1	38	4281	3	18
41. Galyács	282	121	517	1	460	8	422	1	388	1	6	364	—	6
42. Királd	591	259	700	79	868	34	834	12	945	3	33	1547	—	32
43. Sajókazinc ⁷	1410	272	1707	107	2007	16	1709	7	1987	5	12	15186	6	108
44. Sajószentpéter	3878	214	4746	200	5000	42	5763	20	7256	11	290	11192	11	127
45. Sajóvárkony ⁸	3196	135	3785	30	3512	60	5350	41	—	—	3	—	—	—
46. Szirmabesenyő ⁹	1322	621	1985	12	2071	30	2337	1	2669	—	389	3198	9	381
Zemplén megye														
47. Mikóháza	470	126	521	64	651	3	645	1	642	2	27	668	1	153
48. Végardó	806	104	941	84	1048	—	1076	—	1113	—	8	1176	—	94

A megye és a helység neve	Magyar és szlovák anyanyelvűek száma										Áttelepülésre jelentkezők száma 1946	Magyar	Szlovák	Szlovákul beszélők száma 1960
	1900		1910		1920		1930		1941			anyanyelvűek száma		
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.		1960		
IV. KELET-MAGYARORSZÁG														
Arad megye														
49. Medgyesbodzás	2106	418	2075	291	1995	213	2188	259	2383	185	91	2234	60	91
Békés megye														
50. Békéssámszon	3726	100	4148	186	4344	292	4086	276	4038	415	121	3809	16	59
51. Békésszentandrás	5795	1441	5640	1427	6383	621	6050	60	6232	155	159	5799	1	289
52. Csorvás	4173	723	5098	547	5768	335	6531	327	7257	4	388	7488	109	520
53. Doboz	5187	654	5947	871	6045	758	6438	11	6744	42	52	5586	6	15
54. Kondoros	1895	1849	3023	2188	5606	476	6981	187	7433	44	826	7280	180	3044
55. Mezőberény	6772	3239	5382	4919	6610	3919	8391	3809	9720	3162	1780	12664	401	1949
56. Nagyszénás	3140	322	4386	281	5175	100	6500	160	7162	44	31	7392	43	347
57. Újkígyós	4137	127	4034	254	4535	227	5657	10	6021	118	189	5295	57	162
Csanád megye														
58. Battonya	8144	216	8349	165	9462	54	9784	116	10908	48	164	9600	23	54
59. Csanádapáca	3503	128	3585	183	4443	102	4572	59	4557	61	33	4289	11	68
60. Mezőhegyes	6353	361	6870	544	7097	195	8132	116	8020	86	105	9044	60	132
61. Mezőkovácsháza	4025	241	4276	88	4659	18	5261	24	5927	30	39	6217	21	42
Szabolcs megye														
62. Kótaj	3567	123	3964	121	3320	3	3907	3	4232	1	3	3790		12
63. Oros	3943	115	4600	132	4862	27	6302	14	6958	2	50	4913	1	16
ÖSSZESEN:	143709	26751	173589	21191	190846	16215	217405	10892	231448	7169	10968	237078	1643	16251
Az összes szlovák anyanyelvűek %-a		13,9		12,8		11,4		10,4		9,4			5,4	

- Legend
- 1. Main River
 - 2. Tributary River
 - 3. Road
 - 4. Railway
 - 5. Forest
 - 6. Cultivated Land
 - 7. Water Body
 - 8. Settlement
 - 9. Boundary
 - 10. Elevation

3. sz. táblázat

Száznál több szlovák anyanyelvű lakossal rendelkező városok Magyarországon 1900–1960

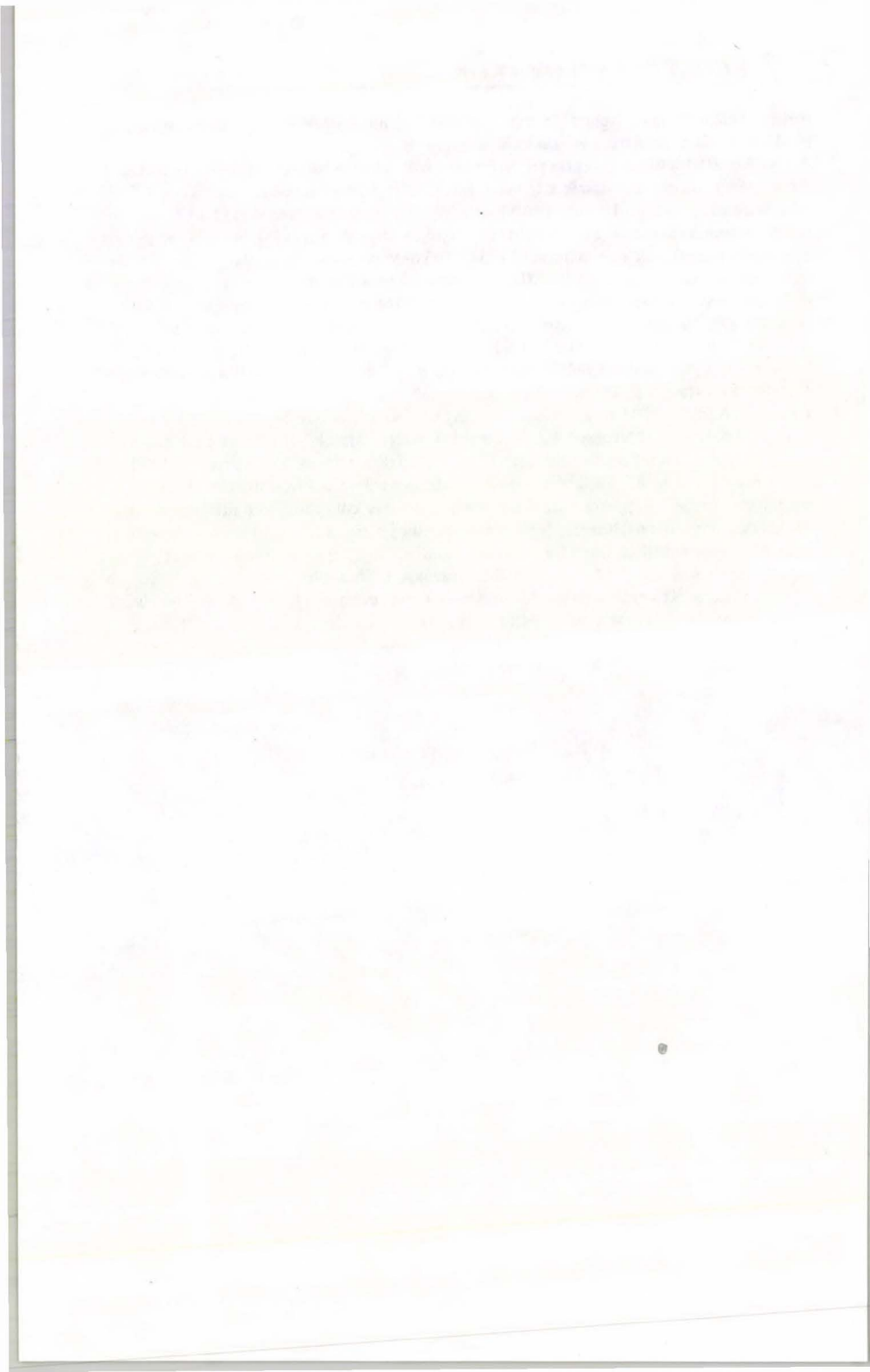
A város neve	Magyar és szlovák anyanyelvűek száma										Áttelepülésre jelentkezők száma 1946	Magyar	Szlovák	Szlovákul beszélők száma 1960
	1900		1910		1920		1930		1941			anyanyelvűek száma		
	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.	M.	Sz.		1960		
1. Balassagyarmat	7971	488	10539	193	10971	139	11360	76	12045	88	302	12364	25	757
2. Békés	24718	502	25762	855	26933	954	27762	926	28646	522	181	21588	45	177
3. Diósgyőr ¹	9071	1533	15142	1271	17642	941	20031	411	26242	115	—	—	—	—
4. Eger	25296	133	27572	62	28385	66	30143	45	31915	30	289	35173	10	206
5. Erd	1842	113	2505	82	2765	75	5008	70	12482	62	88	22919	31	314
6. Erzsébetfalva ²	13053	477	28781	425	38034	428	65064	506	75501	163	276	—	—	—
7. Esztergom	16654	312	16675	309	17463	138	16982	129	21070	140	180	22692	48	439
8. Gyula	17640	510	19808	313	21723	203	23468	66	24101	182	93	23783	63	255
9. Kispest ³	13920	283	28164	221	48926	313	62372	406	64169	141	281	64768	51	666
10. Makó	33289	85	34317	152	36501	253	35366	246	35296	255	75	29802	26	98
11. Mezőtúr	25075	271	25536	191	26346	492	27187	375	27859	205	—	23436	28	252
12. Miskolc	39841	1108	49099	749	55359	486	60460	255	76367	141	1995	143168	137	2145
13. Nagykálló	6854	423	7826	78	8187	14	9215	12	9814	33	60	11820	1	19
14. Nyíregyháza	31759	940	37463	405	42813	206	50926	120	58473	124	4905	56611	23	1740
15. Orosháza	21091	118	21969	109	23753	190	24653	97	26759	105	99	31884	68	299
16. Ózd	3217	288	5506	301	5687	206	7008	181	21018	79	328	33972	18	429
17. Salgótarján	10601	1750	12588	617	14306	512	16289	394	19873	121	578	26414	40	640
18. Sátoraljaujhely	15554	809	18965	478	20127	251	18054	139	18008	180	334	16110	32	556
19. Szentendre	1857	859	2971	941	4281	552	6370	316	9047	132	134	10195	28	500
20. Szerencs	4846	124	5898	35	5620	30	6601	27	7524	13	16	7774	5	49
21. Tatabánya	2933	405	12418	1220	17440	774	6182	198	6968	60	325	51419	114	1686
22. Újpest	35277	1261	49307	1322	51562	1187	64041	773	74663	235	451	—	—	—
23. Vác	15687	243	17788	373	18680	161	20539	97	21523	52	147	24589	15	374
24. Budapest	578458	25168	756070	20359	837858	14011	948950	7764	1130050	3476	5678	1787892	1688	21139
ÖSSZESEN:	956604	38163	1232669	31061	1381362	22582	1561031	13512	1839413	6654	16815	2458173	2496	32740
Az összes szlovák anyanyelvű %-a		19,9		18,8		15,9		10,9		8,7		8,1		

¹ Miskolchoz tartozik.² Budapest XX. kerülete.³ Budapest XIX. kerülete.⁴ Budapest IV. kerülete.¹ Szlovákok a községhez tartozó Felső-, Fiskalítás- és Ötházutában éltek.² Salgótarjánhoz tartozik.³ Budapest XVI. kerületéhez csatolták.⁴ 1941 után Albertivel együtt.⁵ A helység 1945-ig német többségű volt.⁶ Budapest XVII. kerülete.⁷ 1960-ban Kazincbarcika.⁸ Ózdhoz csatolták.⁹ Sajóbesenyő adataival együtt.

- 1 Beneš az első világháborút lezáró békekonferencián, 1919. február 5-én 450 000 főről beszélt. (Vö. David Hunter-Miller: *My Diary at the Conference of Paris 1929*. XIV. k. 211. o.) Az 1921. március 14–15-én a Bruck a/d Leitha-i találkozón 380 000 Magyarországon élő szlovák mellett kardoskodott, míg Teleki Pál számukat 180 000-re becsülte. (*Papers and Documents relating to the Foreign Relations of Hungary*. Budapest, 1939. II. 225–231. és 233–241. o.) – A második világháború után V. Clementis 1945. július 6-án 350 000, Dr. Lettrich, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke a *News Cronicle*-nek adott 1945. szeptemberi nyilatkozatában 346 000, Vavro Hajdu, a csehszlovák bék delegáció tagja 1946-ban 400 000, Ján Svetoň szlovák demográfus a *Nové Slovo* folyóirat 1946/27. számában 475 000 Magyarországon élő szlovákról tett említést. – Hasonló értékeket közölt a pozsonyi *Pravda* 1968-ban is.
- 2 E kérdésről részletesen szóltam: a Magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 1980/8. sz.
- 3 Ila Bálint: *Gömör megye. I–III*. Budapest, 1944–1976. – Bakács István: *Hont vármege Mohács előtt*. Budapest, 1971. – Borsody I.: *Magyar–szlovák kiegyezés*. Budapest, 1945.
- 4 Györfly Gy.: *István király és műve*. Budapest, 1977.
- 5 Ez a tény is ellentmond annak az elterjedt, de egyáltalában nem bizonyított nézetnek, miszerint a török terjeszkedés által érintett megyék magyar lakossága az egykori Magyarországon északi megyéibe menekült volna. Ez legfőképpen a földesurak egy részére érvényes, a nép azonban lakóhelyén maradt. A tömeges felköltözés hirdetői nem tudták kimutatni a magyarság északi nyelvhatárának előnyomulását.
- 6 A változásokat 1910 és 1970 között helységenként végigkövettem: *A szomszédos államokban élő magyarok demográfiai helyzete* (Kézirat).
- 7 Ezért helytelen a magyar statisztikusok ama gyakorlata, midőn a nemzetiségi községekben a nem magyar anyanyelvűek számához automatikusan hozzáadják a nemzetiségi nyelvet beszélő magyar anyanyelvűek számát és az „anyanyelv és beszélt nyelv együtt” rovatba ily módon összevont népességet a nemzetiségek számával azonosítják. (*A nemzetiségi községek előzetes adatai 1980*. Budapest, 1980.) Így növelte azután Baranya megyében 1955, Tolna megyében 2 598 románul is beszélő bukovinai székely a magyarországi románok számát, holott Baranyában egyetlen román anyanyelvű sem volt – miért is lett volna? A vitatható adatokat közlő, a községek nemzetiségi minőségénél a magyarság kárára számos súlyos tévedést tartalmazó kötetből több hasonló példát idézhetnék. Pontosságára csupán egyet: a Békés megyei Örménykúton 1960-ban 1 873 lakosból 2 687 szlovák anyanyelvűt és szlovákul beszélőt mutat ki.
- 8 Thirring Lajos: *Magyarország népessége 1869–1949 között. Magyarország történeti demográfiaja*. Budapest, 1963. 241. o.
- 9 Megjelent a *Magyar Nemzet*-ben.
- 10 Példaként Gömörhosszúászt említem meg. Többségében evangélikus vallású lakossága 1900-ban 100 százalékban magyar anyanyelvűnek vallotta magát, 1930-ban a szlovák anyanyelvűek aránya 77,4 százalékra nőtt, 1960-ban viszont ismét 94,1 százalékban magyar volt (1970: 93,5 százalék). Számos hasonló példát idézhetnék.
- 11 Ilyen Hoóz István kísérlete: *A baranyai nemzetiségekről*. Pécs, 1977.
- 12 Használatukat Klinger András engedélyezte, akinek ezért köszönettel tartozom.
- 13 Új Magyar Központi Levéltár: *Kimutatások a Csehszlovákiába áttelepülésre jelentkezők létszámáról*.
- 14 Számukról külön jegyzékek maradtak fenn. A kifogásolt jelentkezők között felsorolták azok számát, akik jelentkezésüket önként visszavonták, nem cseh vagy szlovák nemzetiségűek voltak, áttelepülésük családi akadályokba ütközött, kétszer jelentkeztek,

hadifogságban voltak s helyettük más jelentkezett, meghaltak vagy póthatáridőben jelentkeztek. Vannak listák a visszalépők számáról is.

- 15 A legtöbb áttelepülésre jelentkező Sárísápon volt, ahol a bányásztelepülés felduzzadt lakosságának magja úgy látszik szlovák maradt, mert 3 780 lakosából 1 025 kívánt Csehszlovákiába repatriálni. Itt volt 1960-ban a legtöbb szlovákul beszélő is (1 277), ugyanakkor viszont mindössze 27-en vallották magukat szlovák anyanyelvűeknek. Nagyobb számú jelentkező volt még Bánhidán (834), Bakonycsernyén (780), Háromhután (934-ből 379) és Vágáshután (434-ből 301), a többiekben a népesség egészéhez képest számuk nem volt jelentős. Néhány 1910 óta következetesen magyar többségű községben azonban még 1960-ban is jelentős számban akadtak szlovákul beszélők, így a már említetteken kívül Nógrádon (2 048-ből 620), Vanyarcon (1 695-ből 833), Nézsán (1 274-ből 486), Nagytarcsán (1 421-ből 988), Pilisen (8 434-ből 1 225), holott a szlovák anyanyelvűek kimutatott száma mindvégig igen csekély volt.
- 16 Tanulmányomat 1979-ben készítettem, ezért a későbbi fejlődést csak röviden érintem. Egy 1980-ban a KSH Népesedésszisztikai Főosztálya által készített kötet (*A nemzeti-ségi községek előzetes adatai*. Budapest, 1980.) közli a szlovák anyanyelvűek 1970. és 1980. évi számát és a szlovákul beszélők 1980. évi száma is kiszámítható. A tanulmányomban szereplő helységek közül a kötet a minősítés különbözősége miatt mindössze 58 helység adatait tartalmazza, így számuk további alakulását csak ezekben követhetem. Az összehasonlítás szerint a szlovák anyanyelvűek száma 1960-ban 13 811, 1970-ben 8 238, 1980-ban 8 089, a szlovákul beszélők száma 1960-ban 29 050, 1980-ban 16 929 volt, tehát további jelentős csökkenés tapasztalható. (A szlovák anyanyelvűek összes száma az 1980. évi népszámlálás szerint 16 054 volt.)

A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉMET KISEBBSÉGEK KITELEPÍTÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A II. világháborút követően — különösképpen Közép- és Kelet-Európában — megerősödtek a „tiszta” nemzetállamok kialakulására irányuló törekvések, amelyeknek eszköze mindenekelőtt a nemzetiségi lakosság kitelepítése (esetleg lakosságcsere) volt. Ahol ez nem volt lehetséges, ott olyan retorziókat alkalmaztak, amelyek a kisebbségeket menekülésre kényszerítették. Ennek a II. világháború utáni kényszerű népvándorlásnak a legfőbb kárvallottjai a Közép- és Kelet-Európában élő német kisebbségek voltak. Egyes adatok szerint 9,68 millió németet telepítettek ki hazájából,¹ az otthon maradtak helyzetét pedig emberi és állampolgári jogkorlátozások nehezítették. Ezeknek a II. világháború utáni intézkedéseknek a következményei még hosszú ideig kísértettek; bonyolulttá tették ezeknek az országoknak nemcsak a belpolitikai, hanem a nemzetközi helyzetét is, és hatásuk bizonyos területeken mind a mai napig érezhető.²

Az I. világháború után kialakított nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer csődjében — számos egyéb ok mellett — szerepet játszott a német kisebbség magatartása és a II. világháború idején az egyes államok szétzúzásában betöltött szerepe. A kisebbségvédelmi rendszer tette lehetővé a fasiszta Németország számára, hogy a német kisebbséget úgy szervezhette meg és használhatta fel hódító céljaira, mint „saját kisebbségét”, mint „ötödik hadoszlopát”.³ A kép teljességéhez az is hozzátartozik, hogy Németország már a háború kezdetén eltért attól az elvtől, amely szerint minden nemzetiségnek joga van ott élni, ahová a történelem viszontagságai sodorták. Párhuzamosan azzal, hogy a német kisebbségeket egyes országokban hódító céljai érdekében használta fel, más területekről, a balti államokból, Besszarábiából, Bukovinából, Dobrudzásból, Bulgáriából és Észak-Olaszországból maga telepítette át a Harmadik Birodalomba az ott élő németeket. A háború vége felé, amikor Németország veresége biztosnak látszott, a megszállt területek kiürítésekor minél nagyobb számú ún. népi németet (Volksdeutsch) igyekeztek Németországba evakuálni. Ennek során is többszáz ezer német nemzetiségű lakos hagyta el a délkelet-európai országokat.⁴

A kitelepítés mint a nemzetiségi kérdés háború utáni radikális „megoldásának” egyik lehetősége legkorábban a csehszlovák emigráns polgári körök programjában fogalmazódott meg. Úgy vélték, hogy a korábbi — szerintük nem túlságosan eredményes — asszimilációs politikát a nemzeti kisebbségek (németek, valamint magyarok) kitelepítésével váltják fel. Az egységes szláv-csehszlovák nemzeti állam megteremtésének tervét Eduard Beneš köztársasági elnök és a

londoni emigráns kormány 1942–1943 fordulóján egészítette ki a német és magyar nemzetiségi lakosság kitelepítésének követelésével. A szövetséges nagyhatalmak – ezzel vélték garantálni Csehszlovákia jövődő biztonságát – a szudétánémetek háború utáni kitelepítéséhez elvi hozzájárulásukat adták, a magyarok kitelepítéséhez azonban ebben az időszakban csak a Szovjetunió támogatását sikerült megszerezni (1943. december).

Az antifasiszta nagyhatalmi koalíció megbeszélésein, illetve levelezésében a háború utáni nemzetközi méretű népmozgás kérdése akkor kezd határozottabb formát öltetni, amikor 1944 folyamán előbb a londoni lengyel emigráns kormány,⁵ majd szeptember 27-én a lublini Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság jegyzékben fordul a szövetséges nagyhatalmakhoz: hozzájárulásukat kérve a németek háború utáni kitelepítéséhez: Lengyelország esetében ugyanis nem csupán az 1937-es határokon belül élő németek sorsáról volt szó, hanem a háború végével Lengyelországhoz csatolandó, korábbi német területeken élőkéről is. A szövetséges nagyhatalmak – mindenekelőtt a határváltoztatásokra tekintettel – Lengyelország esetében is hozzájárultak a németek kitelepítéséhez, és ezt összekapcsolták a Szovjetunió nyugati – a II. világháború előtt Lengyelországhoz tartozó – területén élő lengyel lakosság Lengyelországba településével. „... a Szovjet Kormány és Öfelsége kormánya együttesen kötelezettséget vállalának egymással szemben és Lengyelországgal szemben aziránt, hogy ... megvalósítják a német lakosság áttelepítését Lengyelországból, s ezen belül a Lengyelországhoz csatolandó német területekről is; és ... összeegyeztetik a Lengyelország és a Szovjetunió közti lakosságcsere módozatait, valamint az ezen államok állampolgárainak hazatelepítése során követendő eljárásokat.”⁶ Churchill 1944. február 20-án kelt, Sztálinhoz címzett üzenete egyértelműen azt szorgalmazza, hogy egész Lengyelországból telepítsék ki a németeket. Hasonlóképpen foglalt állást Roosevelt elnök Stanisław Mikołajczykhoz írt 1944. november 17-i levelében, amelyben támogatta a nemzeti kisebbségeknek Lengyelországból való ki- és Lengyelországba való betelepítését,⁷ továbbá Stettinius amerikai külügyminiszter 1944. december 18-án közzétett nyilatkozata is.⁸

A kitelepítéssel kapcsolatos konkrét intézkedéseket sürgették a lengyel emigráns kormány 1944. szeptember 27-i tézisei és memoranduma a lengyelországi németek kitelepítésének ügyében,⁹ valamint a csehszlovák emigráns kormány 1944. november 23-i memoranduma,¹⁰ amelyek azt tükrözik, hogy a II. világháború eseményeinek következtében minden csehszlovák és lengyel politikai párt és mértékadó politikai személyiség elfogadta és képviselte azt a nézetet, hogy ezeknek a népeknek a németekkel való együttélése egy közös hazában a jövőben lehetetlen. A háború és Németország fogalma összekapcsolódott a gondolkodásban, hiszen Németország harminc év alatt már másodszor taszította a világot háborús katasztrófába. Meg akarták akadályozni, hogy egy esetleges új háborús kísérlet során Németország más országok területén segítőtársakra számíthasson, és ezért minden külföldön élő németet vissza akartak telepíteni anyaországába.

A helyzetet azonban bonyolította, hogy a szövetséges nagyhatalmak nem foglaltak egyértelműen állást a német nép és ezen belül a német kisebbségek kollektív felelősségre vonásának kérdésében,¹¹ vagyis még utalást sem tettek arra vonatkozóan, hogy a németek milyen körét érintsék a kitelepítési intézkedések. Mindez elkerülhetetlenül felemás döntéseket eredményezett a német nemzetiségű lakosság kitelepítésével kapcsolatban. Csehszlovákia és Lengyelország számára azonban ennek aligha volt jelentősége, hiszen ez a két állam véglegesen elkötelezte magát a német kérdés „radikális megoldása” mellett, olyannyira, hogy nem sokkal a harcok befejezése után nagy ütemben megindult mind a két országból a németek kitelepítése. Szükségesnek látszott tehát, hogy a potsdami konferencián a szövetséges nagyhatalmak foglalkozzanak a kérdéssel; ellenőrizték, illetőleg átmenetileg leállítsák a Németországba való tömeges beáramlást. A potsdami konferenciáról kiadott közlemény XIII. pontja a következőképpen intézkedik:

„Az értekezlet a németek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról való áttelepítésére vonatkozóan a következő határozatot hozta:

A három kormány minden vonatkozásban megvizsgálva a kérdést, elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakoságnak vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozóan intézkedéseket kell foganatosítani. Egyetértenek abban, hogy bármilyen áttelepítés történjék is, annak szervezeten és emberséges módon kell végbe-mennie.

Minthogy a németek tömeges visszatérése Németországba csak növelné azt a terhet, amely már a megszálló hatóságokra hárul, úgy látják, hogy először a németországi Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak kell tanulmányoznia ezt a problémát, különös figyelemmel arra, hogy ezeket a németeket arányosan osszák el valamennyi megszállási övezetben.

Ennélfogva utasításokat adnak az Ellenőrző Tanácsban részt vevő képviselőknek, hogy amilyen gyorsan csak lehet, tájékoztassák kormányaikat afelől, milyen számban érkeztek már Németországba Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról ilyen személyek, és közölgjék, mennyi idő múlva és milyen számarányban történik további áttelepítés, figyelembe véve Németország jelenlegi helyzetét.

Erről a csehszlovák kormányt, a lengyel ideiglenes kormányt és a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságot egyidejűleg értesítik és felszólítják őket, hogy a német lakosság további kiutasításait függesszék fel mindaddig, amíg az illető kormányok megvizsgálják az Ellenőrző Tanácsban részt vevő képviselők jelentéseit.”¹²

A potsdami nyilatkozat e pontja annyiban okozott meglepetést, hogy Magyarországot is bevonták a kitelepítési akcióba, mégpedig annak ellenére, hogy Németország szövetségese volt. Másrészt 1945 augusztusa előtt Magyarországon gyakorlatilag nem került sor kitelepítésre. Igaz, a földosztás és a népbíróági íté-

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

letek hatására viszonylag nagy ütemben folyt a németek belső telepítése, de ez önmagában még nem indokolta volna, hogy a potsdami konferencián a lengyelországi és csehszlovákiai németek sorsával párhuzamosan kezeljék a magyarországi németek helyzetét. Valójában az ideiglenes magyar kormány kérte a németek eltávolítását a Szovjetunióhoz küldött 1945. május 26-i jegyzékében. Pontosabban szólva, a jegyzék nem általában a németek ellen lépett fel, hanem a fasiszta, hazaáruló németek kitelepítéséhez kérte a szövetséges hatalmak hozzájárulását. (Ezt bizonyítja többek között az is, hogy a magyar kormány a kitelepítendőek számát 200–250 ezer főben jelölte meg, és ez megközelítőleg megegyezett a Volksbund létszámával.) A potsdami konferencián tehát szovjet kezdeményezésre terjesztették ki a telepítési akciót Magyarországra. A Szovjetunió annál szívesebben támogatta az ez irányú magyar kérést, mivel már korábban elkötelezte magát Csehszlovákiának a magyarok kitelepítésére vonatkozó javaslatai mellett, és úgy vélte, a Magyarországról távozó németek helyére lehet telepíteni a szlovákiai magyarságot.¹³

Mindez persze nem jelentette azt, hogy Magyarországon ne lettek volna olyan mértékadó politikai személyiségek vagy csoportok, amelyek a német nemzetiségű lakosság kitelepítése mellett szálltak síkra,¹⁴ de a hivatalos kormányprogram ezt a követelést nem tartalmazta. (Egyébként bizonyos magyar nacionalista körökben már a II. világháború éveiben is felmerült az egynemzeti-szerű Magyarország eszménye, és ezt nemcsak asszimilációval, hanem az asszimilációra nem hajlandó nemzetiségek kitelepítésével akarták megvalósítani.¹⁵) A háború után a magyar kormány többször is sikraszállt a kollektív büntetés ellen, elsősorban azért, mert féltő volt, hogy a németek tömeges kitelepítése maga után vonja a szomszédos országokban élő magyarsággal szembeni hasonló eljárást. A magyar kormány a potsdami nyilatkozat XIII. pontját, majd a Szövetséges Ellenőrző Tanács (a továbbiakban SZET) 1945. november 20-i határozatát, amely lényegében rögzítette az egyes országokból kitelepítendő németek számát, mint a németek tömeges kiutasítására szóló felhívást értelmezte, és a kiutasítási rendelet preambulumban¹⁶ kifejezetten hivatkozik az 1945. november 20-i határozatra. Mindez arra utal – és a közgondolkodás máig sem mentes ettől a felfogástól –, hogy a kitelepítést a győztes hatalmak parancsának, felelősségének igyekeztek feltüntetni. Ugyanakkor a 12330/1945. ME. sz. rendelet, amely a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről intézkedik, meglehetősen radikális volt, és – mint a későbbiekben látni fogjuk – viszonylag keveseket vont ki a kitelepítés alól. Ez az intézkedés gyökeres el-lentétben állt a kormánynak korábbi, a kollektív felelősség elvét hivatalosan elutasító álláspontjával.

A rendelkezésre álló dokumentumok alapján bizonyosnak látszik az is, hogy a szövetségesek potsdami konferenciáján a romániai és a jugoszláviai németek sorsa nem merült föl. Jugoszlávia nem tett ilyen erőfeszítéseket (a német nemzetiség fasizálódott csoportjainak jelentős része ugyanis még a felszabadító har-

cok előtt elmenekült). Bár nemzetközi jóváhagyás nélkül, itt is sor került korlátozott mértékű kitelepítésre Szlovéniában és kisebb arányban Szlavóniában. Ebben az esetben azonban inkább arról van szó, hogy a partizánok működése siettette a már úton lévő németek menekülését, másrészt az itteni bírósági eljárások gyakran végződtek kiutasítással.¹⁷ Románia, amely a legyőzöttekhez tartozott, nem folytathatott a kitelepítéshez, bár ezt valószínűleg szívesen megtette volna a németek mellett más nemzetiségekkel is. A romániai és jugoszláviai németeket mindenekelőtt jogi korlátozásokkal és vagyonuk kisajátításával sújtották,¹⁸ de mindkét országból 1944 és 1945 fordulóján németeket deportáltak a Szovjetunióba. Mintegy 27–30 ezer jugoszláviai német¹⁹ és 60–75 ezer romániai népi német²⁰ vett részt a szovjet újjáépítésben. A visszatérőknek közel fele Ausztriában, illetve Németország valamelyik megszállási övezetében telepedett le.

A potsdami konferencián megnevezett három országból kitelepítendő németek számát a SZET – már említett – 1945. november 20-i határozata rögzítette, amely a következő adatokkal számolt:²¹

Lengyelországból	3,5 millió
Csehszlovákiából	2,5 millió
Magyarországról	0,5 millió
Ausztriából	0,15 millió

Összesen: 6,65 millió

A terv szerint a kitelepítettek elhelyezése a következő megoszlást mutatta volna:

szovjet megszállási zóna:	2,0 millió Lengyelországból
	0,75 millió Csehszlovákiából
angol megszállási zóna:	1,5 millió Lengyelországból
amerikai megszállási zóna:	1,75 millió Csehszlovákiából
	0,5 millió Magyarországról
francia megszállási zóna:	0,15 millió Ausztriából

Összesen: 6,65 millió

A továbbiakban érdemes röviden áttekinteni, hogy a három említett országban hogyan bonyolították le a németek kitelepítését, ezek mennyire álltak összhangban a szövetséges nagyhatalmak és az illető országok korábbi nyilatkozataival, valamint a SZET november 20-i határozatával, a kitelepítettek száma hogyan viszonyul az előbbi adatokhoz. Annyit azonban előre kell bocsátani, hogy az egyes országokból kitelepítettek számára vonatkozóan pontos adatok nem állnak rendelkezésre. A kérdésre vonatkozó, hozzáférhető források adatai is jelentős eltéréseket mutatnak, még abban az esetben is, ha népszámlálási adatokra hivatkoznak. Ráadásul a különböző népszámlálások eredményei sem adnak

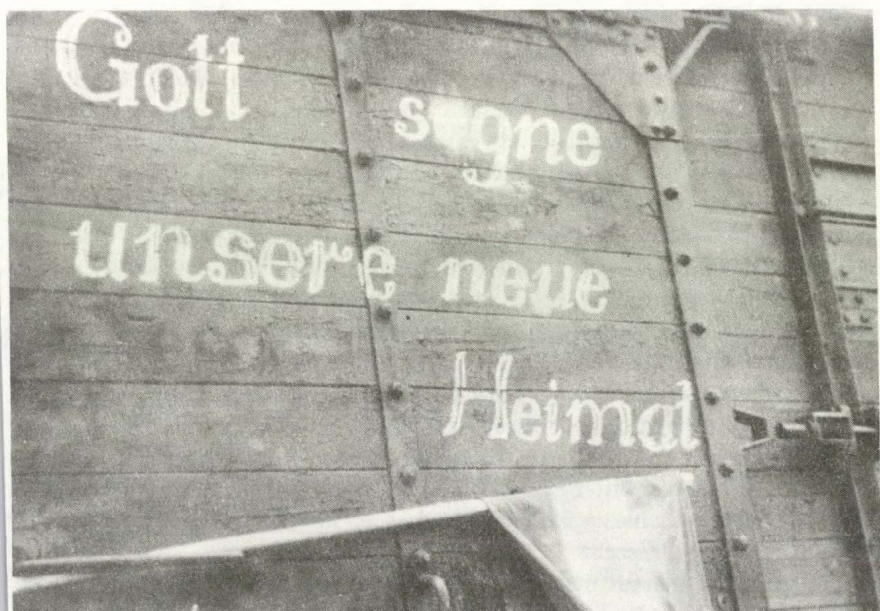
Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

támpontot, hiszen azok közül a németek közül, akik otthonukban maradtak, sokan nem merték magukat németnek vallani.

Csehszlovákiában meglehetősen gyorsan reagáltak a potsdami konferencia döntéseire. A köztársasági elnök 33/1945. sz. dekrétuma augusztus 2-i hatállyal megfosztotta csehszlovák állampolgárságuktól a németeket és a magyarokat. (Viszonylag szűk réteget nem érintettek csak az intézkedések.) A dátum azt sugallja, mintha a csehszlovák hatóságoknak a potsdami határozat adta volna meg az alapot a német nemzetiségű lakosság jogfosztásához. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a németek kitelepítése már jóval korábban megkezdődött. Párhuzamosan ezzel megindult a csehszlovákiai németek vagyonának kisajátítása, amely először az állam kezébe került, majd az 1945. május 19-i, június 21-i, október 24-i és október 25-i elnöki dekrétumok alapján elkobozták. Az 1945. október 18-i dekrétum pedig megszüntette a nemzetiségi – köztük a német – iskolákat.²²

A kitelepítéseket egy év múlva, 1946 őszén gyakorlatilag leállították. Ennek azonban elsősorban gazdasági okai voltak. Egy, a nem szláv lakosságról szóló 1947. január 27-i áttekintésből ugyanis kitűnik, hogy egyes iparvidékeken a kitelepítést kevésbé radikális módon hajtották végre,²³ mivel egyes iparágak, az üveg-, a porcelán-, a hangszer- és a bizsugyártás, a textilipar, a szén- és uránbányászat tipikus szudétanémet²⁴ iparágaknak számítottak.²⁵

A kitelepítettek számáról pontos adatok nem állnak rendelkezésre. A csehszlovák külügyminiszter 1947. december 2-án a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága előtt elmondott beszámolója a következő adatokat tartalmazta: „Összesen 2 256 000 személyt telepítettünk ki Németországba; 1 464 000-et az amerikai zónába, 792 000-et a szovjet zónába.”²⁶ A tényleges szám azonban ennél minden bizonnyal jóval magasabb, egyes adatok szerint eléri a 3 milliót.²⁷ Ez a szám reálisnak látszik, ha figyelembe vesszük, hogy a külügyminiszteri beszámoló csak a „szervezett” kitelepítésben részt vevők számát tartalmazza, tehát nem veszi figyelembe az 1945 augusztusa előtt kitelepítetteket, és arról sem szabad elfelejtkezni, hogy – csekély mértékben – 1947 decembere után is sor került kitelepítésekre, igaz, ekkor már főleg Németországnak a szovjet megszállási övezetébe. Másrészt a csehszlovák hatóságok ezúton is igyekeztek bizonyítani, hogy a kitelepítés során a SZET határozataihoz tartották magukat, sőt annak 2,5 milliós keretét nem is érték el. A csehszlovákiai németek kitelepítése egyértelműen a népcsoport egészére vonatkozó intézkedés volt. Számos aktív ellenállási harcost és volt koncentrációs tábori foglyot szintén hazájuk elhagyására kényszerítettek. Mintegy 80 ezer főnek „demokratikus múltja” miatt ugyan engedélyezték a Csehszlovákiában maradást, de közülük 43 ezer fő áttelepült Németország keleti részébe.

Az országban maradt németek nagy részének helyzete is nehéz volt. Egy részüket a határvidékről az ország belsejébe telepítették, és megkülönböztető jeleket kellett viselniük (fehér karszalag vagy jelvény; „német” felirattal ellátott

élelmiszerjegyek). A németek nagy része 1948-ig „törvényen kívüli” volt, csak az 1948. április 13-i kormányrendelet tette lehetővé, hogy azok számára, akik ezt kérelmezik – bizonyos feltételek teljesítése esetén –, a csehszlovák állampolgárságot megadják. Ennek ellenére az 1948 májusi alkotmány bevezetője a németeket ösellségnékné tekintti, bár azoknak, akik megszerezték a csehszlovák állampolgárságot, általánosan biztosította az állampolgári jogokat, a népcsoport egészét továbbra is diszkrimináció sújtotta. A csehszlovákiai németek kitelepítésével kapcsolatban még egy tényezőre érdemes figyelni. A szudétanémetek kitelepítése azon politikai előfeltételek egyike volt, amelyek lehetővé tették a baloldal hatalmának megszilárdítását. Az összlakosság egynegyedét kitevő németiség nagy részének kitelepítése ily módon jelentős mértékben hozzájárult az 1948-as belpolitikai fordulathoz.

Lengyelországban a törvényhozás már 1944 végétől külön kezelte az 1937-es határokon belül élő németek és az újonnan lengyel közigazgatás alá került területen élő németek sorsát. Az utóbbi területen akarták elhelyezni a Szovjetunióhoz csatolt területek lengyel lakosságát. Tény azonban, hogy már jóval a potsdami konferencia előtt megkezdődött a kitelepítés. 1945 június–júliusában a kitelepítettek számát 250–300 ezer főre becsülték.²⁸

A potsdami konferencia után az ún. visszacsatolt területekkel kapcsolatosan hármast célzott figyelhetünk meg:

- az itt élő németek tervszerű kitelepítését;
- a terület újrabékesítését, részben az emigrációból hazatérő lengyelekkel, továbbá a Szovjetunióhoz csatolt területek lengyel lakosságával;
- az ún. autochton lakosságrészek visszatartását.

Ez utóbbival kapcsolatban annyit érdemes megjegyezni, hogy egy 1945. június 22-én kelt miniszteri rendelet ideiglenes állampolgárságot és abból folyó jogokat és köteleességeket adott a Német Birodalom egykori lengyel nemzetiségű lakosainak. Ezeknek a személyeknek az állampolgársága azonban mind a mai napig vita tárgyát képezi az NSZK és Lengyelország között.²⁹

A kitelepítési rendelkezések megjelenése után a németek egy részét „gyűjtőtáborokba” és „indító állomásokon” helyezték el, egyúttal elrendelték vagyonuk teljes elkobzását. Azokat a népi németeket, akik 1939-ig lengyel állampolgárok voltak, másképpen kezelték. Az intézkedések itt nem korlátozódtak a vagyonelkobzásra, hanem kiterjedt büntetőjogi felelősségre vonásra is sor került. A népi németek kitelepítéséről az 1945. szeptember 13-án kihirdetett dekrétum rendelkezett, amely megfosztotta lengyel állampolgárságuktól mindazokat a személyeket, akik „18. életévük betöltése után magatartásukban német nemzeti sajátosságot tanúsítottak”.³⁰ (A rendelkezés alól kivonta azokat, akik 1939. szeptember 1-je előtt is németnek vallották magukat.) A dekrétum szerint azokra a személyekre, akikről megvonták lengyel állampolgárságukat, a kitelepítési rendelkezések vonatkoztak.

1946 után bizonyos mérséklődés figyelhető meg a német kisebbségekkel

kapcsolatos politikában. Bár a Szejm 1947. március 10-i ülésén a külügyminiszter még azt mondta, hogy „a kitelepítés folytatódik, amíg teljesen végre nem hajtjuk”,³¹ már 1947 nyarán leállították a kitelepítéseket az ún. visszacsatolt területeken. A SZET, amelynek feladatkörébe tartoztak a kitelepítettek befogadásával kapcsolatos intézkedések is, az angol–amerikai övezetben 1946–47 telén leállította a kitelepítést, így 1947-ben – kivételes esetektől eltekintve – Lengyelországból csak a szovjet zónába érkezhettek újabb csoportok. Másrészt népességgpolitikai és gazdasági szempontok Lengyelországban is szükségessé tették, hogy a német lakosság egy részét kivonják a kitelepítési intézkedések alól. A Lengyelországban maradtak helyzetét jogi korlátozások nehezítették. Egy 1946. május 16-i miniszteri rendelet korlátozta mozgásszabadságukat, majd megszüntették a német nyelvű oktatást és feloszlatták a német kulturális és társadalmi intézményeket.

A Lengyel Központi Statisztikai Hivatal szerint a „szervezett kitelepítés” összesen 2 266 015 főt érintett a következő megoszlásban:³²

1946. február–december 1 623 502

1947. 538 324

1948–1949. 104 189

A lengyel statisztikai hivatal további 1 millióra becsüli az 1946 februárja előtt kitelepített németek számát, vagyis a hivatalos adatok összesen 3,3 milliós létszámot közölnek. (Emlékeztetőül: a SZET 3,5 millió fővel számolt.) Lé-

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

nyegében magasabb – reálisnak látszó – adatot közölt Molotov szovjet külügy-miniszter a Külügyminiszterek Tanácsa 1947. április 9-i IV. ülésén. Molotov a SZET beszámolója alapján azt állította, hogy 1947. január 1-jéig 5 678 936 német hagyta el Lengyelországot, nem számítva az illegális távozókat.³³

1948. március 31-én az összes internálótáborból megszüntették Lengyelországban, majd fokozatosan abbamaradtak a kitelepítések is. (Hivatalosan 1950. december 31-én oldották fel a németek kitelepítéséről szóló rendelkezést, és 1951. január 1-jén bocsátották ki a lengyel állampolgárságról szóló törvényt. Ez megszüntette a diszkriminációt, amennyiben a németnek tekintett személyek jogállásáról úgy rendelkezett, hogy a külföldiekre vonatkozó 1920. augusztus 13-i törvény alapján járnak el velük szemben.)³⁴

A német nemzetiségű lakosság kitelepítésének ügyét a potsdami értekezlet **Magyarországon**³⁵ a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hatáskörébe utalta. Az 1945. november 30-án értesítette Tildy Zoltán miniszterelnököt a SZET november 20-i határozatáról, mely szerint félmillió német nemzetiségű lakos telepítendő át Magyarországról Németország amerikai megszállási övezetébe. Valójában a felszabaduláskor (az SS-be történő toborzás és a háború alatti kivándorlás miatt) nem is élt ennyi német nemzetiségű lakos az országban. Gyöngyösi Imre külügyminiszter a szövetséges nagyhatalmak képviselőihez írt jegyzékében megpróbált reális képet adni a német lakosság létszámáról, és a kitelepítendő németek számát 200 000 főben jelölte meg. Ugyanakkor leszögezte, hogy a magyar

Szlovákiából kitelepített magyarok érkezése 1946.

kormány „a kollektív büntetés mindenféle fajtáját helyteleníti”, és csak azoknak a németeknek a kitelepítését tartja kívánatosnak, akik „kifejezett magatartásukkal Magyarország ügyét elárulták és a hitlerizmus szolgálatában állottak”.³⁶ A magyar kormány ezen álláspontjával szöges ellentétben állt a 12330/1945. ME. sz. rendelet, amely rendkívül radikális intézkedéseket tartalmazott.³⁷ A kitelepítési intézkedések alól mindössze azokat vonta ki, akik cselekvő tagjai voltak valamely demokratikus pártnak vagy szakszervezetnek, illetve akik német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat, és ezért üldöztetést szenvedtek. (A 12200/1947. sz. rendelet valamelyest tovább mérsékelte a kollektív felelősségre vonás túlkapásait, amennyiben a magukat német anyanyelvűeknek vallókat is kivonta a kitelepítés alól.) A hivatalos álláspont e megváltozását alapvetően két ok magyarázhatja. Egyrészt még a szövetséges nagyhatalmak képviselői között is zavar mutatkozott a SZET november 20-i határozatának végrehajtásával kapcsolatban; nem volt egyértelmű ugyanis, hogy az említett határozat – a kitelepítések humanitáriusabb lebonyolítása érdekében – csupán maximalizálni akarta-e az országonként kitelepíthető németek számát, vagy kötelező előírást jelentett-e Magyarország számára.³⁸ Másrészt a magyar kormány a németek kitelepítésének ügyében nem is cselekedhetett önállóan, hiszen – a fegyverszüneti egyezményből következően – kizárólag a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hivatalos álláspontja lehetett számára irányadó.

A német nemzetiségű lakosság első csoportjai 1946. január elején hagyták el

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyér

az országot. 1946. december végéig, a Népgondozó Hivatal adatai szerint, 133 655 német települt át Magyarországról Németország amerikai megszállási övezetébe.³⁹ 1947 májusáig újabb német csoportok érkeztek ide, de az amerikaiak ekkor véglegesen leállították a kitelepítéseket. 1947 tavaszától a német nemzetiségű lakosság újabb csoportjainak kitelepítésére került sor, ezúttal a szovjet megszállási zónába. Ez mintegy 50 ezer magyarországi németet érintett.⁴⁰ Összegezve megállapítható, hogy a kitelepítések során kezdetben valóban a nemzeti-nemzetiségi szempont játszotta a döntő szerepet, a végső szakaszban azonban ezek a gazdasági érdekek mögé szorultak. A kitelepítések későbbi szakaszában már az is szerepet játszott, hogy a Romániából, Jugoszláviából és Csehszlovákiából elmenekült, illetve kitelepített magyarokat a német birtokon helyezték el.

1948 közepétől Magyarországon fokozatosan megszűntek a német nemzetiségű lakosság emberi és állampolgári jogainak korlátozásai.⁴¹ A magyarországi német nemzetiségű lakosság teljes állampolgári egyenjogúságának visszaállítása az 1950. március 25-i kormányrendelettel történt.⁴²

A SZET 1945. november 20-i határozata – mint láttuk – meghatározta az egyes megszállási övezetben elhelyezendő németek számát. Eszerint a mai NSZK területére 3,9 millió németet kellett volna telepíteni, ezzel szemben az NSZK hatóságai 1950. április 1-jén 7,7 milliós számot regisztráltak.⁴³ Ezt az eltérést azzal magyarázhatjuk, hogy már a potsdami konferencia előtt megindul-

Szlovákiából kitelepített magyarok érkezése 1946. Dunacsúny

tak a kitelepítések, másrészt magas volt a közép- és kelet-európai országokból, illetve a szovjet megszállási övezetből elmenekült németek száma is. Mindezen felül Csehszlovákiából és Lengyelországból a tervezettnél nagyobb arányban került sor kitelepítésre.

Ennek a tömegnek a háború során elpusztult Németországban történő elhelyezése nem volt egyszerű feladat. A kitelepítettek nagy részét Schleswig-Holsteinben, Alsó-Szászországban és Bajorországban helyezték el. Ezeket a területeket a háború ugyanis viszonylag kevésbé pusztította el, másrészt agrárterületek lévén, munkaalkalmat kínáltak a többségében földműveléssel foglalkozó kitelepülőknek, aminek eredményeképpen az élelmiszerellátás is kevesebb problémát okozott. A kitelepítettek befogadásával kapcsolatos másik gondot az jelentette, hogy ebben az időben még nem létezett olyan német hatóság, amely ezzel a kérdéssel foglalkozott volna. Az intézkedések a SZET hatáskörébe tartoztak, amely 1946–1947 telén le is állította a kitelepítést. Az amerikai–angol megszállási zónában a tartományi kormányok mellé „Menekültügyi Munkabizottságokat” rendeltek, amelyeknek a feladata az lett volna, hogy a kitelepítettek szociális és gazdasági helyzetével foglalkozzon, a valóságban azonban inkább politikai célokat szolgált.

A kitelepítettek nagy részének helyzete nem volt könnyű. Szinte teljes vagyonukat elveszítették. Bár legtöbbjüknek nem voltak nyelvi nehézségei, a létbizonytalanság, az új környezet, a távollévő családtagokért való aggódás megke-

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

serítette napjaikat. Jelentős javulást figyelhetünk meg a kitelepítettek nagy részének sorsában 1947–48-tól kezdve. Ekkor ugyanis a Marshall-segély következtében fellendülő ipar munkaerő-szükséglete megnövekedett, és ennek kielégítésében a nagyrészt szakképzetlen és ezért olcsó munkaerőt képező, Közép- és Kelet-Európából érkezett németek is fontos szerepet játszottak. Ennek ellenére – egy 1950-es felmérés szerint – a kitelepítettek kétharmadának szakmai téren nem sikerült a beilleszkedés, aminek okai a következőkben foglalhatók össze.⁴⁴ Az eredetileg mezőgazdasági területekre telepítettek nem szívesen költöztek át az iparvidékekre, annál inkább sem, mivel többségük korábban is önálló paraszti gazdálkodást folytatott. A háborús pusztítások következtében a nagyvárosokban nem volt elég lakás. Néha a munkaadók is húzódoztak alkalmazásuktól, elsősorban hiányos szakmai ismereteik miatt, de sokszor vallási elmentések és a nacionalista megnyilvánulások veszélye miatt is. A táborban eltöltött hosszú idő kedvezőtlenül hatott a munkamorálra.

A Közép- és Kelet-Európában élő német kisebbségek II. világháború utáni helyzetével, a kitelepítésekkel kapcsolatban ma már árnyaltabb elemzést készíthetünk. Napjainkban természetesnek tűnik, hogy a német népcsoport egészével szemben a kollektív felelősségre vonás (akár maga az elv is) vitatható, igazságtalan volt. A háború utáni években azonban a tisztánlátást a sommás ítéletek nemegyszer akadályozták. A kollektív büntetés a népcsoport egészével szemben antidemokratikus eljárás volt; politikailag ártatlan embereken ejtettek sebeket

Szlovákiából kitelepített magyarok érkezése 1946. Dunacsúny

Kitelepített németek távozása 1946. Békásmegyer

Szlovákiából kitelepített magyarok érkezése 1946. Dunacsúny

Szlovákiából kitelepített magyarok érkezése 1946. Dunacsúny

a velük szemben hozott intézkedések, illetve a gyakorlati végrehajtás során elkövetett hibák. Ráadásul a németek kitelepítése nem etnikai, hanem sokkal inkább hatalmi kérdés volt. Ez az oka annak, hogy a nacionalista színezetű németellenesség mellett a politikai állásfoglalásokba, fellépésekbe gazdasági és osztályérdek is beleszövődött. A kitelepítések ugyan többmillió népelemmozgást, „modern népvándorlást” váltottak ki, de a problémát véglegesen lezárni, megoldani nem tudták, sőt – mint láttuk –, újabb feszültségek forrásává váltak. Ma már az is nyilvánvaló, hogy a németek kitelepítése – a két világháborút követő „népvándorlás” egyik hullámaként – része volt egy elhibázott koncepciójú európai rendezési törekvésnek, amelynek megvalósítására azonban nem került sor.

1948-tól kezdve a Közép- és Kelet-Európában élő német kisebbségek sorsában – bár eltérő mértékben – javulás figyelhető meg. Ennek okait a következőkben foglalhatjuk össze:

- 1948-ra ezekben az országokban többé-kevésbé konszolidálódtak a belpolitikai viszonyok;
- a németiség megszűnt hatalmi tényező lenni, nem kellett többé „félteni” a német kisebbségtől;
- a gazdaság egyes szektoraiban nélkülözhetetlen volt a német munkaerő;
- a külpolitika tekintetében pedig a szovjet megszállási övezet fejlődése bizonyította, hogy a terjeszkedés, a háború nem a német emberek természetéből fakad, és lehetőség van a német nép antifasiszta erőivel való együttműködésre.

A németek kitelepítése és annak következményei azonban még sokáig kísértettek, és hatásuk bizonyos területeken mind a mai napig érezhető.

¹ *Ursache und Folgen.* (Vom deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur staatlichen Neuordnung Deutschlands in der Gegenwart. 24. – Unter dem Besatzungsregime.) Berlin, é. n. 471. o.

² Idetartozik a családgyesítés problematikája, de olyan kérdések is, mint például a magyarországi németek körében jelentkező identitászavarok.

³ A fasiszta Németországnak a német kisebbségekkel kapcsolatos céljai igen világosak voltak. Ezeket a célokat Hitler úgy fogalmazta meg: „Ti [a Birodalmon kívüli németek] kémkedő előőrsök lesztok. Bizonyos dolgokat elő kell készítenetek messze a frontok előtt. Az a feladatotok, hogy elleplezzétek a mi támadási előkészületeinket. Tekintsétek úgy, hogy háborúban vagytok. A háború törvénye érvényes rátok. Ma ti vagytok a német népnek talán a legfontosabb része. Ha Németország győz, senki sem mer majd ferde szemmel nézni rátok. Rajtatok áll, hogy Németország számára kivívjátok ezt a helyzetet. Akkor majd ti fogtok parancsolni, paragrafusok és kisebbségi jogok nélkül. Az lesz a feladatotok, hogy minden leigázott ország gyámjai legyetek, akik a német nép nevében gyakorolják a gyámságot. Az én nevemben igazgatni fogjátok azokat az országokat és népeket, amelyekben most üldöznek és elnyomnak benneteket.” Rehák László: *A kisebbségek Jugoszláviában.* Újvidék, 1967. 192–193. o.

⁴ A bukovinai és a besszarábiai németek áttelepítése az 1939. szeptember 28-án Németország és a Szovjetunió között létrejött „Megállapodás Besszarábia és Észak-Bukovina német származású lakosságának a Német Birodalomba való áttelepüléséről” alapján történt. Ennek során mintegy 136 900 német települt át, majd az 1940. augusztus 30-i román–német jegyzőkönyv aláírását követően körülbelül 77 600 német hagyta el a román igazgatás alatt álló Dél-Bukovinát, Észak-Dobruzsát és Románia más területeit. Bohmann, Alfred: *Menschen und Grenzen*. 2. Bevölkerung und Nationalitäten in Südosteuropa. Köln, 1969. 114. o.

1944 közepétől kezdve körülbelül 100 ezer népi német menekült el Romániából. Az 1943. május 19-én aláírt román–német egyezmény alapján a népi német hadköteleseket a birodalmi hadseregbe sorozták be, az életben maradtak egy része sem tért vissza a háború befejezése után. Schieder, Theodor: *Dokumentation der Verreibung der Deutschen aus Ost-Mittleuropa*. 3. Das Schicksal der Deutschen in Rumänien, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge, und Kriegsgeschädigte. Bonn, 1956.

Az 1939. június 23-án megkötött német–olasz lakosságcsere-egyezmény értelmében 15 000 németet telepítettek át Szlovéniából Stájerországba és Karintiába. 1941 decemberében kezdődött meg a szerbiai németiség áttelepítése. 1942. szeptember 30-án írták alá a német–horvát áttelepítési szerződést, amelynek alapján 18 300 németet telepítettek a Birodalom területére. Schieder, Theodor: *i. m.* 5. Die Verreibung der Deutschen aus Jugoslawien.

A magyarországi németeket gyakorlatilag 1940-től kezdve – előbb illegálisan, majd legálisan – a fegyveres SS-alakulatokba sorozták be, sokan közülük véglegesen Németországban maradtak. 1944 szeptemberében megkezdődött a magyarországi németek evakuálása, bár a hadiesemények miatt viszonylag kevesen tudták elhagyni az országot, számuk 60–70 000 főre becsülhető. Tilkowszky Lóránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945*. Budapest, 1978. 353. o.

Lengyelországból 1945 májusáig mintegy 5 millió volt az evakuált, illetve elmenekült németek száma. Lippóczy, Piotr–Walichnowski, Tadeusz: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Polski po drugiej wojnie światowej w świetle dokumentów*. Warszawa–Łódź, 1982. 178–190. o.

⁵ Churchill 1944. február 1-jei üzenete Sztálinnak: „.... Többek között szeretnék [az ideiglenes lengyel kormány miniszterei – S. A.] ha biztosítanák őket arról, ... hogy ezek a nagyhatalmak egyben segítenék a németeket kiűzni azokról a területekről, amelyeket Lengyelországnak kell átadni; és hogy a Szovjet-Oroszországnak átadandó területeken azoknak a lengyeleknek, akik ezt kívánják, segítséget nyújtanak az új lakóhelyükre költözésben.” *A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása, 1941–1945*. Budapest–Uzsgorod [Ungvár], 1981. 233. o.

⁶ *i. m.* 245–246. o.

⁷ Lippóczy, Piotr–Walichnowski, Tadeusz: *i. m.* 191. o.

⁸ „Ha az ilyen egyezmény [Lengyelország jövőendő határaitra vonatkozó – S. A.] következtében Lengyelország kormánya és népe úgy döntene, hogy a lengyel állam érdekei megkövetelik egyes nemzetiségi csoportok áttelepítését, az Egyesült Államok Kormánya, más Kormányokkal együttműködve, tőle telhetően segíteni fogja Lengyelországot az áttelepítés megvalósításában.” *A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek...* 2. 190. o.

⁹ Lippóczy, Piotr–Walichnowski, Tadeusz: *i. m.* 178–190. o.

¹⁰ *i. m.* 191–192. o. Ebben a memorandumban a csehszlovák emigráns kormány a német nyelvű lakosság radikális csökkentését követelte, számukat 100 000 főben kívánta maximalizálni.

¹¹ A szövetséges nagyhatalmak kezdetben – legalábbis a német nép esetében – nem hangoztatták a kollektív felelősségrevonás szükségességét, bár meg kell jegyezni, hogy nem

is vetették el. Közvetett utalás ugyan történt a német nép felelősségére vonatkozóan, de végeredményben ez sem volt egyértelmű állásfoglalás: „Nem célunk a német nép megsemmisítése, de csak akkor, ha a náciizmus és militarizmus gyökeresen ki lesz irtva, lesz remény arra, hogy a német nép méltó életet éljen és megtalálja helyét a nemzetek közösségében.” Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Budapest, 1983. 602. o.

A magyar nép háborús felelősségét már az 1943. június 7-i A. J. C. Kerr moszkvai brit nagykövethoz írt Molotov-lévlé is határozottan hangsúlyozta: „A szovjet kormány úgy véli – írja Molotov külügyi népbiztos –, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatoságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.” *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, 1978. 158–159. o.

A potsdami határozat viszont már a németekkel kapcsolatban is lényegében véve a kollektív felelősségrevonás elvét támogatta, hiszen az alábbi megállapodás született: „A szövetséges hadseregek megszállják egész Németországot és a német nép bűnhődik azokért a bűneiért, amelyeket azoknak a vezetése alatt követett el, akiknek a sikerek idején nyíltan helyeselt és vakon engedelmeskedett.” – Halmosy Dénes: *i. m.* 649. o.

¹² Halmosy Dénes: *i. m.* 661–662. o.

¹³ A németek kitelepítésével kapcsolatos döntés háttéréről I. Fehér István: *A magyarországi németek útja a Volksbundtól a kitelepítések lezárásáig (1938–1950)*. Doktori értekezés. Pécs, 1981. 244–254. o., valamint Kertész, Stefan: *Eine Studie zur Nachkriegs Diplomatie. Südost – Stimmen*. 1953. július–augusztus.

¹⁴ A Nemzeti Parasztpárt és a kommunista párt a németek kitelepítését és a földosztás kérdését összekapcsolta. Részletesen I. Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947*. Budapest, 1982. 80–84. o.

A II. világháború előtti és alatti kitelepítési tervekről Fehér István: Adatok és tények a magyarországi németek történetéből a felszabadulástól a potsdami értekezletig. In: *Magyarország felszabadulás utáni politikai történetéhez*. (Tanulmányok.) 44. o. /Tudományos szocializmus füzetek. 51./

A Nemzeti Parasztpárt vetette fel azt a gondolatot is, hogy a bukovinai székelyeket a kitelepítendő német lakosság helyére telepítsék. Részleteket A. Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941*. Budapest, 1984. 56–58. o., valamint Bodor György: *Székely honfoglalás 1945-ben*. *Forrás*, 1975/3. 70–83. o., és 1975/4. 59–68. o.

¹⁵ Ezt a „megoldást” szorgalmazta – többek között – Dessewffy Sándor az *Erdélyi Szemle* 1943. februári számában: „... nemzetiségeinket vagy ki kell rekeszteniünk az országból – hogy önálló nemzeti létre törekvésünknek eleve gátat vessünk –, vagy pedig – és sokkal inkább – olyan állapotot kell teremteniünk, hogy önként beolvadjanak.” Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon*. Budapest, 1983. 171–173. o.

¹⁶ 12330/1945. ME. sz. rendelet. *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1945. II. 1027. o.

¹⁷ Schieder, Theodor: *i. m.* 5. o.

¹⁸ A Jugoszláv Népi Felszabadítási Antifasiszta Tanács (ANVOJ) 1944. november 21-i határozata rögzítette a jugoszláviai németekre vonatkozó politika alapjait. Ugyanezen az ülésen a jugoszláviai németeket népellenességgé nyilvánították, bár ez nem jelentette állampolgárságuk automatikus megvonását. Állampolgárságukat csak azok veszítették el automatikusan (1945. augusztus 23-i hatállyal), akik a háború előtt vagy alatt illegális tevékenységet folytattak Jugoszlávia érdekei ellen. Rehák László: *i. m.*

Romániában az 1944. október 8-i fegyverszüneti egyezmény szüntette meg a „Romá-

- niai Német Népcsoportot” és minden számukra 1940-ben megadott kiváltságot. Az első súlyos csapást azonban az 1945. március 23-án kihirdetett földreform rendelet jelentette, amely gyakorlatilag valamennyi egykori „Romániai Német Népcsoport”-tag vagyonának teljes kisajátítását rendelte el. (Az 1940-es „Népcsoport törvény” az összes németet automatikusan a népcsoporthoz tartozónak nyilvánította.) A kisajátítás egyéb-ként a földbirtokon kívül a portát és az állatállományt is érintette.
- 19 Schieder, Theodor: *i. m.* 5. o.
- 20 Hartl, Hans: *Nationalitätenprobleme in heutigen Südosteuropa*. München, 1973. Hatvanezret említ, a *Dokumentation der Vertreibung...* 3. 83. oldalán hetvenötezer szerepel.
- 21 *Das deutsche Flüchtlingsproblem*. Bielefeld, 1950.
- 22 A részleteket I. Habel, Fritz Peter: *Dokumentensammlung zur Sudetenfrage*. München, 1962.
- 23 *uo.*
- 24 A Csehszlovákiában élő németek nagy része ún. szudétanémet volt a cseh tartományban. A II. világháború előtt Szlovákiában mindössze 150 ezer ún. kárpáti német élt, főként a Szepességben és Pozsony környékén, akinél a Németországtól való földrajzi távolság miatt a németégtudat csökkenése és erős magyarosodás volt megfigyelhető.
- 25 A II. világháború előtt a lakosság 23 százalékát kitevő szudétanémetek a cseh kivitel 40 százalékát termelték. V. ö.: *Das deutsche Flüchtlingsproblem*.
- 26 Habel, Fritz Peter: *i. m.*
- 27 Herget, Toni: *Die Deutschen in der Tschechoslowakei seit 1945*. Wien, 1979.
- 28 Schieder, Theodor: *i. m.* 1/3. Die Vertreibung der Deutschen Bevölkerung aus den Gebieten östlich der Oder-Neisse.
- 29 Az NSZK azzal érvel, hogy a nemzeti hovatartozás eldöntésére alakult igazolóbizottságok sem tartalmi, sem formai szempontból nem feleltek meg jogi előírásoknak, következésképpen a több mint egymillió érintett személy nem szerezte meg a lengyel állampolgárságot és nem veszítette el a németet.
- A lengyel álláspont szerint ősi lengyel népcsoportról van szó, amelyre azonban az erőszakos germanizálási folyamat nem maradt hatás nélkül. Ők jelentik egyébként a területre támasztott lengyel igények fő bizonyítékát. Stoll, Christian Th.: *Die Rechtstellung der Deutschen Staatsangehörigen in den polnisch verwalteten Gebieten*. Hamburg, 1968.
- 30 A dekrétumot idézi Grulich, Rudolf–Pulte, Peter: *Nationale Minderheiten in Europa*. (Eine Darstellung der Problematik mit Dokumenten und Materialien zur Situation der europäischen Volksgruppen und Sprachminderheiten.) 1975.
- 31 Idézi Stoll, Christian Th.: *i. m.*
- 32 Lippóczy, Piotr–Walichnowski, Tadeusz: *i. m.* 44. o.
- 33 *i. m.* 212–213. o.
- 34 Schieder, Theodor: *i. m.* 1/3.
- 35 A magyarországi németek kitelepítésének előzményeivel és lefolyásával részletesen foglalkozik Fehér I.: *A magyarországi németek útja...*, valamint Balogh Sándor: *i. m.* 77–102. o. Ebben a tanulmányban csak a lényegesebb eseményeket, összefüggéseket emelem ki.
- 36 OL M. 1/II–28.
- 37 Az 1945. december 29-én megjelent rendelet szerint: „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki az utolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres alakulatnak (SS) tagja volt.” A rendelet teljes szövegét közli a *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1945. II. 1027. o.

- ³⁸ Az amerikai kormány és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai tagja – fokozva a bizonytalanságot – többször hangsúlyozta, hogy elutasítja a magyarországi németek kollektív kitelepítésére irányuló kísérleteket, és közölte, hogy szívesen venné a kitelepítendő németek számának „a magyar kormány kezdeményezésére történő” csökkentését. (OL M I/II–28).
- ³⁹ u. o.
- ⁴⁰ Schieder, Theodor: *i. m.* 2. Das Schicksal der deutschen Bevölkerung in Ungarn. 72. o.
- ⁴¹ 1948. november 28-án az MDP Központi Vezetőségének ülésén Rákosi Mátvás a következőket mondotta: „Itt az ideje, hogy az ittmaradt német anyanyelvűek viszonyait rendezzük, s lehetővé tegyük számukra, hogy beilleszkedjenek a demokráciába.” Rákosi Mátvás elvtárs nagy beszéde az MDP Központi Vezetőségének ülésén. *Szabad Nép*, 1948. november 28. 4. o.
- ⁴² 84/1950. MT. sz. rendelet a magyarországi német lakosság áttelepítésével kapcsolatban kibocsátott korlátozó intézkedések megszüntetése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1950. március 25.
- ⁴³ *Das deutsche Flüchtlingsproblem...*
- ⁴⁴ uo.

MUNKATÁBOROK AZ AZOVI- ÉS A DONYECI HÁTSÁGON*

Kevesen tudnak arról, hogy a magyarországi német nemzetiségűek Németország amerikai, illetve szovjet övezetébe történő kitelepítésén kívül, a németek lakta falvak lakosságának ezreit szállították 1944-től a Szovjetunióba, ahol táborokban laktak és dolgoztak. Az itt következő interjúkat olyan emberekkel készítettük, akiket néhány Baranya megyei német nemzetiségű faluból szállítottak el 1944 karácsonyán, néhány évet ezekben a táborokban dolgoztak, hazatérésük után szülőfalujukban éltek s élnek ma is.

A hazai németiséget úgy tartják számon, hogy nem alkot igazi, zárt nemzetiiséget. A német települési területek közül azonban a Baranya megye területén lévők a legzártabbak közé tartoznak. A német nemzetiségűek aránya itt a legmagasabb az országban, 39–81 százalék, átlagban 67 százalék. Az általunk megismert falvakra is ez volt jellemző az említett időszakban. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint pl. Hímesháza 1610 lakosa közül 1529, Mágocs 3073 lakosa közül 2837 vallotta magát német anyanyelvűnek. Ezekben a falvakban a német nemzetiségű parasztcsaládok azonos nyelvet beszélő, zárt, hagyományaikon felépülő közösséget alkottak.

Az elszállítottak számát egyelőre sajnos megbecsülni sem tudjuk. Az Azovi és a Donyeci hátság bányavidékeire szállították őket, ahonnan az utolsó transzport 1949-ben tért vissza Magyarországra. Útjukról, mindennapjaikról és hazatérésükről kérdeztük meg őket.

*

S. J.-né (63 éves, Hímesháza):

- Hány embert vittek el a faluból?
- 108-at.
- Többször is szállítottak?
- Nem. Egyszerre mentünk. Úgy volt, hogy el kell menni Bácskába kukoricát törni, mert onnan kivándoroltak az emberek, ottmaradt a sok kukorica, le kell törni.
- Ezt ki mondta?
- Jött a faluba két partizán. Hogy honnan jöttek, azt nem tudom, magyarok voltak. Beszéltek a bíróval, utána a kisbíró kidobolta, hogy két óra felé kell gyülekezni, mindenki hozzon magával két hétre való ennivalót, egy pokrócot, párnát és két hét múlva visszajövünk. Mi el is indultunk, hogy megyünk kukoricát törni.

- Milyen érzéssel indultak el? Nem gyanakodtak semmi egyébre?
- Hát..., nem. Mi munkához szoktunk, elfogadtuk, hogy ez a kukorica kell az országnak és ezt le kell törni. Csak akkor kezdtünk gyanakodni, amikor Baján be kellett menni egy iskolába, ahol kívül örök álltak és többet nem engedtek ki. Ott már sok bácskai is volt, akik nagyon sírtak. Mikor megkérdeztük, hogy miért sírnak, azt mondták, hogy nem kukoricát megyünk törni, hanem kivisznek bennünket Oroszországba. Akkor mi nagyon megijedtünk, mert addig elhittük, amit mondtak.
- Mit jelentett maguknak az, hogy Oroszország?
- Attól nagyon féltünk, mert ott nagyon hideg van és azt hittük, hogy soha többé nem kerülünk vissza. Nem voltunk előtte más országban és nagyon fájdalmas dolog volt, hogy olyan szép nyugodtan éltünk otthon, túléltek a háborút és pont, amikor fel lettünk szabadítva, akkor vittek el bennünket.

J. I.-né (63 éves, Mágocs):

- Hogy indultak el Mágocsról? Mit mondtak maguknak, hova mennek?
- Este jöttek, kopogtak az ablakon, nálunk éppen fontak a lányok... A tanácsról jött két esküdt és azt mondták, hogy pakoljunk össze 15 napra élelmet és ruhát, jó meleg kesztyűt, mert megyünk két hétre kukoricát törni.
- Elhitték, hogy két hétre dolgozni mennek?
- El hát, 19 évesek voltunk, soha sehol nem voltunk még, persze hogy elhittük. Dombóvárról Bajára vittek, ahol jött három ember, akik sajnálkozva mondták, hogy: „jaj, magukat elviszik Oroszországba!” Nagyon mérgesek voltunk rájuk, mert ugye erről szó sem volt.

T. M.-né (65 éves, Nagyhajmás):

- Nekünk azt mondták, hogy reggel 8-ra kell mennünk Sásdra. Pakoljunk össze két hétre, mert megyünk dolgozni. Ez december 27-én történt, aprószenetekkor.
- Mit mondtak a falujukban, hova mennek?
- Az volt a jelszó, hogy Bácskába megyünk kukoricát törni, vigyünk kesztyűt és meleg ruhát.
- Senki nem tudta, hogy valójában hova mennek?
- Á, azt nem tudtuk még Pécssett sem, pedig ott voltunk 16 napig, de csak akkor jöttünk rá, amikor Baján bevagoníroztak bennünket.

1944 karácsonyán a 17 és 50 év közötti férfiakat és a 17 és 40 év közötti nőket gyűjtötték össze. Az életkor mellett a kiválasztás legfontosabb kritériuma a német nemzetiség volt. A listák összeállítását azonban más tényezők is befolyásolták.

M. A.-né (62 éves, Mágocs):

- Mit gondol, minek alapján választották ki magukat?

– Itt, én megmondom őszintén, az volt, hogy a nagygazdag parasztok, akiknek volt pénzük lefizetni a begyűjtőket, azok maradtak, a szegény embereket meg elvitték. Volt itt egy vezérkar, az csinálta az egészet.

K. G.-né (64 éves, Máriakéménd):

– Voltak közöttünk szintiszta magyarok is. Voltak erdélyi magyarok is, egy szót sem tudtak németül, azokat éppen úgy elvitték, mint minket.

Az összegyűjtött embereket Baranya megye különböző pontjairól Bajára szállították. Innen indultak a hetekig tartó útra.

S. J.-né (63 éves, Erdősmárok):

– 10 napot töltöttünk Baján. Semmit sem kellett csinálnunk, kaptunk eleget enni.

– Volt, aki megszökött?

– Nagyon kevesen. Nem lehetett kijutni, nagyon szigorúan őriztek bennünket. Baján már több mint 4000-en voltunk. Akkor már annyira sírtunk, hogy később a Baja környékiektől hallottuk, hogy egy nagy embersírást hallottak.

M. A.-né (63 éves, Mágocs):

– Dombóvárról lovaskocsikkal szállítottak bennünket Bajára. Örök kísértek végig a falvakon, itt mentünk el Mágocsra a főutcán, de senkihez sem lehetett szólni, körbe voltunk fogva. A mágocsiak csak néztek, a szüleink ott zokogtak, de nem tudtunk elbúcsúzni tőlük. Az úton két lány sikerrel megszökött. Én is mondtam a barátnőmnek, hogy bújjunk be a kukoricásba. Be is bújtunk, de ő annyira félt, hogy visszamentünk.

– Bajáról indultak?

– Igen, marhavagonokba raktak bennünket és beszögeltek az ajtókat. Borzasztó hosszú volt az út, három hétig mentünk. Harmincan és hatvanan voltunk egy vagonban, lefeküdni nem lehetett, vizet sem kaptunk. Az ablakon adtuk ki a csajkákat, ha megállt valahol a vonat. Teljesen betetvesedtünk, mire kiértünk.

K. G.-né (64 éves, Máriakéménd):

– Baján marhavagonokba raktak bennünket és kaptunk ellátmányt. 1 zsák babot és egy nagy marhacombot. Nem tudtuk felhasználni, mert nem volt edényünk, amiben főzzünk. Nagyon sokáig utaztunk. Aludni nem lehetett, mert nem tudtuk kinyújtani a lábunkat. Egyszer kaptunk káposztalevest, de attól mindenki nagyon beteg lett, hasmenést kaptunk. Na, az még volt valami. Nem tudtunk hova menni, csak egy lyuk volt a vonaton, azon végezhattük a dolgunkat. Közben az őrszemélyzet minden vagonban kiválasztott egy vagonparancsnokot, akinek arra kellett vigyáznia, nehogy valaki megszökjön.

S. J.-né (63 éves, Erdősmárok):

– Január 6-tól 26-ig utaztunk a marhavagonokban. Néha kinyitották, mert adtak enni.

– Mit?

– Kását,... másra nem emlékszem. Egyszer, úgy gondolom, hogy Romániában lehetett, sokáig álltunk és rettenetesen szomjasak voltunk. Kiszóltunk a vasúton dolgozó embereknek és könyörögtünk, hogy adjanak vizet. Ők mondták, hogy rossz a víz, de mi csak könyörögtünk, azt mondtuk, hogy csak egy kicsit szeretnénk bevezélni a szánkat a patak vizével. Azok, akik ebből sokat ittak, meg is haltak. Két napig ott voltak velünk a halottak, mire megálltunk és akkor elvitték őket.

– WC volt?

– Hát a vagonokban volt egy kis lyuk... Néha feküdtünk, néha ültünk, volt egy kis kályha, úgyhogy nem fáztunk. Éhezni éhezünk néha.

– Mit csináltak útközben?

– Beszélgettünk, sokat imádkoztunk, sokat sírtunk. Főleg azok, akiknek gyerekeik voltak otthon. Próbáltam őket vigasztalni, de olyan keservesen sírtak, hogy nem lehetett.

A különböző falvakból érkező embereket több táborban helyezték el. Bányatelepeken, kolhozokban dolgoztak. A személyzet az egyes táborokban eltérő magatartást tanúsított a deportáltakkal szemben. Voltak megértő és a lehetőségek határain belül segítőkész emberek, de voltak táborok, ahol az örök és a tisztetek kínozták és verték a dolgozókat.

K. G.-né (64 éves, Máriakéménd):

– Február 2-án érkeztünk meg Harkovba. Jöttek a nacsalnyikok a bányából, megmondták, hogy hány személyre van szükségük és annak megfelelően nyitották ki a vagonokat. Mi egy kisebb, 128 fős táborba kerültünk. Barakkokban szállásoltak el bennünket. Egy nagy teremben össze volt szögelve három ágy, azokon aludtunk, mint a selyemhernyók.

– Hogy fogadták magukat?

– Hát azt mondták az oroszoknak, hogy mi önként jöttünk. Ezt mindenütt plakátokon is hirdették, az oroszok ezért nagyon haragudtak ránk, hiszen nekik sem volt kenyerek. Még meg is akartak verni bennünket, mert előfordult, hogy a láger előbb kapott kenyeret, mint az ottani lakosok. Ők is megkapták, csak később. Aztán hamar megszerettek bennünket. Tiszteltek és becsültek, mert mi mind jó dolgozók voltunk. Az orosz nép nem rossz. Ott is vannak buta emberek meg gazemberek, de vannak nagyon jólelkű emberek is. Az oroszok között sok a jólelkű ember.

– Milyen munkát végeztek?

– Bányában dolgoztunk. Először nem lehetett lemenni, mert meg kellett csinálni a lejárókat, rendbe kellett rakni a környezetet. Utána három műszakban dolgoztunk. Ha éjjelesek voltunk, akkor reggel még a tiszteteknek is kellett robotolnunk. Így aztán nagyon keveset pihentünk. Az ennivaló nagyon gyenge volt. Mindig káposztaleves, én nem is tudom, honnan szedték azt a sok káposztát.

Még ha jó leves lett volna! De az a savanyúkáposzta be lett dobva egy nagy üst-be és abban csak só, meg víz, meg káposzta volt. Akik lent a bányában dolgoztak, azok kaptak egy kg kenyeret. Hogy az milyen kenyér volt? Szabad ég alatt tartották a terményt, azt ledarálták és megsütötték. Kívül volt neki héja, de belül olyan ragacsos volt, hogy attól sok embernek tönkrement a gyomra.

– Nehéz volt a munka?

– Nekünk nehéz volt, de 5 évet kibírtunk a bányában, mikor egy óra is olyan hosszúnak tűnt. Állandóan éhesek voltunk. Éjjel nem tudtunk aludni az éhségtől. Délben kaptuk a kenyeret, próbáltuk beosztani, de bizony nem tudtunk aludni, amíg egy morzsa kenyér volt. Reggel aztán éhezhattunk.

S. J.-né (63 éves, Erdősmárok):

– Hova érkeztek?

– Kagevkába. Kiszálltunk a vagonokból és négyes sorokban mentünk a táborba, örök kíséretében. A barakkok még nem voltak egészen készek, úgyhogy először deszkán kellett feküdnünk. 16-an voltunk egy barakkban, emeletes ágyak voltak. Amikor megérkeztünk, kaptunk egy keserű teát, enni nem adtak, pedig nagyon éhesek voltunk.

– Hogyan fogadták magukat az ottaniak?

– Nagyon haragudtak ránk. Volt, aki káromkodott, volt, aki köpködött és azt kiabálták: fasiszták. fasiszták! Mi nem tudtuk, hogy ez mit jelent és amikor megkérdeztük őket, azt mondták: Ti, ti vagytok azok! És ez nagyon fáj nekünk. Mi ártatlanok voltunk, senki ellen semmi rosszat nem követtünk el. Ennek ellenére elvittek bennünket.

– Aztán mi történt? Tájékoztatták magukat valamiről?

– Nem, csak mindig azt mondták, hogy ne sírjunk, hazakerülünk mi innen, de mi akkor már ezt nem hittük el.

– Milyen volt a munka?

– Csak két hét múlva kezdtünk dolgozni. Beosztottak bennünket. Volt, aki lent dolgozott a számfejtésnél, volt, aki a kocsikat, vagonokat rakta. Én mindig fönt dolgoztam, de azért kaptam 1 kg kenyeret, mert a vagonrakás is a bányához tartozott.

– Volt valami megkülönböztetés férfiak és nők között?

– Nem, teljesen egyformán számítottunk, mert az orosz nők nagyon erősek, ők nem voltak olyan gyengék, mint a magyar nők. Mi állandóan éhesek voltunk, soha nem tudtunk jóllakni. 8 órát dolgoztunk, reggel korán megkaptuk a kenyeret, mind meg is ettük, aztán munka után nagyon éhesek voltunk.

– Egyszerre az 1 kg-ot?

– Igen. Az egy öklömnyi kis darab volt, abból a vizes fekete kenyérből.

– Az ott élő emberekkel kialakult-e valamilyen kapcsolatuk?

– Igen, hisz együtt dolgoztunk, ők is rakták a vagonokat. Mi is tanultunk egy kicsit oroszul, volt, aki tudott németül, így már beszélgetni is tudtunk. A végén nagyon megszerettek bennünket és mi is őket. Sokan jártak közülük a háború

alatt Magyarországon, még olyannal is találkoztunk, aki a mi falunkban járt. Mesélték, hogy milyen jó volt Magyarországon, mert volt szalámi, meg nagy fehér kenyér, mi meg mondtuk, nekünk azonban nem jó itt.

– Hogyan változtak a feltételek, amíg ott voltak?

– Amikor már egy éve ott voltunk, megismerkedtünk orosz nénikkel, akiknek vittünk szénét. Varrtunk egy kis zsákot és abban vittük. Szép nagy darab szénét. Kaptunk cserébe egy kis krumplit, vagy egy tányér levest, kenyeret.

– Azaz loptak?

– Ezt a szénét? Igen, azt loptuk. Néha észrevették, akkor megvertek bennünket és elvették a zsákot meg a szénét is. De mi újra varrtunk magunknak, nem ment másként. Amikor jó nacsalnyik volt, aki tudta, hogy mennyit dolgozunk és milyen keveset kapunk enni, az elnézte. Sokszor váltották a nacsalnyikokat, mi nem tudtuk miért. Volt, aki elnézte. Így tudtunk akkor egy kicsit jobban élni. Sokat nem tudtak adni ezek az emberek sem, mert nekik sem volt. A háború teljesen tönkretette ezt az országot. Nagyon nagy szegénység volt.

T. M.-né (65 éves, Nagyhajmás):

... Volt a közelben valami nagyobb város?

– Igen. Gorlovka. Azóta már megnéztem a világtérképen, olyan picike, pedig nekünk olyan nagy városnak tűnt! A mi táborunk nagyon nagy volt. 12 emeletes barakk volt, 2 kórház, 1 konyha, a többiben emberek. Legalább 5000-en voltunk. Én a 6-osban laktam az első emeleten, alattunk volt a börtön. Oda rakták azokat, akik megszöktek. Csak férfiak próbáltak szökni, de nem jutottak messzire.

– És akit elkaptak, azzal mit csináltak?

– Jaj, az borzasztó volt. Mindennel verték őket, az örök puskatussal, nem kaptak enni. Nem sokan éltek túl.

– Hol dolgoztak?

– 1 hónapig nem kellett dolgoznunk, nem tudtak mit kezdeni velünk. Csak ott voltunk a táborban. Aztán kivittek minket a fatelepre. Én négy hónapig dolgoztam ott, de az nagyon nehéz volt. Sokat kellett dolgozni és nem volt mit enni. Aztán május 24-én kiállítottak az udvarra bennünket és elkezdtek válogatni: 100 ide, 100 oda. Hú, akkor nagyon féltünk, hogy most mi lesz, de jobb lett. Minket, soványakat elvittek a kolhozba. A mi kolhozunknak az volt a neve, hogy Szovhoz imenyi Kirova, a többiek az Izránovszkij kolhozba mentek. Kapálgattunk, mezei munkákat végeztünk. Könnyebb is volt és jobban tudtunk élelemhez jutni. Mindent nyersen ettünk. Én azóta is azt mondom, hogy az tartott bennünket életben, hogy azt a sok zöldséget nyersen megettük.

– Dolgoztak együtt helybeliekkel?

– Igen.

– Velük milyen volt a kapcsolatuk?

– Nagyon rendesek voltak velünk. A tiszték is és a munkások is. Soha nem bántottak bennünket. Persze, aki nem akart dolgozni, az kapott, mert ugye azért voltunk ott.

A munkatáborokban az éhség ellenére elviselhető volt az élet. Az igazi tragédiát a járványok okozták. Malária, a tifusz különböző formái pusztítottak a táborok szinte mindegyikében.

K. G.-né (64 éves, Máriakéménd):

– Nagyon hamar legyengültek az emberek. Kitört a tifuszbajjárvány és sorra haltak meg, főleg a fiatalabb férfiak. 1945. február 2-án érkezünk és decemberben a 128-ból már csak 24-en voltunk.

– A többiek mind meghaltak?

– Meghaltak mind... Az éhezéstől és a tifusztól.

– A halottakat hol temették el?

– Ott. Szegény férfiak hazajöttek a munkából, az éhség kilátszott a szemükből és kellett menniük sírt ásni. Csákánnyal ásták, mert ott nagyon köves volt a talaj.

– A temetésekre elmentek?

– Nem lehetett elmenni. Ezeket kivitték egy összeszögelt ládában, lepedőbe csavarták, a ruhájukat levették, és úgy meztelenül beletették a gödörbe. Nem tudtak a férfiak mély gödröket ásni a köves talaj miatt, így ha jött egy eső, még el is mosta őket.

– Láda nélkül temették el őket?

– Persze. A tiszték már ott álltak és gyűjtötték a ruhájukat.

S. J.-né (63 éves, Erdősmárok):

– Sokan kerültek kórházba és meghaltak. A kórházban nem volt rossz. Én is feküdtem bent egy hónapig. Csak az injekciótól féltünk, mert nagyon sokan meghaltak nem sokkal azután, hogy injekciót adtak nekik. Lehet, hogy úgy is meghaltak volna, nem tudom, de nagyon rossz híre volt. A halottakat levetkőztették és meztelenül egy bódában gyűjtötték. Másnap jött a kocsis és elvitte őket. Hogy hova vitték, nem tudtuk.

– Koporsóban szállították őket?

– Nem, Ó, ennyi koporsó, az nagyon drága lett volna, ahányan ott meghaltak.

– Naponta hányan haltak meg?

– Egy nap 20–30 halottat vittek kocsin. Meggyengült a szervezetük, nem bírták tovább.

T. M.-né (65 éves, Nagyhajmás):

– Éppen, amikor el kellett volna kezdeni dolgozni, kitört a tifuszbajjárvány. Fejtífusz, hastífusz... Ez mind a sok tetűtől volt. Magas lázzal járt, bár én nem tudom pontosan, mert én vérhasban voltam. Na, akkor úgy hullottak az emberek, mint ősszel a legyek.

– A halottakkal mit csináltak?

– Azokat mind éjjel vitték ki. Éjjel, ha hallottuk, hogy hórukk, hórukk, akkor már szaladtunk lefelé a lépcsőn... Volt egy nagy koporsó és egy nagy szekér. Egy hosszú kötéllel húzták ki a koporsót, mikor már összedarabolták a halottakat.

– Összedarabolták a halottakat?

– Télen ezt meg lehetett csinálni. Összevágták őket kicsire, mikor megtelt a koporsó, beleborították a gödörbe és már készen is volt a temetés. Sokan haltak meg, nem győztek volna mindenkinek koporsót csinálni.

A járvány és az alultápláltság következtében a táborokban egyre többen haltak meg. Elindultak az első vagonok Magyarországra. Először a betegeket, majd a gyengéket, soványakat engedték haza. A legutolsók csak 5 év múlva tértek vissza.

J. I.-né (63 éves, Mágocs):

– Most július 17-én lesz 40 éve, hogy hazatértünk. Nagy öröm volt. Személyvonattal jöttünk, nem kellett fizetni. Máramaroson álltunk meg, onnan értesítették a szüleinket, hogy megérkeztünk.

– Akik itthon magukat kiválasztották, mit szóltak?

– Semmit, örültek, hogy nem őket vitték el.

T. M.-né (65 éves, Nagyhajmás):

– Milyen volt az út hazafelé?

– Csopig jött velünk egy orosz kapitány, ott megköszönte a magyaroknak, hogy milyen sokat segítettek. Nagyon rendes ember volt.

– A táborból is elbúcsúztatták magukat?

– Nem, ott nem volt semmi. Reggel 9-kor indultunk és másnap reggel 4-kor értünk Máramarosra. Persze nem tudtuk, hogy hol vagyunk. Egy asszony nyitotta ki az ablakokat és ő mondta, hogy ez már a határ. Rezesbanda fogadott bennünket, este, zuhogó esőben kísérték az állomásra. Olyan szépen fújták... Másnap este 7-kor érkeztünk Debrecenbe. A vonatot fel kellett díszíteni piros–fehér–zöld zászlókkal, virágokkal. Debrecenben nagyon sokan vártak. Istenem, mennyi ember volt! Sírtak és csak néztek minket. Csak azt hallottuk: Jaj, hogy néznek ki szegények! Debrecenben a Vöröskereszt várt bennünket, fertőtlenítettek és kaptunk egy olyan papírt, hogy ingyen utazhatunk. Ott mondták először, hogy szabadok vagyunk. Kaptunk 5 Ft zsebpénzt is. Onnan már kísérő nélkül Pestre mentünk. Két apáca várt bennünket. A barátnőmmel elmentünk, hogy elvásároljuk az 5 Ft-ot, de az emberek annyira sajnáltak bennünket, hogy mindenhol adtak valamit. Behívtak a boltba, adtak egy kiflit, az egyik sarkon egy paprikát...

Este 9-kor indultunk Pestről és reggel 4-re értünk Döbröközre. Ott már tudtak rólunk, vártak bennünket, mert az előző transzport beharangozta, hogy érkezünk. Másnap reggel fél Hajmás ott volt a döbröközi állomáson.

– Itthon hogy fogadták magukat?

– Sehogy. Mintha meg se jöttünk volna. Akkor volt a szavazás és még szavazati jogot se kaptunk.

– Szoktak itthon találkozni egymással?

– Nem nagyon. Különböző táborokban voltunk, csak mostanában csodálkozom el néha, ha beszélgetek valakivel, hogy: Jé, te is Oroszországban voltál. Eddig nem beszéltünk róla, de most lesz 40 éve...

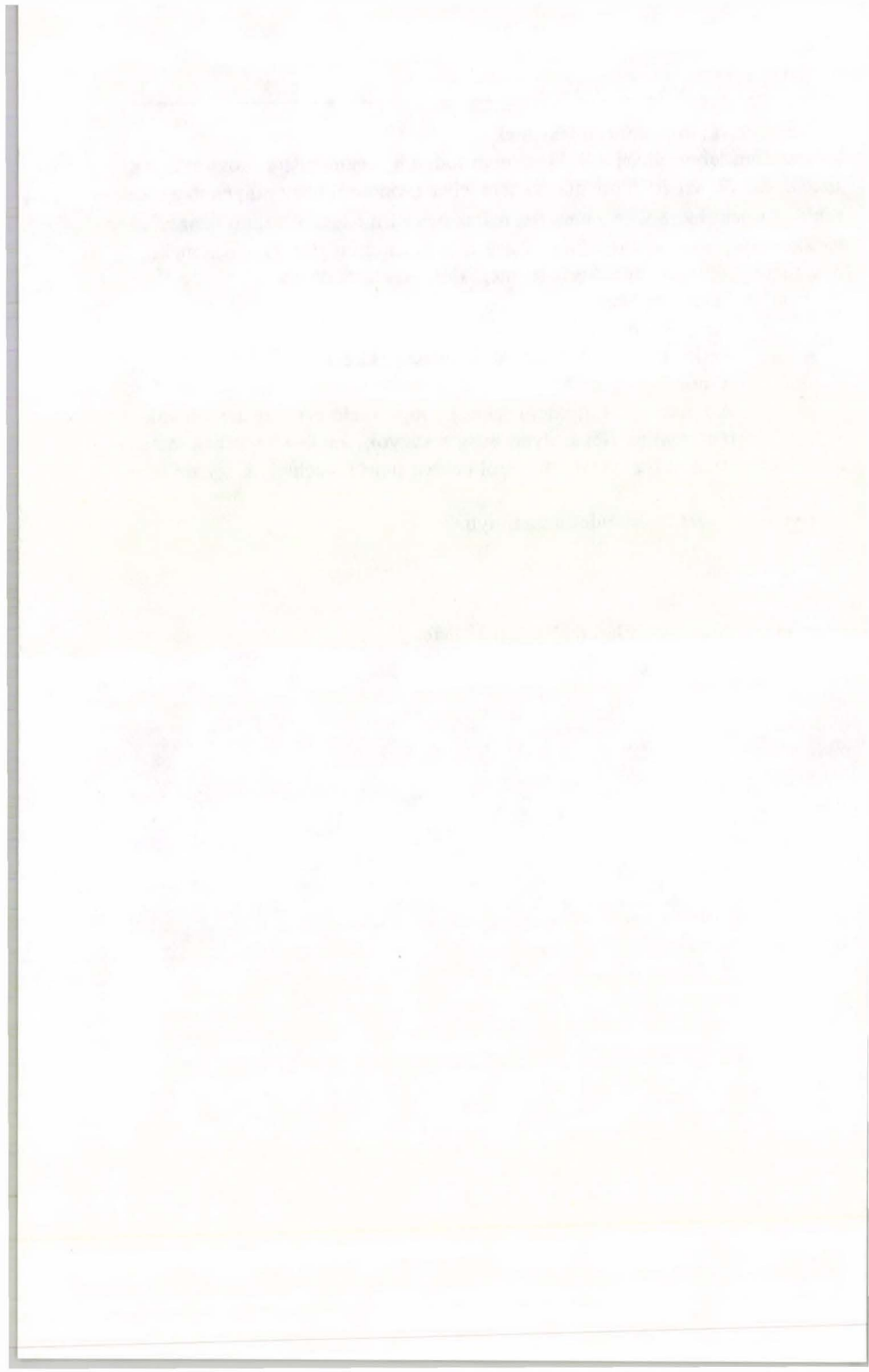
- ...és mennyi mindenre emlékeznek...
- Azt nem lehet elfelejteni. Most nem tudnám megmondani, hogy mit reggeliztem ma, de azt itt most már el sem lehet mondani, hogy milyen nagy bánatunk volt nekünk. Sokan a bánatba haltak bele. Én nagyon bíztam benne, hogy hazakerülök. Még a kórházban, betegen is azt mondogattam magamnak: „Te meg fogsz gyógyulni, nem fogsz itt meghalni.” És hazajöttem.

M. A.-né (65 éves, Mágocs):

- Fogadták magukat itthon?
- Á! Egy lovaskocsis ismerős lejött az állomásra és kész.
- Utána sem mondtak semmit?
- Semmit. A tanácsnál is mindent ígértek, hogy majd ezt meg azt kapunk, de azóta se történt semmi. Néha olyan mérges vagyok, amikor a tévében mindenfélét mutogatnak... Na, mondom, arról bezzeg nem beszélnek, hogy mi mennyit szenvedtünk...

Tényleg, magát miért érdekli ez annyira?

* Az itt közölt szöveg egy hosszabb interjú részlete.

AZ 1951-ES BUDAPESTI KITELEPÍTÉS*

A németajkú lakosság II. világháború utáni kitelepítését, illetve a magyar–csehszlovák lakosságcserét rendkívül éles választóvonal határolja el a kilakoltatások, kényszerlakhely-kijelölések, kitelepítések és internálások azon változatos rendszerétől, amely már a Magyar Dolgozók Pártja teljhatalmi pozícióba kerülése után honosodott meg hazánkban. A sorsközösség mindössze annyiban nyilvánult meg, hogy emberek szervezett, törvényileg megszabott keretek között és hatósági kényszer, többnyire erőszak nyomására hagyták el otthonaikat.

A politikai fordulat utáni eljárások legváltozatosabb csoportját a **vidéki átköltöztetések, kilakoltatások és kitelepítések** alkották. Bár ezek az akciók szép számmal érintettek a kuláklistán nem szereplő kisparasztokat, valamely okból veszélyesnek bélyegzett embereket és a hatósági önkénynek minden látszólagos indok nélkül is áldozatul eső állampolgárokat, a fő cél itt mindvégig a vidéki osztályellenségre, a „kulákságra mérendő megsemmisítő csapás” maradt.

Ennek jegyében a kuláknak nyilvánított családoktól ebben az időszakban csaknem 6500 lakóházat és 16 000 gazdasági épületet tulajdonítottak el.¹ A nyílt kényszer, az adminisztratív nyomás mellett éppen a kitelepítés és a rokon módszerek szolgáltak ennek az eltulajdonításnak az eszközeként.

A vidéki eljárások legegyszerűbb eseteiben csupán **egyetlen személy vagy család** esett az intézkedés áldozatául. Az indok sokféle lehetett, de rendszerint az újonnan szerveződő helyi hatalom elhelyezésképpen kívánta meg a háztulajdonos eltávolítását. Az eljárás illeszkedhetett egy felülről (járásból, megyeközpontból vagy Budapestről) elindított általános intézkedéssorozatba, de indulhatott alulról is, a helyi intézmény vagy annak alkalmazottja a községi tanácshoz benyújtott kérelme alapján.² A falvakban így kilakoltatott és eltulajdonított lakások szétszétlásában a helyi szervek között sajátos prioritási sorrend létezett. Egy 1953. május 8-án keltezett salgótarjáni tanácsi irat tanúsága szerint:

„Az ilyen lakásokat a következő sorrendi szükséglet szerint kell szétszétlani:

1. Megyebizottság, 2. Honvédség, 3. ÁVH, 4. tömegszervezetek, 5. helyi tanácsok (elsősorban tanácsi funkcionáriusok, orvosok, pedagógusok), 7. termelő minisztériumok helyi szervei részére.”³

A helyi szervek által megejtett vizsgálatok rendszerint az érvényben lévő igen szigorú lakásszükségleti előírásokból indultak ki, többnyire ez lett a magyarázata az illető családok kilakoltatásának:

„Rétsági járási tanács vb. titkárságától
23/1952. biz.

Tárgy: községi tanácsok elhelyezése
Hiv. sz.: 18/1952. biz.

Megye Tanács vb. III. ig. osztálya
Salgótarján

Fenti sz. rendeletre jelentem, hogy Ósagárd községben a községi tanács megfelelő elhelyezésére Kindroc János Ósagárd Rákóczi út 102. sz. alatti lakása volna alkalmas, miután nevezett lakása 2 padlós szobából és kettő konyhából áll és így nevezett indokolt lakásszükségletét meghaladja. Nevezett családja 2 főből áll.(...)

Rétság, 1952. ápr. hó 22.

vb titk Holzer Jenő⁴

Ha a lakásszükségleti kritériumok nem nyújtottak volna elég alapot, akkor jöhettek az osztályszempontok. A kettő azonban legtöbbször egybeesett, hiszen kinek lett volna „saját szükségleteit meghaladó” lakása, ha nem a már kuláklistán amúgy is szereplő, arra bármikor feljegyezhető nagygazdának, vagy más „kulákjelöltnek”? A kijelölt családnak olykor gyengébb lakást ajánlottak fel, máskor a faluból kitiltották, vagy egyszerűen magára hagyták, saját erőből oldja meg elhelyezését.

Az egyetlen, vagy csak egy néhány családot érintő áthelyezés, kitelepítés öltethette „büntetés” formáját is. Tudunk olyan esetről, ahol kulákcsaládokat terménybeadási hátralék miatt, illetve a „tavaszi növényápolási munkák szabotálása” okán többek között „a faluból való néhány hónapos kitiltással” büntették.⁵ Egy másik ismertté vált esetben egy Sopron környéki családot az Alföldre telepítettek ki büntetésül azért, mert a család korábban emigrált rokona a Szabad Európa Rádió bemondója lett.⁶

A vidéki kitelepítések nagyobb, szervezettebb válfaját képezték azok a csoportos áttelepítési akciók, amelyek mögött egy közvetlen, gazdasági indíttatású célkitűzés állt. Valószínűleg nem az egyetlen ilyen típusú intézkedés volt az, amelyet a Belügyminisztérium 1951 elején „Az állami gazdaságokban lakó, a gazdasággal munkaviszonyban nem álló családok átköltöztetése más, számukra megfelelő lakásokba” címmel alkotott meg,⁷ s melynek végrehajtása az 1952-es esztendőre esett – feltehetően országszerte. Emögött az eljárás mögött nem egyszerűen egyfajta gazdasági racionalitás húzódott (ti. az lakjon az állami gazdaság területén, aki ott is dolgozik); ennek az átköltöztetésnek mozgósító, kényszerítő funkciója volt: ha nem lépett kötött munkaviszonyba a család egyetlen tagja sem a mezőgazdasági nagyüzemmel – az egész családot kiköltöztették otthonából.

A vidéket érintő legnagyobb kitelepítési hullám – s egyben az ötvenes évek kitelepítéseinek összességében legtöbb embert megmozgató akciósorozata – a nyugati és déli (Jugoszláviával szomszédos) határsávok megtisztítása volt azoktól a személyektől, akiket ezeken a különösen érzékenynek számító területeken a hatóságok a népi demokrácia létre veszélyes elemeknek ítélték meg. A legfelsőbb vezetés indítékait a határmenti kitelepítésről az akkoriban központi vezetői tag Hegedűs András így foglalta össze:

„... A legnagyobb méretű volt a jugoszláv határ széléről való kitelepítés. A jugoszláv határ széléről való kitelepítést az indokolta, hogy igen közelinek tartottuk a harmadik világháború előjátékaként esetleg bekövetkező jugoszlávok elleni háborút. Úgy gondoltunk, hogy a harmadik világháború közeledik. És a harmadik világháborúnak egyik első lépése az Jugoszlávia megszállása. Tehát készülődött, tulajdonképpen a kelet-európai blokk Jugoszlávia megszállására.⁸

A vezetés úgy vélte, a dolgozó nép potenciális ellenségei kudarcra ítélték a katonai vállalkozást. Már 1949-től kezdődően, több hullámban szállították el innen a családokat, sok esetben az éjszaka közepén, csak néhány percet vagy órát hagyva a készülődésre. A hátramaradt házakat lefoglalták, s a bennük talált holmikat egyes körzetekben a községek lakói szabadon hordhatták szét. A legnagyobb határmenti kitelepítési hullám – a fővárosi kitelepítéssel csaknem egyidőben – 1951 nyarára esett; ezt 1952 nyarán újabb jelentős kitelepítés-sorozat követte. A határzónákból kitelepítettek számáról az akciók tervezetlensége, dokumentálatlansága és szétszórtsága miatt nem áll rendelkezésre érdemi adat, de az mindenképpen több tízezres nagyságrendű volt. A családok egy része kelet-magyarországi falvakba került, de igen jelentős hányad nyert elhelyezést a Tiszántúlon felállított, állami gazdaságok köré szerveződő barakk-rendszerű táborokban. Ezekben több helyütt a férfiakat, az asszonyokat, a házassokat és a kisgyermeket elkülönítve szállásolták el. 1949-től egészen 1952 dekáig innen nyerték fő utánpótlásukat a hírhedt hortobágyi táborok is.

Mind a határvidékekről, mind a vidéki városokból és a fővárosból kitelepítettek közül a legkeményebb sors azokra várt, akik a hortobágyi, korabeli fedőneviükön „szociális táborokba” kerültek. A tömeges, egész családokat érintő kitelepítéseknek ez volt a legmélyebb köre. A 19 zárt, szögesdrótos tábor Balmazújváros–Nádudvar vonalában terült el.⁹ Ezek között volt Kónya, Ferencváros, Karinkó, Ó-Karinkó, Hort, Dobi erdő, Borsós tanya, Karácsonyok, Dinnyés, Óhat, Elep és a táborok leghírhedtebbike, a 13-as kócapusztai tábor. A „szociális tábor” névre keresztelt kényszermunkatáborban már az élet elemi körülményei is jóval mostohábbak voltak a többi kitelepítés viszonyainál. A kitelepítetteket 50–100 fős, felfűthetetlen, padlástalan, szél és beázás ellen oltalmat nem nyújtó, higiéniailag alkalmatlan barakkokban helyezték el, melyek közül nem egy a kitelepítés reggelén még birkahodályként szolgált.

A táborok létszáma 1951 nyaratól duzzadt fel jelentős mértékben, túlnyomórészt a déli határterületekről válogatás nélkül összegyűjtött emberekkel. A táborrendszer lakossága – kb. 10–15 ezer ember¹⁰ – ekkorra már pártatlanul zínés összetételű volt. A csekély számú volt uralkodóosztálybeli családon, néhány arisztokratán túl fellelhetők voltak itt régi fehér-emigráns oroszok, vidéki ártmunkások, köztörvényes bűnözők, volt nyilaskeresztesek, menekült görög artizánok, sőt, egy esetben még a hortobágyi kitelepítés községi listáját összeadó funkcionárius-asszony is. Hortobágyon külön cigánytábor, egyes táboron belül külön cigányszoba is épült. A sokféle eredet ellenére a hortobágyi táborrendszer lakóinak túlnyomó többsége magyar származású parasztember volt.

A háború utáni joggyakorlat bírói ítélet nélkül végrehajtott repressziós eljárásai közül a legsúlyosabb az **internálás (hivatalos nevén „rendőrségi őrizet alá helyezés”)** volt. Az internálás jogilag és gyakorlatilag a kitelepítéshez állt a legközelebb, de a valóságban már átmenetet képezett a börtön felé. Az internáltakat nem csoportosan, akciószerűen szállították el, és ami lényegesebb, az internálótáborba a család többi tagja nem tartott együtt a családfővel. Számtalan internált esetében a kényszermunkatábor csak egy epizódot jelentett a fegyházban töltött időszakok mellett.

Az internálótáborok szélesebb körű megszervezése 1949-től kezdve a Szovjetunióból hazatérő, ott a GULAG táborrendszer kialakításában már tapasztalatokat szerzett Garasin Rudolf nevéhez fűződött.¹¹ A „javító-nevelő munkát” végzetető és számos népgazdasági feladatot ellátó internálótáborok tevékenységét a belügyi szervek mellett a legfelső szinten Farkas Mihály, gazdasági tekintetben Gerő Ernő irányította. Az internálótáborok számát egyes források közel százra becsülik,¹² a táborokban megfordult személyek számáról hiteles adat nem áll rendelkezésre. Az összesítést nehezíti, hogy a táborok lakossága folyamatosan cserélődött, a fogvatartottakat pedig időről-időre áthelyezték. Egy 1953 elejére vonatkozó adat 25–30 ezerre,¹³ egy 1953-ban megjelent munka 44 ezerre,¹⁴ egy 1952 legelején készült számvetés 44 100-ra¹⁵ becsülte az internálótáborokban őrzött személyek számát. Az 1953. júliusi amnesztia idején 20 000 ember mentesült, illetve szabadult fel az internálásból.¹⁶

Volt végezetül az ötvenes évek társadalmi-politikai praxisának még egy sajátos eljárása a megbízhatatlan személyek elkülönítésére, amely látszólag már igen messze esik a kitelepítések különböző változataitól. Ez a **nem-fegyveres katonai szolgálat**, közkeletű nevén **„munkaszolgálat”**. A munkaszolgálatos alakulatok, amelyeket a hivatalos katonai zsargon „hadtáp”-egységeknek is nevezett, 1950 ősztől léptek működésbe. Feladatuk körébe katonai létesítmények és infrastrukturális beruházások építése tartozott. A szolgálat ideje kettő, majd három év, a munkaszolgálatosok száma 1953 elején kb. 10–12 ezer fő volt.¹⁷ A munkaszolgálat három szempontból állt összefüggésben a korábban említett eljárásformákkal. Egyrészt egy sorköteles, de „megbízhatatlan” fiatal férfi mindháromba beleeshetett. Másrészt, a munkaszolgálatra behívás is törvényileg meghatározott keretek között, bírói ítélet nélkül történt, a valóságban politikai szempontok szerinti büntető intézkedésekkel ért fel. Végül, az a szempontrendszer, amely a munkaszolgálatra utalt sorkötelesek kiválogatására szolgált majdnem tökéletesen fedte mindazoknak a körét, akik a többi repressziós intézkedés potenciális áldozataivá válhattak.

A korabeli útmutatás szerint:

[...] megbízhatatlannak általában azt kell nyilvánítani:

- a) aki, vagy akinek szülei kulákklistán vannak;
- a) aki, vagy akinek szülei pap, vagy egyházi alkalmazott;
- c) aki, vagy akinek szülei ki vannak telepítve;
- d) akinek a szülei a Horthy-hadseregben, csendőrségnél, rendőrségnél, vagy nyomozó te

- tületnél főtisztai beosztásnak megfelelő, vagy ennél magasabb beosztásban teljesítettek szolgálatot, és nyugdíjjogosultság nélkül lettek elbocsájtva;
- e) aki a jehovista, vagy más fegyveres szolgálatot megtagadó szekta tagja;
 - f) akinek szülei nagykereskedők, vagy 10 alkalmazottnál többet foglalkoztató nagyüzem tulajdonosai voltak;
 - g) akinek szülei háborús bűnösök;
 - h) aki, vagy akinek a szülei a hungarista-légió, az „SS” vagy a Volksbund tagjai voltak;
 - i) aki a felszabadulás után 6 hónapnál, vagy akinek szülei a felszabadulás után 2 évnél hosszabb ideig politikai bűncselekményért szabadságvesztés büntetést töltöttek, vagy pedig politikai bűncselekmények elkövetéséért le vannak tartóztatva.”¹⁸

*

A vezetésre hatással lévő, a kitelepítések létrejöttéhez hozzájáruló körülmények között fontos helyen állt a nemzetközi szocializmus általános gyakorlata, a szovjet minta követésének kényszere.

A szocializmustól idegen osztályok felszámolása a Szovjetunióban már az új államhatalom korai időszakában is hatalmas méretű, erőszakkal gyorsított társadalmi átalakítást feltételezett. Egy hivatalos felmérés szerint a burzsoázia száma 1928 és 1934. január 1. között 6 801 000-ről 1 740 000-re (ezen belül a kulák-ságé 5 618 000-ről 149 000-re) csökkent.¹⁹ A sztálini diktatúra elnyomó intézményeinek rendszere az 1930-as évek második felében teljessé vált ki. Az önálló bírósággal rendelkező, az elítélt távollétében is halálbüntetés kiszabására jogosított titkosrendőrséget — az NKVD-t — 1934-ben hozták létre; a harmincas évek végén egyes források szerint csupán itt napi többszáz esetről döntöttek.²⁰ A munkatáborok főfelügyelőisége — a GULAG — a harmincas évek végére jelentős gazdasági feladatokat vállaló gazdasági intézménnyé vált; a GULAG volt felelős az ország erdőgazdaságának tekintélyes részéért, nagy mennyiségű arany, réz és kén kitermeléséért, valamint fontos hajócsatornák, stratégiai jelentőségű utak, távoli vidékeken létesülő üzemek felépítéséért.²¹ Az élet minden területén végighaladó tisztogatások áldozatainak számát az egyik legelismertebb munka a következőkben foglalja össze: a kb. 6–7 millió letartóztatott állampolgár közül nem kevesebb, mint 1 millió a kivégzett személyek száma; a kényszerszolgálatban fogvatartottak száma 1938-ban hozzávetőleg 8 millió, a teljes sztálini időszakra vetítve ennek többszöröse.²² A korai szovjet kényszerszolgálati rendszerben érintettek számára vonatkozó becslések a különböző irodalmakban 3,5 és 20 millió között mozognak.²³ Ami a kitelepítéseket, deportálásokat illeti, ezek a sztálini gyakorlatban mindenekelőtt a kis nemzetiségekkel való elbánás eszközei voltak. Ezek közé tartoztak a kalmükök, csecsenek, ingusok, karacsájak, kurdok, balkarcok, a krími tatárok és a Volga németek, mely nemzetiségeket egy tömegben szállították el saját, tradicionális lakóterületeikről. A Kaukázuson túli köztársaságokban és a Krím félszigeten a németek, továbbá számtalan görög, bolgár és török nemzetiségű esett a kitelepítések áldozatául. Összesen több mint 5 millió embert mozdítottak el régi nemzeti vidékeikről Kazahsztán, Szibéria és Közép-Ázsia ritkán benépesített, fejletlen területeire.²⁴

lélegzetű empirikus forrásanyagának vázlatos feldolgozására Rátki András vállalkozott a *Históriában* (1981/3.). Határainkon túl is jelentek meg a kitelepítéssel kapcsolatos írások, de itt ugyancsak gyakran ütközünk a hazai publicisztikában tapasztalt, bár ellenkező előjelű korlátokba. A következőkben részben a fent említett szórványirodalomra, részben újonnan felkutatott vagy bevont tényanyagra alapozva kísérelem meg a kitelepítés történetének részletesebb, ám továbbra sem kimerítő rekonstrukcióját.

A volt magyar uralkodó osztályok gazdasági és politikai megsemmisülése rögtön a II. világháború befejeztével megkezdődött, a rájuk nehezedő nyomás fokozatosan erősödött. A háborús veszteségek és a háborút követő jóvátételi lefoglalások már önmagukban gyengítették a háború előtti elit gazdasági tartalékait; számottevő veszteségek mutatkoztak a családi magánvagyonokban is, noha mindez még nem eredményezett átrendeződést az alapvető tulajdonviszonyokban. Igen jelentős csoportot érintettek ugyanakkor az 1945-ben meginduló népbírószági eljárások. 1945 és 1950 között kb. 60 ezren kerültek a népbíróságok elé, s ezek közül mintegy 11 ezren nem háborús- és népellenes bűnökért, hanem a demokratikus államrend és a köztársaság elleni vétségek vádjával.³⁴ A népbírószági eljárások révén több tízezer embert iktattak ki rövidebb-hosszabb ideig a közéletből. Hasonló eredménnyel jár az ún. B-listázás is, amely 1946-ban indult meg. A B-listázás eredeti célkitűzése államapparátusi racionalizálás, létszámcsoökkentés volt, végső hatását tekintve azonban újabb politikai eszközként funkcionált az államapparátus nem-kívánatos tisztviselőktől való megtisztítására. A B-listás állapot körülbelül 50–60 ezer személyre terjedt ki.³⁵

A volt uralkodó osztály egészét jóval mélyebben érintette a gazdasági élet átalakulása, amely a politikai életben a Kommunista Párt és a hazánkban állomásozó szovjet csapatok jelenléte, úgyszintén a nemzetközi politikai viszonyok átrendeződése folytán egyre nagyobb hatással bíró szovjet gazdasági–politikai irányvonal térnyerésével párhuzamosan zajlott. A földosztás, a bankok, a bányák, a nagy-, majd kisüzemek államosítása nemcsak gazdasági aktus volt; a gazdasági élet radikális átalakítása a közélet radikális átalakításával is együtt járt, tömegesen szorultak ki a volt uralkodó osztályok tagjai a politikai, gazdasági élet, a hadsereg és a közigazgatás jelentősebb pozícióiból. A gazdasági létalaptól való megfosztás és a közéleti–politikai szerepkörökből való kiiktatás egymással párhuzamosan zajlott.

E folyamat felgyorsulásának a sztálini politika paradigmaváltása adott döntő lökést.³⁶ A megfontoltabb, demokratikus elemeket sem nélkülöző átalakulás elvéről az erőszakos, diktatórikus hatalmi politikára való áttérés manifesztuma a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája *A béke védelme és harc a háborús gyűjtogatók ellen* című, 1949 novemberében megjelent határozata volt.³⁷

A Magyar Dolgozók Pártja 1951. február 24.–március 2. között megrendezett II. kongresszusán Rákosi Mátyás beszámolójában hosszasan beszélt a foko-

zódó osztályharc, a háborús helyzet kérdéseiről, ezután rátért a volt tőkés osztályok maradványainak problémájára:

„Ami a megmaradt kapitalista elemeket illeti, nálunk is vonatkozik rájuk az, amit Lenin mondott:

„A kizsákmányolók, a földesurak és kapitalisták osztálya nem tűnt el és nem is tűnhet el egyszerre a proletárdiktatúra alatt. A kizsákmányolók szét vannak verve, de nincsenek megsemmisítve. Ellenállásuk ereje éppen vereségük következtében százszorososan és ézerszeresen megnövekedett... A megdöntött kizsákmányolók osztályharcra a kizsákmányoltak győzelmes élcsapata, azaz a proletariátus ellen sokkal elkeseredettebbé vált.”

A tőkés osztályok maradványairól nincs statisztika, de még mindig elég szélesen vannak képviselve államapparátusunk középső funkcionáriusai, a vidéki vállalatok alkalmazottai közt és újabban a tanácsok apparátusában is. Támogatja őket az egyházak funkcionáriusainak egy része, különösen a katolikus egyházban. Ezek az elemek abban a pillanatban, amikor velük szemben lanyhul az éberség, azonnal működésbe lépnek és nem egyszer jelentékeny károkat okoznak a népi demokráciának. Ezért fokozni kell az éberséget és lankadatlanul folytatni kell a tőkés rendszer minden maradványával szemben a harcot. (Nagy taps.)”³⁸

Dobi István, a Minisztertanács elnöke is nemzeti összefogásra szólított fel a nagy, össznemzeti célok elérése érdekében:

„A nagy összefogáson csak a volt földesurak és kapitalisták, megátalkodott ügynökeik és az embertelen kizsákmányolók, a kulákok maradnak kívül. Nem nyugszunk addig, amíg a földműves lakosság és egész népünk napfényes, boldog jövője elől minden akadályt el nem hárítottunk.”³⁹

Számtalan hasonló tartalmú és hangvételű felszólalás után, a kongresszus határozattá emelte a volt kizsákmányolók elleni – most már a munkásság végső győzelméig megvívandó – küzdelem programját:

„A szocializmus építése, a kizsákmányolók fokozódó kiszorítása élesítette és tovább élesíti az osztályharcot: a kulákok ellenállását, az államgépezetben még megbújó reakciós elemek szabotálását, a klerikális reakció aknamunkáját, a spekuláns elemek bomlasztó tevékenységét.

A dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály államhatalma, a széles népi egységre támaszkodva, a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével eredményesen küzd le az ellenség alattomos, kártevő munkáját.”⁴⁰

A kongresszus most már nyilvánosan is előkészítette a terepet a kitelepítésekhez. A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusa március 2-án ért véget; a budapesti kitelepítettek első csoportjai május második felében kapták kezükhöz a végzést.

A mai napig nem derült fény arra, hogy a kitelepítéseket, nevezetesen a nagyvárosi, illetve budapesti kitelepítést, ki és milyen körülmények között rendelte el, de a rendelkezésre álló források egybehangzó véleménye szerint az akció elrendelése, megtervezése és lebonyolítása az Államvédelmi Hatóság hatáskörébe tartozott. Egyes források szerint 1950-re az ÁVH 16 alosztálya 120 ezer személyt alkalmazott, nyilvántartásaiban kerek 1 millió ember szerepelt és hivatalosan is már csak a Minisztertanácsnak felelt;⁴¹ ezért nem véletlen, hogy egy korabeli hazai munka az ÁVH-t a „proletárdiktatúra legfontosabb szervének” nevezte.⁴² Az ÁVH szervezete meg, illetve bonyolította le már 1950-től kezdő-

A szovjet minta a II. világháborút követően különböző formákban és mértékekben az összes népi demokráciában elterjedt. Közös vonása volt a testvérorságok gyakorlatának, hogy a repressziós eljárásokhoz megfelelő jogi szabályozást léptettek érvénybe. Ennek formája lehetett egy régebben megalkotott törvény átültetése az új joggyakorlatba – amint az hazánkban történt –, vagy friss törvényhozás.

A deportálásról és kényszerlakhely-kijelölésről a Szovjetunióban egy 1934-es és 1935-ös törvény rendelkezik, amelyek értelmében a hatósági szerveknek a „társadalom számára nem kívánatos személyeket” jogában áll öt évet meg nem haladó időtartamra a fővárosból, más nagyobb városokból, illetve ipari központokból kitiltani és számukra felügyelet melletti kényszerlakhelyeket kijelölni.²⁵ Lengyelországban, bár ott – egy sikertelen, éppen Budapest példáját követni hivatott, 1951-es krakkói telepítéskísérlettől eltekintve – jelentős kitelepítési akcióról nem tudunk, 1950 őszén újra életbe léptettek egy 1945-ből származó rendeletet, mely szerint az ország gazdasági és társadalmi életére nézve veszélyes elemek max. 5 év időtartamra megfoszthatók eredeti lakóhelyükön való letelepedésük jogától.²⁶ Bulgáriában egy 1948-as törvényhozás rendelkezett hasonló érvénnyel, azzal a különbséggel, hogy itt a kényszerlakhely-kijelölés lehetett átmeneti, vagy végleges hatályú; a kitiltottak a kijelölt lakóhelyet el nem hagyhatták és ott rendszeresen jelentkezniök kellett a helyi rendőri szerveknél.²⁷

Csehszlovákiában az 1948-as kényszermunkatáborokról szóló törvényt visszavonták, majd 1952-ben újra érvénybe léptették.²⁸ Ezzel egyidőben jelentős kitelepítési hullám indult meg a nagyvárosokból (Prága, Brno, Pozsony) a vidék irányába. Bár ezeket az intézkedéseket egy évvel később visszavonták, a kitelepítettek lakásaikba vissza nem térhettek. Eltérő jelentések szerint az 1952 szeptemberi „B-akció” keretében kb. 15–25 ezer embert telepítettek ki Pozsonyból.²⁹

Kitelepítés-jellegű akciókról tudunk még Bulgáriában és Németország szovjet megszállási övezetében is. Romániában, ahol a városi lakosság rövid idő alatt csaknem a másfélszeresére emelkedett, 1953 májusában több ezer volt közép-osztálybeli tiltottak ki erőszakkal a jelentősebb központokból,³⁰ egyes források szerint a romániai belső kitelepítések összesen 250 ezer emberre terjedtek ki.³¹

Mindezek alapján joggal feltételezhető, hogy a hazai kitelepítések és más „osztályidegenek” ellen irányuló intézkedések elrendelésekor a hazai vezetés a Szovjetunióban korábban, illetve a többi népi demokráciában vele párhuzamosan kialakított tapasztalatokat vette alapul.

*

A budapesti kitelepítés történetéről alig-alig tudunk valamit. A hivatalos hazai történetírás legújabb történelmünknek ezt az epizódját hosszú ideig nem lé-

Kitelepítettek Örkény határában. Meszlényi Egon, a berlini olimpiai vívócsapat tagja, Tőrey Stefánia, filmproducer lánya, dr. Salamon Zoltán zongoraművész, Lengyel Elemérné, Lengyel Magda

tezőnek tekintette.³² Csak újabban bukkan fel itt-ott a kitelepítés, továbbra is csak szórványosan, mozaikszemként az „ötvenes évekkel” kapcsolatos történetírási reneszánszban, de a születő munkákon sorra megmutatkozik a rendelkezésre álló forrásanyag elképesztő hiánya. A kitelepítésekről mind a mai napig mindössze egyetlen nem-szépirodalmi ihletésű, önálló mű jelent meg, egy *Fekete Könyv* című pamflet, Münchenben, 1951-ben.³³ Emellett kisebb cikkek, töredékek, utalások állnak rendelkezésre, amelyek nagyrészt kölcsönösen egymásból (ha nem a fantáziából) építkeznek. A budapesti kitelepítés egy nagyobb

Magyarországi Rendőrségvezetőség Igazgatási Rendészeti Osztálya
BÉKÉSCSABA

rendőrkapitányság.

945-12/163. VI.

Szám:/1953.

Határozat

Dr. Országh Sándor Mezőberény Puskín u.22.

lakos és vele egy

Dr. Országh Sándorné, Országh Klára .-
háztartásban élő

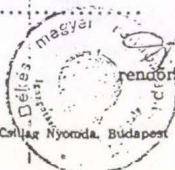
kényszerlakhelyhez kötöttségét megszüntetem.

Értesitem, hogy az összes állampolgárokra kötelező jogszabályok figyelembevételé-
vel választhatják meg letelepedési helyüket.

Békéscsaba augusztus 3-án.

1953.

Kiadmány hiteléül:

rendőrkapitányság vezetője.

dően az említett határmenti kitelepítéseket, továbbá (bizonyos források szerint)⁴³ néhány szerzetes- és apácarend kitelepítését is. Mindez nem jelentette természetesen azt, hogy a kitelepítés munkálataiba ne vontak volna be más hatóságokat, így mindenekelőtt az illetékes városi tanácsok és a rendőrség szerveit.⁴⁴

A kitelepítési intézkedésnek legelőször a legitimáló és jogi alapjait kellett megteremteni.

Az előbbihez a hatóságok részben az új törvényhozás eszközához nyúltak. Úgy tűnik ugyanis, hogy még az 1951-es Magyarországon sem lehetett egy olyan tömeges intézkedést, mint amilyen a fővárosi kitelepítés volt, pusztán ideológiai megokolásokra építeni. A kitelepítés hivatalos oka ezért a súlyos fővárosi lakáshelyzet lett.

*

Az intézkedést előidéző okok megítélésakor a kitelepítés csak szórványokban, utalásokban létező irodalmában a legtöbb forrás ugyancsak az égető lakásínségre helyezi a döntő hangsúlyt.⁴⁵ Ezek között van a már idézett Hegedűs András is:

„Az egyik legfájóbb – központilag elhatározott – intézkedés a budapestiek kitelepítése volt... A budapesti kilakoltatás idején én már tagja voltam a titkárságnak. Azzal magyaráztuk, hogy sok munkás él nagyon rossz körülmények között és az adott gazdasági helyzetben semmi remény a lakásvizonyok megjavítására. Ugyanakkor – így tovább a gondolatmenet – ezrével élnek Budapesten osztályidegenek, akik a fővárosban nyugati kapcsolataik és egyéb lehetőségeik révén az „ötödik hadosztály” szerepét játsszák. Abban az időben szinte benne volt a levegőben, hogy a nemzeti ellenállás~~nak~~ szemben ilyen intézkedéseket kell tenni.”⁴⁶

„Ha mi ilyen könnyen lemondunk arról, hogy lakásokat építsünk, el fogunk oda érkezni, hogy katasztrófa áll be budapesti viszonylatban a lakások területén!” – így panaszkodott a Fővárosi Tanács Lakásgazdálkodási osztályának vezetője 1951 őszén.⁴⁷ Lássuk most röviden, milyen volt ez a helyzet, amelyet az illetékes funkcionárius is csak katasztrófálisnak tudott nevezni.

Az örökség, amit a lakásgazdálkodás a II. világháború után a kezébe kapott, rendkívül súlyos volt. Budapesten és a vidéki nagyvárosokban tízezres nagyságrendű volt a megsemmisült lakások száma. Az újjáépítés csak a legsürgetőbb károkok helyreállítására szorítkozhatott. Az 1949-es népszámlálás tanúsága szerint a háborút követő négy év alatt a 193 155 megsérült budapesti lakásnak is csak egy részét sikerült helyreállítani, elenyésző volt az új lakásépítések száma, sok-ezren laktak emberi életre alkalmatlan körülmények között.⁴⁸

A helyzetet 1949-től tovább súlyosbította az ipari munkásság hirtelen, többszázszázalékos növekedése, amely a fővárosban és más vidéki ipari centrumokban hatalmas új lakásigényt támasztott. Ennek kielégítésére a kormányzat grandiózus beruházási programot indított. 1949 tavasza és 1951 eleje között, az első öt-éves terv beruházási tervének három javaslatában a szociális, kulturális és lakás-

építkezésekre szánt összeg 6 milliárdról 7,4 majd, 14 milliárd forintra emelkedett.⁴⁹ A második változat még 180 ezer lakás építését irányozza elő (ezen belül is 90 ezer épült volna a városokban)⁵⁰, a népgazdasági terv végleges változata már 220 ezer lakás építésére tesz ígéretet.⁵¹ A lakáskérdés átmeneti, hamar leküzdhető problémának tűnt.

A terv tényleges megvalósulása már nem látszott igazolni a kezdeti optimizmust: 1950 és 1955 között egyetlen évben sem teljesítették a lakásépítési tervet. Hiába volt hazánk a szocialista országok között a legelső helyen a nemzeti jövedelemből a beruházásokra szánt tétel arányában, a lakásépítésre fordított összegek — különösen az ötéves terv első éveiben — stagnáltak.⁵² 1953 első feléig az előirányzott 220 ezer lakás közül állami erőből és állami támogatással 30 821 lakást,⁵³ az ötéves terv végéig a helyreállításokkal és átalakításokkal együtt is csak 103 ezer lakást létesítettek. Ez utóbbi adat az egész tervperiódusra vetítve 47 százalékos tervteljesítésnek felel meg,⁵⁴ bár a terv sikeres teljesítése is csak az 1949-es lakásviszonyok szintentartását jelentette volna. Budapesten 1950-ben 4 527, 1951-ben 4 216, 1952-ben már csak 2 585, 1953-ban 2 438 lakás épült.⁵⁵ E romló tendencia a lakosság számának hirtelen növekedésével párosult. A főváros lakossága az 1949-et követő esztendő alatt több mint 11 százalékkal nőtt, a lakásoké ugyanakkor csak 6 százalékkal.⁵⁶

A magyarországi lakáshelyzet az első ötéves terv időszakában összességében **romlott**. 1949 januárja és 1954 júliusa között az ezer főre jutó lakások száma országos viszonylatban 253-ról 250-re csökkent, az egy szobára jutó lakosok száma 1,7-ről 1,74-re emelkedett.⁵⁷ Egy másik, hasonló tendenciát mutató felmérés szerint 1949 és 1955 között a 100 lakásra jutó lakosok száma 365-ről 373-ra, a 100 lakóhelyiségre jutó lakosok száma 259-ről 264-re nőtt.⁵⁸ A lakáshelyzet krízisének gócpontjai a főváros és a vidéki nagyvárosok voltak. A 100 lakásra jutó lakosok lélekszáma Budapesten 26, Miskolcon 29, Pécsen 35, Veszprémben 68 fővel emelkedett.⁵⁹ Minden jel arra mutatott, hogy hiába helyezte a kormányzat a lakásépítés terheinek egyre nagyobb részét a magánszektorra (1950-ben már a lakások 70 százaléka épült ismét magánerekből), s az olyan adminisztratív intézkedések sem váltak be, mint a fővárosban és egyes kiemelt vidéki központokban való letelepedés rendeleti korlátozása 1951 őszétől. A laksűrűség mellett a lakásviszonyok, a lakások minősége volt még aggasztó. Mindenhol nőtt az ingázók, az albérletekbe és társbérletekbe szorultak száma, tömegessé váltak a műszakilag ügyefogyott lakásmegosztások is. A városokban 120 ezer ember lakott albérletekben, 300 ezren költöztek társbérletekbe. „Az 1954. július 1-jei lakásösszeírás szerint csak a városokban 8 000 életveszélyes és 215 000 teljes tatarozásra szoruló lakás volt, ezekben több mint 800 ezer ember, a városi lakosság körülbelül egyötöde lakott. A szükséglakások (az üzlethelyiségek, műhelyek, kamrák, pincék stb.) további 56 ezer fő számára biztosítottak átmeneti lakáslehetőségeket (ekkoriban összesen 21 000 szükséglakást tartottak nyilván). Több mint 110 ezer lakásban az egy lakószobára jutók száma

4 fő fölött volt. Csak a városokban hozzávetőlegesen 1,8 millió ember lakott a kor normái szerint sem kielégítő lakásviszonyok között.”⁶⁰ Végül – különösen a fővárosban – létezett és komoly nehézségeket okozott a lakásínségnek egy másik réteget érintő, speciális esete: el kellett helyezni – még hozzá minőségi lakáskörülmények közé – az új államhatalom megduzzadt adminisztratív és bürokratikus testületeinek alkalmazottait, frissen pozícióba került politikai, erőszakszervezeti vezetőit és családtagjaikat. Ez utóbbi szempontnak a budapesti kitelepítésnél – ahol többnyire a legmagasabb igényeket kielégítő lakások, villák szabadultak fel – perdöntő jelentősége volt.

*

A kitelepítés közvetlen előkészítésének idejével egybeesően, 1951. április 17-én jelent meg két rendelet a *Magyar Közlönyben* a fővárosban történő letelepedés szabályozásáról.⁶¹ Az első (szabályozó) rendelkezés kimondja, hogy „Budapest főváros lakosságának száma olyan mértékben emelkedik, hogy az öt-éves terv keretében történő erős ütemű lakásépítés ellenére is egyre fokozódik a túlszűfolttság”, s igen szigorú feltételekhez köti a letelepedést, illetve súlyos szankciókat helyez kilátásba a rendelet megszegése ellen. A második (végrehajtásról szóló) rendelkezés igen bonyolult procedúrát ír elő az esetleges letelepedési kérelmekre, és az ideiglenes letelepedés időtartamát 15 napban maximálja (ennek a kitelepítés után lesz majd nagy jelentősége). E rendelkezések összességükben igen drasztikusan szabályozzák a fővárosi letelepedést, és ezzel önmagukban is felhívták a figyelmet a helyzet kritikus voltára, a szigorú intézkedések megtételének igényére. Vitatható persze, hogy a kitelepítés és a letelepedési szigorítások között közvetlen összefüggés lett volna; tény viszont, hogy az említett rendelkezések megfelelő, immár rendeletileg is kodifikált, legitimációs többletet nyújtottak a kitelepítés elrendeléséhez.

Mint említettem, az előkészítés során a másik problémát a kitelepítési intézkedés konkrét jogi alapjainak megteremtése jelentette. Ezt a vezetés sajátos módon hidalta át: két korábbi, 1939-es (!) rendeletet elevenített fel. A kitelepítésre vonatkozó véghatározat a 8.130/1939. M. E. számú rendeletre és az ennek végrehajtásáról szóló 760/1939. B. M. számú rendeletre hivatkozott. E rendeleteket 1939. szeptember 1-jén „a kitiltásról és a rendőrhatalom felügyelet vagy őrizet alá helyezéséről” címmel az 1939:II. (honvédelmi) törvény 150. §-a kapcsán iktatták törvénybe, háborús törvényként, több más háborút viselő, vagy a háború által fenyegetett ország joggyakorlatához hasonlóan. A 8.130/1939. M. E. sz. rendelet többek között kimondta, hogy:

1. § A rendőrhatalom azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása a közrend és a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos, vagy gazdasági okokból káros:
 - a) tartózkodási helyükön rendőri felügyelet alá helyezi, vagy
 - b) tartózkodási helyükről, illetőleg az ország bizonyos részeiből – községi illetőségük-

re tekintet nélkül – kitiltja, és az ország más helyén rendőrhatalósági felügyelet vagy szükséghez képest rendőrhatalósági őrizet alá helyezésüket rendeli el.

Itt fontos megjegyezni, hogy e rendelkezések két különböző eljárási fajtát szabályoztak. Ezek közül a „rendőrhatalósági őrizet alá helyezés” felelt meg a későbbi internálásnak, és a „kitiltás” a későbbi kitelepítésnek. A hivatalos jogi zsargon – éppen a jogfolytonosság megőrzése jegyében – az 1950-es évek repressziós eljárásai megnevezésére ugyancsak ezeket a terminusokat alkalmazta. A régi törvény átmentésével el lehetett kerülni a kritikát az egyértelműen jogtipró rendelkezés meghozataláért és azt paradox módon épp arra a rendszerre lehetett áthárítani, amelynek képviselői most a rendelkezés áldozatául esnek.⁶² Alkalmazásuk viszont ekkor több pontban ütközött a nem sokkal korábban megalkotott alkotmánnyal, így annak 57-es §-ával, amely szavatolta a polgárok személyes szabadságát és sérthetetlenségét, továbbá 49-es §-ának (2) pontjával, amely kimondta, hogy „a polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti”. Igaz, az alkotmány nem tesz külön említést az esetleges társadalmi származás szerinti megkülönböztetésről, sőt több helyen maga is él ezzel az eszközzel.⁶³

A következő – talán az egész akció lebonyolításában legdöntőbb – feladat a **kitelepítendő személyek jegyzékének összeállítása** volt. Ezt a munkát nehezítette a rendelkezésre álló idő rövideje és a kitelepítést előidéző szempontok tisztázatlansága. Nem volt egyértelmű ugyanis, hogy ki sorolandó be a „nem kívánatos elem” kategóriája alá. A hatóságok végül a legegyszerűbb megoldáshoz folyamodtak: a kitelepítés hatálya alá esett hivatalosan a volt tőkés és földbirtokos osztályok minden rétege, az államigazgatás magasrangú tisztviselői, és a hadsereg, a rendőrség és csendőrség tisztja, törzstiszti és tábornoki kara, – **függetlenül** attól, hogy e szervezetekben az illető személyek mikor és milyen körülmények között szolgáltak. Kitelepítendőnek minősültek továbbá a fenti személyek özvegyei, illetve vér szerinti legközelebbi rokonai, abban az esetben is, hogyha a kitelepítendő személy időközben elhalálozott, kivándorolt, vagy a kitelepítés idején börtönben vagy internálótáborban tartották fogva. Ez a körülmény már önmagában a kor logikája szerint „veszélyes, nem kívánatos” személyeken túlra tolta ki az intézkedésben érintettek körét. Mindehhez azonban további tényezők is járultak, amelyek tovább növelték a kitelepítendő csoport szóródását.

Egyrészt, hiába volt adott a kitelepítendő személyek általános, elméleti definíciója, ezt valós tartalommal kellett megtölteni, s ez gyakorlati problémákat vetett fel. A kitelepítendő személyekről készítendő lista összeállításával a rendőrséget bízták meg.⁶⁴ Nem állt rendelkezésre azonban elegendő idő a nem-kívánatos személyek szisztematikus feltérképezésére, úgyhogy ehhez régebbi nyilvántartásokat kellett alapul venni. Számos jel utal arra, hogy háború előtti összesítésekből indulhattak ki a hatóságok a kitelepítési jegyzékek összeállításakor.⁶⁵ A kitelepítendő személyek végleges jegyzékét ezekután rendőr összeírók

igénybevételével alakították ki, az ő feladatuk volt a listát naprakész állapotba hozni. Ehhez a kor viszonyai közepette egyetlen metodika állt rendelkezésre: az összeírók az illetékes házmesterekkel, lakóbizalmiakkal konzultáltak. Ezen a ponton érthetően egy sor szubjektív elem szüremlett a válogatásba: tényezővé vált a házmesterek hozzáállása és viszonya a potenciális kitelepítendőkkal, de ugyanennyire az összeírók személyes buzgalma is. Rátki András rámutat arra, hogy a kispolgári összetételű Ferencvárosban (feltehetően az előbbi ok miatt) nagyobb volt a kitelepített családok aránya, mint egyes előkelőbb kerületekben, ahol pedig hangsúlyozottabban volt jelen az intézkedés által megcélzott népeség. A lebonyolítás szubjektív momentumai ismét tovább növelték a kitelepítésbe „ártatlanul” belekerült emberek számát.

A másik tényező, amely minden eddig felsorolt szempontot keresztezett, a lakások lefoglalásának igénye volt. A visszaemlékezések és források egybehangzó véleménye szerint a lakás meglétének, illetve hiányának meghatározó jelentősége volt a kitelepítetté-válásban. Ez a gyakorlatban jelenthette azt, hogy aki

nem rendelkezett lakással, megmenekülhetett a kitelepítéstől (sokszor a kijelentkezés és albérletbe költözés is elegendő volt ehhez), de jelentette elsősorban azt, hogy alig-alig kerülhette el a kitelepítést az, akinek a távozása jó minőségű lakásingatlan, ház vagy villa felszabadulását eredményezte. Így került sor számtalan olyan személy kitelepítésére is, akik a kitelepítendő lakásaiban albérlőként, befogadott rokonként laktak, sőt akárcsak ideig-ideig bejelentkezett, de a valóságban nem is ott lakó „csendestársként” szerepeltek a lakójegyzékben annak érdekében, hogy nagyméretű lakásaikat a főbérlo családok a szigorú lakásjogosultsági előírások ellenére élvezhessék. A kitelepítendő kiválasztásában a lakásszempont úgy tűnik minden osztály- és humanitárius szempontot felülbírált; kitelepítették az új rendszernek is nagy szolgálatot tett állami tisztviselőket, kis vagyonú, de szép lakású kispolgárokat, s a végzésre rákerültek a rokant nagymamák, az elvált feleségek, a három hetes csecsemők is.

A kitelepített csoport végső alakulását tovább bonyolították a **mentesítések**. Kivételes esetekben a mentesülés már a válogatás időszakában megtörtént. Így mentesültek a kitelepítéstől azok, akik a tudományos vagy művészeti életben, illetve a népgazdaságban kiemelkedően fontos funkciókat láttak el. Szerepet játszottak informális tényezők is, abban az esetben, ha a kitelepítendő családot személyes szálak fűzték a kitelepítést lebonyolító, vagy magasabb állami funkcionáriusokhoz. A többség számára azonban (tekintettel az előkészítés titkosságára, az intézkedés váratlanságára) már csak a végzés kézhezvétele után a családi ismeretségek mozgósítása, a sikeres fellebbezés reménye maradt. A mentesítésért folyamodó, halasztó hatállyal nem bíró fellebbezéseket az ún. „Rákosi titkárságra” címezve kellett benyújtani, s ezeket az elkövetkező 24 órában bírálták el. Töredéknyi volt azoknak a száma, akiket a kitelepítés napján, vagy későbbi kérelmeik alapján mentesítettek. A mentesülésnek, a megmenekülésnek ezen túl egyetlen módja állt rendelkezésre: el lehetett távozni a fővárosból. Az önkéntes — de még mindig sokkal jobb életkörülményeket biztosító — áttelepülésnek ezt a módját korabeli becslések szerint 1200–1400 család választotta.⁶⁶

Az iménti előzmények után Budapesten 1951. május 21. és július 18. között — egy hivatalos jelentés tanúsága szerint — 5893 családhoz kézbesítették ki a kitelepítési végzést, amelyek közül a mentesítések és hibás adatok egyeztetése után, valamint a már eltávozott családok kiesése miatt végül is 5182 családot — 12 704 személyt — telepítettek ki.⁶⁷ A későbbi szórványos kitelepítések ezt a számot (hivatalosan) 13 670 főre emelték.⁶⁸ Ez legalábbis a magyar hatóságok által hivatalosan közzétett adat. Lássuk most, milyen egyéb becslések állnak rendelkezésre a kitelepített lakosság volumenéről.

A kitelepítés elenyésző nyugati irodalmában a közmegegyezésnek még a nyorhai sem fedezhetők fel azt illetően, mennyi volt a budapesti kitelepítettek száma. Általános a vélemény azonban, hogy ez a szám meghaladta a hivatalosan publikált értéket. A külföldi becslések bizonytalanságát bonyolítja az a tény, hogy ezek sokszor összemossák a budapesti kitelepítés adatait a vele párhuz-

mosan zajló országos (városi és határmenti) kitelepítésekkel. Több becslés együtt kezeli továbbá a budapesti kitelepítést a szerzetesrendek és apácák korábbi, 1950 májusi kitelepítésével, valamint az 1952 nyarán bekövetkező újabb kitelepítési hullámmal, amely a fővároson kívül egyes források szerint Miskolc, Szeged, Kaposvár, Sárbogárd, Siófok, Pécs, Siklós, Szombathely és Kőszeg városokat érintette.⁶⁹ A fővárosi kitelepítésről készült egyetlen – már említett – önálló munka egyik helyen minimum 15 ezer emberről, egy másik szöveghe-lyen 8–10 000 családról beszél.⁷⁰ Az 1951 nyári fővárosi akcióban érintettek számát más munkák 30,⁷¹ illetve 40 ezer⁷² főre becsülik. Találunk azonban magasabb értékeket is. Az egyik vizsgálódás az összes kitelepített számát 65–70 ezerre teszi – ebbe a vidéki kitelepítések is beleértendőek –, mely érték a szerző szerint 1953-ra a természetes elhalálozások következtében 60 ezer alá süllyedt;⁷³ az újkori magyar történelem egy német kutatója szerint Budapestről 38 ezer embert – köztük 14 000 zsidó származású személyt – telepítettek ki, a teljes deportálási hullám pedig 70 ezer embert érintett országszerte;⁷⁴ ezt az értéket aztán több más helyen is megtalálhatjuk.⁷⁵ A legmagasabb összesített értéket egy ENSZ számára készült feljegyzésben olvashatjuk: eszerint az 1950 nyaratól folytatódólagosan kitelepített személyek száma a 100 ezer főt is elérte.⁷⁶

A kitelepítéssel foglalkozó hazai írások ezzel szemben ragaszkodnak a hivatalos adathoz, azaz a 12 407 főhöz.⁷⁷ Tudományos igénnyel ez a vita egyelőre le nem zárható, hiszen az egyetlen hivatalos dokumentummal szemben csak becsléseket lehet szegezni, az azonban nyilvánvaló, hogy sem a korabeli közigazgatási nyilvántartások precizitása, sem pedig az akkori politika deklarációinak hitelessége nem sarkallhat bennünket arra, hogy ezt a széles körben nyilvános-ságra hozott adatot véglegesnek és a valóságot hézagmentesen fedőnek tekint-sük.

A kitelepített lakosság mélyrehatóbb elemzéséhez csupán egy igazán kime-rítő dokumentum áll rendelkezésre, egy 1985 nevet tartalmazó címlista.⁷⁸ Ennek – az egyébként töredékes – listának a részletes feldolgozása jelen mun-kának lett volna feladata, de tekintettel arra, hogy a forrásanyagot nem sikerült felszabadíttatni a titkos ügyvitel zárjai alól, most Rátki András kutatására kell támaszkodnunk, aki nemrég egy kitelepítésről készített korabeli hivatalos jelen-tés elemzését végezte el.⁷⁹ A szerző a jelentés legfontosabb tanulságát táblázat-ban foglalta össze, amely a kitelepített családfők foglalkozás szerinti megoszlá-sát írja le, az alábbiak szerint:

miniszter	21
özvegye	7
államtitkár	25
özvegye	9
tábornok	190
özvegye	82

gyáros	176
özvegye	15
bankár	157
özvegye	23
földbirtokos	292
özvegye	19
honvéd törzstiszt	1012
özvegye	405
rendőr törzstiszt	274
özvegye	28
csendőrtiszt	88
özvegye	10
magas rangú állami tisztviselő	812
özvegye	69
nagykereskedő	391
özvegye	19
egyéb foglalkozású	1028
összesen:	5152

Ez az összesítés 30 híján az összes – hivatalosan ismert – kitelepített családdal elszámol, ezért viszonylag pontos képet ad a kitelepítettek foglalkozásbeli összetételéről. A táblázat ismeretében most már föltehetjük a kitelepítési akcióval kapcsolatos leglényegesebb – ámbár kissé paradoxon csengő – kérdést: vajon elérte-e célját az 1951-es budapesti kitelepítés, sikerült-e fölszámolnia, a főváros életéből kiiktatnia a volt uralkodó osztály tagjait? A fentiek alapján az érvek hosszú és változatos sorát lehetne felhozni arra, hogy ez az ötezer család még akkor is csak töredékét alkothatta volna a volt uralkodó osztályok fővárosban maradt rétegeinek, ha ezek a családok kizárólag az említett rétegekbe tartoztak volna. Ám a táblázat tanúsága szerint a családok kereken egyötöde – ez az egész csoportra vetítve 2–2,5 ezer embert jelent! – még a korabeli hatóságok szemében sem minősült a volt uralkodó osztályból származónak, csak az „egyéb foglalkozású” titulust érdemelte ki; s talán nem éreztelen azt az egyszerű számítást sem elvégezni, amelyből kiderül, hogy a kitelepítettek teljes csoportjából mindössze 3437 főt találunk, aki a korábbi rendszerben csakugyan személy szerint valamilyen jelentősebb pozíciót töltött be. Nem vitás, hogy a felszabadulás előtt néhány évtizedes időszak gazdasági, politikai, katonai és közigazgatási élete (beleértve több generáció lecserélődését és a politikai változásokból következő személycseréket, átrendeződéseket) ennél messze nagyobb emberigényt támasztott, még akkor is, ha ezek egy része időközben elhalálozott, vagy emigrált az országból, illetve Budapestről. Figyelembe véve a kitelepítési lista gyűjtésének már ismert bizonytalan metodikáját, valamint az előbbi követke-

tetések fényében azt, hogy (a hivatalos adatok szerinti) tényleges kitelepített csoport sem összetételében, sem összességében nem esett egybe a felszabadulás előtti volt uralkodó osztályok Budapesten maradt rétegeivel, teljes bizonyossággal állítható, hogy a budapesti kitelepítés nem teljesítette a központilag deklarált leglényegesebb célját: nem számolta fel a fővárosi „osztályellenséget”. Mindez egyben a háttérben lappangó célok fokozott érvényességét is igazolni látszik.

A kitelepítendő személyek kiválasztásán túl a másik nagy adminisztratív feladat a **kitelepítési körzetek kijelölése** volt. Tekintettel arra, hogy a kitelepítés egyik fő célkitűzése a kitelepített népesség mennél teljesebb kiiktatása volt a közéletből, a kitelepítettek fogadásához a Tiszántúl és a Duna–Tisza köze távoleső keleti régióinak falu- és tanyavilágára esett a választás. Az elhatározás mögötti szempontokat Péter Gábor, az ÁVH főnöke a kitelepítést megelőzően állítólag így summázza: „Vannak még Magyarországon olyan területek, amelyek felett még a golya sem repült át...”⁸⁰

A fogadókörzetekben a befogadó családok kijelölése a budapesti előkészületekkel párhuzamosan folyt. A kitelepített családok végzésükön kézhezkapták az általában egy héttel korábban kijelölt fogadócsaládok címét is. A fogadócsaládok kijelöléséről a helyi tanácsi szervek intézkedtek, s ezek szinte kivétel nélkül kulákcsaládok voltak. A gyors ütemű ügyintézés miatt sokszor került sor többszörös kijelölésre, amelyet aztán az érkezést követően módosítottak. A helyi viszonyoktól és a szerencsétől függött, hogy a kijelölt család falusi vagy tanyai illetőséggel bír, illetve hogy milyen minőségű szállást tudott a kitelepítettek rendelkezésére bocsájtani.

A fogadó települések kiválasztásának módjáról – az említett földrajzi kritériumokon túl – semmit sem tudunk. Történtek ugyanakkor kísérletek a fogadótelepülések számbavételére. Bár az alábbi lista és a mellékelt térkép a kitelepítéssel egyidőben, határainkon túl és informális gyűjtés útján készült, viszonylag pontos és csaknem teljes képet nyújt a kitelepítési körzetekről, településekről.⁸¹

A kitelepítettek szálláshelyeinek jegyzéke [1951]

Szolnok megye és környéke:

- Jászsószentgyörgy	- Poroszló
- Jászapáti	- Sarud
- Jászkísér	- Tiszafüred
- Jászladány	- Tiszaigar
- Jászszentandrás	- Tiszanána
- Tiszasüly	- Tiszaörs

Szolnok környéke:

- Besenyőszög és Felsőszászberek
- + Kőtelek
- Nagykörű
- Rákóczi falva
- Szajol
- Tiszavárkony
- Vezseny

Kunhegyes környéke:

- Abádszalók
- Dévaványa
- Pusztacsece
- Kenderes
- Kunhegyes
- Kunmadaras
- Tiszadelzs
- Tiszaszentimre
- Derzstomaj
- Karác és környéke

Heves megye:**Heves és környéke:**

- Átány
- Boconád
- Erdőtelek
- Heves
- Kisköre
- Pély
- Tarnaméra
- Tarnaörs
- Zaránk

Tiszafüred és környéke:

- Nagyiván
- Örvény
- Vécs
- Verpelét

Jászberény és környéke:

- Alattyán
- Jánoshida
- Jászárokszállás
- Jászfelsőszentgyörgy
- Jászfákóhalma
- + Jászfényszaru
- Jásztelek
- Pusztamonostor

Tiszaöldvár és környéke:

- Cibakháza
- Csépa
- Kunszentmárton
- Mesterszállás
- Nagyrév
- Szelevény
- Tiszaöldvár és Ószőlő
- Tiszainoka
- Tizsakürt
- Tizsasas
- Tizsazug

Törökszentmiklós és környéke:

- Fegyvernek
- Kuncsorba
- Tizsabő
- Tizsabura
- Tizsapüspöki
- Tizsaroff
- Törökszentmiklós

Gyöngyös környéke:

- Domoszló
- Abasár
- Pálosvörösmart
- Kisnána
- Csabacsüd
- Kondoros
- Öcsöd

Recsk és környéke:

- Bodony
- Mátraderecske
- Sirok
- Tarnalelesz

Pest megye:**Abony és környéke:**

- Abony
- Jászkarajenő
- Kocsér
- Tószeg
- Törtel
- Újszász
- Zagyvarékas

Hajdú-Bihar megye:**Berettyóújfalú és környéke:**

- Bakonyszeg
- Berettyószentmárton
- Berettyóújfalú
- Csökmő
- Darvas
- Furta
- Vekerd
- Hencida
- Szentpéterszeg
- Zsáka

Békés környéke:

- Köröstarcsa
- Mezőberény
- Mezőmgyer

Gyula környéke:

- Doboz
- Gyulavári
- Újkígyós
- Kétegyháza

Szarvas környéke:

- Békésszentandrás
- Anarcs
- Tiszakanyár

Csongrád megye:

- Szőreg
- Deszk
- Endrőd és Gyoma környéki tanyák

Orosháza környéke:

- Békéssámszon
- Csorvás
- Gádoros
- Gerendás
- Nagyszénás
- Pusztaföldvár
- Szentetornya
- Tótkomlós

Szeghalom környéke:

- Bucsá
- Füzesgyarmat

Szabolcs-Szatmár megye:**Tiszaelők környéke:**

- Büdöszentmihály
- Polgár
- Tiszaelada
- Tiszaelob
- Tiszaeszlár
- Tiszaelők
- Báj
- Csobaj
- Tiszaeladány
- Tiszaelados

Kisvárdá környéke:

- Ajak
- Bombrád
- Gyulaelada
- Nyírkársz
- Nyírtass
- Pátroha
- Rétközberencs

Nyíradony és környéke:

- Nyírábránd
- Nyíracszád

- Jéke
- Pap

Nagykálló környéke:

- Balkány
- Bököny
- Kállósején
- Nagykálló
- Napkor
- Szakoly
- Újfehértó
- Biri
- Kiskálló
- Balmazújváros
- Etyek
- Hajdúdorog
- Hajdúsámson
- Józsa
- Téglás
- Tiszacsege
- Vámospercs

Hajdúböszörmény környéke:

Gáva és környéke:

- Balsa
- Buj
- Gáva
- Rakamaz
- Szabolcs
- Tímár
- Tiszabercel
- Tiszanagyfalu
- Vencsellő
- Viss

- Nyíradony
- Nyírbéltek
- Nyírlugos
- Nyírmártonfalva
- Nyírmihálydi

Nyíregyháza környéke:

Püspökladány környéke:

- Földes
- Hajdúszovát
- Kába
- Nádudvar
- Tetétlen

Hajdúszoboszló környéke:

Hajdúnánás környéke:

Abaúj megye:

- Alsóvadász
- Aszaló
- Onga
- Szikszó

Borsod megye:

- A Bükk hegység egyes települései

Tolna megye:

- Dombóvár és környéke

Fejér megye:

- Dunapentele

Veszprém megye:

- Inota

Az elkészült kitelepítési lista és a meghatározott kitelepítési címek alapján a rendőrség 1951. május 21-én kezdte meg a kitelepítési véghatározatok kikézbekészítését. A legelső kitelepítési napon az arisztokrácia és a legfelsőbb háború előtti politikai elit tagjaira került sor. Az ezt követő két hónapban másnaponként indultak útnak a kitelepítettek (fapados, személykocsis) szerelvényei az ország meghatározott körzeteibe néhány budapesti teherpályaudvarról (Vizafogó,

Államrendőrség békési járási kapitánysága.
Békés Rákóczi u.13. Telefon:59. Postafiók:3.

Száma:1226/102-1951.

Határozat.

Dr. Országh Sándor Mezőberény Puskin u.22.szám alatti lakos kérelmét melyben Budapestre való eltávozását kéri elutasítom.

Indokolás.

Igy határoztam, mert tárgyban nevezett kérelmét nem találtam indokolttnak.
Békés, 1951 augusztus 27.
A kapitányság vezetője:

Barta István
/ : Barta István /
aláírás
ÁLLAMRENŐRSÉG
BÉKÉSI JÁRÁSI KAPITÁNYSÁG

Belügyminisztérium.

Szám: 05847/9-1951.

dr. Országh Sándor részére

Mezőberény

Kitelepítésének hatálytalanítása ügyében beadott kérelmét elbíráltam és azt nem találtam teljesíthetőnek.

A jövőben ilyenirányú kérelmeit nem fogom figyelembe venni.

Budapest, 1952. ... november. hó .18. nap.

Horváth

Horváth r.fhőgy.sk.

Magdolnaváros), amelyeket aznapra a hatóságok a kitelepített forgalom lebonyolítására foglaltak le.

A kitelepítésről szóló hivatalos bejelentést június 17-én tették közzé a *Szabad Nép* (vasárnapi) számában, majd azonos szövegezéssel más lapokban is (pl. *Kis Újság*, VII. 19.).

A BUDAPESTI KITELEPÍTÉSEKRŐL

A Belügyminisztérium közli: 1951. május 21-től június 15-ig Budapestről a következő nemkívánatos elemeket telepítették ki: Hat volt herceget, 52 volt gróft, 41 volt bárót, valamint hozzátartozóikat, 10 volt horthysta minisztert, 12 volt horthysta államtitkárt, 85 volt horthysta tábornokot, 324 volt horthysta törzstisztet, 67 volt csendőr- és rendőrtisztet, 30 volt gyártulajdonost, 46 volt bankárt, 53 gyárigazgatót, 93 volt nagykereskedőt, 105 volt nagybirtokost, valamint hozzátartozóikat. A kitelepítettek lakásait dolgozók, elsősorban sztahanovista vagy nagycsaládos ipari munkások kapják meg.

A *Szabad Nép* június 17-i száma a fenti bejelentés alatti cikkében – *Horthy miniszterei és nyugati barátai* – tovább árnyalta a képet:

„A nemkívánatos elemek között, akik eddig előkelő villáikban és luxuslakásaikban nyugodtan ültek és áskálódtak a népi demokrácia ellen, ott vannak a böllérbicska lovagjai: a fehérterror hírhedt belügyminisztere, Rakovszky Iván, Gömbös kebelbarátja, Lázár Andor volt igazságügyminiszter, Horthy hóhérainak, vészbíráinak, és gyilkos ügyészeinek főnöke. Ott vannak Horthy véreskezű tábornokai, csendőr- és rendőrtisztei, hercegek, grófok, bárók, gyárosok, bankigazgatók.

Ha ennek a társaságnak a listáját végignézi az ember, csak csodálkozik a népi demokrácia türelmén, amely megtűrte, hogy például Éliássy Sándor és Bezzegh Huszágh Miklós, Horthy hírhedt budapesti főkapitányai, a munkásosztály megmozdulásainak véres elnyomói, terrorcselekmények és provokációk szervezői eddig nyugodtan ülhettek Budapesten. Minden becsületes dolgozó örömmel üdvözlí, hogy a hatóság végre közbelépett és gondoskodik róla, hogy az ellenséges hírverésnek és szervezkedésnek ezek a fő hordozói ne rontsák tovább fővárosunk levegőjét.”

Az akcióval egyidőben készült belső használatra szánt jelentés időközben elégedetten állapította meg a kitelepítés sikerét:

„A nem kívánatos elemek kitelepítésével az ellenség ereje, befolyása meggyengült, az államhatalom tekintélye a dolgozók között még jobban erősödött. Az ellenséges bázis egy jelentős részét szétszórtuk. Csak növelte ezt a hatást az a határozottság, amellyel a kormány a külföldi beavatkozási kísérleteket visszautasította. Azokban a községekben, ahova ezeket az elemeket kitelepítettük, az osztályellentét elmélyült, a dolgozó parasztság gyűlölete a kizsákmányoló rétegekkel szemben fokozódott.”⁸²

A budapesti kitelepítéseket valóban nagy nemzetközi tiltakozás kísérte. A protestálások az 1947. februári párizsi magyar békeegyezményre és az ENSZ 1948. december 9-én elfogadott emberi jogokkal kapcsolatos ún. Genocide Convention-ére hivatkoztak, melynek megsértése miatt a kitelepítések ügyét az ENSZ Kivizsgáló Bizottsága elé kívánták terjeszteni. A békeszerződés II., politikai klauzulákat tartalmazó része I. bekezdésének 2. pontja megtiltotta a magyar állampolgárok bármilyen szempontok alapján történő megkülönböztetését. Az említett ENSZ egyezmény 2. §-ának (c) pontja azokat az intézkedéseket, amelyek szándékosan olyan körülményeket hoznak létre egy csoport számára, me-

lyek e csoport teljes vagy részleges fizikai megsemmisüléséhez vezethetnek, a „tömeggyilkosság” címszava alatt tárgyalta. A kitelepítés feletti súlyos aggodalmát fejezte ki Truman elnök és Acheson, az Egyesült Államok külügyminisztere. Acheson kifejtette, hogyha a magyar kormány nem engedélyezi a kitelepítettek visszatérését eredeti lakóhelyükre, akkor engedélyezni kell kivándorlásukat (ennek kapcsán terjedt el a kitelepítettek egy része között a hír, hogy őket a „Nyugat” ki fogja váltani). A kitelepítés ellen szót emelt az angol kormány nevében Lord Chancellor Morrison, a francia és a holland kormány, és több Egyesült Államok-beli szenátusi képviselő, közéleti személyiség.⁸³ A magyar kormány a nyugati államok fellépésére a *Szabad Nép* 1951. augusztus 7-i számának 3. oldalán válaszolt. A cikk, amely *A kitelepítések és az imperialisták* címmel jelent meg, egyben a kitelepítés legterjedelmesebb zsurnalisztikai dokumentuma.

„Ísmételten foglalkoztunk azzal az uszító- és rágalomhadjárral, amelyet a nyugati imperialista kormányok folytatnak a Magyar Népköztársaság ellen azért, mert – uram bocsáss – merészeltünk fővárosunkból arisztokratákat, fasiszta tábornokokat, Horthy csendőr- és rendőrtisztjeit, gyárosokat és bankárokat kitelepíteni. Az uszító és rágalmozó hangversenyt az Amerikai Egyesült Államok kormánya vezényli, amelynek füttyszavára – mint mindenben, ebben a kérdésben is – szolgál engedelmességgel táncolni az angol, francia és egyéb csatlósai. Az amerikai imperialisták, angol és francia szolgálkakkal egyetemben, most az Egyesült Nemzetek Szervezete elé akarják vinni ezt a kérdést, a békeszerződés és az emberi jogok „megsértésével” vádolva bennünket. Az amerikai imperialisták arra kényszerítik az ENSZ-t, hogy a népek békéjének és együttműködésének előmozdítása helyett, háborús uszítással foglalkozzék. Mert a budapesti kitelepítések kapcsán az ENSZ elé terjesztendő „vád” a békeszerződés és az emberi jogok állítólagos megsértéséről nem egyéb, mint tömény háborús uszítás. (...)

Mi értjük, hogy az imperialisták – a grófkot, tábornokokat és csendőrtiszteket védelmezve – igyekeznek leplezni „felháborodásuk” igazi okát és krokodilkönnyeket sírnak – óh – nem a kitelepített hercegek és bankárok –, hanem az állítólag kitelepített kisemberek fölött!

Közönséges rágalomról és hazugságról van szó! Egyetlenegy dolgozó kisembert nem telepítettünk ki. Hatóságaink a legnagyobb gonddal vigyáztak arra, hogy még véletlenül se érje semmiféle bántódás az értelmiséget, a kisembereket (...).

Mi **jogilag** a helyzet? Igaz-e, hogy megsértettük a békeszerződést? Hazugság ez is. A békeszerződés nem tiltja, hanem előírja, hogy a fasiszta, demokráciaellenes elemeket megfékezzük. A békeszerződésben szó van az emberi jogok védelméről, de arról nincs szó, hogy Horthy tábornokainak okvetlenül Budapesten és okvetlenül luxuscivilizációban kell lakniuk. (...) A békeszerződés nem tiltja meg, hogy népköztársaságunk kormánya éljen az önvédelem jogával és nem helyezte hatályon kívül azokat a régi magyar törvényeket és rendeleteket, amelyek alapján a demokráciaellenes elemek kitelepítését a fővárosból végrehajtottuk. (...) Horthyék „közrendjére” a munkások, a demokraták, a szocialisták voltak károsak, őket toloncolták ki brutális erőszakkal Budapestről, a mi közrendünkre az arisztokraták, bankárok és csendőrtisztek károsak: őket telepítettük ki fővárosunkból, miközben a humanitárius szempontokat messzemenően figyelembe vettük. (...)

Az imperialista urak hiába próbálják beleütni orrukát a mi belső ügyeinkbe. Acheson úr mehet, ha akar, panasszal az ENSZ elé: a Magyar Népköztársaság kormányát nem lehet eltántorítani attól, hogy úgy mint eddig, ezután is erős kézzel védje a magyar dolgozók érdekeit, a szocializmust építő magyar nép államát. Az imperialisták dühöngése újra

csak azt bizonyítja, hogy szövetségeseiket, népünk ellenségeit, komoly csapás érte, hogy jó helyre ütöttünk.”

A magyar vezetés — kifinomult reálpolitikai érzékről téve tanúbizonyságot — egy másik, sajátos szócsövet is választott az amerikai külpolitikával való szembehelyezkedésre. 1951. július 15-én közös ülést rendeztek a Magyar Izraeliták Országos Intézőbizottsága és a két rabbitanács számára. Az itt elfogadott közös nyilatkozatot az *Új Élet* 1951. július 19-i számában hozták a nyilvánosság elé.

„A magyar zsidóság legfőbb szervei lelkiismeretbeli kötelességüknek tartják, hogy fel-emeljék tiltakozó szavukat azokkal a rágalmakkal szemben, amelyeket a nyugati sajtó, rádió és a mögöttük álló uszító népi demokráciáknak a magyar zsidósággal kapcsolatos magatartásáról terjesztenek.

Mindkét Rabbistületünk, Rabbitanácsunk, valamint a Magyar Izraeliták Országos Intézőbizottsága nevében ünnepélyesen kinyilatkoztatjuk, hogy a magyar népi demokrácia Alkotmányában rögzített teljes vallásszabadságnak megfelelően hittestvéreinket semmi sem gátolja vallásuk szabad gyakorlásában, hitközségeink és ezek intézményei az egész ország területén zavartalanul működnek, felekezeti megkülönböztetést semmiféle vonatkozásban hittestvéreinkkel szemben senki nem alkalmaz.

A most folyamatban lévő kitelepítések során egyetlen zsidó vallású egyén sincs, aki azért került volna a kitelepítettek közé, mert felekezetünk tagja. A híresztelésekkel szemben a kitelepítettek, mind volt dúsgazdag nagykereskedők, gyárosok, földbirtokosok, valamint azok, akik ezekkel együtt részesei és haszonélvezői voltak annak a Horthy-rendszernek, melynek zsidóüldözése az egész világon közismert és amely rendszert a kitelepítettek annak idején anyagi és erkölcsi támogatásban részesítettek.”⁸⁴

Az időközben megüresedő **lakások** leltározásának, nyilvántartásba vételének, kiutalásának és a bennük maradt holmik gondozásba vételének ügyét a Fővárosi Tanácsnak adták át. Az ezzel kapcsolatos teendőket Pongrácz Kálmán, a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke foglalta össze a kitelepítés legelső napján az illetékes tanácsi osztályok, valamint a kerületi végrehajtó bizottságok elnökeihez intézett körlevelében:

„Belügyminiszteri rendelet alapján ellenséges fasiszta elemeknek el kell hagyniok budapesti lakhelyüket. Ezeknek a személyeknek lakását a Belügyminiszter igénybe vette és lezárta. A lakásokban ott hagyott ingóságokat leltárba kell venni. A leltározás folyó hó 23-án reggel 8 órakor kezdődik és azt a kerületi tanács és a Bizományi Áruház egy-egy megbízottja végzi. A kerületi V. B. elnökök eddig az időpontig jelöljék ki politikailag megbízható dolgozóikat, akik a leltározásban résztvesznek(...) .

A leltározók a megbízólevéllel a megadott címen a házfelügyelőnél jelentkeznek, ahol a lakás kulcsait borítékban megkapják(...). A kulcsok birtokában a leltározók felbontják a belügyminisztériumi pecsétet, felnyitják a lakást.(...) .

Ahol társbérli van és az ottlévő ingóságok nem az elköltöztött személy tulajdonát képezik, azt leltárba venni nem lehet. Hasonlóképpen kell eljárni az albérliőknél is, de az utóbbiaknál a tulajdont hitelt érdemlő módon igazoltatni kell. Az albérliőket figyelmeztetni kell, hogy a lakást a tanács igénybevette, azt 8 napon belül elhagyni tartozik. Erről külön jegyzőkönyvet kell felvenni és az albérliővel aláírni, megtagadás esetén ezt meg kell jegyezni. A társbérliő lakrészét igénybevenni nem lehet, de a társbérliő mielőtt hitelt érdemlő módon igazoltatni kell. A háztartási alkalmazottat — ha van ilyen — figyelmeztetni kell, hogy alkalmazási viszonya megszűnt, a lakást 8 napon belül el kell hagynia. Ami nem az ő tulajdona, azt fel kell venni a leltárba.

Miután a jegyzőkönyvbe a leltározást megelőző adatok fel lettek tüntetve, a leltározást le kell folytatni úgy, hogy a Bizományi Áruház által kiküldött becsüs mindjárt felbecsüli a leltárba vett tárgyak értékét is. Ha műtárgy kerül leltározásra, azt külön meg kell jegyezni.(...)

Felhívom elnök elvtársat arra, hogy az ily módon igénybevett lakások, lakrészek, a kerületi Végrehajtó Bizottság által ki nem utalhatók még a bentlakó társbérlők, vagy albérlők részére sem. Az ilyen irányú kérelmeket a Budapesti Tanács V. B. XIV. Lakás-gazdálkodási osztályához kell küldeni.”⁸⁵

A bútorok elszállítása (ha ugyan maradt bútor; a legtöbb lakás értékeinek zömét a kitelepítettek sikerrel átmentették) igen szervezetlenül történt, s e holmik későbbi sorsa is viszontagságos volt. Az említett leltározás sokszor gyertyafénynél történt, mivel a lakásokban a villanyt már kikapcsolták. Az éjjel, lovas-kocsikon elszállított holmikat először lakásonként, majd később a Belkereskedelmi Minisztérium rendeletére típusonként tárolták. A lakásokban talált, még 1950-ben jegyzékbe vett műtárgyakat a Szépművészeti Múzeum még a kitelepítés napján begyűjtötte és egy részüket mind a mai napig őrzi, a műtárgyak, fest-

mények egy másik része a lakásokban, az újonnan beköltözők otthonaiban maradt, s a maradék rész fölött a későbbiekben az állami vezetőket, tisztségviselőket ellátó szervek (pl. a KÖZELBIZ) diszponáltak. Egy idő után a többi ingóság tárolására szolgáló kezdeti szükséggraktárakat (pl. Tattersaal, volt Wampetics vendéglő) a honvédség parancsára hirtelen ki kellett üríteni. Időközben pedig elkezdődött az értéktárgyak filléres áron történő kiárusítása a Bizományi Áruház Vállalat boltjaiban. Meg kell jegyezni azonban, hogy a visszamaradt holmíknak csak egy része került bele ebbe az értékesítési csatornába. Egy másik részük – különösen a lefoglalt villák esetében – a nemsokára újonnan beköltöző személyek, családok tulajdonába került és maradt.

A fennmaradt tanácsi iratokból, jegyzőkönyvekből fény derül arra, hogy a kitelepített lakások ügye a tanácsok illetékes osztályainak nem kevés gondot okozott. 1951 decemberében – fél évvel az akció lezárása után – a Fővárosi Tanács Lakásgazdálkodási osztályának vezetője még arról panaszkodott, hogy a megüresedett lakások adatainak feldolgozása továbbra is tart, s ez eltereli figyelmüket más teendőik végzésétől.⁸⁶ Ugyancsak gondot okozott az, hogy a tanács maga nem rendelkezhetett szabadon a megüresedett lakásokkal, de közben tömegesen érkeztek a lakossági bejelentések az üresen álló lakások miatt.⁸⁷ Mindez az önkéntes beköltözések veszélyével fenyegetett, amely nem sokkal később realitássá is vált: 1951 őszére a folyó évben 144 önkéntes beköltözésről szerzett tudomást a Fővárosi Tanács.⁸⁸ Az egyébként is roppant súlyos lakáselosztási gondok mellett a helyzetet tovább bonyolította, hogy a városi tanács mellett a Belügyminisztérium is rendelkezett lakásgazdálkodási osztállyal, s ez sokszor keresztelte, illetve egyszerűen megkerülte a tanácsi lakásgazdálkodást.⁸⁹ A kitelepítettek lakásait intézményesen osztották el, „egyes szerveken, vállalatokon keresztül” (feltehetően a Belügyminisztérium és a KÖZELBIZ), de sok jel mutatott arra, hogy e kérdésben is érvényes volt a tanácsi előadó summázata: „a lakásügyintézésben, a lakások odaítélésében, a lakások elnyerésében nagyfokú anarchia uralkodik”.⁹⁰

1951. november elején még 700-nál több volt az üresen álló – noha már kiutalt – kitelepítés során megüresedett lakások száma.⁹¹ A megüresedett lakások, villák, és lakrészek összesített számát és későbbi sorsát egy tanácsi jelentés 1951 nyarának végén táblázatban foglalta össze:

Megüresedett lakás vagy lakrész	5 292 db
július 21-ig kiutalva	2 405 db
kiutalásra kész	816 db
villák (fenntartva)	121 db
albérlők részére fenntartott társbérlet	455 db
nem kiutalható (albérlet volt)	274 db
nem kiutalható (romos lakás)	21 db
átadott szolgálati lakás	11 db
	4 105 db ⁹²

Mindezek után felmerül a kérdés, mennyire váltotta be a budapesti kitelepítés az „osztályellenség” kiiktatásán túli másik nagy ígérését: mennyiben enyhítette a Budapesten tomboló súlyos munkáslakás-hiányt? A fennmaradt adatok és a későbbi visszaemlékezések tanúsága szerint: semennyire. Az a 4000 lakás, amely a fenti nyilvántartás szerint felszabadult, még akkor sem enyhítette volna a munkások, élmunkások, sztahanovisták lakásgondjait, ha ezekbe csakugyan kivétel nélkül ők költöztek volna be. Négyezer lakás csepp volt a fővárosi lakásgazdálkodás tengerében. Hiteles adatok nem állnak rendelkezésre a későbbi lakók összetételéről, de a visszaemlékezések között igen ritkán hallunk arról, hogy az elhagyott lakásokba munkáscsaládok költöztek volna, ha pedig igen, akkor többnyire ugyanolyan nyomorúságos körülmények közé érkeztek, mint amelyeket maguk mögött hagytak; a tágas polgári lakások szobákra osztott társbérletekké alakultak át, ahol 10, 20, 30 ember élt egy-egy családnak tervezett otthonban. A villákat – legtöbbször bútorostul – az állam lefoglalta és a legmagasabb pozíciójú politikusok, funkcionáriusok, gyár- és intézetigazgatók családjai számára utalta ki; a maradék lakások nagy részébe pedig a rendfenn tartó erők, az ÁVH, a rendőrség és a hadsereg alkalmazottai, valamint más, az állam által ekképpen honorált magánszemélyek költöztek be. A volt gazdasági és hatalmi elit lakásaiba az új rend kiváltságos rétege úgy mond „melegváltással” érkezett.

A lakások sorsát végül az 1952. február 17-én bekövetkezett államosítás pecsételte meg.⁹³ A kitelepítettek lakásaikért, villáikért kompenzációt – miként a korábban államosított üzleteik, gyáraik, földjeik és értékpapírjaik esetében – sem akkor, sem később nem kaptak. Ezzel szemben néhány évvel később (és a mai napig tartóan) megkezdődött a lakások, villák egy részének kiárúsítása – rendkívül jutányos áron – az új, vagy azóta beköltözött lakók számára.

A kitelepítettek sorsa nagyon eltért egymástól már csak azért is, mert az 1950-es évek közigazgatási viszonyai valójában alkalmatlanok voltak az egységes irányításra, végrehajtásra. A Belügyminisztérium tájékoztatta ugyan a helyi hatóságokat a kitelepített ügyek rendezésének általános elveiről, de a valóságban majd teljes mértékben ez utóbbiakra hárult a helyi körülmények kialakítása. Mindez széles játéktérrel engedett a helyi hatalom részére, s ez ugyanúgy vezethetett kegyetlenségekbe torkolló voluntarizmushoz, mint a korhoz viszonyítottan megkapóan illedelmes, kivételes esetekben már-már jóindulatú bánásmódhoz is.

Sokkal inkább tagolták a kitelepített élethelyzeteket az objektív helyi adottságok. Ezek között első helyen állt az illető település földrajzi fekvése, fejlettségének, ellátottságának, kiépítettségének foka, de mindenekelőtt az, hogy a kényszerlakhely tanyán vagy falun volt-e kijelölve. Falusi viszonyok között lehetőség nyílt a régi életmód bizonyos elemeinek átmentésére (pl. mozi, templom stb.), és ott a nagyobb számú kitelepített jelenléte lehetővé tette – természetesen igen korlátozott mértékben – a valamivel izoláltabb kitelepített

társasági élet kialakulását is. A tanyasi sors — a jóval mostohább ellátási, higiéniai, közművesítési adottságok mellett — a fokozott egymásrautaltság miatt teljesebb asszimilálódást kívánt meg a kitelepítettek részéről.

Itt kell megemlíteni azokat a kitelepítetteket, kiknek még a tanyasi civilizáció körülményei sem adtak meg. A budapesti kitelepítettek közül is sokan váltak a hortobágyi táborrendszer lakóivá. Egy 1953. novemberi jelentés szerint a fővárosi kitelepítettek közül 7281 fő (2524 család) került a Hortobágyra,⁹⁴ bár feltételezhető, hogy ezeknek csak kisebb hányada nyert ténylegesen elhelyezést a már említett zárt, szögesdrótos, minden humánus szempontot mellőző barakk-rendszerű istállótáborokban. A hortobágyi táborokba telepített budapestiek — közöttük a legelső napokban kitelepített arisztokraták és volt legmagasabb rangú politikusok és hozzátartozóik — sorsát nem lehet közös nevezőre hozni a tanyákra és falvakba került családok viszonyaival.

A budapesti kitelepítettek zöme mindazonáltal a falvakba és falukörnyéki tanyákra került. A kényszerlakhely kijelölésével a központi hatóságok a kitelepítést befejezettnek tekintették és a kényszerlakhelyen nem ösztönözték a további megkülönböztetést. A hivatalos cél mindössze a fővárosi nem-kívánatos elemek kiiktatása volt, ezek után a kitelepítettek hivatalosan új lakóhelyüknek polgáraivá váltak, oda bejelentkeztek és sok tekintetben azonos jogokat élveztek a helybeliekkel. Legalábbis ilyen fénybe kívánta állítani a kérdést a Belügyminisztérium egy megyei tanácsokhoz intézett körlevele:

Belügyminisztérium.

Bpest, V. József A. u. 2–4.

Másolat

Kitelepített személyek részére hatósági bizonyítványok kiállítása
B i z a l m a s!

Valamennyi Megyei tanács vb. elnökének!
Székhelyén

A Budapest területéről vidékre kitelepített egyes személyek gyakran fordulnak az új lakóhelyük szerint illetékes községi tanácsok végrehajtóbizottságához oly kérelemmel, hogy a vb. állítson ki a részükre hatósági vagyoni (szegénységi) bizonyítványt, vagy pedig más egyéni körülményeik (pl. együttélés stb.) igazolására szolgáló hatósági bizonyítványt.

Tudomásomra jutott, hogy egyes községi végrehajtóbizottságok az ilyen személyek kérelmei teljesítése tekintetében tanácstalanok, sőt egyes végrehajtóbizottságok a kérelmek teljesítése elől általánosságban elzárkóznak.

Tudomásulvétel és mihezartás végett értesítem Elnök elvtársakat, hogy a kitelepített személyek fenti tárgyú kérelmét — amennyiben a kért bizonyítványok kiállításának törvényes, illetőleg ténybeli előfeltételei egyébként fennállanak — éppen úgy kell teljesíteni, mint bármely más állampolgár hasonló tárgyú kérelmét.

Tekintettel azonban arra, hogy egyfelől adott esetben osztályellenségről van szó, melyről különösen feltételezhető, hogy a hatóság félrevezetésével kíván előnyöket (pl. ingyenes kórházi ápolás, szülési segély stb.) biztosító bizonyítványokhoz jutni, másfelől — tekintettel arra, hogy ezeket az elemeket a községi végrehajtóbizottságok csupán néhány hónapja ismerik és így egyéni, személyi, vagyoni körülményeiről nem minden

esetben vannak pontosan tájékozódva, szükséges, hogy a végrehajtóbizottságok a kitelepített személyek ilyen irányú kérelmeinek elbírálásánál fokozott éberséget tanúsítsanak.

Budapest 1952. június 18.⁹⁵

Rendkívül erős egyszerűsítéssel élve a központi szervek hozzáállása a kitelepítéshez – bár óriási eltérések voltak a helyi hatóságok viselkedésétől függően! – a következő volt: helyhez kötöttség, de azon belül szabadság. A helyhez kötöttség annyit jelentett, hogy a kitelepítettek nem (vagy csak külön engedéllyel) hagyhatták el a kijelölt települést, a szabadság alatt pedig az értendő, hogy a kitelepítettek általában szabadon mozoghattak és tevékenykedhettek a falun belül, általában nem volt kötelező dolgozniuk, általában azokkal és akkor érintkeztek, akikkel akartak, és a falu lakóihoz képest általában, az élet legtöbb kérdésében őket külön diszkrimináció nem érte. A diszkrimináció számukra önmagában a falusi életmóddal való azonosulás kényszere volt.

Hogy a központi hatóságok szempontjából a hangsúly mennyire a kényszerlakhelyhez kötöttség tényén és nem a többi háttér tényezőn volt, azt az is bizonyítja, hogy elvben lehetőség nyílt a kényszerlakhely változtatására is. Meg kell jegyezni, hogy ez a gyakorlatban csak kivételes, rendkívül indokolt, nagyon szerencsés esetekben valósult meg. Az ez irányú kérvényeket – majd mindegyik kitelepített nyújtott be ilyet – rendszerint elutasították. Az átköltözés és az eltávozás részletkérdéseiről intézkedett a következő, 1951. szeptember 18-ra datált leirat:

„A nem kívánatos elemek kitelepítése egyes erre a célra kijelölt helyen történik. A kitelepítettek az új lakóhelyükön kérhetik, hogy az ország más részén lakó ismerősükhöz vagy rokonukhoz költözzenek. Ehhez a kérelemhez csatolni kell a rokon, ismerős nyilatkozatát, amelyben kijelenti, hogy őt befogadja. Ezt a nyilatkozatot a helyi tanáccsal láttamoztatni kell.(...)

Az átköltözés iránti kérelmeket a helyi tanácshoz kell benyújtani, ami azután a megyei kapitánysághoz továbbítja. Ha a kérelem a megye területére szól, úgy az ÁVH-val és a megyei tanáccsal egyetemben engedélyezi vagy elutasítja: ha pedig az ország más megyéjére, úgy a Belügyminisztérium rendőrhatalósági osztályához terjeszti fel. Az ilyen kérelmek elbírálásánál irányelv az legyen, hogy amennyiben az átköltözés engedélyezése politikai biztonsági érdekeket nem veszélyeztet és a különösebb magukat tehetetlen beteg vagy munkaképtelen öregekről van szó, akiknek eltartásáról van szó, így az engedélyt meg lehet adni.

Az új lakhely is ilyen esetben kényszerlakhelynek is tekintendő, így a megyei kapitányságnak a rendőri felügyelethez hasonlóan a lakhely szerint illetékes rendőrhatalóságot az átköltözésről értesíteni kell.(...)

A kényszerlakhely azt jelenti, hogy ezek a személyek a lakhelyüket csak a rendőrkapitányság engedélyével hagyhassák el. Írásbeli engedélyt eltávozásra a járási kapitányság azontúl a megyei kapitányság ad. Az eltávozási kérelmek elbírálásánál a szempont az legyen, hogy eltávozást csak indokolt esetben és rövid időre lehet engedélyezni. Különösen vonatkozik ez Budapest területére és környékére. A kitelepítettek Budapest területére való eltávozását a megyei kapitányság csak a belügyminisztérium hozzájárulásával engedélyezheti.

A határral érintkező járásokban eltávozás nem engedélyezhető.”⁹⁶

A kitelepítettek **elhelyezése** – mint már szó volt róla – az előzetesen számukra kijelölt (rendszerint kulák-)családok házában történt. Az általános szabály az „egy szoba – egy család” volt, amely alól még hat–hét fős, több generációs kitelepített családok esetében sem volt kivétel. Az egyedülálló kitelepítetteket gyakran helyezték el – az azonos neműeket összeköltöztetve – közös szobában. Az elhelyezés gondja kizárólag a kijelölt fogadó családra hárult, amely erről ugyanolyan végzést kapott, mint a kitelepítettek a kényszerlakhely-kijelölésről. Az elhelyezésért a kitelepítettek nem tartoztak lakbért fizetni. Ez alól kivételt jelentett, ha a kitelepítettek személyesen megállapodtak fogadó családjukkal egy névleges összeg fizetésében, illetve ha a kitelepített család kérvenyezte a falun belül, illetve a tanyáról a faluba egy új szálláshelyre költözést, s ezt – a megfelelő engedély birtokában – csak úgy tudta megoldani, hogy új (önkéntes) szállásadójának lakbért fizetett. Az elhelyezés minden fajtájánál (eltekintve ismét a barakktáboroktól) a kitelepítettek fizették a fűtés és az esetleges villanyáram költségeinek rájuk eső részét.

A létfenntartás költségei előteremtésének jellemző formája valamilyen fajta **munkavégzés** volt. A munkával kapcsolatos leglényegesebb probléma a munkakényszer, illetve annak foka. Ismét erős általánosítással élve elmondható, hogy a kitelepítés tipikus formájára csak az **indirekt** munkakényszer volt jellemző. Dolgozni rendszerint nem kellett, de az életbenmaradáshoz szükség volt rá. Ettől eltérést csak egyes települések helyi szerveinek az önkényeskedései jelentettek, ahol úgy vélték, hogy a lakhely kényszere a munka kényszerével is párosul. Hogy a kitelepítettek az ilyen törekvéseknek ellen tudtak-e állni, az a helyi viszonyoktól függött; voltak települések, ahol sikerrel jártak (pl. Besenyszög), voltak, ahol nem (pl. Kunszentmárton).

Ismét egészen más volt a helyzet a táborszerű elhelyezés esetében. Itt általános érvénnyel mindenhol uralkodott a **direkt** munkakényszer. Ez részben az egész intézményrendszer fokozottan represszív jellegével függött össze, ugyanakkor hivatalos magyarázat is született rá. Tábor jellegű körülmények között ugyanis a kitelepítettek nem önellátásra rendezkedtek be; a legtöbb tábor állami gazdaságok köré szerveződött és a napi ellátást az állami gazdaság biztosította. Ennek fejében tartoztak a kitelepítettek dolgozni a gazdaság munkaterületein. A gazdaság megállapította a hivatalos fejadagok forintértékét, s ennek ellentétét kellett a tábor lakóinak munkával előteremteniük.

A falura került munkaképes kitelepítettek is rendszerint a helyi állami gazdaságoknál helyezkedtek el. A munkavégzésnek soha nem a nyugdíjkorhatár szabott határt, hanem a teherbíróképesség. Az alkalmazás lehetett alkalmi, vagy szerződéses jellegű, ez utóbbit azonban nem mindig jegyezték be a kitelepítettek munkakönyveibe. A végzendő munka a helyi állami gazdaság profiljától függött: szezonális mezőgazdasági munkák, közművek, utak, gazdasági épületek felépítése stb. Nagyszámú kitelepített vett részt a kísérleti gyapot- és rizstermesztésben. Ritka kivételt jelentett, ha valaki jobb fizetést biztosító ipari mun-

Belügyminisztérium.

..... szám. **Vég határozat.**
 105842 I.

dr. Országh Sándor eredeti foglalkozása r.t. igazgató,
 Budapest. II. ker. Szemlőhegyi ut, utca 32. sz. alatti.
 lakost, és vele egy háztartásban élő felesége sz. Kovács Margit,
 két gyermeke Mária és Klára. -

a 8130/1939. M.E. számú rendelet és a 760/1939. B.M. számú rendelet alap-
 ján Budapest területéről azonnali hatállyal kitiltom és lakhelyéül
 Békés, megye. Mezőberény, Fuskán u. 22. város, községet
 jelölöm ki. Amennyiben más községben /: rokonainál, ismerőseinél:/ kíván
 elhelyezkedni, jelen véghatározatban kijelölt lakhelyének elfoglalása
 után, azonnali kérelmét terjeszthet az új lakhely szerinti illetékes me-
 gyei Tanács elé. Ehhez mellékelni kell annak a személynek /: a lakosa
 szerinti illetékes helyi Tanács által láttamozott /: nyilatkozatát, aki
 elszállásolását vállalja.
 E véghatározat ellen a budapesti rendőrkapitányságnál benyújtandó pa-
 nasznak van helye. - E panasz a végrehajtás szempontjából, halasztó ha-
 tályal nem bír.

II.
 A kitiltás következtében megüresedő lakását /lakrészét:/ a 6.000/1948.
 sz. korm. rendelet értelmében igénybe veszem, lakását 24 órán belül át-
 adni köteles.

Budapest, 1951. június 15.

.....
 aláírás.

Tudnivalók a tulajdonlón

katerületen tudott elhelyezkedni. A legtöbb helyen a kitelepítettek önálló brigádokban, helybeli munkafelügyelők vezetése alatt dolgoztak. A megállapított munka-, illetve órabér-kulcsok rendszerint nem voltak alacsonyabbak az általában fizetettekénél, ugyanakkor világos, hogy a mezőgazdasági munkában járatosan kitelepítetteknek (főleg eleinte) csak a legrosszabbul fizető segédmunkák jutottak, ezeknek normáit nehezen tudták teljesíteni, s így igen alacsony fizetéseket kaptak kézhez. Az esetleges diszkriminációt a munkavégzés során inkább az jelentette, hogy a kisebb hozamú vagy rosszabb állapotú munkaterületeket jelölték ki a számukra, illetve hogy a jobban fizető, szakképzettebb munkát igénylő állások elnyerésében hátrányt szenvedtek a helybeliekkel szemben, vagy ha mégis megszerezték azokat, bármikor elmozdíthatók voltak „bizalmatlansági” okokból.

*

A kitelepítettek munkavégzésével kapcsolatban általános érvénnyel még egy kérdésre kell kitérnünk: enyhítette-e a kitelepített csoport a mezőgazdaság krónikus munkaerőhiányát? Erre a kérdésre — amelyet sokan vélnek felfedezni az akció meghatározó motívumaként — egyértelmű **nem** a válasz; nemcsak azért, mert a munkaképes kitelepítettek viszonylag csekély száma és még kisebb munkateljesítménye eleve nem segíthetett a mezőgazdaság gondjain, hanem azért is, mert a kitelepítést elrendelő vezetők nem a pótlólagos munkaerőre számítva hozták meg az intézkedésről a döntést. Ha ez így lett volna, akkor általánosan kötelezővé tették volna a munkavégzést. A kitelepített munka csak mellékterméke volt az általában vett kitelepítési szituációnak.

A kitelepített lakosság igen nagy hányada azonban, koránál fogva, nem dolgozhatott. A munkára alkalmas fiatalabbak és a munkát már elvégezni nem képes idősebbek közötti különbség talán a legélesebb cezúra volt a kitelepítettek társadalmában. A kettőt vegyesen ötvöző kitelepített családokban többnyire a fiatalokra hárultak a létfenntartás terhei. Még ezek a családok sem maradhattak fenn ugyanakkor pótlólagos jövedelemforrások nélkül, amelyeknek rendkívül változatos formái alakultak ki. Külön tanulmányban lehetne foglalkozni a kitiltott családháztartások önszegélyezési stratégiáival, azokkal a bonyolult kapcsolat-hálózatokkal, amelyekkel a kitelepítettek részben helyi, részben az otthon maradt rokoni, családi, baráti és szakmai ismeretségek igénybevételeivel kiegészítő jövedelmekhez jutottak. Az otthonról és külföldről érkező postautalványok, csomagok és az azokkal való üzletelés, a Pesten maradt családi értékek eladogatása, a régi kollegák álnevein érkező fordítási megbízások, a helyszínre látogató ismerősök és a helybeliek karitatív adakozása együttesen tették lehetővé a szükséges létminimumszint megteremtését.

A változatosság még nagyobb mértékét tapasztaljuk a **hétköznapi** élet egyéb színterein.

A magas átlagéletkorú kitelepítettek életének fontos aspektusa volt az **orvosi ellátás** minősége. Az Egészségügyi Minisztérium 1953 nyarán az alábbi rendeletet jelentette meg ez ügyben.

1. Minden olyan helyen, ahol nagyobb számban vannak kitelepítettek (állami gazdaságok), minden 200 munkavállaló után 1 ágyat számítva gyengélkedő betegszobát kell felállítani; a gyengélkedő betegszobák felállítása és üzemeltetése az állami gazdaságokat terheli.(...)
2. A kitelepített egyéneket és hozzátartozóikat szakorvosi vizsgálatra a körzeti orvos csak a helyileg illetékes rendőrhatalóság előzetes hozzájárulása alapján utalhatja be. Kitelepített egyént életveszélyességi sürgősségtől eltekintve a körzeti orvos, vagy a szakorvos fekvőbeteg-gyógyintézetbe csak a területileg illetékes megyei rendőrfőkapitányság előzetes hozzájárulása alapján utalhatja be. A fekvőbeteg-gyógyintézetek előzetes rendőrfőkapitánysági engedély nélkül kitelepítetteket életveszély meg nem állapíthatóság esetén nem vehetnek fel.
3. A fekvőbeteg-gyógyintézetek igazgatói kötelesek minden életveszélyességi sürgősség alapján kórházba felvett kitelepítetttről a megyei rendőrfőkapitányságot a felvételtől számított 12 órán belül értesíteni és az esetleg kiszálló rendőrorvosnak a kitelepített egyének megvizsgálásánál a legmesszebbmenő támogatást megadni(...)
4. A fekvőbeteg-gyógyintézetek igazgatói kötelesek hetenkint igazgatói viziten ellenőrizni a kitelepített egyének további kórházi ápolásának szükségességét és az orvosiilag indokolatlan túlápolások ellen kötelesek a legerélyesebben fellépni. Az igazgató az ellenőrzéskor a beteg kórlapját láttatja.⁹⁷

A fenti dokumentum azon kevesek egyike, amely bepillantást enged a kitelepített ügyek helyi intézésének műhelymunkájába, de már kevés hatással volt a tényleges helyzetre, röviddel az amnesztia előtt született. Korábban az orvosi ellátás még ilyen mértékben sem volt szervezett, ezért igen árulkodó, hogy egy-egy településen hogyan oldották meg a betegek kezelését. Volt, ahol semmilyen lehetőség nem volt a betegek ellátására, más helyeken ambuláns betegszobák álltak rendelkezésre, ismét másutt, a legerélyesebb kitelepítettek esetében, a helyi orvos a szakszerű betegápoláson túl a kitelepítettek valóságos „érdekvédelmi szervévé” nőtt ki magát: elintézte tanácsi ügyeiket, felmentette őket a munkából, ellátást szervezett a számukra, orvosi kezelést rendelt el a közeli nagyvárosban, netán Budapesten. A helyi orvos lelkiismerete meghatározó lett az egész csoport életére nézve.

Hasonló volt a helyzet a vidéki élet másik két ellentétes pólusán, a **vallási intézmények** és a helyi **hatalom** esetében is. Mennél „civilisebbnek” bizonyult a falu a hétköznapi élet kérdéseiben általában, annál engedékenyebbnek mutatkozott a kitelepítettek vallásgyakorlatával szemben is. Mindazonáltal ritkán hallani arról, hogy a helyi papság – a lelki oltalmakon túl – komolyabb konkrét támogatást nyújtott volna a kitelepítetteknek, melynek az egyik oka nyilvánvalóan az volt, hogy a pap, ha működését egyáltalán lehetővé tették, ugyanolyan persona non grata volt, mint a kitelepítettek maguk. A legnagyobb viselkedésszerű különbségeket ezért nem a szorongatott vagy kiszolgáltatott helyzetben lévő orvosok, papok esetében figyelhetjük meg, hanem éppen a helyi tanács, a helyi pártszervezet vagy rendőrség funkcionáriusainál, kiknek személyes

hozzáállásának, jó vagy rossz értelemben vett tenniakarásának nem szabott gátat a fölsőbb helyi hatalom. Minden egyéb tényezőn túl, ez utóbbi személyek voltak a legnagyobb hatással a mindenkori kitelepített sorsok alakulásában.

A kitelepítettek **életmódjának** részletkérdéseiben két – olykor élesen szétváló, máskor szorosan összefonódó – tendencia érvényesült. Az egyik oldalon mindazok az életstratégiák, apró, mindennapi mozzanatokban, öltözködésben, étkezési szokásokban, társasági modorokban, beszédstílusban, tradíciók tisztelésében és időtöltési formákban megőrzött szimbolikus viselkedésmotívumok állnak, melyek a régi „Én”, az időben és térben hátrahagyott személyiség átmentésére szolgáltak. A mindenáron való önátmentésnek ez a formája leginkább az idősebb generációra volt jellemző, amely a gyökeresen új helyzetre nem volt képes személyisége, viselkedése, habitusa gyökeres átalakításával válszolni. A másik oldalon a falusi társadalom világába való asszimilálódás – zömmel a fiatalabbak által követett – stratégiája állt, amely olykor csaknem teljes sikerrel végződött. A legtöbb esetben e két motívumrendszer egymás mellett élt: az ünnepek, a vasárnapok, a családi esték voltak a színterei az egyiknek, a munkával töltött hétköznapiak a másiknak. Azonban ha már a kitelepítés szociálpszichológiai metszetéhez érkeztünk, akkor zárjuk is le a kényszerlakhely viszonyainak eme vázlatos összefoglalását egy másik társaslélektani mozzanattal – a csoportkohézióval –, mely nemcsak a kitelepített csoporton belül, illetve a kitelepített közösségek és a faluközösségek közös életében volt meghatározó elem, hanem segítségével a korabeli vezetés egy újabb célkitűzése, a kitelepítési akció által feltételezeten elért eredménye is megcáfolható. A visszaemlékezések egybehangzó tanúsága szerint a kitelepítés kényszerhelyzete gyakorlatilag elmosta a kitelepítettek közötti korábbi társadalmi határokat, legyenek azok vagyoni, származási, foglalkozási vagy vallási eredetűek. Az összeolvadás mértéke nem mindig volt azonos (itt-ott az arisztokraták, másutt a katonatisztek kissé izoláltak maradtak), de valódi kivétel ez alól az általános szabály alól csak igen sajátos körülmények között akadt. Ám ha igaz volt a korábban éles társadalmi határvonalakkal elválasztott csoportok közeledése a kitelepített társadalmon belül, akkor még átütőbben volt érvényes ez a közeledés a hivatalos dogma szerint antagonisztikus ellentétben álló társadalmi csoportok viszonyára a kitelepítés által érintett falvakban és tanyákon. Egy-két ritka kivételtől eltekintve, a városi kitelepítettek és a falusi parasztközösségek viszonya igen hamar túlnőtte a kényszerű, békés tűrés kereteit és pozitív emberi értékekre alapozott, szerves, kooperatív sorsközösséggé alakult át. A hivatalos anticipációkkal és értékelésekkel szemben, amelyek az „osztályellentétek elmélyülésével, a dolgozó parasztság a kizsákmányoló rétegekkel szembeni gyűlöletének fokozódásával” számoltak,⁹⁸ a kitelepítettek lakta települések legnagyobb részében a volt uralkodó osztályok tagjai és a helyi parasztság egymásra találtak az új rendszer repressziós politikájának közös áldozataiként.

A kitelepítésbeli állapotokat Sztálin 1953. március 5-én bekövetkező halála mozdította ki a holtpontról, bár még hosszú ideig kellett a kitelepítetteknek várni a konkrét változásokig. 1953. június 13–14-én szovjet–magyar pártközi tárgyalásokra került sor Moszkvában, majd ezt követően, június 20-án, a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetőségének ülésén született meg a jelentős átalakítás programját bevezető határozat a „párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról”. A dokumentum kimondta, hogy „komoly hibákat követtek el” az ezt megelőző időszakban, „helyes viszonyt kell létrehozni a népi demokratikus állam és a lakosság között”, s ennek jegyében „minden téren, minden eszközzel helyre kell állítani a megrendült törvényességet”.⁹⁹ Az említett időszak megrendült közjogi állapotait kitűnően jellemzi, hogy „a bíróságok három és egynegyed év alatt 650 ezer (havonta közel 17 ezer) személy ellen folytattak eljárást, majdnem 390 ezer (havonta mintegy 10 000) személy ellen hoztak elmarasztaló ítéletet; két év négy hónap alatt a kihágási rendőrbíráskodás kereteiben 850

ezer büntetést szabtak ki (vagyis havonta több mint 30 ezret); ezenkívül a földművelők százezreit büntették különböző címenek és ürügyekkel, csak beszolgáltatási vétség címén több mint 400 millió forinttal, amelynek jelentős része – a központi vezetés elé terjesztett dokumentumok szerint is – törvénytelen és igazságtalan volt”.¹⁰⁰

A törvénytenségek kiigazításáról szóló határozatot június 29-én hirdették ki a budapesti pártaktíva előtt, a következő napokban ismertették a járási pártaktívákön is. Nagy Imre nevezetes beszéde – ez volt a kitelepítettek számára a döntő momentum – július 4-én hangzott el a parlamentben, s másnap vált publikussá a sajtó hazai orgánumain keresztül. Ezután rövid csend következett, majd 1953. július 28-án közzétették a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1953. évi 11. számú rendeletét a közkegyelem gyakorlásáról, amely összesen 748 ezer emberre terjedt ki, akik közül 115 761 személy szabadult a polgári és katonai börtönökből.¹⁰¹ Az előbbi számok mögött azonban hiába keresnénk a kitelepítetteket és az internáltakat, mivel ők nem részesültek közkegyelemben tekintettel arra, hogy soha nem ítélték el őket. E két intézkedés feloldásáról egy, az amnesztiával egyidőben közzétett határozat rendelkezett, „a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.034/1953. (VII. 26.) számú határozata a rendőrhatalósági őrizet alá helyezés (internálás) intézményének megszüntetéséről, valamint a kitiltások feloldásáról”, amely kimondta, hogy:

- „1. A rendőrhatalósági őrizet alá helyezés (internálás) intézménye és az erre vonatkozó jogszabályok hatályukat veszítik.
2. A Minisztertanács utasítja a belügyminisztert, hogy a rendőrhatalósági őrizet alá helyezéseket (internálásokat) legkésőbb az 1953. évi október hó 31. napjáig oldja fel és az internálótáborokat szüntesse meg.
3. A Minisztertanács utasítja a belügyminisztert, hogy a jelen minisztertanácsi határozat kihirdetéséig elrendelt kitiltásokat (kitelepítéseket) ugyancsak október hó 31. napjáig oldja fel.
4. Ez a határozat nem érinti az egyes városokban (községekben) való letelepedés engedélyhez kötéséről szóló jogszabályok hatályát. Az egyes városokban (községekben) való letelepedés engedélyhez kötéséről szóló jogszabályok azokra is alkalmazandók, akikkel szemben a kitiltást a jelen határozat értelmében fel kell oldani.”

A kitelepítettek tehát legkésőbb 1953 október végéig kapták kézhez az intézkedés feloldásáról szóló véghatározatot. Több esetben a helyi hatóságok nem kézbesítettek ki ilyen végzéseket, máshol a kitelepítettek még ezt megelőzően elhagyták kényszerlakhelyeiket; a többség 1953 augusztus és szeptember folyamán útnak indulhatott. Azonban – mint a fenti határozat 4. pontjából kiderül – a kitelepítés feloldása egészen sajátos helyzetet teremtett a kitelepítettek, s mindenekelőtt a fővárosból kitelepített családok számára. A kitelepítés miatt értelemszerűen kijelentkezett személyeknek újra kérvényezniük kellett a budapesti letelepedést, s ezt a korábban hozott letelepedést szabályozó (pontosabban: tiltó) rendelkezések értelmében¹⁰² nem engedélyezték a hatóságok. Így a volt kitelepítettek számára – hacsak nem kényszerültek a kitelepítési helyen maradni, mert nem volt hová menniük – egy újabb, majd három évig tartó

időszak következett, amely alatt (bár a mozgás szabadsága, így például a fővárosban történő munkavállalás lehetősége megadatott), továbbra sem térhettek vissza eredeti lakóhelyükre. Érdeemes még észrevenni azt is, hogy az internálás-szal szemben a minisztertanácsi határozat a kitelepítéssel kapcsolatos korábbi jogszabályokat nem oldotta fel; így lehetséges az, hogy még az ezt követő időszakban is tudunk olyan esetekről, ahol egyes családokkal szemben a hatóságok büntetésképpen a kitelepítés eszközéhez nyúltak. A „köztörvényesek” és a kitelepítettek, illetve internáltak eltérő hatósági kezelésére – amely a kompenzációkkal (a „köztörvényesek” kaptak, a kitelepítettek nem), a nyugdíjmegállapításokkal (az előbbieknak beszámították, az utóbbiaknak nem), és számos más területen aztán tovább folytatódott – fényt derít a következő dokumentum is:

„Az 1953. évi 11. sz. törvényerejű rendelet és az 1034/1953. (VII. 26.) M. T. sz. határozat alapján több személy fog szabadulni a büntetésvégrehajtási intézményekből és internálótáborokból. Ezen személyek lakásbejelentésével kapcsolatban az alábbi utasítást adom: (...)

A letelepedési engedélyhez kötött városokban (Budapest, Sztálinváros, Miskolc, Várpalota, Komló), valamint a déli és nyugati határövezetekben letelepedési engedély nélkül is el kell fogadni a szabadulók állandó bejelentését, ha igazolják, hogy letartóztatásuk előtt ott volt az állandó lakhelyük. Ha letartóztatás előtti állandó lakhelyük másutt volt, a letelepedési engedély előzetes megszerzését kell megkövetelni. (...)

A Minisztertanács határozata értelmében a kitiltásokat is fel kell oldani. Ennek következtében több olyan személy kitiltása, illetőleg kényszerlakhelyhez kötése fog megszűnni, akik annakidején letelepedési engedélyhez kötött városokból vagy határövezetekből lettek eltávolítva. Ezek a személyek – a kitiltás feloldása után – nagy számban meg fogják kísérelni, hogy a régi lakóhelyükre visszatérjenek. A határozat értelmében azonban azt csak abban az esetben tehetik, ha ugyanúgy, mint a többi állampolgár – a letelepedési engedélyt előzetesen megszerzik.

A fentiek alapján külön súlyt kell helyezni annak az utasításnak a betartására, hogy a kiemelt városokba távozni szándékozó személyek állandó kijelentőlapját csak abban az esetben szabad elfogadni, ha a már megszerzett letelepedési engedélyt felmutatják. Ugyanezt az eljárást kell alkalmazni akkor is, ha valaki az állandó kijelentőlapján a déli, vagy nyugati határövezetbe jelzi távozását.”¹⁰³

A volt kitelepítetteknek tehát egy egészen új életre kellett berendezkedniük. Majdnem az összes budapesti kitelepített a főváros környéki kisebb településeken keresett és talált valamilyen jellegű elhelyezést. A helyzet paradox voltára jellemző, hogy sokan a kitelepítéshez képest sokkal rosszabb viszonyok közé kerültek – már ami a lakást illeti – azzal a különbséggel, hogy most (a nagy kereslet miatt) igen magas, gyakran egyhavi átlagkeresettel felérő albérleti díjakat kényszerültek fizetni.

Az új helyzet a tanács vonalán is új feladatokat hozott magával. Ahhoz ugyan nem fért kétség, hogy a kitelepítettek ingatlanaikat nem kapják vissza (hiszen azokat időközben államosították), intézkedni kellett azonban a lakásokban talált holmik ügyében. Ezek sorsáról az alábbi iratból tájékozódhatunk:

„A belügyminiszter rendelkezése alapján az 1951 nyarán Budapestről kitelepítettek visszahagyott ingóságait a kerületi tanácsok és a Bizományi Áruház dolgozóiból alakí-

tott bizottságoknak leltárba kellett venni. A leltárba vett ingóságokat a Bizományi Áruház értékesítette. A befolyt összegek hovaforrásáról a PM intézkedett. A vételárból a Bizományi Áruház levonhatta saját költségeit és a megmaradó összegeket át kellett utalni a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságához letéti számlára. Ez egy ízben meg is történt 1952 végén. Eszerint 1952. december 31-ig az ingóságok értékesítéséből 3 161 000 Ft folyt be. Különböző költségekre – szállítási, raktározási, utazási költségekre – a Bizományi Áruház levont 2 109 000 forintot. A megmaradó 1 051 000 forintból a PM rendelkezése alapján a kitelepítettek kérelmére „Hátrahagyott ingóságokért befolyt összeg” címén kiutalásokat eszközölt a VB. A következő elszámolás az év februárjában történt 821 000 forintra vonatkozólag, de az előbbivel szemben már nem konkrét leltározás alapján, hanem globális leltározás alapján. A Bizományi Áruház ezt azzal magyarázta, hogy az ingóságok gyors elszállítása során a jelzés sokszor leszakadt a tárgyakról, más esetekben a tárgyak értékét nem becsülték meg és nem vették bele a leltárba. Így tehát leltári tételként nem tud elszámolni. Állítása szerint a globális leltározásra az ÁEK és a BM vizsgálata alapján engedélyt kapott.¹⁰⁴

A kitelepítettek a fentiek értelmében a városi tanács (86703-as számú és igen sok bonyodalommal kezelt)¹⁰⁵ zárt letéti számlájáról a tőlük eltulajdonított ingóságokért családonként maximum 5 000 forintig terjedő visszatérítést igényelhettek. Ez a kompenzáció – amelyről csekély összege miatt sok kitelepített elvi okokból lemondott – a mai napig az egyetlen hivatalos anyagi, jogi, vagy erkölcsi elismerése a kitelepítetteket ért injuriáknak.

A volt kitelepítettek 1953 és 1956 közötti időszaka rendkívül bizonytalan állapot volt; a kitelepítettek sem lehettek teljességgel meggyőződve frissen szerzett jogaik érvényességéről, s a hatalom előtt sem volt tisztázott, hogyan viselkedjen a volt kitelepítettekkel szemben. Még le sem járt a kitelepítés végső felszámolásának határideje, amikor a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága a rendőri és a közigazgatási szervek együttműködésének kérdésében ült össze. Az ülésen elhangzott felszólalások többször foglalkoztak a volt kitelepítettekkel és jól tükrözték az illetékesek bizonytalanságát:

„(Kiss György osztályvezető:) Szeretnék még egy dolgot felvetni és kérem, hogy azt is tárjuk az MT elé.

Alapi elvtárs érintette az amnesztia végrehajtásával kapcsolatban tapasztalható hiányosságokat. Igen komoly kérdés a tekintetben a letelepedés és a kitelepítettek kérdése. Sztahanovisták, munkások nem tudnak Pest környékről Budapestre jönni, mert nem kapnak letelepedési engedélyt. Ugyanakkor a kitelepítettek, akik szintén nem kapnak Budapesten letelepedési engedélyt, kivétel nélkül itt vannak. Vagy Pest környékén vannak, de bejárnak ide. A rendőrség nem mer hozzájuk nyúlni, nem hajlandó Budapestről eltávolítani őket, még akkor sem, ha egyáltalán tud róluk. Sajtónyilvánosságot csak azért nem kap a dolog, mert az *Esti Budapest* ilyenféle dolgokat nem mer leközölni.”¹⁰⁶

„(Kopácsi Sándor, Belügyminisztérium budapesti főosztályvezető:) Itt van azután, hogy hány kitelepített van Budapesten. Pontosan tudjuk, hogy hány van, mert a kormányrendelet előírja, hogy Budapesten ideiglenesen be lehet jelenteni magukat 15 napra. Nagy többségük be is jelentette magát. 15 nap múlva kiutasítjuk őket. 10 napra elmennek és 10 nap múlva ismét lehetőségük van 15 napig ideiglenes bejelentésre, – és így megy ez az ájulásig. Azt is pontosan tudjuk, hogy Pest környékről hányan járnak be. Azt lehet mondani, hogy a kitelepítettek 98 százaléka itt van Budapesten: a rendelet meg is engedi ezt. Fel kellene vetni, hogy valamiképpen szabályozni lehetne ezt a kér-

dést. Egyszerűen kinevetnek bennünket, mi pedig nem sérthetjük meg a törvényeket. 10 nap múlva ismét bejelentik magukat, mi kötelesek vagyunk elfogadni az ideiglenes bejelentést és így mehet ez a végletekig.”¹⁰⁷

„(Pongrácz Kálmán, BVT VB elnöke:) A felterjesztést sürgősen el kell készíteni, hogy Nagy Imre elvtársnak még a jövő hét elején el tudjuk küldeni... Vessük fel a kitelepítettek kérdését is. Budapest környékén egy kis szobáért 6–700 forintot fizetnek havonta. Ezeket a 6–700 forintokat meg is akarják keresni, – valószínűleg bűnös úton.”¹⁰⁸

A régi berögződésekből táplálkozó bizonytalanságot a későbbiekben – a reformista vonal háttérbe szorulásával, Nagy Imre miniszterelnöki posztról való távozásával, a konzervatív, rákosista politika felülkerekedésével – már ismét elenségesebb hangvételű nyilatkozatok kísérték. Az esetleges kompenzáció vagy deklarált rehabilitáció kérdése lekerült a napirendről, s a sajtóban, a „tudományos” publicisztikában, a nyilvános beszédekben újra előkerültek a régi, jól bevált jelszavak. Rédei Jenő, a korszak piadesztálra emelt társadalomtudósa 1955-ben a deklasszált tőkés rétegeknek nyújtott új jogokkal, lehetőségekkel kapcsos-

latban már így fogalmazott a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak írott értekezésében:

„Ők, akik a múltban a dolgozó tömegeket a legelemibb jogaiktól is megfosztották, most jogokat követelnek..., ők, akik a múltban megakadályozták, hogy a dolgozók védekezhessenek a kíméletlen kizsákmányolás ellen; ők, akik tűzzel-vassal irtották a munkásosztály forradalmi szervezeteit, most a demokratizmus ürügyén a tőkés rablók és naplopók politikai szervezeteit és pártjait szeretnék életre hívni. Pártunk, különösen az 1953. évi júniusi határozat óta, fokozottabban törekszik államrendszerünk demokratizmusának következetes kiépítésére, harcol az önkényeskedés és a törvénytelenység ellen. Azonban eszünk ágában sincs demokratikus jogokat, törvényes lehetőségeket biztosítani az ellenséges tevékenység számára.”¹⁰⁹

Az átmenetileg megkeményedő hangok ellenére a belpolitikai viszonyok 1956 tavaszi–nyári fellazulása a kitelepítettek számára is meghozta a várva-várt változást. A korábbi szigorú letelepedési szabályok enyhültek és először informális, majd formális csatornák révén is megnyílt az út a budapesti letelepedés előtt. 1956 késő nyarán–kora őszén áramlanak be a fővárosból immár öt éve kitiltott családok első nagyobb csoportjai Budapestre, természetesen továbbra sem saját otthonaikba, hanem azokba a hónapos szobákba, albérletekbe, barátok, ismerősök által szívességből átengedett cselédszobákba, ahonnan az eljövendő években kezdik majd el visszanyert civil életeik kimunkálását. Majd röviddel azután, hogy ismét visszatérhettek Budapestre, a kitelepítettek sorsvonalai éles kanyart vettek és több irányba szerteágazva messze eltávolodtak egymástól.

- * A dolgozat az MKKE Szociológia tanszékéhez írott diplomamunka néhány fejezetének felhasználásával készült.

¹ Sándor Balogh–Sándor Jakab: *The History of Hungary After the Second World War, 1941–1980*. Budapest, Corvina, 1986. 110. o.

² Két jellegében hasonló kérvényt lásd Magyar Bálint: *Dunaapáti*. Budapest, Művelődéskutató Intézet és Szövetkezeti Kutató Intézet, 1986. I. köt. 243. o. és II. köt. 331. o.

³ Nógrád megye Tanácsának Titkárságáról. Szigorúan titkos! 00174/1/1953. Tárgy: A házállamosítással kapcsolatos zárolt lakások hasznosítása. (Forrás: Nógrád megyei Levéltár, Salgótarján.)

⁴ Forrás: *u. o.*

⁵ Závada Pál: *Kulákprés*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 1986. 235. o.

⁶ Gergácz István visszaemlékezése (kézirat)

⁷ Az eset 1955 (!) nyarán történt.

⁸ *Törvénytörtés nélkül... Filmszociográfia a hortobágyi munkatáborokról*. Gulyás Gyula és Gulyás János filmje. Objektív Filmstúdió Vállalat–Balázs Béla Stúdió, Budapest, Dialóglista (kézirat) 62. o.

⁹ Ember Mária: Hortobágy, szociális tábor 1952–53. *Forrás*, 1981/6. A hortobágyi táborokról Sz. Lukács Imre közölt riportokat és írt könyvet *Tábor a pusztában* címmel (Csongrád megyei Teszöv, 1985.) A legnagyobb igényű feldolgozást a Gulyás-testvérek már említett dokumentumfilmje nyújtotta. Ennek dialóglistájában egyébként (19. o.) az egyik hortobágyi kitelepített jóval több, összesen 43 táborról beszél. Hortobágyról

- található még egy rövid említés Závada Pálnál (i. m. 195. o.), egy hosszas közreadott visszaemlékezés Magyar Bálint részéről Borsós-tanya, Hortobágy címmel (*Mozgó Világ*, 1983/11.) és egy rövidebb interjú a szintén általa szerkesztett *Dunaapáti* című munkában (459–480. o.).
- 10 Ember Mária adata: *Forrás*, 1981/6.
- 11 Zsille–Hegedűs: *Élet egy eszme árnyékában*. Bécs, Zsille, 1985. 175. o.
- 12 Dr. Varga László: *A magyarországi kényszermunkarendszer jogi vonatkozásai*. New York, Magyar Nemzeti Bizottmány, 1954. (E szám mögött sokféle kisebb-nagyobb tábor, telephely értendő.)
- 13 Richard K. Carlton (ed.): *Forced Labour in the Peoples Democracies*. New York, Mid-European Studies Center of the Free Europa Committee, Inc., F. A. 1955. 65. o.
- 14 *A Magyar Nemzeti Bizottmány Memoranduma a kényszermunka és munkatáborok ügyében az ENSZ Szociális és Gazdasági Tanácsának Kényszermunkát Kivizsgáló Bizottságához*. New York, ENSZ, 1953.
- 15 *Internationale Freigewerkschaftliche Nachrichten*. München, 1952. január
- 16 Szabó Bálint: *Új szakasz az MDP politikájában*. Budapest, Kossuth, 1984. 97. o. Pontosabb adatunk áll rendelkezésre Recskről, a kényszermunkatáborok leghírhedtebbikéről. Itt 1950–53 között összesen 1300 főt tartottak őrizetben. Lásd pl. Sztáray Zoltán: A recski kényszermunkatábor. *Új Látóhatár*, 1981/3–4.
- 17 Richard K. Carlton: i. m. 88., ill. 65. o.
- 18 Közreadta Magyar Bálint: *Dunaapáti*. id. kiad. II. köt.
- 19 G. Glezerman: *A kizsákmányoló osztályok felszámolása és az osztálykülönbségek megszüntetése a Szovjetunióban*. Budapest, Szikra, 1951. 174. o.
- 20 Stephen White–John Gardner–George Schöpflin: *Communist Political Systems. An Introduction*. London, McMillan, 1982. 229. o.
- 21 Roy A. Medvedev: *Let History Judge. The Origins and Consequences of Stalinism*. New York, Vintage Books, 394. o.
- 22 Robert Conquest: *La Grande Terreur (The Great Purge)*. London, McMillan, 1968.) *Les purges staliniennes des années trente: Le Cercle du Nouveau Livre D'histoire*. Paris, 1970. 487–495. o.
- 23 Több ilyen becslés található: R. N. Baldwin (ed.): *A New Slavery*. New York, Oceania Publishing, 1953. 60. o.
- 24 Roy A. Medvedev: i. m. 491–492. o.
- 25 *Justice Enslaved – A Collection of Documents on the Abuse of Justice for Political Ends*. International Commission of Jurists (a továbbiakban: ICJ), Netherlands, 1955. 75. o. Az idevonatkozó szabályokat a pontosság megőrzése végett angolul, ill. az angol átírásnak megfelelően közlöm. A két törvény: Collection of Laws of the Government of the USSR No. 36., Lo. July, 1934, Art. 283:/8/. Forrás: *Sobranie Uzakonei Rasporiazhenii Raboche-Krest'ianskogo Pravitel'stva*, ill. Collection of Laws... No. 11. 7. March 1935, Art 84:/1/a/b/ (Megtalálható: *Nagy Szovjet Enciklopédia*, LII. köt. 523. o. [1947. évi kiadás] és másutt)
- 26 ICJ i. m. 76–77. o. Legislative Bulletin of the Polish Republic, 19. September, 1950, No. 41., 374. o. Decree of 16. November, 1945, Art. 7:/1/d/. A krakkói akcióról lásd: *Przegląd prasy*. *Lad*, katolikus társadalmi hetilap, Varsó, 1988. május 1. 13. o.
- 27 ICJ i. m. 77–78. o. Durzhaven Vestnik, No. 69. 25. March, 1948: People's Militica Act, Art. 54.
- 28 ICJ i. m. 78. o.
- 29 ICJ i. m. 87–88. o.
- 30 *The Annals of the American Academy of Political and Social Science – The Sattelites in Eastern Europe*. Philadelphia, May, 1958.

- 31 R. M. Baldwin (ed.): *i. m.* 97. o.
- 32 Egy tallózás: nem említi a kitelepítést az 1967-es (1400 oldalas) kétkötetes *Magyarország története* (Gondolat, 1967), sem *A magyar népi demokrácia története 1944–1962* című munka (Kossuth, 1978. 400 o.). Egy szó sincs a kitelepítésről *Az új Magyarország 40 éve* (Kossuth, 1985), a *Gondolatok az első negyedszázadról* (Gondolat, 1970), az *Egy ezredév* (Gondolat, 1986), és *A szocializmus útján, a felszabadulást követő negyedszázad kronológiája* (Akadémiai, 1970, 700 o.) című munkákban. Végül, nem tesz említést a kitelepítésről Szabó Bálint: *Az „ötvenes évek”* című kötete sem (Kossuth, 1986).
- 33 *Black Book (Fekete Könyv) Concerning the Mass Deportations in Hungary*. München, Edition Hungária, 1951, kiadja a Magyar Veteránok Baráti Társasága.
- 34 Zinner Tibor: Háborús bűnösök, népbíróságok. *História*, 1982/2.
- 35 Pető Iván–Szakács Sándor: *i. m.* 140. o.
- 36 Erről lásd Charles Gati: Demokratikus átmenet a háború után Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 1986/1.
- 37 *A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának határozatai*. Budapest, Szikra, 1950. 30. és 33–34. o.
- 38 *A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve*. Budapest, Szikra, 1951. 46–47. o.
- 39 *Az MDP kongresszusának jegyzőkönyve*, id. kiad. 81. o.
- 40 *Az MDP kongresszusának jegyzőkönyve: Az MDP kongresszusának határozata*. id. kiad. 520. o.
- 41 Bennet Kovrig: *Communism in Hungary*. Stanford, Hoover Institute Press, 1979.
- 42 Beér János–Szabó Imre: *Az új magyar alkotmány és magyarázatai*. Budapest, Szikra, 1950. 79. o.
- 43 Pl.: Fehérvári István: *Szovjetvilág Magyarországon 1945–56*. München, Santa Fe, Pro Libertate Publishing 1984. és másutt.
- 44 Kopácsi Sándor (1952–56 között Budapest rendőrfőkapitánya) személyes visszaemlékezése szerint a kitelepítés a rendőrségtől teljesen függetlenül zajlott. A rendőrségre – az ÁVH-nak a gyakorlatban alárendelt szervként – csak bizonyos operatív feladatok hárultak.
- 45 A valódi gondokról figyelmet elterelő félelemkeltés mellett ezt jelöli meg fő szempontként Dr. László Varga: *Human Rights in Hungary*. Florida, Danubian Research and Information Center, 1967. 24. o. Az osztályharc élesítése mellett említi Denis Silagi: *Ungarn – Geschichte und Gegenwart*. Edition Zeitgeschehen, 85. o. Egyetlen szempontként kezeli Bennet Kovrig: *i. m.* 261. o.; döntő okként George Mikes: *A Study in Infamy*. London, André Deutsch, 1959. 76. o. A hazai irodalomban foglalkozik e szemponttal Győri Péter: Lakásrendszerünk kialakulása – buktatókkal. in: *Szociálpolitika ma és holnap*. Budapest, Kossuth, 1988. 190. o. Ő idézi Hegedűs József és Tosics Iván tanulmányát: Lakásosztályok és lakáspolitikai – a budapesti lakáspiac változásai az elmúlt három évtizedben. *Mozgó Világ*, 1982/9–10.
- 46 Zsille–Hegedűs: *i. m.* 135. o.
- 47 Budapesti Városi Tanács VB ülés, szó szerinti jegyzőkönyv, 1951. november 23. 114. o.
- 48 *1949. évi népszámlálás*, 12. összefoglaló főeredmények. Budapest, KSH, 1952. 260. o.
- 49 Pető Iván–Szakács Sándor: *i. m.* 156. o.
- 50 1949. évi XXV. törvény III. fej. 41. § Balogh Sándor (szerk.): *Nehéz esztendőkről krónikája 1949–1953*. Budapest, Gondolat 1986.
- 51 *Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához 1949–50*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1957. 69. o.
- 52 *u. o.* 39., 42., 43. o.
- 53 *u. o.* 69. o.

- ⁵⁴ Pető Iván—Szakács Sándor: *i. m.* 226. o.
- ⁵⁵ *KSH Statisztikai Évkönyv 1949–1955.* Budapest, KSH, 1957. 348. o.
- ⁵⁶ Pető Iván—Szakács Sándor: *i. m.* 227. o.
- ⁵⁷ *Economic Survey of Europe in 1955.* Geneva, United Nations, 1956. 226. o. (Idézi: Herbert Aptheker: *The Truth about Hungary.* New York, Mainstream Publishers, 1957. 128. o.)
- ⁵⁸ Pető Iván—Szakács Sándor: *i. m.* 228. o.
- ⁵⁹ *u. o.* 227. o.
- ⁶⁰ *u. o.* 228. o.
- ⁶¹ 95/1951. (IV. 17.) M. T. számú rendelet a Budapest fővárosban történő letelepedés szabályozásáról, valamint 116.200/1951. (IV. 17.) BM számú rendelet a Budapest fővárosban történő letelepedés szabályozásáról szóló 95/1951. (IV. 17.) MT sz. rendelet végrehajtásáról. *Magyar Közlöny*, 1951. április 17. 223., 442. o.
- ⁶² Érdekes, hogy ennek az indulatáttételnek a mai szakirodalom is néha áldozatul esik. Zinner Tibor így fogalmaz: „Mi volt a több, mint ötezer családot érintő kitelepítés? Valójában kényszerítő, személyes szabadságjogokat tipró intézkedés. Jogi alapjait nem a népi demokrácia törvényhozó szervei teremtték meg, hanem azok a Horthy-korszakból származtak.” 1951-ben történt. *Filmvilág*, 1986/12.
- ⁶³ Az Alkotmány 63. § (2) pontja alapján a dolgozó nép ellenségei kirekeszthetők a választójogból.
- ⁶⁴ Rátki András: A volt uralkodó osztályok. *História*, 1981/3.
- ⁶⁵ Több esetben szól a kitelepítési végzés a háború alatt vagy azután elhalálozott, illetve kivándorolt személyekre, akik a régi nyilvántartásokban szerepeltek. Ugyanakkor sokszor hiányoztak a kitelepítési végzésekről a néhány éves gyermekek, akik az eredeti ösz-szesítésekben még nem szerepelhettek stb.
- ⁶⁶ Rátki András: *i. m.*
- ⁶⁷ *u. o.*
- ⁶⁸ *Források Budapest történetéből.* V. kötet 81. o.
- ⁶⁹ Fehérvári István: *i. m.* 136. o. szerint a vallásos rendek kitelepítése 1950. december 7-én történt, az 1952 májusában lezajló újabb hullám során Miskolc és környékéről 600 családot telepítettek ki.
- ⁷⁰ *Black Book...* id. kiad.
- ⁷¹ *Tószeghy Richárd önéletrása* (kézirat), New York
- ⁷² Dr. Varga László: *i. m.*
- ⁷³ Richard K. Carlton (ed.): *Forced Labour...* id. kiad.
- ⁷⁴ Jörg K. Hensch: *Geschichte Ungarns 1867–1983.* Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, Verlag W. Kohlhammer, 1984.
- ⁷⁵ A hetvenezres érték az összes kitelepítésre együttvéve a legelterjedtebb becslések egyike, sok helyen fölbukkan. Lásd pl. *A Letter from Hungary by a Hungarian Woman.* New York, Foreign News Service inc. 58 W 58 St. 1952. Körülbelül ennek felel meg Fehérvári István (*i. m.*) becslése is, mely szerint az 1951 nyári akciók során országszerte negyvenezer család került kitelepítésre.
- ⁷⁶ Ezen belül: 1950 nyarán a déli határészről 3000, 1951 nyarán országszerte 72 000 fő és a későbbi kitelepítésekkel együtt összesen még 30 000 fő. *A Magyar Nemzeti Bizottmány Memoranduma...* id. kiad.
- ⁷⁷ Lásd a már hivatkozott munkákat, továbbá pl. Föglein Gizella: *Mit kell tudni hazánk négy évtizedéről?* Budapest, Kossuth, 1985. és másutt.
- ⁷⁸ Lásd pl. *Források Budapest történetéből.* V. kötet, 82. o.
- ⁷⁹ Rátki András: *i. m.* A kutatás feladata lett volna a listán szereplő személyek adatait tovább bővíteni, hogy ebből kiindulva a kitelepített társadalom árnyaltabb képéhez jut-

- hassunk el. E munka két csapásirányban voltaképpen már megkezdődött. Szakály Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945* című tanulmányában (Budapest, Magvető, 1987.) részletes elemzést nyújt a háború előtti legfelsőbb katonai vezetés tagjairól. Munkájának 246. lapján megemlíti, hogy a kitelepítési akció a Magyarországon maradt katonai elit 95–98 százalékát érintette, így Szakály vizsgálatának részletekbe hatoló megállapításai szűk hibaküszöbbel jól adaptálhatók a kitelepített csoport (magas hányadot kitevő) katonatiszti rétegére. Viszonylag jelentős csoportot alkottak az ügyvédek is. A budapesti Ügyvédi Kamara 100 kitelepített ügyvédről szóló listájának és a hozzátartozó anyag precíz feldolgozása 1988 tavaszán kezdődött meg Desseffy Tibor vezetésével.
- 80 Fehérvári István: *i. m.* 233. o.
- 81 *Black Book...* id. kiad. A kötet szerzői megjegyzik, hogy e lista önmagában véve nem sokat mond, a hangsúly az általános fekvésen van, azon, hogy többnyire apró, elmaradt településekről van szó. A lista az 1951-es állapotokat tükrözi.
- 82 Rátoki András: *i. m.*
- 83 *Black Book...* id. kiad. 44–47. o.
- 84 A cikkből bővebb idézet található: *Nehéz esztendőkről krónikája, 1949–53.* Budapest, Gondolat, 1986. 344–345. o.
- 85 A BVT VB elnökének rendelete a Budapestről kitelepítettek lakásaiban maradt ingóságok leltározásáról, 1951. május 22. XXIII/103. A BVT Titkárságának iratai, 00207/1951. sz. (Teljes formájában megtalálható: *Források Budapest történetéből.* V. köt. 81. o.)
- 86 BVT VB ülés jegyzőkönyve, 1951. december 7. A szó szerinti jegyzőkönyv 61. oldalán ez áll: „A kitelepítési akció, amely május végétől napjainkig folyik, eléggé lekötötte energiáinkat, és ha a kitelepítési akció nem lett volna – bár örülünk neki, hogy volt – még sokkal több energiát tudtunk volna fordítani az új munkamódszer javítására.”
- 87 BVT VB ülés jegyzőkönyve, szó szerinti jegyzőkönyv, 1951. június 8. 117. o.
- 88 BVT VB ülés jegyzőkönyve, előterjesztés: Jelentés a VB XIV. (Lakásgazdálkodási) Osztály munkájáról, 1951. október 19. 4. o.
- 89 *u. o.* 8. o.
- 90 *u. o.* szó szerinti jegyzőkönyv 13. o.
- 91 Zinner Tibor: 1951-ben történt. *Filmmvilág*, 1986/2.
- 92 Rátoki András: *i. m.*
- 93 Az Elnöki Tanács 1952. 4. sz. törvényerejű rendelete a házingatlanok állami tulajdonba vételéről.
- 94 *Források Budapest történetéből.* V. kötet 81. o.
- 95 Forrás: Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján
- 96 Bővebben lásd: Magyar Bálint: *i. m.* II. kötet 390–391. o.
- 97 Nógrád megye Tanácsa VB XI. (Egészségügyi) Osztály Salgótarján. 00213/1953. T. Ü. K. A kitelepített személyek kórházi ápolásának szabályozása. (Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján.) A hivatkozott rendelet: Eü. M. 00197/1953. III/2. T. Ü. K. Budapest, 1953. június 9.
- 98 Rátoki András: *i. m.*
- 99 A dokumentum részletes ismertetéséhez lásd pl. Szabó Bálint: *Új szakasz az MDP politikájában.* Budapest, Kossuth, 1984.
- 100 Pető Iván–Szakács Sándor: *i. m.* 241–242. o. Forrás: Központi Vezetőség 1953. június 27–28-i gyűlés előterjesztés.
- 101 Zinner Tibor: *i. m.*
- 102 V. ö. 61. sz. jegyzet.
- 103 Minisztertanács Helyi Tanácsok Főosztálya. Másolat. Szám: 560–138/1953. II/3. Tárgy:

Közkegyelemben részesült személyek lakásbejelentési kötelezettségének szabályozása. Budapest, 1953. augusztus 3. (Forrás: Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján)

104 BVT VB 1954. június 24-i ülés jegyzőkönyv. Bejelentés a volt kitelepítettek által visszahagyott és értékesített ingóságok vételárának kifizetéséről. Szó szerinti jegyzőkönyv, 8. o.

105 BVT VB ülés jegyzőkönyv, 1953. december 24. Bejelentések: A kitelepítettek ingóságainak értékesítéséből befolyt összegek kezeléséről. Szó szerinti jegyzőkönyv, 87–88. o.

106 BVT VB ülés jegyzőkönyv, 1953. október 29. A tanács és a rendőrség kapcsolatáról szóló jelentés. Szó szerinti jegyzőkönyv, 83. o.

107 u. o. 85. o.

108 u. o. 88. o.

109 Rédei Jenő: *A magyar társadalom struktúrájának alakulása a statisztikai adatok tükrében*. Budapest, 1955. 29. o.

Tar Sándor

A LEHETŐSÉG*

A tudomány és a technika fejlődése egyre fokozza az igényt a szakemberek, a fiatalok nemzetközileg is helytálló tudása, sokoldalú szakmai tapasztalata és ismerete iránt. Ennek megfelelően a szocialista országok között az eddiginél szélesebb körben bontakozik ki az együttműködés, a fiatalok szakmai tapasztalatcseréje.

A Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság együttműködése keretében lehetőség nyílik arra, hogy a fiatal magyar munkások, mérnökök az NDK szocialista nagyüzemeiben dolgozzanak, és ezúton ismerjék meg a technika alkalmazását, szerezzenek szakmai tapasztalatokat. Nemcsak technikusok és szakmunkások, hanem szakképzetlen és érettségizett fiatalok is jelentkezhetnek munkára és szerezhetnek szakmai gyakorlatot.

A szakmai gyakorlat során a fiatalok elsajátíthatják a német nyelvet, utazhatnak az NDK-ban és megismerkedhetnek tájaival, városaival, közben ápolhatják és erősíthetik a magyar és a német nép barátságát, a két ország ifjúságának, ifjúsági szervezeteinek kapcsolatait. Az együttes termelési, politikai, kulturális és sportlehetőségek mind a német, mind a magyar fiatalokban gazdagítják az igaz hazafiságot és a proletár nemzetköziség érzését.

A két ország együttműködése lehetővé teszi, hogy a magyar és NDK vállalatok termelési és kereskedelmi kapcsolata mellett bővüljön a vállalatok személyi és munkaerő kooperációja is. Az NDK-ban végzett szakmai gyakorlatról visszatérő magyar dolgozók szélesebb körű termelési ismeretei nagymértékben hasznosíthatók a vállalat termelési, műszaki továbbfejlődése terén.

A kiutazó dolgozóknak tájékoztatást adunk a következőkben az NDK-ban történő foglalkoztatásukkal összefüggő legfontosabb tudnivalókról.

*

Indulok ködös messzeségbe
Gyönyörű istentelenségbe
Csattog a kegyetlen távol
Valaki keresztet ácsol

I.

1. volt kint a haver is, és mondta, hogy milyen dolgokat csinálnak, gondoltam, én is megpróbálom

azelőtt a Metrónál dolgoztam. Azelőtt Kazincbarcikán. Voltam a nyomdánál is, nagy bálákat kellett emelni. Meg a Chinoinban, de Gerő jobban tudja ezeket, ő mindig jobban figyel

hát kaptunk egy olyan füzetet, amiben minden benne van, de még nem olvastam el, mi is a címe? Valami tudakozó, vagy nem is, Gerő ezeket is jobban tudja, persze, tájékoztató

azt mondják, jól lehet keresni, de van, aki panaszkodik is

a fővárosa Berlin, persze, hogy Berlin. Ott a határ is, és Nyugatnémetország, meg Nyugat-Berlin, annak meg az a fővárosa

nem jártam még külföldön, ezért is akarok kimenni, hogy ugye tájakat, meg azt a népet megnézi az ember, megtanul németül, a haver is úgy kever a német csajával, hogy utcahosszat bámulják

nem voltam még büntetve, illetve voltam másodrangú vádlott egy erőszakos nemi közöszlészben az alakok rám akarták kenni a balhét, de nem lett semmi belőle, együtt kevertünk mindig, de akkor pont nem voltam ott, és ez be is jött

izének, hogy is, műanyag-öntőnek írtak be, azt mondták, itt jól lehet keresni

ha hazajövök? Huszonkét éves leszek és elvisznek slapecnak, az ugye két év, és huszonnégy éves koromban szabadulok. Akkor, gondolom, egy évig részeg leszek, az huszonöt. Utána már csak azt a kis időt kell kibekkelni a nyugdíjig, de az is lehet, hogy visszamegyek az NDK-ba még egy körre

2. nézze, igaz, hogy maga túlkoros, mert 18 és 26 év közöttieket küldünk ki, maga meg 35 éves, de ha nagyon akar, ki tudjuk küldeni

szakma nélkül betanított munkára tudom csak irányítani

hát, sajnos, az nem megy, hogy maga esztergályos akar lenni, mert tudja, az úgy van, hogy fel vagyunk osztva megyékre, és minden megye más helyre küldi az embereket. És hogy milyen munkahelyekre, azt a német gyárak határozzák meg

vegyipari betanított munkás, festő, csiszoló, vagy lemosó munkahelyeket tudom ajánlani, aztán ott kint megpróbálhatja a gyárral elintézni, hogy esztergályos legyen

500–600 márka a fizetés, ebből 30 márka a lakbér, de minden benne van ebben a füzetben, majd olvassa el

3. minden év őszén beállít ide egy csomó fiatal egy kétlapos vizsgálati lappal, hogy az NDK-ba mennének. Ezen a vizsgálati lapon a tüdőkapacitástól a test-súlyig minden szerepel. Szerintem ez mind felesleges, éppen azért, mert Kovács Józsi akkor is kiutazik, ha például gerincsérve van. Képzelterti, hogy mennyire

örülünk tehát, amikor egy tanácsi tisztviselő beállít egy csomó gyerekkel az amúgy is túlterhelt SZTK-ba, hogy negyvenféle felesleges vizsgálatot folytassunk le. Nem tapasztalat, de sejtés, hogy néhány orvosom vizsgálat nélkül is ráüti a pecsétet a papírra, miután ők is tudják, amit én. Ha a véleményemre kíváncsi, én két szempontból vizsgálódnék: fertőző beteg-e a kiutazó, és személyiségében alkalmas-e erre az akcióra. Ez a fontos

nem az én feladatom eldönteni, de amiket én tudok, azok után én szigorúbban válogatnék

azoknak a tíz százalékát sem engedném ki, akikkel itt a vizsgálatok során találkoztam

őszinte legyek? A feleségemmel Eisenachban jártunk, tavaly. Erfurton átutazva találkoztunk kint dolgozó magyar fiatalokkal, és életemben először szégyelltem, hogy magyar vagyok

4. sajnos, problémánk az van. Feladjuk a hirdetést, és várjuk a jelentkezőket. Minden évben kevesebb. Jelenleg kb. 60 százalékban tudunk eleget tenni a szerződésben vállalt kötelezettségeinknek. Namármost. Megkapjuk a német partner-től a munkahelyek listáját, amelyek évenként, ha nem is nagymértékben, de változnak. Semmi garancia arra, hogy a jelentkezők olyan összetételben jönnék, ahogyan mi várjuk. Ebből sok probléma van, mert a fiatal itt aláír mindent, mert már eldöntötte, hogy kimegy. Kint meg veri a palávert, hogy ő nem ez, hanem az, meg így meg úgy

hetvenezer munkahelyre kellene munkaerő a megyében

a legtöbben 69 és 71 körül utaztak ki, akkor ketten voltunk, akik ezzel foglalkoztunk

amikor visszajönnek, mindenkinek magának kell a munkahelyet intézni, ezt meg is mondjuk mindenkinek, aki kiutazik

á, ezek közül nagyon kevesen tanulnak meg németül, és szakmát se nagyon tanulnak, meg aki tanul is esetleg, nem biztos, hogy itthon elfogadják

hát hogy mi haszna van? Én azt mondanám, hogy inkább élettapasztalat, meg világot látnak

hát inni megtanulnak, az biztos

most kilencen vagyunk NDK-ügyisek, így hívnak bennünket

5. tizenkét éve vagyok tolmács, de ezzel a szóval még nem találkoztam. A németek élnek a gyanúperrel, ők is csinálnak egy generál-vizsgálatot a megérkezést követő napon, és ott szoktam fordítani

mondja a doktor úr, hogy Krätze, úgy értem, hogy a fiúra mondta, hogy annak az van, és holnap rendelem vissza szakorvosi vizsgálatra. Sajnos, ezt a szót nem ismertem, hogy Krätze, de mondtam a fiúnak, hogy holnap majd érte megyek és elhozom ide, az orvoshoz. Feljegyeztem a szót és otthon megnéztem a szótárban, és leesett az állam, kérem, a Krätze rühességet jelent

6. 1975 őszén 70 főt igényelt a vállalat a magyaroktól és 43 fő érkezett. Ezek között két főnek a jobb kezén csonkulást, illetve ujjbénulást találtunk. Egy fő epilepsziás volt, egy fiút pedig két hónap múlva kellett hazaküldeni örökölt terheltség miatt. (Többek között minden éjjel bevizelt.) Az első hónapban szervezett nyelvtanfolyamon tűnt fel egy kislány is, aki annakidején minden csomag nélkül érkezett egy vállra akasztható szatyorral, már akkor feltűnt, az volt a benyomásom, hogy szökött valahonnan

volt már ilyen, persze. Olyan is volt, aki műtét elől szökött, és itt perforált a vakbele

Anna – így hívták a kislányt – a nyelvtanfolyam kezdetén biztatóan indult, majd gyorsan leromlott, zárkózott lett, mogorva és ingerlékeny. Aztán egy szünetben beállt egy sarokba és nem volt hajlandó kijönni, és nem válaszolt senkinek. Orvoshoz vittük erőszakkal, ahol kiderült, hogy Magyarországon idegszomatóriumban volt, ahonnan szülői felügyelet mellett, azok felelősségére távozott. Mivel gyógyszeres kezelés alatt állt és elfogyott a gyógyszere, fokozatosan visszaesett. (Egyébként terhes volt.) Egy fiúról a munkába állást követő harmadik napon derült ki, hogy az egyik szemére vak, valahogy átcúsúzott az orvosi vizsgálatokon, és az első napon levágta a jobbkezén a mutató és a középső ujj első percét a prespáandaraboló gépen. Ekkor derült ki

én személy szerint szeretem a magyarokat, minden szabadságomat Magyarországon töltöm. Ezt az akciót nagyon hasznosnak tartom, a szocialista integráció keretében mindkét állam számára hasznos szerződés, mely úgy az egyén, mint a vállalatok számára gyümölcsöző

nincs magánvéleményem, külön

7. a tanácsok munkaügyi osztályai intézik mindenütt a toborzást, igaza van, ez egy csúnya szó, de ez történik. A KISZ-szervezetek általában állást foglalnak a kiutazókkal kapcsolatban, de a negatív véleményt sehol nem veszik figyelembe

kérem, a konzekvenciáit ennek az akciónak nem vagyunk hajlandók vállalni, illetékes helyen az észrevételeket természetesen megtettük és megtesszük

természetesen nemcsak KISZ-fórumokon

ne haragudjon, erre nincs jogom, hogy ezt Önnel közöljem

nos, ha a véleményem pozitív lenne, azt elmondanám

8. megérkeztünk, úgy délután, huszonkét órai utazás után, úgy két óra körül, marha nagy tömeg, a banda fele teljesen részeg volt, és körülvettek ott bennünket, meg sorba kellett állni, sötét is volt, egy ilyen fedett állomásba érkeztünk, egy csomó szivar, németek, adó-vevőbe beszéltek valamit, minket meg tereltek, fel kellett rakni a csomagjainkat egy teherautóra, ami el is ment, mi meg ott álltunk még vagy másfél órát, névsorolvasás volt, aztán megint vagy ötször, mert valaki mindig elcsellengett, aztán végre felszálltunk egy buszra, bementünk a gyárba, ott valaki beszédet mondott, hogy itt fogunk dolgozni, ami marha nagy

újság volt, marha éhesek meg koszosak voltunk, nekem még a fülem is zúgott a fáradtságtól, aztán egy páran a részegebbjei közül énekelni kezdtek, hogy lehulltak a téli havak, még ma is emlékszem rá, mert aztán egész éjszaka hallgattuk, aztán hoztak valamit, ettünk, a zaba után mindenféle mosoly meg honderű, de én például marha éhes voltam, volt nekem kajám otthonról, de fogalmam se volt, hogy hol van, aztán megint buszra ültünk és vittek valahová a magyarházba, ott meg az egész ház kint volt az ablakban, meg az utcán, mindenütt üvöltött a zene, a srácok kiabáltak meg röhögtek minket, mert a liftet elrontották, és mehetél fel gyalog a kilencedikre, aztán még le se ültél, jöttek a házmester meg az otthonnevelő, hogy a gáz, meg ennyi és ennyi kanál, a villa meg ilyesmi, aztán jöttek az öregek, hogy innának, aztán megettek, megittak mindent, szövegetek egy csomó ökörséget, berúgtak, aztán jöttek a délutánosok, és azok is ettek, ittak, ahol még találtak valamit, éjszaka meg állandóan szólt a csengő, és ha kimentél, persze, nem volt ott senki, csak egy zacskó víz egy nejlontasakban az ajtónak támasztva, hogy amikor nyitod az ajtót, beborul az egész a lakásba, már tiszta víz volt minden, aztán verték egész éjszaka a fűtőtestet valahol, doboltak rajta, és az olyan, mint a hangszóró, mindenütt hallatszík, én már azt mondtam, hogy ha valakit elkapok, azt okvetlenül agyonvágom, mert meg lehetett bolondulni ettől az egésztől, volt egy kis csaj, akivel összejöttem a vonatban, hát aznap éjszaka négyen húzták meg az öregek közül, mástól tudtam meg, de hát akkor már nem is érdekelt, egyébként a csajoknak még rohadtabb volt

9. az állomáson rengeteg ember fogadott bennünket, úgy értem, nemcsak a hivatalos szervek, hanem egy csomó egyéb helyről, magyarok, a környező helyeken dolgozók is, a legtöbben részegen, nemzetiszín zászlókkal, mintha valami tüntetésen lettünk volna, voltak, akik énekeltek, disznóságokat kiabáltak nekünk, lányoknak, egy motoros csoport sisakban, mindenféle szíjjakkal meg csatokkal feldíszítve, a hátukon amerikai zászlóval, meg szegecsekkel kivert trágár feliratokkal, aztán odajöttek közénk, hiába szaladgált ott egy csomó hivatalos ember, egyszerűen odajöttek, leütöttek például egy srácot közülünk, és szétrúgták a csomagjait, és amikor elvitték onnan azt a részeg állatot, még belerúgott a fejébe amannak, pedig már a földön feküdt, szóval én ilyet életemben nem láttam.

10. a kikerkezők fogadása az egyezmény egyik problematikus pontja. A fiatalok szabadságot vesznek ki ezekre a napokra, sokan az azt követő napra is, előre számítva arra, hogy úgy be fognak rúgni, hogy nem tudnak bemenni majd dolgozni. Az utóbbi években megfigyelhető, hogy az érkezés és a hazautazás aktuális az egyre nagyobb számban összegyűlő fiatalok németellenes hangulatkeltésre használják fel, egyelőre spontán jelleggel, eszmei tartalom nélkül, és alkoholos befolyásoltság alatt. A népi rendőrség természetesen jelen van a pályaudvarokon, de nem avatkozhat közbe csak akkor, ha élet és vagyon elleni súlyosabb

vétség vagy annak kísérlete merül fel, egyébként úgy az érkezők fogadását, mint a búcsúztatást a magyar szervek bonyolítják. A mi országunkban a magyar fiatalok természetesen ugyanolyan állampolgári jogokat élveznek, mint a németek, ezért nem lehet megtiltani senkinek, hogy erre a napra szabadságot vegyen ki, de nem lehet kitiltani őket a pályaudvarról sem ezeken a kritikus napokon. Mi a magyar fiatalokat nem a részegen randalírozókon keresztül ítéljük meg, ezt higgye el nekem, de egyre több az ilyen fiatal, és a problémák egyre sokasodnak, és ez ellen nem itt, hanem Magyarországon kellene tenni valamit

11. a német szervek általában legalább felerészben segédmunkást igényelnek, főleg szakmanélkülieket, ezeket pedig nálunk sem a Tudományos Akadémián válogatják

nálunk is ebből a kategóriából van a legnagyobb munkaerőhiány, természetes, hogy a rendesebbjeit a vállalatok nem engedik ki, inkább adnak neki egy forint órabéremelést

Garázda Dömötört viszont kiengedik, mert örülnek, ha megszabadulnak tőle, bár azt már elértük, hogy nem dicsérik őket, hanem leírják az igazat, mert már az is előfordult, hogy valakit a leírtak alapján állami megbízottnak javasoltunk, mire közbeszólt valaki, hogy ez a legény bizony nem tartozik a teremtés nagy pillanatai közé

nézzé, nekem nem feladatom, hogy ennek az értelmét keressem, hanem az, hogy szervezzem, nem tudom, hogy hiányszakmákból miért exportálunk munkaerőt

az elején volt miből válogatni, igen sok érettségizett fiatal tudunk kiküldeni

most a vonaton is szervezünk. Ha valaki menetközben felugrik a különvonatra, az nyert

azt hittük, hogy az adminisztrációban bekövetkezett létszámstop egy bizonyos réteget az NDK-ba terel, de sajnos, nem ez történt, a kintieknek igen rossz hírük van, ami visszatartotta ezt a réteget a jelentkezéstől, nem beszélve arról, hogy itthon is jobbnál jobb munkahelyekben válogathatnak – szerencsére

II.

1. „a lakóotthoni üzemi hármassal sikerült jó munkatársi kapcsolatot kialakítani, ez a kapcsolat azonban nem kellően termékeny, megítélés szerint részükről kevés a kezdeményezés. Jelenlegi állapotában az üzemi hármassal vezetője a kolóniának és nincsenek is ilyen törekvések, ez lecsökkenti az otthonnevelő lehetőségeit, amellet, hogy a fiatalokban azt a benyomást kelti, hogy a fegyelmük és egyéb tevékenység a házban az otthonnevelő személyes ügye. A fiataloknál valami minimális eredményt elérni csak személyes agitációval lehet.

Hatástalan a kollektív, lakásban történő beszélgetés is, mert ilyen esetekben a fiatalok egymást túllícitálva igyekeznek szembeszegülni a nevelő törekvéseivel. Az egyik legsúlyosabb probléma a káderhiány és a társadalmi munka iránt tanúsított általános közönyösség. Lakóotthonunkban jelenleg az állami megbízott és a fegyelmi bizottság elnöke kint lakik, gyakorlatilag a kolónián semmiféle tevékenységet nem fejtenek ki. A KISZ-vezetőség a vezetőképző tábor után kollektívan lemondott, a szakszervezeti megbízottat lopásért fegyelmi elé kellene állítani, ha lenne fegyelmi bizottság. Nem tudtam eredményt elérni az alkoholizmussal szemben sem. Gyakorlatilag majdnem mindenki alkoholista. A fiatalok minden tájegységről jöttek, ahol az alkoholelleses propagandát a szülőkkel kellene kezdeni. Általános kép a több liter pálinkával idelátogató szülő, akik aztán itt nagy ivászatot rendeznek...”

igen, én írtam ezt a jelentést

ebben a házban leírhatatlan mocskok, bűz és kupleráj van, de semmit sem tudok elérni ezzel kapcsolatban, mert a német fél arra hivatkozik, hogy neveljem meg a fiatalokat, hogy a WC-be menjenek vizelni, és tartsanak rendet maguk körül. A takarítónő ha szemetet lát, bejárja az utcát a hírrel, és meg van sértődve, és természetesen nem takarít. Ételmaradékok, ürülék, meg mindenféle szemét rohad a szemétdoboz fülkében, hányás, piszkos edények, mocskos ruhák, stb. A folyosókon letépi a tapétát a falról, teleírják obszcén feliratokkal, rajzokkal, nem beszélve a liftről

olyan ez, mint egy gettó. Itt élünk mocskosan ebben a disznóólban a környező társadalom megvetése közepette. Nem a legszívderítőbb beosztás

2. elég nehéz ezt néhány mondatban összefoglalni, szóval, az úgy van, hogy a kikerkező fiataalt itt egy előkészítő közösség, hogy úgy mondjam, család várja, de várja a munkahely, melyet a Nagykövetség illetékesei az úgynevezett „Vorkontroll” tárgyalásokon tisztáznak személyesen, a helyszínen. Ez az ellenőrzés természetesen a lakásokra is kiterjed. Nem azt mondom, hogy nincsenek problémák, de nyugodtan mondhatom, hogy ezeken a területeken nagyot léptünk előre. A kiutazás után, amikor a tapasztalataink szerint a beilleszkedés már megtörtént, akkor tartjuk a „Nachkontroll”-t, az utólagos ellenőrzést, hogy az esetleg közben felmerült problémákban közös nevezőre jussunk. Ellenőrizzük azt is, hogy a fiatalok nem dolgoznak-e tiltott szakmákban, úgymint sajtológépeken, darabológépeken stb. Nos, ezeken a tárgyalásokon a magyar fiatalok képviselői is részt vesznek, erre akarok most kitérni. Minden gyárban van egy állami megbízott, egy KISZ-titkár, egy szakszervezeti megbízott, és egy pártmegbízott, ha párttagok is vannak, illetve ahol annyi van, hogy alapszervezet működhet, ott az alapszervezet titkára. Ez az úgynevezett üzemi négyes, ez intézi a magyar fiatalok ügyeit, illetve részt vesz azokon a tárgyalásokon, ahol a magyar fiatalok ügyében döntenek. Az állami megbízottnak a német személy-

zeti-munkaügyi vonallal, a KISZ-titkárnak az FDJ-tal, a szakszervezeti megbízottnak az FDGB-vel, illetve a BGL-lel, míg a pártmegbízottnak az SED-vel van kapcsolata. Emellett természetesen kiépültek ezen szervek magyar felsőbb szervei is, a megyei és országos szervek. Az üzemek ezenkívül szerveztek még egy úgynevezett magyarosztályt, ahol ehhez a létszám megvan, de ahol kevés magyar fiatal dolgozik, ott az úgynevezett magyarfelelős, a Betreuer intézi a magyarok ügyeit. Elértük már azt, hogy néhány éve munkánkban egy új szereplő is részt vesz: az otthonnevelő. Az otthonnevelő általában egy idősebb, úgy értem a fiataloknál idősebb pedagógus, diplomás, vagy olyan ember, aki korábban mint munkavállaló már megjárta ezt a „harcot”, hogy úgy mondjam, és érdemeket szerzett a közösségi munkában. Ezek az elvtársak elsősorban az otthonokban tevékenykednek, szervezik a szabadidős tevékenységet, segítenek a rend fenntartásában, és mozgatórugói a társadalmi tevékenységnek, emellett bedolgoznak a megyei vezetőségek munkájába is, hogy csak néhány dolgot említsek. A lakóotthonok többségében már dolgozik otthonnevelő, remélem, rövidesen elérjük, hogy mindenütt elmondhatjuk ezt, és egy otthonnevelőre 200 főnél több nem esik. Namármost, a fiatalok többségét már az úgynevezett magyarházakban helyezik el, a szétszórtságot fokozatosan megszüntetjük, így jobban lehet szervezni az egész ház életét. Ezekben a házakban, illetve többségükben már portások vannak, házvezető és otthonnevelő. A ház életét a házvezetőség kormányozza, amely funkcionáriusokból áll, megszervezésre kerül továbbá a lakóbizottság is, amely aktivistákból tevődik össze. Így egy jól „működő” háznak tehát szerves élete van, amely minden tevékenységével az egyezmény minél hasznosabb végrehajtásán kell hogy fáradozzon. A fiatalok ezen kívül még fegyelmi bizottságot választanak, amely központilag kiadott fegyelmi szabályzat szerint dolgozik. Szóval millió dolog van már, ami, hogy úgy mondjam, gördíti ezt az akciót, és amiket egy ilyen beszélgetés keretében nem is lehet mindent elmondani

hogy milyen cigarettát szívok? Stuyvesantot

3. két- vagy háromszobás lakásokban lakunk, úgy, hogy a kétszobásokban öten, a háromszobásokban heten. Ezt lehet általánosnak venni, ahogy más helyeken hallottam, a legtöbb helyen így vannak elosztva. A konyha mindenütt a nagyszobából van lerekesztve, annak az egyik sarkában van, szóval, ezek rendes családi lakások, amikben a németek is laknak, és hát így van a nagyszobából lerekesztve a konyha, aminek az egyik fala rendes fal, a másik fala meg olyan üvegezett polc, ezen át lehet tálni tulajdonképpen. Ettől aztán mindenki, aki ide kijön látogatóba, rögtön elájul, hogy milyen praktikus, pedig nagyon tetű dolog, mert ha valaki főz, minden tele van szaggal, márpedig valaki mindig főz, meg csörömpöl, akkor is, ha én éjszakás vagyok, amaz meg délelőtti, ő pedig délutános. Szóval ebben a szobában itt hárman esszük az életünket, és nem is lenne nagy baj itt, csak reggel képzeld el, amikor hétből mondjuk öt mosakodni

akar a fürdőszobában, kettőnek meg nagydolgozni kell. Volt, ahol a hapsi belekulált a konyhában a mosogatóba kínjában, meg olyan is van, hogy ilyenkor papírba eresztik, és utána kivágják az ablakon, mert ha már kijött, nem dughatja vissza

4. az elején jól megvoltunk, de aztán elkezdődött a balhé, az egyik nem vett kaját, aztán a másik se, kezdték enni a másikat, most aztán mindenki külön tartja a szekrényében a kaját a ruha között, a hűtőszekrény meg üres, ami nem is baj, mert olyan bűdös, hogy na

5. aztán ha összeszedsz valami bögrét, viheted fel a lakásba, motozásra, ha már elmúlt tizenennyolc éves, de meg kell ám szervezni, hogy ne legyenek otthon, mi megcsináltuk úgy, hogy a szekrényeket úgy toltuk, hogy ne lehessen látni, hogy a koma mit művel a bögrével és általában

6. találkoztam egy lánnyal, olyan rendes formája volt, akkor már háromszor volt tripperem, mondok, ez talán nem olyan, hát viszem haza nagy hegyesen, hát ennek is köszön, meg annak is, aztán amikor felmelegítettem, eszembejuttott, hogy marha koszos a gatyám, kiugrottam a budiba, hogy nézek ott egy másikat, hát mire visszamentem, javában nyűtték a gyapjút a szobatársammal, akinek a gatyáját egyébként felkaptam magamra, mit csinálsz, pajtás, mondok, ez azért nem járja, de hát beszélhettem én annak, csak a fara járt, meg azt mekegte, hogy tűnjek el, mert agyonvág, nem nagyon ízéltem, mert én meg a gatyáját vettem el, de ez semmi, a Paja, mikor a csaját felhozta, addig lopták el, míg vacakolt a kulccsal, és vagy három emelettel feljebb lelte meg vagy két óra múlva, békésen fagyaltozott egy srácon, még fényképezték is, amikor rájuk szakította az ajtót, még ő is rajta van az egyik fényképen, ahogy beesik az üvegen.

7. „... azt kérem a Tanár elvtárstól, hogy engem költöztessen el a 301-es lakásból, mert én nem tudok ott lakni, mert még az ágyamra sem ülhetek le, mert a szobatársamnak a barátai mindig ott vannak és ott ülnek, és én még le sem ülhetek, és szólatatják a magnómat, meg lemezek is eltűntek, a Lokomotiv négyes lemeze, meg a Pink Floyd, én nem azt mondom, hogy ők vitték el, de ha szólok, hogy le szeretnék ülni, azt mondják, hogy megvernek, és a múltkor is egy nőt hoztak fel, és nem mehettem be egész délután, a legvégén meg be akartak erőszakkal vinni a nőhöz, de ne tessék nekik megmondani, hogy írtam a Tanár Elvtársnak, mert akkor az én életem veszélyben forog, a legmélyebb tisztelettel kérem, a szobatársamnak egy vastag kábel van, azzal verekszik, meg a többiek is, én csak el szeretnék onnan költözni, de nagyon kérem, tessék úgy csinálni, mintha nem írtam volna, mert hát kérdelem én, hova menjek, ha mindig ott vannak, és mindig csak én takarítok, és azt mondják, olyan vagyok, mint egy lány, és hogy biztos buzi vagyok, és ezért akartak a nőhöz bevinni...”

8. mindenki kiköltözik innen, aki egy kicsit is normális, és van hová. Én a menyasszonyomhoz mentem, nem, nem azt mondom, hogy nem jók a lakások, bár a fürdőszoba és a konyha ennyi embernek kicsi, illetve kevés. De az a társaság, ami ott összejön, az borzalmas, ott nem lehet élni, csak annak, aki úgy él, mint ők, hogy állandóan részegek, meg koszosak, mint a disznó, és nincs semmi igényük. A magyar vezetés is teljesen impotens, a KISZ-titkárnak is fegyelmije van, és sem ő, sem az állami megbízott nem hajlandó csinálni semmit, mert ők is olyanok, az én munkahelyi kérelmemet már egy éve intézik például. Az ott-honnevelő meg szerintem igyekszik mindenütt jó lenni, hogy a jó fizetéssel minél tovább kint maradjon az NDK-ban, és írja a jobbnál jobb jelentéseket, meg guberál szabadidejében a szemétkonténerben, és eladja a srácoknak, amit ott talál. Nekem is el akart adni egy bukósisakot, habár azt nem a szemétkonténerben találta, hanem az árverésen vette, tudod, minden hétfőn van a vasútnál árverezés, Steigerung, azokat a cuccokat adják el, amit a vonatokon elvesztenek, és sokáig nem jelentkezik érte senki. Na, szóval ez van. Akinek valami elképzelése vagy célja van ebben az országban, az jobb, ha minél messzebb kerül a magyaroaktól

hivatalosan nem lehet kiköltözni, illetve csak a Nagykövetség engedélyével lehet, de sokan laknak kint illegálisan úgy, hogy a helyüket fenntartják a házban is, mintha itt lagnának

én nem szoktam semmiféle megmozduláson részt venni, egyszer voltam még az elején egy kiránduláson Potsdamban, és az egész idő azzal telt el, hogy a részegeket cipeltük a hátunkon, mert voltak, akik a reggel hat órai indulásnál már be voltak rúgva, hát én nem cipelek senkit, én otthon is elkerültem a részeg embert messziről, itt meg, ahol laktam, mindenki ivott. Egyszer odahánytak a szoba közepére, és az ott volt vagy két hétig, nem volt, aki eltakarítsa

9. „Vizsgálati jelentés: 1974. november 12-én este 21.00-kor Virágh Jenő vérző homlokkal jelent meg az otthonnevelőnél. Elmondta, hogy lakótársa, Sass György verekedett vele, és egy lábassal homlokon vágta. Virágh Jenőt orvoskelllett, hogy kezelje, a bal szeme felett 4 cm mély sebet okozott az odavágott lábas, melyet az orvos varrt össze. A verekedés oka az volt, hogy Sasséknál hangosan szólt a zene, mire Virágh J. a szobákat összekötő ajtót berúgta, hogy ne hallják annyira. Sass György ezt sértésnek vette. Sass György elmondja, hogy a verekedés során Virágh J. a padlóhoz verte a fejét és fejberúgta. Ő ezek után nem emlékezett semmire, nem tudta, hogy fejbevágta Virághot a lábassal, a fürdőszobában nyerte vissza az eszméletét, ahol a szobatársai mosdatták. Sass elmondta még, hogy az október 15. utáni időszakban ő és szobatársai éjjel egy órakor jöttek haza. Megtréfálták Virágh Jenőt, az óráját 6 órára állították be, úgy tettek, mintha reggel lenne, és ők is éppen dolgozni sietnének. Virágh J. felöltözött, lementek együtt a portáig, és ott közölték vele, hogy vicc volt az egész. Virágh J. rossznéven vette a tréfát. A későbbiek során Virágh Jenőt egy-

szer nem költötték fel, és ő a munkakezdést elkéste. Ennek viszonzásául Virágh J. egyszer korábban ment dolgozni és az óra csengőgombját beékelte, majd a portán felíratott ébresztőjüket kihúzatta. Az ügyhöz tartozik még, hogy november 7-én Sass piszkálta Páros Istvánt, Virágh Jenő szobatársát, ütögette és munkabuzinak nevezte, kötekedett vele. Páros I. ekkor megfogta Sasst és a másik kezével párszor mellbe ütögette. Sass viszonzásul tükön rúgta Páros Istvánt, aki rosszul lett, és orvoshoz szállították. Az orvos fekvőbetegnek írta ki, és 21-én fogják megmondani, hogy szükséges-e műtét, vagy sem...”

10. „Bejelentés: 1973. 4. 25-én levélben kértem Tatár Jánost, hogy a zsiromat hozza vissza. Amikor a levelet megtalálta, kijelentette, hogy még megöl egyszer. Másnap hajnalban, 26-án 1.20-kor jött haza. Álmomból felvert és késsel támadt rám. Jámbor Istvánt a késsel megsértette, a nevelőt megfenyegette. Kérem a Fegyelmi Bizottság vizsgálatát...”

11. „Panaszaim lényege: Október 15-én érkeztünk ide. Első perctől kezdve Cseh Máriának nem voltam szimpatikus, vele voltak kisebb-nagyobb összezőrrenéseink, de ezek mind helyre jöttek. Cseh Máriában emberi jóérzés van. Én alapjában véve mindenkihez jó voltam, úgy érzem, nagyon is jó voltam, a lányok a jószággal visszaéltek. Történt a következő: minden lánynak megengedtem, hogy az erkélyre kijárjon, ruhát szárítson stb. Július 5-én történt, munkából hazajövet, szobámban nagy rendetlenség fogadott. Másnap, 6-án bezártam az ajtót, úgy mentem el dolgozni. A lányok bosszúból széket tettek az ajtó elé, ami különböző edényekkel meg volt pakolva. Belül, a sarokban állt egy másik szék, amin ruha száradt, ott volt alatta a lavór, de a ruha mellé is csöpögött. Mindenütt sötét volt, villany nem égett, elromlott. A sötétben én nekimentem a széknek, egyik lábam a vizes linóleumon elcsúszott, térdemre ráesett egy lábas, a szék rámdőlt, a lábam kificamodott, térdem a lábas nagyon megütötte, a térdem belsejében valami izom széthúzódott, ami nagyon fájdalmas. Egész életemre kihat. Másnap, 7-én a Poliklinikán kötöttem ki. A lányok nem vették tragikusan az egészet, sőt, csúfoltak. Megjegyzéseket tettek, hogy megy már a törött lábú. Meg a törött bordájú. 8-án délelőtt a szobakulcsom elveszett, úgy emlékszem, Cseh Mária vette el. A lakásban a helyzet tűrhetetlen volt, veszekedtek velem, már az idegösszeroppanáshoz álltam közel, átmentem a szomszédba. Délután hazamentem, és 15 Márkám elveszett, akkor éjjel a szomszédban aludtam. 9-én reggel hazamentem a vasalóért, a lányok nagyon veszekedtek velem, a szomszédból Poór Ella átjött a veszekedésre. Pár perc múlva Mosó Emerencia a lábamba belerúgott, úgy jött nekem, mint egy megvadult tigris, a kezem véresre marta, aminek a nyomát még mindig viselem. Véleményem szerint egy emberséges ember egy kutyát sem rugdos, akiben egy kis emberi érzés van, erkölcs, de sajnos, belőle ez hiányzik. Én 11 évvel vagyok idősebb nála, én már a magam kenyerét ettem, amikor ő még a porban játszott. Az élettől én már kaptam egy jó néhány pofont, de még ember rám kezét nem tette. Szüleim

gyermekkoromban sem vertek meg, nem volt rá okuk. A panaszaom röviden ennyi lenne. Panaszaim a Fegyelmi Bizottság és a többi vezetőség jóindulatú figyelmébe ajánlom. Próbáljanak mindent kideríteni, az IGAZSÁGOT!”

12. „Október 14-én este Vig István német menyasszonyával eljegyzést tartottak, melyen rajtuk kívül 10–15 fő vett részt. Bak Katalin, habár nem volt hivatalos az ünnepségre, egy barátnőjével együtt megkapta Vig István beleegyezését, hogy részt vehessenek. Bebizonyosodott, hogy Bak Katalin akkor már nemibeteg volt, de ő ezt eltitkolta, és nem járt vele kezelésre. Tisztában volt azzal is, hogy már kis mennyiségű ital hatására is olyan állapotba kerül, hogy nem tud akaratának parancsolni. (Többször előfordult vele ilyen eset.) Ennek ellenére a többiek állítása szerint az ünnepségen minden önmegtartóztatás nélkül ivott. 23 óráig sokan eltávoztak közülük, az ünnepelt menyasszonya, annak barátnője és egyéb meghívottak. Erre az időpontra Bak Katalin már erősen az ital hatása alá került, és az ő állítása szerint olyan állapotba került, hogy nem tud semmire visszaemlékezni. Elmondása alapján úgy emlékszik, hogy odament hozzá Vig István, és kérte, hogy menjen el vele, és ő azt mondta, hogy nem, ezért Vig István felpofozta. A többi eseményeket nem lehetett pontosan kideríteni, mert a fiúk erősen ittasak voltak, és nem emlékeznek. Bak Katalinnak úgy rémlik, hogy először Vig István, aztán Erdei János, majd Bakó János ment be hozzá, és ott nemi érintkezést folytattak. Bakó Jánossal való együttlétekor az elfogyasztott mennyiségű alkohol hatására hányt, ezért Bakó János levetkőztette, ráterítette a fürdőköpenyét és Kiss László segítségével bevitte őt a fürdőszobába. Bakó János kimosta a lány ruháit, és kivitte a konyhába szárítani. Ezután a még fürdőszobában lévő Kiss Lászlóra és Bakó Katalinra valamelyikük ötletére rázárták az ajtót. Kiss László kb. 1 óráig volt bent, és ott nemi közönsélt folytatott. Ezután Bakó Jánossal közösen bevitték a lányt a szobába és lefektették. Az esemény következtében mind a négy fiú nemibetegséget kapott, Bak Katalint pedig előrehaladott nemibetegsége miatt két hét kórházi ápolásban részesítették...”

13. a „Vénusz Egykarú Istennő Balett- és Énekegyüttes” akkor alakult meg, amikor távcsöves puskával, légpuskával néztük a szemközt lakó lányokat, meg a villanyszerelőt az oszlopon, akire valaki rá is lőtt, láttad volna, hogy jött lefelé

14. Zoli mögött ültem a motoron, a táskában negyven üveg sör, az iram jó, a hátsókerék megcsúszik, kiugrik a gép alólunk, mi meg a földön, a motor rajtunk, Zoli megfordul: összetört a sör?

15. H. környékén jártunk a motorokkal, emlékszem, valami meccs volt, az oroszokkal játszottunk, leálltunk egy kocsmánál, hogy rádión hallgassunk valamit belőle, nagyon tetű meccs volt, egyszer csak felugrott Gabi, hogy ő ezt nem

hallgatja tovább, inkább csap egy kört, hát öt másodperc se telt bele, halott volt, berohant egy német a hírrel, hát odamentünk, mint akit megdaráltak, még a szívét is láttuk, egy borda volt benne, azt mondja erre Kuni, hogy még szerencse, hogy valami komolyabb baja nem történt

16. én nagyon ritkán vagyok itthon, másodállásban főzök a Herkulesben, nem is nagyon tárgyalok velük, néha lehúzom utánuk a vécét, ez minden. Nem csípjük egymást, én ugyanis nem iszom, kocsira gyűjtök, illetve már meg is van a pénz tulajdonképpen. Ha márkában fizetjük, soron kívül kapjuk

most fogok nyelvvizsgát tenni, a szállodában, ahol majd otthon dolgozni fogok, elő van írva

egyszer itt aludtam az ágyon, a szobatársam kint lakik, kinyitották a gázt, és elmentek hazulról. Dudi jött be valamiért, az zárta el

17. német menyasszonyom van, most keresek albérletet, kinn akarok maradni konzulival

nem voltam még katona

van egy gyerekünk, így talán könnyebben megadják

18. nem olvastad? Benne volt a *Tükör*-ben a cikk róla, hogy a „Szellemautó utasai”. Ott vagyok rajta a fényképen. Úgy volt, hogy elfogyott minden pia, és valaki azt mondta, hogy vegyünk autót. Hát vettünk is kettőt 700 márkáért, egy DKV-t, meg egy másikat. Olyan negyven évesek lehettek, túl a klimaxon, de sajnos, a DKV-t másnap bele kellett tolni az Elbába, mert nagyon égett, de a másik az ment, sokszor tízen is ültünk benne, de belül tartani kellett az ajtót, mert kinyílt közben, meg Kuksi, aki vezette, olyan rövidlátó volt, mint hat másik, és ha elfingottad magad, leesett a szemüvege, mert csak egy szára volt, a lakásban is kifestettük neki az utat fehérre a végéig

19. „... 16-án este plédek segítségével felhúztak egy lányt az emeletre, aki még nem volt 18 éves. A lányt aztán a 403-asba vitték, ahol az ott lakó Pintér István, Melegh Géza és Pák Endre vele reggelig felváltva nemi közösülést folytattak, majd reggel, amikor dolgozni mentek, rázárták az ajtót, így a lány nem tudott elmenni. Délután a hazaérkező fiúk újra nemi közösülést folytattak vele, aztán a folyosón lakó fiúknak pénzért árulni kezdték. 19-én délelőtt a lakásellenőrzés talált rá a lányra Erl Istvánnál, erősen legyengült állapotban, és azonnal orvoshoz vitték...”

20/a. „... szombat reggel 7-kor érkeztem haza éjszakai műszakból Tass József szobatársam részegen feküdt az ágyán mikor beakasztottam a kabátom a szekrénybe felkelt és a hűtőszekrényből előhozott egy félüveg halp und halpot tudtam hogy születésnapja van felköszöntöttem megkínált egy üveg pohár

halp und halppal aztán leült az ágyamra a szoba telivolt törött hamu tárcá szilánkkal kérdeztem honnan kerül ide azt mondta hogy leakart ütni valakit de nem talált és az ágy sarkán széttört kértem hogy seperje össze majd később össze seperi kb. egy másfél órát beszélgettünk közölte hogy nagyon szeretne nyugat német országba szökni állítólag az igazi édes apja ott él, és nagyon szeretné látni elkezdett sírni mondtam neki hogy mostmár nagyon részegvagy fekügy le aludki magad. Úgytudom hogy az apját is Tass Józsefnek hívják gondoltam hogy csak az ital beszél belőle. Kinyitottam az ablakot szelőztetni mert nagyon bűdös volt a szoba a szellőztetés után is ekor Andó János is fent volt ő mégegyszer ki az ablakot akor övette észre hogy a lábamnál a teljes lepedőm leván hányna szétvolt mázgálva gondolom hogy ahogy a vécében hányt bele esett Jánossal oda mentünk az ágyához és szóltunk neki hogy öltözzön le és mossa kia nadrágját ekkor elküldöt melegebb éghajlat alá hagyjuk őt nyugodtan aludni János megfogta a kezét én meg lehuztam a nadrágját és bele dobtam a fürdő kádba ki küldtük hogy mossa ki a nadrágját és fürödjön meg Utána vittem a lepedőmet hogy azt is mossa ki akor azt mondta hogy takarodjak a jó kurva anyámba és kiakart nyomni a fürdő szobából mivel hogy ő nekem nem mosónőm nagyon mérges lettem hogy nem elég hogy lehánnya az ágyamat még a kurva anyámat is szidja kihuztam a farmer nadrágjából a szijat és közöltem hogy ha őt percen belül nem mossa ki a lepedőm elverem a derékszijával deő akkoris csak azt hajtotta takarodjak nem mossa ki a lepedőm elvertem a szijával aztán csak kimosta a lepedőmet..."

20/b. „Február 26-án töltöttem be a 20-éveimet. Sajnos e kedves ünnepemet egy rossz epizód nagyon elrontotta, ugyanis szobatársam Névszerint Bonc István szíjjal bántalmazott emberhez nem illő magatartással.

II. 27. NAP MOZZANATAI

27.én kora reggel Bonc István éjszakai műszakját befejezve hazatért. Haza érkezésére felébredtem, és mondtam neki, hogy 26-án multam 20 éves és egy üveg sört igyon meg az egészségemre. Italozás közben beszélgettünk. Én sajnálatos módon, mert közben töményt ittunk akaratom ellenére az ágyát lehánytam. Szóváltás következett, erre én a lepedőjét a fürdőszobában kimostam. Utána fürödtem, Bonc bejött, és több szíjcsapást mért rám, mejnek helyét többen látták, név szerint az állami megbízottunk, és Todai István és a többi lakótársam. A verés után is, Bonc rágalmazott, provokált, alias nyomda festéket nem tűrő kijelentéseket tett rám, és őrjöngött. Betegkönyvem eldugta, hogy orvoshoz netudjak elmenni látletet vetetni. E brutális magatartását többen elítélték és felháborodást váltott ki. E levelemben szeretnék azzal a kéréssell fordulni a döntő bizottsághoz, hogy legyenek szivesek Bonctól egy másik lakásba költöztetni engem. Én ugyanis egy ilyen brutális és meggondolatlan egyénnel nem vagyok hajlandó egy szobában élni. Ugyan is a magatartása az elővetkezendő időben, egészségemre nézve mivel bántalmaz káros kihatással birhat. Tömören

csak ennyit szerettem volna mondani. Remélem, hogy megértéssel lesznek rám, kérésemet teljesítik, és külön költöztetnek Bonctól. Szivességüket előre is köszönöm."

21. Egy fénykép: WC-helyiség, a kagylón egy lány ül meztelenül, cilinderral a fején, szivarozva tangóharmonikázik. A kép hátlapján felirat: A dal címe *Háromlábú Versenymajom*.

22. a fegyelmi vétségek mindennaposak. Ezt, sajnos, már egy szakasz rendőr sem tudná követni, így igen sok fegyelmi vétség, súlyosak is, büntetés nélkül maradnak. A fegyelmi bizottságot hetenként szervezem újjá, mert senki nem akarja vállalni, és alig van már olyan ember, akinek legalább egy kettese ne lenne. A kettés az a második fokozatú fegyelmi büntetés. Öt fokozat van, az ötödik a fegyelmi úton történő hazaküldés. Természetesen nagyon súlyos esetekben adható azonnal is a „negyvennyolcórás” — így hívják még a végleges hazaküldést, mert az a zöldpapír, ami erről intézkedik, 48 órát jelöl meg az ország elhagyására. Persze, ez a 48 óra bőven elegendő az illetőnek, hogy egy búcsút rendezzen magának, és esetleg leszámoljon ellenfeleivel. A záróakkord a lakás teljes összetörése, majd az illető fejedelmi módon távozik a többiek rokonszenve közepette. Sajnos, a hazaküldő határozat és a tényleges hazautazás között nincs mód arra, hogy az illetőt megfékezzük, még azt sem mindig tudjuk elérni, hogy az illető tényleg hazautazzon. Jelenleg két srác él az NDK-ban az én kolóniámról, akik útlevél nélkül, lejárt kiutazási engedéllyel, hónapok óta a különböző magyar kolóniákat járják, ahol persze ők a hősök, etetik, itatják őket, rejtegetik. A dörzsöltebbek már a kiutazást követő néhány hónap múlva azzal állnak elő, hogy elveszett az útlevelük, ami persze nem igaz, jól jön egy tartalék útlevél ilyen esetekre.

23. hát elég nehéz, az biztos. Ha még egyszer kezdeném, nem vágnék bele matematika és német oktatás folyik, ez tulajdonképpen a külker főiskola előkészítője. A német, az menne is, de a matek az egy orgyilkos dolog, aztán nem is van hol tanulni, én ide a klubba járok, ide szoktam lejönni, bár elég piszkos, meg hideg, de nem nagyon zavarnak, fent most egy hatyút főznek már vagy két napja, a főből lopták, és tiszta toll minden

24. sajnos, a magyar kolóniák többségében olyan légkör honosodott meg, hogy ott normális, becsületes fiatal nem tud sokáig megmaradni, ha csak véletlenül nem fog ki egy olyan lakást, ahol a többiek is hasonló beállítottságúak. Erre azonban kevés esélye van. A közösségeket uralják a lumpen elemek, a garázdák és az alkoholisták. Egyre több olyan fiatal kerül ki, akik otthon veszélyeztetett környezetben nőttek fel, sok elvált szülő hontalanná vált gyermeke évekig tartó csavargás után itt köt ki, növekszik a lelki sérült és terhelt fiatalok száma is.

A fiatalok nagy többségénél, ha alaposan kutatjuk, előbb-utóbb találunk valamit, vagy saját személyiségében, vagy a környezetében. A legtöbben nem is illeszkednek be ebben az országban, idegenként élnek itt, és idegenként mennek haza. Ebben a magyarházak elkülönítettsége is a kezükre játszik, melyek egyedül nyújtanak otthont és családot, mikro- és makroklímát egy idegen országban

25/a. „... szerdán este az üzem képviselőinek látogatásakor a konyha használatából kifolyólag Kerék István és Molnár József között nézeteltérés támadt. A kialakult vitában én annyiban szóltam bele, hogy kijelentettem: Molnár Józsefnek igaza van. A gyári képviselők elmentje után Kerék Istvánnal találtam magamat szemben, aki azt mondta, hogy ne avatkozz az ügyeimbe, és négyszer erősen ököllel megütött. Én nem ütöttem vissza, hanem az odarohanó szobatársammal visszamentem a szobánkba...”

25/b. „Először is nem négyszer, hanem csak háromszor ütöttem, és nem ököllel, hanem tenyérrel, és véleményem szerint ezt mindenki így csinálta volna. Az első ütés után úgy láttam, hogy Pécsi Jenő vissza akar ütni és azért adtam neki még kettőt. Különb is engem senki nem üthet meg.”

25/c. „A Fegyelmi Bizottság a tárgyaláson elhangzottak alapján megállapította, hogy a fegyelemsértő nagyon súlyos kihágást követett el, és ezért a Fegyelmi Bizottság úgy döntött, hogy a legsúlyosabb fegyelmi büntetést szabja ki. Az ügyben hazaküldési javaslattal fordul a követség felé. Az ügyben súlyosbító tényező, hogy a fegyelemsértőnek már „Szigorú megrovás végső figyelmeztetéssel” büntetése volt tettlegesség miatt.”

25/d. „Kérem a Nagykövetséget, hogy ha lehet Kerék Istvánt ne küldjék haza, mert megbánta bűnét. Nem tudom, hogy ez lesz-e a döntés, de ha ez lesz a döntés, akkor ne küldjék haza. Hanem kapja meg a méltó büntetését, csak ne haza, mert ha haza megy, akkor engem megvernek ezért, mert már egy párszor megfenyegettek engemet Kerék Istvánnal kapcsolatban, hogy ha haza megy, engem nagyon megvernek. Pécsi Jenő.”

26. „... a liftbe két fiú is beszállt, Kassa Emil és Mizse Nándor, ahol már a két lány Egyed Mária és Forró Erzsébet is tartózkodtak, és a fiúk betáplálták a 3., a lányok a 7. emeletet. A lift nem ért még a 3-ra, amikor Emil valamilyen szándékkal a sarokban álló Mária felé indult, Mária kezével tartotta távol. Ekkor megállt a lift a 3-on, de a fiúk nem szálltak ki. A lift továbbment és Kassa Emil még mindig a sarokba szorította Máriát, annak kezeit fogva. Amikor a lift megállt a 7-en Forró E. megpróbált segíteni, és a dulakodás a folyosón folytatódott tovább. Kassa ellökte Forró E.-t, aki a falnak esett és elvesztette egy rövid időre az eszméletét. Ezután Kassa többször megütötte Máriát a fején, akinek a fejbőre

felrepedt. Forró E. közben magához térve fel akart állni, de Kassa belerúgott, Máriát pedig tovább ütötte. Amikor Forró Erzsébet újra fel akart állni, újra belerúgott, mindenáron megakadályozva azt, hogy a lányok a lakásukba be tudjanak jutni, végül Forró Erzsébetnek sikerült becsengetni, mire Hamar Gézáné kinyitotta az ajtót és a ruhájuknál fogva berántotta a lányokat és becsapta az ajtót. Erre Kassa Emil akkorát rúgott az ajtóba, hogy az beszakadt...”

27. „...állapotomra való tekintet nélkül (terhes vagyok) állandóan zaklatásnak vagyok kitéve és Ágnes olyan kijelentést tett tanúk előtt, hogy ha addig él is, elérí célját, ami annyit jelent, hogy idegállapotomat addig fokozza, hogy az az én, vagy a gyermekem halálát okozza...”

„...Déri Jolán, a sértett fél kérésére, ha kell eskü alatt is állítom, hogy Ágnes kijelentése, hogy azt kívánom, hogy halva szülessen a gyermeke – igaz. Jelenleg én Ágnessel jó barátságban voltam, de a kijelentése alapján bennem is megmozdult a kijelentés esetleges bekövetkezhetősége...”

„...sértett azzal a kéréssel fordult az otthonnevelőhöz, hogy a férjétől költöztessék külön, mert tegnap ki akarta dobni a hatodik emeleti ablakon, és ez csak azért nem sikerült, mert ő a lábával az ablakpárkányba támaszkodott. Jelenleg szájsebészeti kezelés alatt áll...”

„...nevezett a lakást teljesen összetörte, ablakokat kiverte, a bútorokat is szétverte, a gázboylert a falról leszakította...”

„...ott állt az ajtó előtt, és azt mondta, hogy ha valaki kimegy, azt megkéseli. A hazatérő Szabó Sándornak a kezét csúnyán felvágta...”

„...szombaton a Gaststätteben megismerkedtek egy német lánnyal, akit felhoztak, megpartizták. Később a lány feljelentést tett, hogy állati módon csinálták...”

„...kérem az Otthonnevelő Elvtársat, hogy a szobatársamat kötelezze arra, hogy mosakodjon, és már négy hónapja nem cserélt ágyneműt...”

28. „Önök, akik a szocialista integráció egy új formájának úttörői, a proletár internacionalizmus eszméjének gyakorlati végrehajtói, ne feledkezzenek meg arról, hogy egyben hazánkat, a fejlett szocializmust építő Magyarországot képviselik egy testvéri szocialista országban. Munkálkodjanak azon, hogy a két ország munkásosztálya a testvériség és a közös cél érdekében még szorosabbra fűzhesse szövetségét, ismerjék meg az országot, tanulják meg a nyelvet és szerezzenek szakmai tapasztalatokat a fejlett iparral rendelkező NDK-ban. Munkájukkal, magatartásukkal és egész életükkel Önök ott kint hazánk diplomataí, akiket keresztül az ott lakó nép hazánkról, a szocialista Magyarországról véleményyt formál...”

III.

1. az NDK-ban a KISZ-nek, de általában a mozgalmi szervezeteknek könnyebb és ugyanakkor nehezebb a feladata, mint Magyarországon. Könnyebb, mert a kolónia szervezet leegyszerűsíti a szervezési munkát, mindenki közel van, elérhető. Nehezebb viszont az egyre rosszabb emberanyag miatt, másrészt azért, mert az emberekhez akkor kell menni, amikor a kikapcsolódás, pihenés stádiumában vannak, magánéletüket akarják élni. Abszolút értelemben véve az NDK-ban dolgozó fiatal sokkal kevesebb szabadidő felett rendelkezik, mint otthoni kollégája, mivel saját magára van utalva minden tekintetben, és még alkalmazkodnia is kell a környezetéhez. Ideálisan meg lehetne szervezni a lakásokon belül is a munkamegosztást, főzést, mosást, takarítást stb., de erre gyakorlatilag semmi remény, hiszen a fiatal életkorból adódóan is igyekszik mindenki egyéniségre törekedni, elkülönülni, nézze meg a lakásokat, egy embernek tulajdonképpen csak egy ágya van a hozzátartozó fallal, amit igyekszik aztán a többiek elől a lehetőség szerint elrejtetni, ismeri bizonyára azt az érzést, hogy az embert egyszer csak elfogja a vágy az egyedüllét után, amikor nem látja senki, hogy mit csinál. A KISZ itt elért eredményeit én igen nagyra értékelem, nem hivatalból, hanem gyakorlati tapasztalatok nyomán. A probléma az, hogy a KISZ itt az idők folyamán elvesztette tömegszervezet jellegét, a különbség – hogy ne szakadékot mondjak – igen nagy az aktív fiatalok és a passzív réteg között

2. erősen csökkent az NDK-ban megalapozható karrier lehetőség, de azért még létezik. Sajnos, sok olyan KISZ-vezető és egyéb mozgalmi vezető van, aki ennek reményében tevékenykedik

a legtöbben a diplomata karrierről álmodoznak

erre semmi esélyük nincsen

már az is gyanús kellene hogy legyen, hogy a sok energiát, tanulást igénylő külker pálya iránt alig van érdeklődő, holott erre valóban kedvező itt a lehetőség

nézze, az tény, hogy a majd otthon elvégzendő hároméves külker főiskola után sem garantálják, hogy az illető valóban külkeres lesz, és ott meg is állja a helyét, de én nem tartom tisztességtelennek, hogy erre ösztönözzük a fiatalokat, valami húzóerőnek lenni kell

ne értse félre, nem azt akarom mondani, hogy mozgalmi vezetőink a karrier reményében tevékenykednek, hanem azt, hogy vannak ilyenek is, nem tudom mennyi, de azt hiszem, több, mint gondoljuk, az én vezetőségemnek például már nincs szüksége tagságra, ragyogóan eldolgoznak ők öten. Írják a jelentéseket, és nem zaklatnak senkit. Még kitüntetés is kaptak. Persze, megkérdézték, de tudja, hogy van, a megye kap mondjuk öt kitüntetést. És azt oda kell adni valakinek. Magának fogalma nincs, hogy ki mindenki kapott már kitüntetést, semmiért

3. ismerek néhány olyan alakot a mozgalomban, akiket még a vályúhoz sem engednék, és még ők magyaráznak nekem. Csak nyüzsgők, meg teszem magam, ők meg csak helyezkednek, és mire felnézek a robotból, már náluk a korbács. Én aztán ki is osztottam egyet a vezetőképzőn, mikor elkezdett nekem magyarázni, hogy mi is a mozgalom. Mondtam neki, mit gondol, amikor ő egyetemista korában ministrált a Mátyás-templomban, akkor ki vitte a piros zászlót? Persze, hogy az arcátlan sündörgés aztán elveszi a kedvét azoknak, akik becsületesen dolgoznak. Sokszor megáll az eszem, hogy milyen alakokat emelnek ki, hogy mi a fene lehet az, ami alapján pont Róka Pista lesz a megyei mittudoménmi

4. tudod, az egyszerű, vagy szürke tag semmit nem profitál abból, hogy ő tag. Évenként kérnek tőle 15 márkát tagdíjra, és vége. Taggyűlések nincsenek, olykor szerveznek mulatságokat, amire rányomják a KISZ pecsétjét, hogy na, ez az volt. Aztán indítanak szemináriumokat, amire senki nem megy el, mert ott Izzadthónaljű Gedeont veri a verejték, míg eladogja, hogy nekünk most milyen kurva jó. Mikor tudom, hogy ugyanolyan prosztó, mint én, és marha büdös a lába. De azért megtartják. Papíron. Ennyi meg ennyi fő elvégezte. Szóval nem tudom én, hogy kéne, de én úgy képezem, hogy valahogy ezeknek sokkal különb embereknek kellene lenni, mint amilyenek, a fene se tudja

5. akármit csinálok, nem jön el senki. Rendeztem kirándulást Spreewaldba is, nem jelentkezett senki, pedig majdnem mindent a KISZ-kasszából fizettem volna. Aztán meghajtottam a házat, na, összejött 30 ember, de úgy, hogy aki nek volt, az hozhatta a német csaját is, a mi költségünkre. Aztán szombat reggel ideáll a busz, és sehol senki. Hárman voltunk. És a buszvezető még engem tolt le, hogy gondolhatom, hogy ő hányfelé mehetett volna ma. Merthogy a gyári busz volt, és az minden hétvégén foglalt. Amikor szerveztem a Hanoi-akciót, akkor sem jött el társadalmi munkára senki. Erre megegyeztünk, hogy inkább ad mindenki 20 márkát, amit aztán sokan ki is fizettek, de hogy? Odaálltunk, amikor a Trennungsgeldet, a különélést fizették, én az egész üzemi négyessel, meg az otthonnevelő, meg a Betreuer, és mindenkinek 20 márkával kevesebbet fizettünk, illetve a 20 márkát csak az kapta meg, aki kérte is, hiába beszéltünk neki. Volt, aki azt mondta, hogy adjon nekik Lenin elvtárs

6. akartunk szervezni motoros klubot, irodalmi színpadot, meg minden istennyilat, de hát semmi eredmény. Van egy KISZ-klub, ami ugyanolyan lakás, mint a többi, csak ezt aztán végképp nem takarítja senki, van benne egy tévé, és olyan székek, meg asztalok, amiket a gyári ebédlőből dobtak ki évekkel ezelőtt, nem csoda, hogy állandóan üres, kilopkodják az égőket a csillárból, leszerelik a kilincset, meg mindent, ami fent a lakásban használható. Van persze könyvtár is, négy olyan ruhásszekrény van bepolicozva, aminek valamikor letépték az ajtaját, és emiatt kiselejtezték. A könyvek? Azokról ne is beszéljünk

7. ott voltam én is a vezetőképző táboron, és meg kell neked mondanom, hogy napról napra idegesebb lettem, mert mindenki csak lökte a szót, hogy ez meg az, és akkor kitaláltam, hogy elvtikéim, itt most arról kellene beszélni, hogy hogyan teremtsünk rendet a kolónián, mert mindennek az a kezdete, meg hogy a társaság 80 százaléka azt sem tudja, mi az az akcióprogram, pedig ezt is meg kellene magyarázni valahol, akkor az volt, hogy ez nem ennek a tábornak a feladata. Az van, hogy a régi emberek csak a régi módszerekben tudnak gondolkodni, és aki nyalni akar, az ugyanazt szajkózza. A régi emberek pedig ezeket emelik ki a csűrheből, ezekre van szükségük. Meg persze az általánosságok. Amikor azt mondjuk annak a fiatalnak, aki egy éve KISZ-tag és egy hónapja titkár, mert más nem vállalta, ő pedig nem tudta, hogy mit vállal, szóval azt mondjuk neki, hogy alapszervezetének akcióprogramját úgy állítsák össze a fiatalok alulról jövő kezdeményezéseire támaszkodva, hogy az a legmesszebbmenően a két állam közti egyezmény legjobb kihasználásának eredője irányába hasson, akkor rögtön tudom, hogy tulajdonképpen az előadó sem tudja, hogy mit kell csinálni, és olyasmivel operál, mint Kínában a forradalmi tömegbírálat. Ahogy haladunk, ezek annál előkelőbbek. Sasson-frizura. Körszakáll. Kocsi. Hányinger

8. a megyében körülbelül 80 párttag van, ez a létszámhoz viszonyítva kevés. A fiatalok életkorához képest viszont jobb az arány, mint otthon. Ugyanez mondható el a pártépítés folyamatáról is. Itt viszonylag több a jelentkező, többet is veszünk fel. Ez a nagyobb belépési kedv, gondolom, a fiatalok önállóságával magyarázható, valamint azzal a speciális helyzettel, hogy mi a fiatalokhoz valahogy közelebb vagyunk, mint otthon. A jelenlegi szakaszban éppen azon dolgozunk, hogy felkészítsük a KISZ-t a politikai vezetés átvételére is, hiszen a kiérkező fiatalok egyre inkább a 18, 19 éves korosztályhoz tartoznak, és tulajdonképpen itt válnak, válhatnak éretté tagfelvételre, magyarul, lassan elapadnak a forrásai a pártvezetőknek. Ez nem baj, ez a realitás, amire fel kell készülni, a munkát ehhez kell igazítani

9. sajnos, sokan vannak, akik a pártba való belépésüket nem gondolják meg eléggé, és utána jönnek a problémák, hogy ő nem így gondolta. Az egyik utóbbi évben 81 olyan tagkönyv maradt a Külügyben, amelyért nem jelentkezett a tulajdonosa. Ebbe, persze belejátszik az is, hogy sok fiataalt a végleges hazautazása után egy-két hónap múlva elvisznek katonának. Az az egy-két hónap pedig, amit otthon tölt, elég matematikus, úgy értem, állás, lakás stb. Olyan is van, persze, hogy a taggyűlés elfogadja a jelentkező kérelmét, elküldik az anyagot, majd egy-két hét múlva írnak egy levelet, hogy X. Y. felvételét nem hagyjuk jóvá, mert ilyen meg olyan, de ez most derült ki

10. a szakszervezeti munka a legharmonikusabb az összes mozgalmi munka között, így első látásra legalábbis. Úgy tűnik, nem csinálnak semmit, és ezzel kö-

zel is vagyunk a valósághoz. Kint a magyar fiatalok automatikusan az FDGB tagjai, ezért harmonikus a dolog, hiszen minden világos: minden vonatkozik ránk is, ami a német szakszervezeti tagokra, segélyek, tagdíj, üdülés stb. Ez a németeknél is, miként nálunk otthon, néhány év eltöltött munka után jár, az pedig, hogy mi néhány eltöltött év után hazamegyünk, az a mi bajunk. Lehet, hogy a segély éppen a negyedik évben járna. A gyári szakszervezeti megbízottak általában érdekvédelmi feladatot látnak el, de mivel erre állt be tulajdonképpen az egész magyar vezetés a Betreueerekkel együtt, a tevékenységben akkora a túlfedés, hogy alig marad valami belőle. A szakszervezeti megbízottat néha azért elviszik mulatni, rendszeren berúgattják, napokig tudja mesélni, hogy mit evett, mit ivott

11. én nem tudom, hogy ki mit csinál ott a megyei irodán, mert az is van, biztosan láttad a kocsikat előtte, de az tény, hogy mi egyre kevesebben vagyunk, ők meg egyre többen

be lehet menni, persze, bármikor, nemcsak fogadóórán, de hát minek menjek? Ha nekem bajom van, nem a megyei KISZ-titkár fog rajtam segíteni, hanem a mester, vagy a Betreuer, ezek nem is nagyon vennék szívesen, ha én a megyei irodára szaladgálnék

ismerem, persze, rendes srác, nálunk simán leugatták, amikor kijött agitálni a Hanoi-akcióra, nem sértődött meg, leült és mosolygott

nem tudom, hogy honnan szedik őket, az biztos, hogy majdnem mindegyiknek van diplomája, vagy volt már kint dolgozni, akinek nincs diplomája az NDK-ban, az nyugodtan csomagolhat, vagy megbolondul a kolónián ezekkel az ökrökkel

jópofa gyerekek ezek, nem ártnak a légynek sem, csak az állami megbízottat uszítják, hogy vesszen össze a személyzetissel

a tavalyi fiú három konténerrel ment haza, segítettünk neki csomagolni, sose tudja az ember, ezek nyilván otthon sem a satuasztal körül fognak túlekedni

12. az FDJ-tal gyakorlatilag nincs kapcsolatunk. A két szervezet annyira különböző arculatú, hogy nehéz termékeny kapcsolatot kialakítani, jöllehet, számtalan kísérletet tettünk már. El lehetne rekeszteni az Elbát azzal a sok barátsági szerződéssel, amit idáig kötöttünk, de hát csodák nincsenek. Az FDJ sajátos és meglehetősen szigorú szervezet, feszes programmal, egyenruha stb. Így vagyunk az SED-vel is, csak egyenruha nélkül. Az a benyomásom, hogy idegenkednek egy kicsit tőlünk, de az tény, hogy nem viselkednek jó házigazdához méltóan, a legtöbb dolgot mi kezdeményeztük, persze, egyre kevesebbet mi is. Kapcsolatunkban lassan véglegesül a három lépés, az udvarias közöny

13. a KISZ-t, a magyar fiatalok ifjúsági szervezetét igen jó szervezetnek tartjuk, mely hatásosan szervezi és mozgatja a magyar fiatalokat. A kapcsolatunk igen

jó, mi is adunk nekik a mi programunkból, és ők is az övékből, ezenkívül rendszeresen képviselve vagyunk nemzeti ünnepeiken, mint ahogy ők is a mieinken. Az FDI rendezvényeire is hívunk meg KISZ-vezetőket, egyszóval rendszeresen közlekedünk egymásnál, kapcsolatban vagyunk

no igen, az ideológia azonos, meg a szocializmus építésének programja is, de véleményem szerint egy mozgalmi programja csak nem lehet a két szervezetnek, mert mégis csak két nép, két szervezet, a mi országunkban a mi feladataink mások, mint az övék, akik három évig tartózkodnak nálunk mindössze, aztán viszontautaznak hazájukba

mi a magyar fiatalokat hasznos segítőtársaknak tartjuk a szocializmus építésének nagy feladatában. Döntő többségük becsülettel helyt áll a munkahelyén ugyanúgy, mint a német kollégák

személyesen nem ismerek közelebből magyar kollégát

14. sok baj van itt, ha már miránk, otthonnevelőkre egyáltalán szükség van. Azt jelzi, hogy az akció egy olyan szakaszba lépett, amikor a meglévő emberanyag már nem választ ki annyi és olyan vezetőt, akikre a kolóniát rá lehetne bízni. Gondolom, a problémák egyre magasabbra gyűrűztek, míg valakinek megszületett az ötlete, hogy miként lehetne a problémákat visszaszorítani a kolóniákra: beültetünk egy embert, jó idegekkel, és viszonylag jól megfizetjük ahhoz, hogy a bűnbak szerepét eljátssza. Mert a helyzeten ő sem tud változtatni, legfeljebb jobban fogalmaz, szalonképebben. Mert ha azt írom, hogy mi van, akkor én végzem rosszul a munkámat

nos, én nem tudom, ki, hogyan került ide, de elég vegyes társaság. Amilyenek a fiatalok, tulajdonképpen olyanok vagyunk mi is, egy kicsit mindenki zűrrős volt otthon. Én például üzemvezető voltam, aztán leváltottak, mert én ökört, azt hittem negyvenéves fejjel, hogy az igazság úgyszólván győz. Egy hónap sem telt el, kaptam ezt az ajánlatot, rácsaptam két kézzel, és otthon mindenkinek az arcába röhögtem. Még egy évem van hátra, alig várom. Talán nem leszek még olyan öreg, hogy újra megtanuljak éjszaka aludni

a többiek? Hát van itt lepusztult rajztanár, eltanácsolt külkereskedő, guberáló pedagógus, aki azelőtt pap volt, aztán partizán lett, most otthonnevelő, aztán Moszkvában végzett pártkádér, amúgy mérnök, aki egy álló óráig tudja mesélni, hogy ő mi minden lehetett volna, ha nemcsak végzettsége, hanem barátai is lettek volna a megyénél. Itt most üvegeket gyűjt, amiket a srácok szétdobálnak. Szóval, elég szivárványos a skála

szerintem a rendőrség alkalmasabb embereket találna ezekre a beosztásokra a köznyelv állatszeliidítőknek nevez bennünket

háromszobás lakás, ha gyerek is van, és ezernyolcvan márka fizetés. Kezdek 980 márka. Nem sokkal több, mint a gyerekek fizetése, de ez a pénz nem kevés

15. kérlek szépen, lehet ám itt eggyel s mással üzletelni is, ott van például a pudingpor, a fűszerek, különösen disznótoros időkben, de van, aki cipőben utazik, és már együtt van neki a Zsiguli, akkor motoros grillsütő, az írógép, a kötőgép már nem jó, de bejött a háztartási kompresszor szórópisztollyal, akkor a sátorfélék, kempingcikk, autóalkatrészek, például a Trabant ékszíjon nyolcvanszoros haszon van, fotócikk, vegyszerek, melltartó, tapéta, befőttesüveg

otthonról jobbára mézet, kávét, Bac-sprét minden mennyiségben, 10 márkát zokszó nélkül ad érte mindenki, akkor Amo-szappan, Lux-szappan, divatpulóverek, meg nyugati cuccok, de csak olyasmi, ami itt az Intershopban nincs, és a cigaretta megint üzlet lett, de csak a magyaroknál, de mindig megveszik 2,50-ért, a téliszalámi az itt nem üzlet, viszont a hanglemez, az igen. Egy beat-lemezért 100 márkát is adnak, ha valami befutott együttes, de az összes közt a valuta a legjobb üzlet

otthon mindenütt lehet valutát venni feketén, ami itt ha csak simán eladod is megéri, mert egy westmárkáért négy keletnémetet adnak, de az nem is igazi, az igazi az, hogy veszel például 38 westmárkáért az Intershopban egy Levis farmert és otthon eladod 1500-ért, vagy ami a legjobb, ha van a követségen ismerősöd, aki a diplomataboltban levásárolja a valutádat, mert ott minden a törtrészebe kerül, aztán a kocsit, anélkül nehogy hazamenj, annak már egy év múlva meg kell lenni, csak úgy éri meg, és ha a második is összejönne, azt meg valakinek másnak a nevére, simán, viszik a fiúk a csomagot is haza, na, nem mindenki, csak akikkel olyan a kapcsolatod, amikor mennek, odaadom nekik, anyám meg várja őket a nyugatiban, én még kibulizok egy év hosszabbítás

ha másként nem megy, megkérsz valakit, hogy kérjen nyugati valutát, illetve útlevelet, olyan valakit, aki nem akar utazni, és akkor átveszed tőle a dolcsit, és nyomás a diplomataboltba, aztán sok mindent lehet venni az itt tanuló néger egyetemistáktól is, gyémántot, ékszert, de áthozzák neked a kocsit is, ha kell, Nyugat-Berlinből, csak arra kell vigyázni, hogy a német vám téged nem enged ki azzal a kocsival, meg kell egyezni a négerrel, hogy kíséren el cseh területre, ott aztán átúlsz a volán mögé, a néger meg jön vissza, nézd, ezt vettem az aszszonynak, az a lényeg, hogy az ember ne tátsa a száját, én is egy évig ingyen tanítottam a Marxi-Lenini középiskolán, de az idén beintettem, azt mondtam, rendezzük a gyárban, most ott tanítom ugyanazt óránként tíz márkáért

16. az biztos, hogy vannak itt olyanok, akik aztán alaposan rákapcsoltak. I. K. például valóságos terrort vezetett be a kolónián, és olyan módszerekkel dolgozik, amiről pirulva suttog odafent a jónép. Testőrsége van, akik, ha kell, bárkit tönkrevernek a liftben, és senki nem látott semmit. Ő viszi a zászlót elől – szokta mondani, és ha valaki nem akar utánamenni, az nyugodtan csomagolhat. Jól adminisztrálja magát, mindenféle kitüntetést adatott már magának, mindennek tagja, mindenféle fényképen rajta van, amellet a bőröndszám hordja haza az autóalkatrészeket, a színes tévét, meg viteti haza a sráccal, mikor azok men-

nek, a testőreit időnként dollárral lepi meg, azok tulajdonképpen a fegyelmi bizottság. Ehhez persze pofa kell. Januártól kiemelték, megyei vezető lesz valahol, és én fogadom, hogy benyalja magát a követségre, és akkor megvan a diplomatabolt is. Hát, enélkül itt sem megy semmi, a látszat nagy úr. És persze nem árt egy kis összeköttetés sem, ha már úgyis megvan

17. az örök téma mindig az, ha két nevelő találkozik, hogy ők aztán micsoda nagyfiúk a kolónián. Hogy ők aztán így megmondták, meg úgy, általában mind-egyiknek van egy sztorija, amelyben ő pusztá testi erejével fékezett meg egy tomboló fiataalt, esetleg többet is. A valóság, persze, már más. Amikor kijöttem, mondták, hogy zárjam ám magamra az ajtót alaposan éjszakára, mert sohasem lehet tudni. Azt hallottam, hogy az egyik ilyen erős otthonnevelőt rendszeresen felhívják telefonon éjszaka, belefinganak a kagylóba, majd leteszik. Szerintem a legtöbbjük fél a fiataloktól, és nem is alaptalanul. Furcsa dolgok történnek ám itt. Vertek már meg otthonnevelőt is

IV.

1. én nem teszek különbséget magyar kolléga és német kolléga között, úgy-hogy ez a kérdés értelmetlen. Az a nyolc magyar fiatal, aki nálam dolgozik, nagymértékben hozzásegítik a kollektívát a terv teljesítéséhez

előkészítést végeznek, sorjázást, leszabást, ha egy fiatal német dolgozó belép, az is ezt a munkát kapja, ennyi bérért

kolléga Somos sokat késik, sokat hiányzik. Nekem tudnom kell, hogy valaki jön-e dolgozni holnap, vagy nem, nekem tervem van. Ha valaki ilyen összevissza jön dolgozni, azt nem oszthatom be olyan munkára, amitől a terv függ. Ezért végez sorjázást, és ezért kap annyit, mert azért a munkáért annyi jár

gyakran betegek, mert nem vigyáznak magukra, nem öltöznak megfelelően, rendszertelenül étkeznek, és sajnos, némelyikük nagyon sokat iszik, sokszor másnapos

ha hazautaznak, már biztos vagyok benne, hogy egy hetet legalább késni fog-nak. Jó lehet ott maguknak Magyarországon, hogy csak bemennek az orvoshoz, és az táppénzre veszi magukat, akár betegek, akár nem

2. nekem mindegy, hogy mit csinállok, én otthon is dolgoztam, de sokszor már felmegy a pumpa, hogy mennyire kivételeznek, a legjobb munkát sose a magyar kapja, és a prémiumok is, szóval minden szökőévben. Aminek rossz a normája, azt odavágják az ember elé, azt gyerünk, ha meg nincs százalék, akkor megy a duma, hogy ezért nincs prémium, jobban kell dolgozni

a bérezést már elmagyarázták vagy hatszor, de szerintem senki sem érti, annyira bonyolult, persze, csak sejti az ember, hogy mennyi jár neki körülbelül

3. én még nem dolgoztam gyárban, itt kezdtem először, de már tudom, hogy anyámnak volt igaza, hogy aki a munkapadnál marad, mindig az az utolsó

hát nem nagyon megy a munka, hamar elfáradok, ez a dög van vagy huszonöt kiló, és ötvenet kell naponta feltenni az asztalra, meg levenni a munkafolyamat végén, kiszámíthatod, hogy a műszak végén a herém majd leszáll

valami gépalkatrész, az biztos, nem tudom, hogy micsoda, de úgy utálok, hogy nem is érdekel

4. a nagy trükk mindig az, hogy megszervezik a szakmai oktatást munkaidő után és német nyelven. Hát én benyalok annak, aki egy félév, vagy akár három év után is megérti a szakmai előadásokat, nem beszélve arról, hogy eléggé eltikkad az ember már műszak végére, és semmi kedve csinálni. Aztán a szakmai képzés megszűnik, mert a fiatalok nem járnak. Ez így megy már évek óta. A nagy szöveg, hogy a gyár aztán mindent megtett. Én mechanikai műszerész szerettem volna lenni, de az biztos, hogy itt már nem leszek

jelenleg villanytargoncát vezetek

5. én verem itt a mellbimbómat, hogy Prüttyögő Dánielt helyezték a saját szakmájába, fenyegetőzők a követséggel, meg mindennel, és mire elérem, amit akarok, és mindenki után, akkor Prüttyögő Dániel átkéri magát valamilyen betanított munkára, mert ott pontosan kétszerannyit keres

egész magyar brigádok vannak bizonyos munkaterületeken, ahová német munkást nem találnak: homokszórók, műanyagöntők, öntvénytisztítók stb., és a legtöbbjük a pénz miatt önként vállalja a munkát, meg itt lazább a munkafegyelem is. Van egy gépésztechnikus, aki a kazánházban folyamatos műszakban szemet lapátol, és még sajnálatja is magát

6. a magyar kollégák ugyanezt végzik, mint mi, természetesen kevesebb gyakorlattal. Jól megvagyunk velük, bár ők mások egy kicsit

hát például sokat járnak a büfébe, sokat cigarettáznak, aztán van, aki sokat késik, hiányzik

itt volt például egy fiú, a Sándor, délelőtt 11-kor eldobott mindent hirtelen, azt mondta, hogy ő kacsa, és most elrepül, még repdesett is a kezével, hazament jobban ki kellene hogy használják a munkaidőt, és az sem helyes, hogy minden nap szórakozni, italozni járnak

szerintünk nem helyes az ilyen fiatalokat egyedül külföldre engedni, mert túl nagy nekik a szabadság, csak az olyanokat kellene kiengedni, mint a Géza volt, aki katona is volt már, mindig tiszta, pedáns volt, tudott vigyázni magára, de ezek, akik mostanában jönnek, nagyon gyerekek

lánynak meg nem is kellene kiengedni egyáltalán

7. Leltár: 404-es lakás. A bejárati ajtó több helyen beszakítva, a csengő kitépve.

Az előszoba falán meztelen nők, plakátok, a WC-ben szennyes ruhák, erős ürülékszag, csupasz égő, törött ülőke, a fürdőkádban borotvapengék, hajszálak, szemét, a tükör törött, az üvegpolc leszakadva, mocskos felmosórongy, partvis, bukósisak, motoralkatrészek. A konyhában megszámlálhatatlan üres üveg, szennyes tányérok, evőeszközök, ételmaradékok, légy, csepegő vízcsap. A gáz-tűzhelyen vastagon odakozmált ételmaradékok, zsír, a sütő fogantyúja leszakadva. Az üveges elosztó polc ablakai kitörve, „tigris”-pléddel eltakarva, hogy ne lehessen átlátni. A szobában az ágynemű az ágyakon nincs felhúzva, mindenféle ruhadarabok, lim-lom, a szekrények tetején üres üvegek tömege, egy gitár húrok nélkül, használt tévé szétszedve. A falakon körbe feliratok, beat-énekek, pornó-képek, óvszer, női fehérnemű, a csillár sérült, a linóleumon felszáradt sár és sörfoltok. Az erkélyen sörösládák és üvegek, szennyes ruhanemű, matrac. A kis szobában a lakók meztelen fotói a falon, amint éppen fecskendőt szűrnek magukba, lehunytt szemmel, köröztük primitív, dilettáns rajzok erotikus tartalommal, a plafonon lábnyomok vörös festékkal, a sarokban egy kétméteres magyar zászló, előtte egy farönk, belevágva egy balta...

8. kábítószer nem is nagy kunszt szerezni az araboktól meg a lengyelektől, de van, aki maga csinálja, de ezt csak úgy hallottam, hogy a banánnak azokat az ereit meg kell száradni hagyni, és belegyűrti egy cigarettába, olyat még nem szívtam, de van az araboknál többféle is, olyan édeskés, aztán egyszerűen csak be vagy rúgva, nem lehet azt elmondani, de én abba is hagytam, mert rögtön láttam, hogy erre aki nagyon rákap, annak vége, meg féltem végig, nem tudom, miért, az, hogy az ember végig éjszán van és mégse, a fene tudja, a többiek is mondták, hogy másként képzeltek, olyan ez, mint a szeretkezés, először csalódik az ember, mégis rákap

9. nincs közvetlen bizonyítékom, évek óta nem tudjuk, hogy mi történik a lakásokban, nem láttam még senkit kábítószeres mámorban, de alapos a gyanúm, hogy néhányan eljárnak érte az arabokhoz vagy a lengyelekhez. Egyszer egymás után három gyerek is öngyilkosságot kísérelt meg olyan állapotban, ami a kábítószerezés depressziós állapotára emlékeztet, nem beszélve arról, hogy az elkövetők nem tudták pontosan megmondani azt sem, hogy mit csináltak, sem azt, hogy miért, csak úgy érezték, hogy nem bírják tovább. Az egyik eltört egy sörösuveget, a másik borotvapengével vágta fel az ereit, a harmadik kiugrott a másodikról, szerencsére a felásott kertbe zuhant, és csak a lába tört el. Ennek a gyerekek például később az volt a meggyőződése, hogy ő kiesett

10/a. „Kedves szülők! Értesítem Önöket, hogy fiuk, aki jelenleg egészséges, idáig négyyszer kísérelt meg öngyilkosságot, szerencsére sikertelenül. Az orvosi vélemények egybehangzóan arra utalnak, hogy fiuk nem alkalmas tartós külföldi tartózkodásra, ezért kérem, haladéktalanul gondoskodjanak fiuk hazakísérésé-

ről, mivel hazaküldés esetére is öngyilkossággal fenyegetőzik. Tisztelettel: R. B. otthonnevelő.”

10/b. „Kedves Otthonnevelő Elvtárs nagyon kérem az istenre hogy a fiamat Ben-cési Jánost ne küldje haza mert én elváltam és mostan a mostani férjemmel lakunk és ő nem akarja jancsi hogy haza jöjön írok én majd neki csak ne tessék haza küldeni nemlesz ő többet öngyilkos, kérem önt legyen belátással egy szegényasszonyra a legmélyebb tisztelettel...”

11. körülbelül 69–70-ben, de inkább 71-ben lett ez a szórakozóhely a magyar fiatalok körében népszerű

nálam igen jó disco van, és nem nézzük ki a magyarokat. Mondhatnám úgy is, hogy manapság jórészt csak magyar vendégeim vannak. Javasoltam is a megyei magyar vezetésnek, hogy szívesen csinálnék a boltomból egy magyar klubot, de ők nem járultak hozzá, pedig tulajdonképpen így is van, akárhogy is nevezzük

magyar kisegítő pincéreim vannak, és ha valami zűr van, rendszerint azt is a magyarok rendezik le

hétvégén 5–600 jegy is elkel, tehát az összes

van autóm, persze, de nem kettő. Nekem egy Wartburg, a feleségemnek egy Volkswagen

igaz, igaz, az épület külső falán néhol mállik a vakolat, de nem minden a külső, ezt Ön is tudja. Az is igaz, hogy a Goga nem egy exkluzív hely, ha az lenne, nem én vezetném

természetesen a tulajdonos is én vagyok, illetve ketten az üzlettársammal. Nézze, ez világjelenség, hogy a fiatalok nem frakokban és csokornyakkendőben járnak szórakozni, hanem lezseren, és nem szalonzene kell, hanem beat. Itt azt kapják, amit kérnek

április negyedike előtt nálam egy hétig csak magyar ételek kaphatók, és a disco is magyar slágerekből áll. A Goldener Gartenben a magyar fiatalok otthon érzik magukat, egymás közt vannak

nincs közöttük közvetlen ismerősöm

ha lányom lenne? Nincs lányom. Ha lenne, és én döntenék ebben, nem ő, nos, akkor nem egyeznék bele, hogy külföldivel kössön házasságot

12. a Goga? Goldener Garten. Ismeri? Nézze meg egyszer. Nézze meg, hogyan szórakoznak fiaink, lányaink. Egy mocskos lebujszó, csak óriási méretekben és nagyon jó discoval, ahol még akkor sem hívják a rendőrséget, ha Máriót, a tulaját verik. Körülbelül ötszörannyian mennek be, mint amennyien elférnek, aztán egymás ölébe ülnek, az asztal alatt meg folyik a nemi aktus, ha már ott vannak úgyis, le-le buknak egy menetbe

mindennaposak a verekedések, mert a németek nehezen nyugodnak bele,

hogy a Goga magyar hely lett. Tavalyelőtt óta viszont itt vannak az arabok is, és ragyogóan verekednek. Borotvapengével dolgoznak, amit a középső és a hüvelykujj közül fricskázna ki igen jó érzékkel, képesek eltalálni a nyaki ütőeret. A döntő összecsapás az arabok és a magyarok között még nem következett be, mert az arabok szemében a magyarok szimpatikusak. Ez, persze, nem fog sokáig tartani, már van néhány csoport, amelyik halálra gyűlöli egymást. Nálam is van egy csoport például, akik bosszút esküdtek, mivel Ciginek, egy közismerten szelíd alkoholista fiúnak a fején szétverték egy tele sörösüveget a vidámparkban, amitől enyhén hülye lett, és összevissza van varrva a feje, arca, ilyen öltésekkel, mint egy ácskapocs, de nem tudjuk hová irányítani, mert lelenc volt. Szóval megy a balhé

maga ezt nem érti. A Gogát fenn kell tartani, sőt bővíteni kell, mert amíg a Goga áll, addig a mi kedves és vonzó külsejű, szolidan megjelenő fekete gyémántjaink nem járnak más szórakozóhelyre. Nézzen utána, minden városban van egy ilyen hely, ahol az alvilágot a rendőrség jó helyen tudja, és ha keresi, megtalálja

13. „Május 9-én a Gogából hazatérő magyar közönség nagy tömegben felszállt egy nyolcas villamosra, ahol röviddel az indulás után randalírozni kezdtek. Énekeltek, cigarettáztak, le akarták szerelni a jegykezelő automatát, de nem sikerült, ezután feltépték az ajtókat és kivizeltek az ajtón. A vezető megállt, és hátramelve megpróbált rendet teremteni, de megtámadták, ezért a vezető a következő megállóból üzent a rendőrségnek. A rendőrség két rohamkocsival a villamos mellé állt, és a villamos megállása után behatoltak a kocsikba. A magyar utasok ellenállása miatt az egész villamost ki kellett üríteni...”

14. „István, Szabó magyar állampolgár, aki mint munkavállaló tartózkodik ideiglenesen az NDK-ban, december 11-én a 12-es villamoson a jegyvizsgáló ellenőrt leütötte, és az ajtót feltépve kiugrott a mozgó járműből. A villamos leállta után két szemtanú a menekülő után futott, és a közeli magyarházban az ottani otthonnevelő segítségével elfogták...”

15. „Tájékoztatás: a város közlekedési vállalatának 900 dolgozója nevében egy dolgozó levelet írt a Központi Bizottságnak, melyben azt kéri, hogy a magyarokat távolítsák el az NDK-ból. A levél lényege: A Magyar Népköztársaság a szemetjét ide küldi az NDK-ba, hogy otthon ne legyen velük baj. Itt aztán, mivel senki sem vigyáz rájuk, isznak, garázdálkodnak, a közlekedési vállalat alkalmazottait tetteleg is bántalmazzák, rongálnak és tetemes kárt okoznak az országnak... A levél nem jutott el a Központi Bizottsághoz, mert természetesen nem a dolgozók véleményét tükrözte, hanem csak egy emberét...”

16. „G. faluban a helyi tűzoltóegylet szabadtéri kerti mulatságot szervezett,

amely minden évben a falu egyik nagy eseménye. A közelben lakó magyar fiatalok egy csoportja közül két fiú a hosszú haját kályhaezüsttel bekente, és a ke-rítésen átmászva váratlanul a szórakozó lakosság között termett, igen nagy riadalmat okozva a félhomályban. Amikor a riadalom elmúlt, néhány férfi a me-nekülő magyarok után vetette magát, és csakhamar verekedés kezdődött, amibe a kint leselkedő többi magyar fiatal is bekapcsolódott. Egy német lakost késsel megsebesítettek a dulakodás során. A sebesülés súlyos, vesét ért a kés, G. falu lakói levélben fordultak a Központi Bizottsághoz, amelyben leírják a történte-ket, és kéri a magyarok kivonását a faluból.”

17. Feliratok: „Indulok ködös messzeségbe
Gyönyörű istentelenségbe
Csattog a kegyetlen távol
Valaki keresztet ácsol”

„Hat hetes malac eladó! (A Bizsunál)”

Lakás tilalom
bugó pestis, kolera repla és a
nagy kés terjeng
VIGYÁZZ MAGADRA!

„Ember, ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel”
(ez csak lányokra vonatkozik)

„Itt veszítettem el a szüzességemet, és cserébe nyertem egy virágot”

„Öcsi ezen az ágyon feküdt, de nem egyedül, itt volt a majré is”

„Szeresd Amerikát, meg a miniszoknyát”

„Legjobb nővel baszni”

„Ismerd meg anyádat!”

„Mielőtt álomra hajtom a fejem, szeretném hallani a pillangók üvöltését”

„Akkor szopjál le, mikor még harmatos vagyok!”

„Nyócnyóc jóvigyázz!”

„Szeretem Kinget,
Imádom Kinget,
Sőt, Kingnek nagy fasza van”

„Let s go!” „United States of America” „Central Intelligence Agency” stb.

18. a fiatalok búcsúztatása szintén egy forgatókönyv alapján folyik, amelyet jóval a hazautazás előtt el kell készíteni. A legtöbb vállalatnál már nincs is ebből probléma, némely vállalat, némely tisztviselő azonban kicsinyes dolgokkal keseríti meg a fiatalok utolsó napjait az NDK-ban. Általában számolni kell a rongálással, hiánnyal stb. a fiatalok hazautazásakor. Semmi értelme tehát, hogy a hazautazó fiatalot különféle szankciók elé állítsák, a károkat úgyis el lehet osztani egy általános költség terhére, és a tapasztalat az, hogy azokon a helyeken, ahol a fiatalok utolsó napjaiban nem leltároznak, hanem például kisebb ünnepséget rendeznek, vagy kirándulnak, ott a károk is lényegesen kisebbek. Elmondok egy példát: az egyik gyár a fizetés egy részét visszatartotta az utolsó napi leltárig. Az utolsó napon leltárt készítettek, a hiányokat, károkat felvették, majd lezárták a lakásokat. A fiatalok este 7-ig a csomagjaikon ültek az udvaron és ittak. Aztán jött a busz, és a többszáz üres sörösüveggel szinte valamennyi ablakát beverték az épületnek. Nem hiszem, hogy megérté

19. elég keserves dolog elmenni innen, az ember csak megszokja, aztán mire megszokja, mehet haza

én jól éreztem magam, csak a tokosok ne lennének

én az életbe nem jövök ide többet

én azt hiszem, a katonaság után újra visszajövök, mivel itt van a menyasszonyom

az volt a legjobb, hogy szabad az ember, azt csinál, amit akar, hát, ha még egyszer kezdeném, egy kicsit másként csinálnám

ó, ne is kérdezd, mindjárt elsirom magam, de komolyan, én még ilyen boldog sehol nem voltam, most meg mehetek katonának, de hát így van ez, megbeszéltük a srácokkal, hogy minden évben találkozunk majd, nézd, lerohadok, ott van a „Vénusz Egykarú Istennő Balett- és Énekegyüttes”, jaj, istenem

együttesünk az öreg halak búcsúztatására operát ad elő, melynek címe: „Dal és elmés szerkezet, melynek segítségével a perzsa sah önnön seggébe bújik vissza”, Pali egy elektromos szekrényt fog alakítani, Lajoska meg felüt és nyilvánosan elfogyaszt hat nyerstojást, képzeld, nem akarták engedni, hogy szerepeljünk, de némi kitarás, igen, be vagyok rúgva, de nem kicsit

az ember a kiérkezés pillanatától kezdve gyűjtögeti az egypfenigeseket valami nagy üvegedénybe, ezt aztán a vonat indulásakor kiszórja az ember a vonatból

hát azon le lehet rohadni, ahogy az idősebb tokosok söprével meg vödörrel megjelennek, és szedik a pfenigéket. Amikor tavaly mentek az öregek, egy srác kirúgta egy öregasszony kezéből a vedret, majdnem balhé volt belőle

száz, vagy talán ezer márka van ott a földön, tiszta fehér vastagon a beton a pénztől

20. van, aki sír, és igen sok a részeg. Az egész állomáson jóformán csak magyarok vannak, olyan ez, mint a majális, nemzetiszín zászlók, éneklés, csapatok jönnek, mennek, ha elment a vonat a búcsúztatók énekelve, zászlókkal, gyalog mennek haza a közelebbi városokba, ezt úgy értsd, hogy van, aki 40 kilométert is megy ilyenkor, és útközben, persze, sok minden megtörténik

21. a hazautazás az egyezmény talán legveszélyesebb aktusa. A hazautazók, de a többiek is már napokkal előtte részegek, tombolnak, és mindenkivel le akarnak számolni. Egymást érik a búcsúestek, napirenden van a törés-zúzás. Nincs sok lehetőség arra, hogy ezen a tényen változtassunk, mert ehhez eszközök keltenének, amelyek átérnek a határon. Általában elnézőbbek vagyunk a búcsúeseten elkövetett dolgoknál, ez minden, amit tehetünk

22. egyszerűen hányingerem van már ezektől a disznóktól, hogy már napok óta minden áldott éjszaka menjek fel, és beszéljek a fél háznak a lelkére, hogy ne legyen már ennyire állat. Magának fogalma nincs, milyen az, amikor az embert leköpködi, vagy éppen összenyalazzák, meg kínálnak, hogy igyak, aztán ha verekednek, akkor álljak be dulakodni, hogy meg ne öljék egymást, mert a rendőrség nem jön ki. A német szomszédok verik a falat, ezek csakazértis üvöltöznek, rakétáznak, versenyt maszturbálnak a kivilágított ablakban meztelenül, meg ilyesmi. Alig várom már, hogy elmenjenek a francba, Magyarországra, és vége legyen ennek az egésznek, a feleségem már kész idegbaj, a gyerek meg bújik a paplan alá, akkor hordom le az öngyilkost a hátamon, mert nincs egy ember, aki állni tudna, nemhogy segíteni, és akkor kijön a mentő, és ez az állat összeverekszik az orvossal, egy öltönyömet ki kellett dobni, mert nem jött ki belőle a vér

23. Hová mész, fiú?

Megyek az NDK-ba dolgozni. Úgy hallottam, ott jól keresnek, meg amúgy is érdekes. Sokat mesélnek róla.

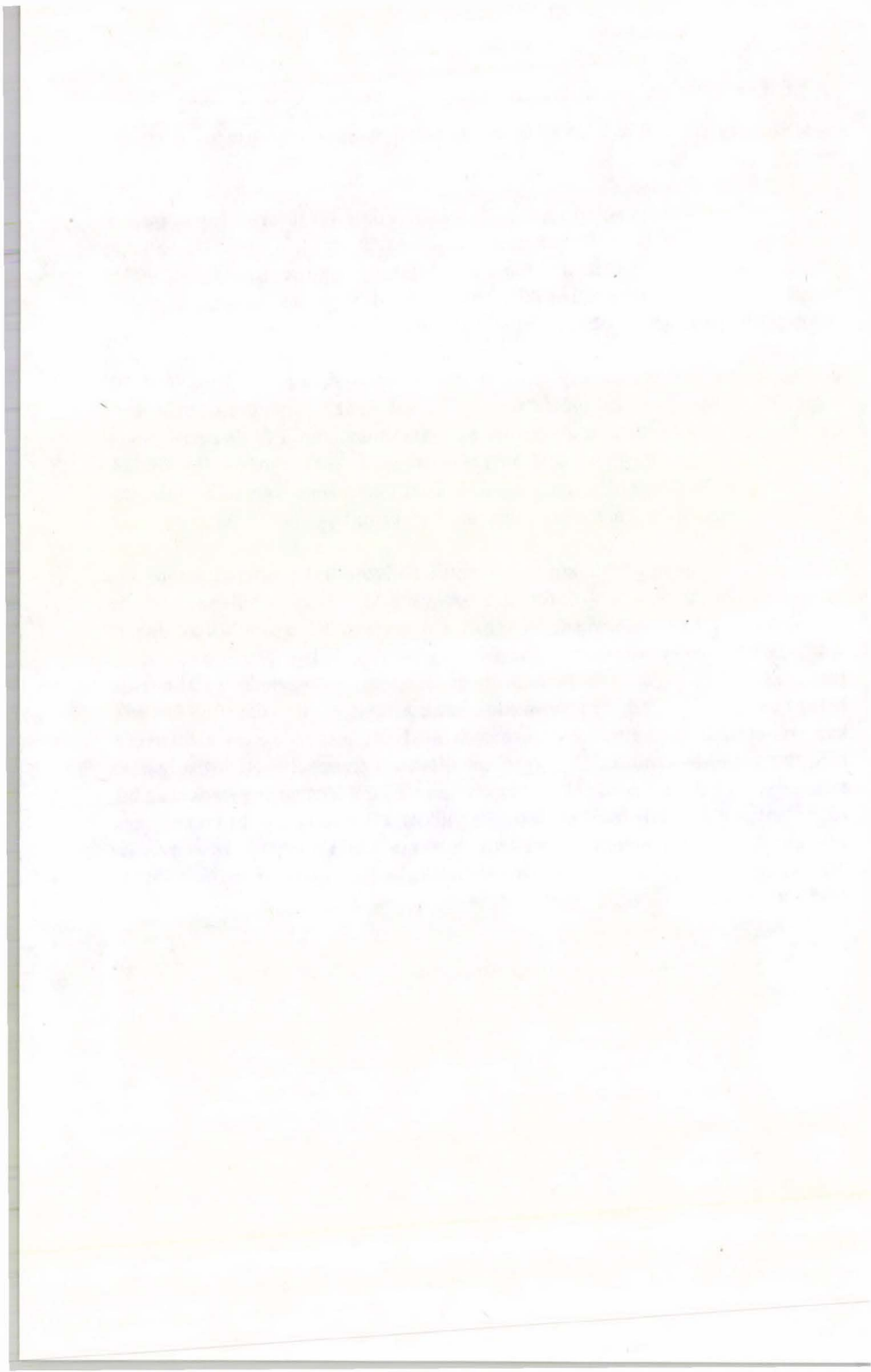
Megtanulom a nyelvet. Világot látok. Városokat.

Ott majd én én lehetek.

Csak én.

24. „éhezek messze utak reménytelen céltalanságára
a bizonytalanságra
éhezek az éhezésre
szomjazok a szomjúságra...”

* A *Mozgó Világ* 1976-os szociográfiai pályázatán első díjat nyert írás.

TÁBORNOK VOLTAM

Részletek egy dokumentum-portréból

Én minden papírfecnit megőriztem. Itt van nekem az egész múltam, ezekbe a dobozokba!

Itt van ni, például: a kongresszusi belépők. Meg a küldöttigazolványom. „Küldöttigazolvány Fáber István elvtárs részére, a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusán” — — Meg itt van a III. Kongresszusra is, 5174-es sorszámmal. És ilyen nagy piros könyvfődelet kaptunk, ezen is rajta a név, meg hogy „Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszus”, belül meg blokkok vótak, hogy tudjunk mire jegyezni, írószer is hozzá, meg itt a kis rekeszbe két jegy a magyar—angol meccs-re, itt meg a jelvény — szépen föl vót szerelve annakidején! Hát most már szarul néz ki, kopott — —

Itt meg vannak a kitüntetések — van egy vagonra való.

Ezt a Hároméves Terv sikeres végrehajtásáér kaptam; ezt a Nyóc-kerületi Pártbizottságtól; itt van ni: Magyar Munka Érdemérem — ez is úgy 48 körül lehetett. Ez itt a Beszkárt-Pártbizottságtól van; ezt az emlékérmét szintén 48-ba kaptam, az akkori fiataloktól, amér tartottam nekik a negyvennyócas emlékezésén egy előadás-sorozatot. Ezek meg itt a katonai plecsnik: Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozat, Magyar Népköztársasági Érdemrend V. fokozat, meg kell lenni valahol a IV. fokozatnak is, Kiváló Szolgálatért Érdemérem — akkoriba minden évbe kaptam egyet! Ez nem is tudom mi a franc, nem látom szemüveg nélkül a föliratát — ja, ezt Győr megyétől kaptam a téesz-szervezésér. De kaptam egyet Győr városától is, mert a ménfőcsanaki téesz Győrhöz tartozott, meg kaptam még egy harmadikat a járástól is, a sokorópátkai szervezőmunkámér! Ezt meg itt az Aköv adta.

Na ilyen van egy egész sereg, az Emháesz-től kaptam ezeket. Meg egy csomó sport-érem — mer én vótam a Honvéd csapatnak az elnöke is! Még a Puskás meg a Czibor idejébe! Akkor kaptam ezeket a megtisztelő nyavalyákat is, a kajakozóktól, a boxolóktól, mer azoknak is én vótam az elnökük — —

*

Én ugye, mint hát tiszta lelkiismeretű ember, abba az egész, eléggé nehéz időszakba soha nem féltem! Mer énnekem nem vót mitől félni!

Csak egyvalami miatt féltem mégis: a barátom, a Varga Gyula altábornagy miatt.

A Varga Gyula — nahát az egy külön szám, egy különleges történet. Még az

első világháború alatt került ki ő Oroszországba, mint hivatásos tiszt, hadifogságba esett, aztán a forradalom alatt bolsevik lett, és mint katona a Lenin mellett nagyon magas beosztásba került. A Cseka legfőbb vezetésének lett az egyik tagja, és a Lenin olyan hatalommal ruházta föl, hogy a Varga Gyula vonatot visszafordíthatott, várost kiüríthetett, ami csak eszibe jutott, vagy hát amit csak szükségesnek látott azt mind megtehetette! Ő kapta az első Lenin-rendet is – nagyon nagy ember vót ő odakinn az első időkbe! Az ő beosztottja vót a Zalka Máté! Az ő beosztottja vót a Münnich Ferenc! De nem is csak magyarok, mer az ő beosztottja vót a Csapájev is! A Csapájevről csak így beszélt:

– **Csapájev**, az ki vót?! A Csapájev nem vót **katona**! Elküldtem iskolára, ott csináltak belőle hőst!

A Zalka Mátéről meg, aki őalatta vót zászlóaljparancsnok, mesélte, hogy amikor szorult körülöttük a gyűrű, és nem tudott már mit csinálni a nőkkel, fogta, bepakoltatta őket egy vonatba, rábízta az egészet a Zalkára,

– Na vigyed őket Moszkvába! – aszondja. – Úgyse vagy jó itt egyébre, mint hogy a nőket őrizzed! – Hát már nem bírtam a nőkkel! – aszondja a kisőreg.

Rengeteget mesélt Gyula bácsi – hát a fene tudja, én ugye honnan tudhatnám hogy mennyi vót az igaz a történetibe! De az biztos, hogy nagyon bennfentes vót ő odakinn. És azt a papírt, amibe a Lenin ilyen különleges hatalommal ruházta föl őt, azt a papírt én magam láttam, a Lenin sajátkezű aláírásával együtt! És az is biztos, hogy egy **kemény** katona vót az öreg, egy **marha kemény** katona. Hát háromszor követtek el ellene merényletet odakinn a Szovjetunióba, hátulról lelőtték, megmérgezték, meg mittudomén – de ő végig állta a sarat! És egy nagyon igazságos ember vót, ez is biztos; például amikor megkapta a Lenin-rendet, nem fogadta el, aszondta hogy ez nem őt illeti, hanem az egységet, és föltűzte a zászlóra a kitüntetést! És büszke magyar vót a kisőreg!

– Tudod – aszondja –, **nem véletlen**, hogy a Lenin a magyarokat vette maga köré! Miránk magyarokra bízta az életit, mi vigyáztunk a személyes biztonságra! De még az arany-vonatot is magyarok kísérték! Mer mi **katonák** vótunk!

Na csak aztán később megromlott az ő helyzete is odakinn, amikor ugye a Sztalin alatt elkezdődött ez a bizalmatlanság az internacionalista kommunistákkal szembe, amikor ugye a Kun Bélát is kinyírták, meg hát még nagyon sokakat – őneki elég érdekes vót a helyzete, mer egyik részbe ugye nagy ember vót, annyira hogy benn lakott a Kremlbe, de másik részbe meg már kezdett nagyon forró lenni a föld a talpa alatt, úgyhogy 45 után ő már szívesen jött vóna haza Magyarországra – de a Rákosi meg nem engedte! Megmutatta nekem a Varga Gyula azokat a leveleket meg táviratokat, amiket a Rákosival váltott, részbe a Szilágyinak a közvetítésével, aki a Rákosinak a gazdasági vezetője vót – „maga csak maradjon”, ezt írta neki a Rákosi, „hát mit akarna itt? Magának magas nyugdíja van a Lenintől, ez a kis Magyarország nem bírja azt fizetni magának!” Úgyhogy nem tudott hazajönni a Varga Gyula!

Ott lakott a Kremlbe a Kun Béla veje is, az a Hidas nevű költő — na az is leírja, hogy amikor a Kun Béla eltűnése után elkezdtek hát ilyen eléggé kedvezőtlen szelek fújdogálni, akkor ővele se állt szóba senki a szovjet írószövetségbe, mindenki került mint a leprást, úgyhogy már minden nap várta a letartóztatását — na ez a Hidas a barátja vót a Varga Gyulának, a Kremlbe is ugyanazon a folyosón laktak. De a Varga Gyula egy idő után már nem mert hazajárni, bújkált a városba, és csak a Hidas tartotta vele titokba az összeköttetést. Behívták a Vargát először a Pártközpontba, hogy adja le a párttagsági könyvét. Nem ment be. Akkor érte mentek, keresték a lakásán — persze nem vót ott, csak a Hidas értesítette hogy mi a helyzet. Na akkor már tudta az öreg, hogy innen most sürgősen el kell tűnni, mer úgyis megtalálják és lekapcsolják. És akkor úgy sikerült neki megszökni, hogy a Furceva elvtársnő, a moszkvai pártbizottságnak az akkori titkára kicsempészte egy albán küldöttséggel. Fölrakták az albán repülőgépre — így menekült meg a Varga Gyula, így került haza több mint harminc év után.

Na hát ez is egy fura helyzet vót ugye: leszállt Budapesten az albán repülőgépről — és itt állt minden nélkül! Egy nadrágba-ingbe, a zsebibe a Lenin-renddel! Úgyhogy az itteni barátaitól kért másik nadrágot, másik inget, hosszú ideig még lakása se vót, egy barátjánál aludt a fürdőkádba! Egy nagyon visszás helyzet vót ez, mer a Rákosi félt a Varga Gyulától, mer túl sokat tudott róla Gyula bácsi, és **rettenetesen** utálta a Rákosit — de hozzányúlni meg mégse mertek, mer a Lenintől vót kitüntetése, és hát végeredménybe ő szovjet állampolgár vót, tehát őhozza nem lehetett nyúlni! Úgyhogy aztán végre nagynehezen bedugták valami múzeumba vagy katonai levéltárba parancsnoknak a Varga Gyulát. De kínos vót az egész helyzet, nagyon kínos!

Na szóval azért vót itt akkoriba is egy kis mag, akik nem értettek egyet a Rákosi vonalával — hát például a Varga Gyula. Ugye elég jól ismerte ő a Rákosinak az életrajzát, még akkortól amikor a forradalom után valahol a Távolkeleten ilyen átképző vót a Rákosi a magyar hadifoglyok körébe — és hát ebbe az életrajzba persze vót egy csomó ellentmondás. Mint a legtöbb akkori életrajzba — hát ez így ment, nagyon tudom: egyre szebbek lettek az önéletrajzok, egyre vonzóbb múltat rajzolt magának mindenki, először még erdészeti körzetvezető vót az apja, aztán már erdőkerülőlt írt, utoljára meg már favágót, így csiszolódott ez mindig kerekrebbre — na hát a Rákosié is. Namost ugye aki ebbe belelátott, azt el kellett hallgattatni, nehogy meginduljon a suttogás. Úgyhogy ezér aztán senki nem mert beszélni — kivéve a Varga Gyulát. Ő aztán kinyitotta a száját! Bátran beszélt, mer bátor ember vót! És hangosan beszélt, mer süket ember vót. És kegyetlenül, **kegyetlenül** haragudott a Rákosira, úgyhogy ő aztán nem ismert kíméletet, **ordítva** szidta mindenütt a Rákosit! Hát tiszta életveszély vót vele lenni!

— **Ki az a Rákosi?!** — bögi az öreg. — Hát az is valaki?! Ilyen **baromságot**: azt írja, hogy **őőő** befolyásolta Lenint a brest-litovski béke megkötésébe! — mer ezt

írta a Rákosi magáról, hogy ő beszélt rá Lenint, meg még a vonaton is ő készítette föl a küldöttséget. De **toporzékolt** Gyula bácsi, asztitem a guta üti meg mindjárt: – Hát **hülyének** nézik itt a Lenint?! Hogy majd **pont** a Rákosival!! —

És akkor **pont** engem kiszúrt a Varga Gyula altábornagy, és megszeretett és állandóan rajtam lógott — na az az igazság hogy akkor féltem. Mer nekem amúgy semmi félnivalóm nem lett vóna, az osztályhelyzetem is olyan vót, meg a pozícióm is, meg nem is csináltam soha olyat hogy félnem kellett vóna — de akkoriba bizony komolyan féltem, hogy mikor fognak engem is a Gyula bácsi miatt egyszercsak eltűntetni. A nyakamra akaszkodott az öreg, de annyira hogy **minden nap** kétszer-háromszor fölhevít! Meg jött utánam — ha az Olep-en vótam, megjelent az Olep-en, ha a Háem-be mentem, egyszercsak mellettem termett ott is, tábornoki szemlén vagyok, hát nem ott áll mellettem, és kezdi darálni a szövegét a fölembe — de **harsányan**, hogy a dobhártyám nem bírta! És közbe ott vannak körbe a belügyesek! Hűű, mondom magamba, hát nincs mese, Gyula bácsi börtönbe juttat, ott rohadok meg! Mi az anyám kínját csináljak?!

De még a kongresszuson is mellém ült! És persze nem hallott semmit, mindig engem kéredezett! Mikor látta, hogy valami történik:

— Mi van? Mi van? Mi van?

De azt se hallotta amit én súgok! Teli vótam blokkokkal, arra írtam neki hogy ki mit beszél — ugye amikor az ember maga is örül hogy hall valamit, és próbálná magának jegyzetelni, de nem lehet, mer az öreg — hát már izzadtam az idegességtől, és néha már tényleg a **pokolba** kívántam Gyula bácsit!

— Mi van? Mi van? Már **megin** a Rákosi?!

— Húú —

ÉN nem is tudom, hogyan úsztam meg ezt a meleg barátságot. Mer hát ezt mindenki tudhatta, hogy mi szoros kapcsolatba vagyunk, összejárunk, sülve-főve együtt vagyunk — nem tudom: valahogy életbe maradtam mégis.

És akkor ráadásul piás is vót az öreg, ez az igazság, öregségire nagyon piás lett. A fogadásokon is mindig a jó borokat leste! Mindig mondta:

— Becsapnak — aszondja —, vigyázz, becsapnak! Meglátod, ezután hozzák majd a jó bort! A legjobbat a végire hagyják!

Úgyhogy ezér az elejin visszafogta magát valamennyire, mer mindig a **még** jobb bort várta, addig csak úgy decizgetett — de hát neki már az is elég vót, szépen elázott attól is.

Állandóan együtt vótunk akkoriba, mer valamiér nagyon szeretett engem. Rengeteg levelet is kaptam tőle — hát ugye ő ráért már, firkálhatott kedvre. Meg persze az is volt, hogy rám vót szorulva a kisöreg. Mer kocsija nem vót — ő meg állandóan ment vóna. Ha nagynéha hivatalosan kellett mennie, fogadásra vagy ilyesmi, akkor ha kért, kapott kocsit a Külügyi Osztálytól, de bizony nem szívesen adtak neki — ő meg persze a bor miatt egyfolytába csak az országot járta vóna. Na ehhez kellett meg akkor én.

De olyan követelődző vót már, hogy ha ő kitalált valami vidéki borpincét, és én valamiér nem vittem el oda őtet, hát odáig vót, dúlt-fúlt! Például megbeszélte egyszer Parádon — mer ott vót neki valami régi mozgalmi barátja, a parádi gyógyfürdőnek az igazgatója — na evvel megbeszélte Gyula bácsi, hogy leszaladunk Parádra és onnan hozunk karácsonyfát. Na persze hogy valami borügy vót ezmögött is! Én viszont ugye — hát kínba vótam, mer nem vót időm, nem bírtam lemenni! Úgyhogy amikor már nem bírtam másképpen szabadulni az öregtől, azt hazudtam neki hogy elromlott a kocsi — hát mit mondjak már neki?

Kegyetlenül letölt utána. De gorombán! Hogy őtet én ne hozzam ilyen kellemtelen helyzetbe, ő ezt már megbeszélte — és magázott! Ha dühös vót rám, magázott!

Nagyon nehéz kutyaszorítóba vótam vele, mer egyszerűen nem értette meg, hogy hát énnekem beosztásom van, kötelességem, én nem érek rá akármikor csavarogni övele! Ugye egy magas beosztáshoz szokott ember, akinek nem létezett tér, nem létezett idő, aki megszokta, hogy ha ő valamit elhatároz, akkor annak úgy kell lenni! Énnekem meg ugye kutya kötelességem ugrálni!

Úgyhogy aztán már nem tudtam másképp védekezni: letagadtattam magam előtte. Mer a felesége is megmondta, hogy olyan betegsége van az öregnek, hogy **nem szabad** neki inni, ne engedjem — ő viszont ezt nem akarta megérteni! Örökké ment vóna Egerbe, Szekszárdra, Gyöngyöstre, mittudomén hova, mer az anyja szentségit, nem vót olyan bor a világon, amivel ő meg lett vóna elégedve, most ide gyerünk, most oda, amoda — közbe a szervezete nem bírta már! Úgyhogy aztán mondom szinte már bújkáltam előle, letagadtattam magamat, elszöktem — na erre aztán nagyon megharagudott rám. És akkor kaptam tőle olyan leveleket, hogy teljesen elkeseredtem. Szidott, mocskolt Gyula bácsi — én meg kétségbe vótam esve, hogy hogyan változott meg így velem szembe!

De később azér ez is rendeződött köztünk. Úgyhogy nyugodtan mondhatom, hogy nagyon jó barátok vótunk Varga Gyulával. Pedig hát ő sokkal öregebb vót nálam, úgyhogy én nem nagyon mondhattam neki azt hogy „barátom” — de ő viszont mondta, meg így is írta mindig: „Kedves barátom!” Én nem mondhattam neki, de azér úgy éreztem, mer tényleg egy nagyon szoros, közeli kapcsolat vót ez, egy **baráti** kapcsolat!

*

Azér valahogy olyan vegyesen vótam én evvel az egész katonásdival. Mer vót ennek jó ódala, meg vót rossz ódala. Ott vannak például a díszszemlék — ugye egyik részbe szerettem, mer szép vót nagyon, meg még máig is hiányzik, mer az ilyesmi nem múlik el máról holnapra az emberbe! De másik részbe meg —

Mer az a helyzet, hogy a honvédségnél nagyon sok **okos** ember vót. És azokkal minddel kijönni, súrlódás nélkül — —

Énnekem sajnos mindig vót valami veszekedésem. Mer ugye én vezettem a légvédelmet. Namost a légvédelemmel mindig vót egy kis torlódás! Ami abból adódott, hogy mi az Ajtósi Dürer soron álltunk, onnan kellett egy nagy kanyarral kifordulni a légvédelemnek a Dózsa György útra. Elmentek először a lövészek, rögtön utánuk mi következünk, és csak miutánuk a harckocsizók – vége vót a lövészek oszlopának, akkor gyorsan, hogy ne maradjon ki úr, be a kanyarba, fölzárkózni –

Mindjár az első éjszakai gyakorlatnál:

– Mi van ott?! Mér van torlódás?!!

És kaptam a parancsot, hogy vizsgáljam ki a torlódást, tudjam meg az okát, számítsam ki hogy mennyi időre kövessük a lövészeket, hogy meglegyen a folyamatosság! De közbe a **másik** süket meg kiadta a **másik** parancsot, hogy minden parancsnoknak személyesen kell vezetni a saját fegyvernemét! Én persze azt a parancsot követtem, amelyiket okosabbnak láttam: leszálltam a kanyar előtt, és ott a sarkon stopperoltam, hogy mennyi idő kell a kiforduláshoz, hogy ne legyen se leszakadás, se összezsúfolódás! Na erre persze:

– Hol a Fáber vezérőrnagy!! Fáber vezérőrnagy, maga csak úgy seggberúgja a parancsot?!

– Bocsánatot kérek – mondom –, de az előbb nem erről vót szó! Hanem arról vót szó, hogy mér van torlódás! Hát én előbb azt a parancsot hajtottam végre!

Szóval ilyen szempontból kemény vótam, nem hagytam magammal így ízélni! De ez inkább hibám vót. Talán inkább alkalmazkodni kellett volna, úgy simulni egy kicsit – mer így csak az állandó veszekedést kaptam mindenkivel. Úgyhogy aztán lassan odáig jutottam, hogy már nem is tudtam szeretni még a díszszemléket se. Az a túl sok túl okos katona ottan, azokkal az összevissza parancsokkal – áá –

*

Vót egyszer még egy olyan is, hogy majdnem vezérkari főnök lettem.

Avval kezdődött, hogy éppen mentünk vóna nyaralni a feleségemmel Bulgáriába, és indulás előtt kapom az értesítést: egy nappal később lesz az indulás. Minden rendbe, a gép is vár minket a repülőtéren, de csak egy nappal később indulhatunk! Mi az isten lehet? Na aztán kiderült: hát akkor vót épp a Farkas Mihálynak a leváltása.

Minden lezajlott szépen – jó, indulhatunk most már. Ki is mentünk, tíz nap múlva meg ugyanúgy vissza. Persze kinn vártak Ferihegyen: a politikai helyettesem, a törzsparancsnokom, a Külügyi Osztály vezetője, meg még egy ezredes a Politikai Főcsoportfőnökségről. Beülünk a két kocsiba, egyikbe a feleségem a Külügyi Osztály vezetőjével, a másikba mi többiek, elindulunk a gyorsúton befelé. Megyünk. Egyszer azt kérdezi a főcsoportfőnökségi ezredes:

– Tudja vezérőrnagy elvtárs, hogy a Farkast leváltották?

– Bolond vagy – mondom –, hogyne tudnám! Hát addig el se indulhattam, amíg le nem rendeződött minden!

Megyünk egy jó darabot – kérdezem akkor én is:

– És mondjátok, a vezérkari főnök kicsoda lett?

– Még nincsen – aszondja az ezredes.

Megin zötyögünk egy darabig.

– És – mondom – mégis mi hallatszik, ki lesz?

Aszondja a törzsparancsnokom: – Fáber elvtárs.

– Nocsak! – mondom én.

De többet nem is beszélünk egész úton! Hanem utána, de **azonnal**, de **rögtön** szaladt be valamelyik a Pártközpontba! Hogy aszondja:

– Mi az isten ez a Beszkárt-kultusz?! Előbb vót Olep-parancsnok a beszkártos Bata; utána jött az Olep-en a beszkártos Fáber, Bata ment vezérkari főnöknek; most meg Bata miniszter lett, Fáber megkapja a vezérkart – hát már csak Beszkárt, Beszkárt mindenütt?!

És el is fogadták! Egyből elfogadták neki! Úgyhogy le is lett fújva a dolog azonnal.

De mondjuk ki őszintén: vót is benne valami. Mer néha már akkora Beszkárt-főlény vót az egész placcon, hogy az direkt vicc vót már! Emlékszek például olyanra: Gazdasági Főtanács-ülés, Gerő vezeti, tizenegyen vagyunk – és a tizenegyből négy beszkártos! Megszámoltam: **négyen** vótunk beszkártisták a tizenegyből!

Úgyhogy akkor csináltam tovább az Olep-et.

Meg azmellett még **mindent**! Nehéz helyzetbe vótam nagyon, mer mint az igásló, úgy be vótam fogva! Már attól kezdve, hogy a Bata vezérkar-főnök lett, meg pláne attól hogy miniszter lett, én **lélekzethez** nem jutottam! Hogy tanulni, vagy pihenni, vagy valami – **szó** nem lehetett róla! Bata nem engedett!

– Hát meg kell csinálni a terveket, hát kire támaszkodjak, ha terád nem támaszkodhatok!

Elengedett nagynehezen szabadságra egy hétre – még el se bírtam utazni, beállít a futár. Hogy másnap Szentendrére kell menni kitüntetést osztani, utána meg Pápára úttörőket avatni. Visszaérek Pápáról – na, mondom, most aztán tényleg gyerünk pihenni! – csöng a telefon: Bata.

– Na, kipihented magad? Gyere be reggel. Meg kell csinálni egy tervet!

És csinálhattam megin a tervet, három hétig éjjel-nappal!

Igaz hogy utána elzavart egy hétre Mátraházára. – Lementek az Icával a hadsereg számlájára, egy filléredbe nem kerül, lenn töltitek a karácsonyt is, holnap indulhattok! Pihend ki magad! – na ezt megcsinálta azér, nem mondom. De hát azér mégis, hát – –

És ez így ment, hónapról hónapra, **évről évre** – hát ha én akkor elmehettem volna Moszkvába tanulni, nem lett volna énnekem semmi problémám! Másképpen alakult volna akkor az életem is!

Csináltam tovább az Olep-et – hát az se vót egy idegszanatórium. Mer állan-dóan történt valami, mindig, örökké! Próbálkoztak az amerikaiak még olyannal is, hogy kémrepülőt küdtek be a légtérünkbe, egy Cé 47-es gépet – amit egyébként mi szépen leszállítottunk. Lenyomtuk a repülőtérrre, és elfogtuk! Hát ez egy elég szép manőver vót, és elég nagy szenzáció, utána sorba gratuláltak az összes szocialista országok, meg kaptunk egy csomó pénzt is. Aztán persze visz-szaadtuk az amerikaiaknak a gépüket, csak kivettük belőle a fényképezőgépeket a filmekkel, aztán mehettek vissza – de akkor is nagyon szép teljesítmény vót ez a sikeres leszállítás!

De persze ugyanígy vótak kudarcok a munkánkba. Például amikor egyszer tévedésből leszállítottuk a Hruscsovot – mindegy, hát erről nem kell beszélni, mer ez egy belső katonai ügy, fölösleges kivinni. Ez nem történelem, hanem csak csámcsogás lenne az eseményeken, ami hát teljesen szükségtelen. Régen vót, 55-be még – felejsük el. Persze akkor se közölték az újságok, meg azóta se köztudott a történet, mer kinek mi köze hozzá! Különben hozzáteszem, hogy nem a mi hibánkból történt a dolog, nem a mi hibánkból! Hanem a jugo-szlávok hibájából! Na ugye ebbe is megmutatkozik az ő ellenséges magatartá-suk: ők nem jelentették a gép érkezését! Hát nekik kötelességük lett vóna jelen-teni, nemzetközi jog kötelezi őket, hogy hat órával előbb jelezzék hogy jönni fog! Ők meg nem jelentettek semmit. Náluk vót a Hruscsov és ment vóna haza, és vadászokkal kísérték a határig, de mifelénk jelentést nem adtak egyáltalán, úgyhogy mi persze úgy vettük, mint ellenséges gépet, és annak rendje-módja sze-rint leszállítottuk! De aztán nagyon karakán vót az öreg, mer amikor beszámol-tunk neki hogy hogyan is történt ez, akkor egyből megértette, és kijelentette, hogy **senkinek semmi** bántódása nem lehet – úgyhogy nem is lett ebből semmi, szép csöndesen pont került az ügy végire.

Meg hát történtek még ehhez hasonló dógok, amikről mondom kár lenne itt beszélni, mer nem falrengető dolog egyik se, úgyhogy nem a történelem megha-misítása ha inkább kimaradnak, sőt, csak összezavarnák a dógokat, szóval –

Mindegy; a lényeg inkább csak az, hogy – hát ugye minden időszaknak meg-van a maga problémája. És hát akkoriba az vót a probléma, hogy magyarul mondvá le vótunk maradva. Mer a nyugati repülőgépek akkor bizony korsze-rűbbek vótak mint a mieink. Hát a pilótáink panaszkodtak, hogy nem bírják a gépek a magasságot, százmétereket zuhannak, ha megpróbálják – nem ment, egyszerűen nem ment akkoriba még a verseny! Na ezér vót aztán olyan nagy öröm, amikor mégis sikeresen leszállítottuk az amerikai kémrepülőt. Hát az egy igazi boldogság vót! Az a rengeteg telefon, az az ünneplés –

Csak azér utólag mégis elgondolkoztam egy kicsit a dógon. Mer akkor ugye nem engem dicsértek meg. Hanem a beosztottaimat. Jó, mondjuk igazuk vót! Habár én irányítottam a gépezetet, meg én is résztvettem az akcióba, ott vótam végig! De legyünk igazságosak: rendbe van, kapják inkább a kicsik a babért. De viszont: amikor meg valami nem sikerült, akkor mér **csak én** vótam a hibás? Én

nem akartam akkor se kibújni a felelősség alól, én vállaltam — erre egyszercsak ott álltam egyedül a felelősséggel, mer a többi meg mind kibújt! Úgyhogy akkor nagyon ki vótam, ez nagyon fájt!

Egy nagyon csúnya berepülési história vót ez is, 55-be. De egy nagyon látványos valami, úgyhogy nagyon nagy vót körülötte az idegesség. Szóval: egy ellenesleges berepülés — és nem jelez a jelzőrendszer! De az vót az érdekes, hogy nemcsak minálunk, mer pont akkoriba az összes szocialista országba vót ugyanilyen bizonyítható légi esemény — és **sehol** nem jeleztek a lokátorok! Se nálunk, se a románoknál, se a csehszlovákoknál, de még az itteni szovjet lokátorok se mértek semmit! Úgyhogy nem tudták elfogni a gépeket sehol!

Vót nekem egy jelzőrendszerem végig a jugó határon. Amit már rég le kellett vóna szerelni, miniszteri parancsra, ahogy ugye megtörtént a jugoszlávokkal a kibékülés — de én hagytam. Hogy mégis, hát ha valami adódik, azér ne legyünk pucérok! És ez vót a szerencse, mer csak ezek az állomások jeleztek! Egy ilyen észlelt csak: befutott a jelentés a nagykanizsai őrsről, hogy nyócezer méter magasságba ellenséges gép köröz, nagy körökkel. Én abba a **pillanatba** már benn ültem a kocsiba, és egy perc alatt benn vótam az Olep-en. Hát a magasságot valószínű nem jól adta meg a kanizsai figyelős, de aztán a másik őrs is megerősítette az eseményt, ők is észleltek, úgyhogy azonnal működésbe hoztuk a mérőrendszert és kerestük a gépet — és semmi. Minden magasságot átpásztáztunk — és **semmit** nem jeleztek a műszerek!

Hát ugye, egy érthetetlen rejtély: hát **mér nem** működik a jelzőrendszer? Na igen, mer biztos rossz! Hibás, el van hanyagolva, nincs ellenőrizve, satöbbi — nade hát ez nem igaz, mer ki van próbálva, előtte is, utána is primán működik — csak éppen **most** nem jelez semmit!

Na, elég az hozzá, hogy ezér az **eggy** eseményér én egymás után **három** eseményi fegyelmit kaptam. És pont a barátomtól, a Batától! Hibás vót a jelzőrendszer — nem vót hibás — hibás vót — **nem vót hibás — hibás vót** — ez így ment hónapokig! És ami nekem a legfájóbb vót, hogy pont az én beosztottamat bízták meg a vizsgálattal, de **pont** azt az embert, aki ha valaki felelős lehetett az ügybe, akkor **éppen** ő! Ez vót a legszomorúbb.

Előzőleg én olvastam egy tudományos folyóiratból egy cikket — angolból lett ez lefordítva magyarra —, arról hogy van egy új festék, amivel ha bevonják a repülőgépet, akkor elnyeli a rádióhullámokat, és nem jeleznek a lokátorok. És akkor mondom ezt a miniszternek, hogy ezt és ezt olvastam, és hogy én csak valami ilyesmire tudok gondolni —

— Ugyan — aszondja a Bata Pista. — Ne ábrándozz! Túl sok Anderzen-mesét olvasol!

Hát ez fájt. Ez fájt.

Jó; megvót a vizsgálat, lezárták — engemet marasztaltak el. Kaptam egy fegyelmit — kész, felejtük el.

Igen, csak közbe ám a Szovjetunióba is lement a vizsgálat, kihoztak nagyon

szép piros bőrkötésbe egy prikázt, hogy súlyos hibák történtek, hullottak ott is a csillagok, meg börtön, egyebek – erre itt is megvakarták magukat, elkezdték **új**ból az én ügyemet is! Másodszor! És **megin** elmarasztaltak – és 56 május elsejével fegyelmi úton leváltottak az Olep-parancsnoki beosztásomból.

Elküdték akkor személyi tartalékba. És beraktak egy különleges tanfolyamra, hogy tanuljak meg oroszul. Avval, hogy hát el leszek küldve a Szovjetunióba a Vorosilov Akadémiára, szeptembertől ott fogok tanulni két évig.

Ott vagyok a tanfolyamon, elkezdem a tanulást, eltelik három hét – **új**ra előszedik az ügyemet! És visszahívna a tanfolyamról! Mer hogy nem érdemlem meg, hogy a Szovjetunióba küldjenek!

Eltelik három nap: jelentkezzek **új**ból a tanfolyamon! Akkor meg már **megin** megérdemeltam hogy folytassam a tanfolyamot és a Szovjetunióba menjek! Hát így labdáztak az emberrel! Rettenetes vót!

Közbe, míg ez a cirkusz ment, vót olyan hónap, hogy nem csináltam semmit, otthon voltam és csak járkáltam föl-alá a szobába, szólni se lehetett hozzám mer tisztára meg vótam háborodva, és azon spekuláltam hogy fejfel nekirohannak a falnak, vagy pedig főbelövöm magam!

*

Ez 56-ba vót már, az ellenforradalom évébe.

Namost ami ezt az egész ötvenhatos ellenforradalmi időszakot illeti, énnekem van egy olyan értékelésem a dógokról, hogy – énszerintem utána első sorba nem a kisembereket kellett volna felelősségre vonni. Mer az én megítélésem szerint lényegébe magába a Pártba kezdődtek a fő bajok! Igen.

Ugyanúgy, mint most Lengyelországba! Hogy ugye szidjuk a Valesat – pedig szólhatunk egy szót is? Amikor kiderül, hogy a Pártnak a legfőbb vezetői miket csináltak, hogy korruptak vótak, saját zsebre játszottak, meg így tovább – hát ha a Gierek ilyen vót, akkor mondhatunk valamit a Valesara?! Mer ha egyszer a felső vezetés így eltéved, akkor ez a fertőzés már persze hogy megindul minden irányba, a bajok kiterjedtek politikai vonalra, és akkor már persze hogy megmozdul az ellenség is!

Na hát ugyanígy vót nálunk is!

Vegyük csak a sajtót. Hát azok az újságcikkek! De a *Szabad Ifjúságtól* a *Szabad Népig* – a Párt újságjáig! – végig mindenütt! Háát, én csak álmélkodtam – – Hogy a jóhiszemű kritikából hogyan lett itt pár hónap alatt ez az **éles, ellenséges** támadás – az ember csak kapkodta a fejét!

És hogy **pont** a Párt, éppen a Párton belül! Hát csak egy példát! Én ugye egész nyáron ott vótam ezen a különleges tanfolyamon, hogy készüljek a Szovjetunióba. Ugye csupa kiemelt, vezető beosztású emberrel vótam együtt. És akkor van ottan köztünk egy illető – hát tényleg nem akárki, mer nemcsak hogy a Partizán Szövetségnek a vezetőségi tagja, hanem valóba van mozgalmi múltja is, résztvett a Vándor-kórusba, meg mittudomén –

és akkor egyszer a folyosón, szünetbe, amikor így kötetlenül beszélgettünk, többek előtt elkezdte: hogy ő milyen álmos, mer alig aludt az éjjel, mer egy milyen nagyszerű gyűlésen vót az este!

– Képzeljétek – aszondja –, a Petőfi Körbe vótam!

És **elkesen** mesél ott róla! Hogy **ilyen** klassz vót, meg **olyan** csudálatos, hogy milyen **okos**, milyen **bátor** fölszólalásokat hallott ő ott – és még majdnem hogy elítéli a Nógrádit, aki szintén fölszólalt, és próbálta valahogy menteni a mundér becsületét!

Hát **ilyet**! Már megengedjen a világ: egy politikai funkcióba levő párttag, egy propagandista csoportvezető!

Hát szabad vót ezt engedni?! Hogy ennyire elfajuljon a Párt?!

Namost ugye itt van egy nagyon bonyolult kérdés. Ezt pontosan meg kellene érteni, hogy ennek az időszaknak az értékelésébe én elsődlegesen nem abból indulok ki, hogy nekünk itten meg kellett védeni a rendszert – no persze hogy ebből is ki kell indulni! mer nyilvánvaló: hát a mi rendszerünk az a mi rendszerünk, azt meg kell védeni! Nade semmiképpen nem úgy, hogy **mindenáron**! Hogy hazugság árán is! Hogy ha igazságtalanság van abba a rendszerbe, akkor azt az igazságtalanságot is védjük vele együtt! Hát **nem**! Hanem igenis **merjünk** bátran szembenézni a hibákkal, és küzdeni a jobbér, ha kommunisták vagyunk, akkor is, illetve épp azért! De hogyha már elszabadul minden – és itt az örök kérdés! –, megindul az általános **gúnytámadás** a Párt ellen, megindul a **lebecsülés**, megindul a szocialista építés eredményeinek a **semmibevevése** – –

Én ezt a **semmibevevést** nem bírtam elviselni! De evvel még most is így vagyok, még a mostani kritikába is ezt nem bírom! Hogy a hibákkal együtt a **lényeg**et is megtámadják! Mer amikor a harminchat évről beszélünk, akkor igenis az **egységes** harminchat év eredményeiről kell beszélni, a **folyamatos** eredményekről! És egy **más dolog** a hibák!

Na: mint ahogy most már a Szovjetunióba is kezdik reálisabban nézni a Sztalinnak a szerepét! Mer vót hiba? Nem vitás hogy vót! De a lényeg nem a hibák! Hanem az eredmények! És szükségszerű vót amit a Sztalin csinált? Az vót, **szükségszerű**! Amikor például bevezették a hadikommunizmust: azért vezették be, mer szükség vót rá! Akkor igenis grammozni kellett a kenyeret, és **kemény**ség kellett – népszerűtlen dolog vót, persze hogy népszerűtlen! Hát az emberek nem szívesen fogadják el, hogy most már csak húsz gramm kenyeret eszünk! De igenis **kellett** akkor ez a keménység!

Jó, nem védeni akarom én most a Rákosit, vagy akármelyiket, és nehogy már úgy tűnjön föl a dolog, minthogyha én rákosista vónék, vagy mittudomén – nade azért könyörgök!

Bonyolult kérdés ez, nagyon bonyolult kérdés – –

A másik meg: hát a hadsereg. Ami megdöbrentő vót!

Sokat gondolkoztam én ezen aztán. Hogy hogyan is történt ez, hogy az ellenforradalom alatt ennyire gyöngén szerepelt a hadseregünk, ennyire elnyelte a

zűrzavar. Nagyon nehéz kérdés ez is! Próbáltam én már megtalálni rá a választ, 56 után neki is ültem hogy leírkálom a nézeteimet – nem úgy hogy könyvet akartam vóna írni, vagy ilyesmi, arra nem is gondoltam, csak magamnak, saját magam előtt akartam tisztázni a kérdéseket! És arra jutottam, hogy hát bizony a mi akkori hadseregünkbe nem vót valami jó a szellem. A magasabb beosztású tisztok között – de én azt gondolom hogy lejjebb se. Mindenki olyan izoláltan, csak magába létezett, a másiktól elszakadva – még a közös szórakozásba se találta meg senki a hangot! Ami pedig egy fontos dolog, úgyhogy ez egy nagy baj vót!

Hogy aztán ez **mitől** alakult így – én nem tudom. Hogy féltékenységnak lehet ezt nevezni? Vagy **féltek** egymástól az emberek? Fogalmam sincsen – de ezt azért se gondolom, mer például itt vagyok én: énbennem egy fikarcnyi félelem se vót! Nem tudom. De az biztos, hogy a szellem nem vót jó, nagyon rossz vót a hadseregbe a szellem!

Nagyon zavaros vót a helyzet már nyáron. 56 nyarán elkezdtek egymás után kiengedni azokat, akiket most meg hirtelen ártatlannak kiáltottak ki – szépen kezdtek átesni a ló másik oldalára. Ilyesmik mentek, hogy már százhuszezer, meg százhatvanezer forintokkal kártalanították ezeket az illetőket – hát mondhatom hogy ízléstelen vót, nagyon visszatetsző vót! Úgyhogy akkor már én kezdtem nagyon megcsömörlni ettől az egésztől!

Nade ez még hagyján. A java még ezután jött! Valamikor az ősz elején megrendezték Farkasréten az öt tábornoknak, az Ilynek meg a társainak a temetését, akiket annakidején kivégeztek. Két szónok vót. Hát én **állítom**, hogy ha akkor még nem vót előkészítve az ellenforradalom, akkor most itt megteremtették hozzá az alapot! Hát egy **förtelem** vót! Hogy **ugyanaz**, aki valamikor dicsőítette, csókolta, ünnepelte őket, és **ugyanaz**, aki annakidején véresre taposolta a tenyerit, hogy igen, lelepleztük az árulókat, ki kell végezni őket, **ugyanaz**, aki közbe benn ült az **összes** Politikai Bizottságba, most tart egy gyászszónoklatot, hogy **így**, meg **úgy** – –

Hát mit lehet erre mondani?! Hát pont **most** eszmélt föl ez a jóember?! És eddig mit gondolt?!

Hát szóval egy **akkora** rakás **hazugság**, **szenny** – hogy utána én napokig szólni se bírtam a megbotránykozástól! Nekem akkor **mindentől** elment a kedvem!

Úgyhogy ezér is úgy vótam, hogy én ugyan nem veszek részt **semmibe**, nem is megyek **sehova**, ülök inkább otthon, vagy tanulok a tanfolyamon oroszul – a **franc** aki ilyen emberek közt ugrál! Örülök hogy élek, semmi közöm senkihez!

*

Fura helyzet vót: már áprilistól személyi tartalékba vótam, nem vót más dögöm mint a különleges tanfolyam, egyfolytába csak szovjet könyveket olvastam, katonai irodalmat, szeptemberre már perfekt beszéltem oroszul, szeptember

elején fölszereltek, becsomagoltam mindent egy hajókofferba, és vártam az indítást — —

de az indítás meg csak nem jött. Szeptemberbe már Moszkvából telefonáltak, hogy mikor indulunk már. Októberbe **kétszer** telefonáltak, meg a moszkvai magyar követség is ideszólt, hogy mi van, már nagyon várnak minket, az összes külföldiek ott vannak már, minden szocialista országból, a magyar csoport meg sehol, hát hogy lehet ez?

— Hát — mondom — én önkényesen nem mehetek, én akkor indulhatok, amikor engem indítanak! Hát én is várom már, én se értem hogy — —

És akkor kiderül, hogy nem is akar senki menni! Vagy hét embernek kellett volna indulni — és kiderül hogy összesen csak ketten lettünk volna hajlandók utazni! De még azok se akartak visszamenni, akik már egy évet ott lenyomtak, és még egy évük lett volna! Köztük jó barátaim is, akiket nagyon szerettem, és teljesen elcsudálkoztam, hogy mi ez most, szóvá is tettem,

— Hát én nagyon csudálkozok rajtad — mondom —, hát hogyhogy most egyszerre, hát én egyáltalán nem tudlak megérteni! — mondom.

— Háát — aszondja az illető —, nézzed, most ez a helyzet!

És akkor vót még egy nagyon érdekes epizód. Valamikor szeptember közepén vagy végén — benn vótunk a feleségemmel egy este a Tiszti Házba, és, aszondja az Ica, hogy ő inna egy Hubertuszt. Odamegyek a bárpulthoz hogy rendeljem neki a Hubertuszt — és ott áll a pultnál a Maléter. És ahogy odaállok én is és meglát engem, aszondja:

— Pista — aszondja —, te **tényleg** kimész a Szovjetunióba?

Hát engem úgy meglepett ez a szó, hogy „**tényleg** kimész” — hát szeptember végén, amikor már **rég** el kellett volna mennem! Most mire föl kérdezi ez, hogy hát „**tényleg**”, most mire alapozza ő ezt?! Úgy megütődtem ezen a kérdésen!

— Igen — mondom neki —, persze, kimegyek!

Persze ismertem a Malétert, még akkorról amikor ő vót a Szabályzatszerkesztőségnek a főnöke, akkor ugye az új szabályzatoknak a kiadásával kapcsolatosan mindig övele kellett tárgyalni a Fő utcán — na később azután az osztályidegen munkaszolgálatos katonáknak lett ő a parancsnokuk, de találkoztunk azért akkor is elég sűrűn. És ez is egy érdekes dolog: közbe neki a felesége is lényegébe osztályidegen vót! Valami Zsolnay-lány vót a felesége — ezt én tudtam is róla! De közbe meg: hát őt a háború alatt ejtőernyővel juttatták Magyarországra, mint partizánt! Partizán vót ő, úgyhogy sokáig ki is vót téve a Hadimúzeumba a Maléternek a kucsmasapkája meg a partizán-tőre!

Szóval, a **franc** tudja. Utána már hallottam aztán ilyeneket is, hogy valahol a Balatonnál, a Nagy Imrének a villájába találkoztak ezek, ott tanácskoztak többen, köztük a Maléter is — hát a csuda tudja hogy hogyan változtak meg ezek az ilyen hirtelen. Mer hát jópáran nagyon megváltoztak ezekbe a zűrzavaros időkbe, komoly beosztású vezető emberek is!

— Te **tényleg** kimész a Szovjetunióba? — azt kérdezi ott a pultnál.

– Igen – mondom –, kimegyek!

És evvel minthogyha a téma be is lett vóna fejezve, ilyen furcsán abbamaradt ez! Én ugye vittem a Hubertuszt az Icának, elsodródtunk –

Szóval ez már akkor, a Maléter **már akkor** –

*

56, ellenforradalom – hát nem vót egy könnyű időszak, nem vót könnyű. Nem részletezem – hát ezek ma már közismert dógok –

Én különben már október harmincadikától kezdve benn vótam a Háembe. A négy legnehezebb napba, harmincadikától egészen november harmadikáig mi ketten tartottuk ott a frontot a Trepper Iván ezredessel. Én nem tudom hogy hogyan alakult ez így, de minden marhasággal hozzánk jött mindenki! Minthogyha nem tudom kicsoda-micsoda lettem vóna én a Háembe – közbe meg senki se vótam, hát beosztásom se vót! Csak egyszerűen oda vetődtem, oda dobott a sors!

Azalatt a négy nap alatt egyszer próbáltam csak hazamenni – de az se sikerült. Hát nem vót könnyű akkoriba közlekedni se, mer közbiztonság az nemigen vót! Befordultunk a Hegyalja útra – és hátulról beléknjött egy tíztonnás tehergépkocsi! Ahogy fordultunk be, még jó messzi vót, de biztos ahogy észrevette az egyenruháról hogy tiszt az utas, mögénk jött, és **jön, jön** az a **dőgnagy** kocsi, mi meg még ugye nem vótunk sebességbe, hát nem tudtunk hova lenni – hát **belénk!** Úgyhogy teljesen egyértelmű vót a helyzet, tisztán lehetett látni hogy szándékos a dolog. Én mindig úgy ültem, hogy a lábamat jó előre nyújtottam – de így is jól bevertem a fejemet az üvegbe, meg a gépkocsivezetőm is, a kocsinak meg széjjelment a hátulja.

Nem is vót akkor kocsim egy ideig, mer nem bírtak azonnal másikat adni.

Tartottuk akkor tovább a frontot a Trepper Ivánnal, éjjel-nappal övele vótam – meg még valakivel: az öreg Varga Gyula altábornaggyal. Mer az is állandóan ott lógott, ott sündörgött, szaglászott, kikérdezett hogy mi a helyzet, én meg ordítottam a fülébe a híreket amiket tudtam, mer nagyon süket vót már Gyula bácsi. De minden nap kétszer-háromszor is bejött az öreg! Megnyugtató vót különben, valahogy olyan erőt adott nekem, ahogy ottan kiabálva mesélte a Szovjetunió-beli élményeit, hogy hogyan ment ez annakidején odakinn:

– Itt nincs kegyelem! – aszondja az öreg. – Itt **egyiknek pusztulni kell!**

Szóval hogy az ellenforradalomnak az a sajátossága, hogy ott nincs olyan, hogy na most ezt börtönbe zárjuk, vagy amannak megbocsátunk – nem: elkapom, falhozállítom! Ők ezt így csinálták a Szovjetunióba! Mer ha az ellenforradalmárok elkaptak egy bolsevik tisztet, azonnal kinyírták – akkor viszont a vörösök is ugyanígy: **rögtön**, ott helybe golyót bele!

– Itt nincs pardon! Itt egyiknek **meg kell halni!** Nincs kímélet! – Ilyen kemény vót különben mindenbe Gyula bácsi.

Csak később tudtam meg, utólag, hogy mér járkált ő be állandóan hozzánk:

ő vót az összekötő a Pártközpont felé, ő hordta a híreket a Nógrádinak, aki akkor ugye a Keb titkára vót. Akkor különben nem egyenruhába vót Varga Gyula, hanem egy kis bundás kabátba, kucsmába, bottal — úgyhogy ő szabadon járkálhatott az utcán: hát ugye egy öregember, a kutya se bántotta! Közbe meg fontos szerepe vót — amiről még én se tudtam!

*

58 májusáig vótam a hadseregénél. Akkor leszerelek — —

Megkaptam előbb a győri Tefut, utána meg Pesten lettem részlegvezető, azután fődiszpécser, akkor az Erdért következett, a végén meg kikötöttem újra a Beszkátrnál, ahonnan elindultam — keserves történet vót ez nekem, nem szívesen gondolok vissza rá — —

Mostan az a helyzet, hogy összesen négyezer kétszáz húsz forint a nyugdíjam. Úgyhogy mellette még dógozok. Mer az az igazság hogy ez kevés, ez nem elég. Polgári-védelmi törzsparancsnoki teendőket látok el, meg rendészeti munkakört töltök be — hát rá vagyunk szorulva, na! Mer nem nagyon dúskálunk! Most az az elképzelésem, hogy ezt az évet még ledógozom, akkor kilépek, és fölülvizsgáltatom a nyugdíjamat — úgy számítom, hogy akkor valami ezerkétszáz forinttal többet fogok kapni. Aztán utána ha ez elég lesz, akkor maradok itthon, ha meg ez is kevésnek bizonyul, akkor csökkentett munkaidőbe dógozok tovább — hát amíg tudom, csinálom. Mer így azért csak könnyebben élünk!

Különben hát — csöndesen élünk.

A barátok is eléggé eltűntek — —

Varga Gyula bácsi meghalt.

De nehéz ember vót az öreg, aj de nehéz ember! Egyszer kaptam egy üzenetet a Kádár elvtárstól — állítólag ő indította el, azért mondom hogy „állítólag”, mer közvetítőkkal jött ez —, hogy a Kádár elvtárs arra kér engem, hogy mivel én szoros baráti kapcsolatba vagyok a Varga Gyula altábornaggal, próbáljam meg picikét befolyásolni őtet, hogy írja meg az élettörténetét, szorongassam egy kicsikét hogy írogasson. Mivelhogy neki fontos szerepe vót a Szovjetunióban már 17-től kezdve, meg satöbbi. Na be is lettünk utalva a balatonkenesei üdülőbe egymás mellé — ez a kép is ott lett levéve, állunk egymás mellett a parkba a Varga Gyulával. Elég öreg vót már akkor, de még mindig jókiállítású, katonás ember!

Na piszkáltam is akkor az öreget folyton, hogy hát fogjon hozzá már, csinálja — közös erkélyünk vót, csak egy kis korlát választotta el, átléptem a korlátot, belestem az ablakán, láttam: valamit firkál Gyula bácsi — jól van, írja már, dógozik, rendbe vagyunk! Azt hittem, azt csinálja. Vártam akkor, nem maceráltam tovább. Csak ahogy aztán eltelt az első hét, úgy kérdeztem meg:

— Na hogy állsz? Haladsz, haladsz?

— Csudákat! — aszondja. — Hozzá se kezdtem! Nem tudom csinálni, mer

nincs anyagom! Hát kinn maradt Moszkvába minden jegyzetem! Az kellene, akkor tudnék írni!

– Na és – mondom – nem lehetne írni Moszkvába, vagy valami –

– Frászt – aszondja –, hát eldugtam! Úgy eldugtam, hogy csak én találom meg!

Jelentettem akkor fölfelé, hogy meg vagyunk löve, nem bír dógozni az öreg, mer a jegyzetei kellenének Moszkvából. Ki kéne küldeni. Gyula bácsit valahogy Moszkvába, hogy el tudja hozni a jegyzeteit!

Jött akkor egy november hetedike, ki is küldték Varga Gyulát egy delegációval Moszkvába. Kinn vót öt napot. Már lestem hogy mikor jön vissza, vártam kinn Ferihegyen –

– Na mi van, hoztad?

– Frázkarikát! Nem hoztam semmit. Nem bírtam érte menni! – aszondja.

– Hát nem tudtam egy percre se elszabadulni tőlük! Őriztek!

Úgy jött vissza anyag nélkül! Nem is írta meg soha az életét. Jajaj, de nehéz ember vót!

Éz akkoriba vót, hogy Győrbe vótam igazgató – még onnan is tartottuk a kapcsolatunkat. De már akkor elég beteg vót az öreg. Befeküdt a Tiszti Kórházba, ott látogattam, Győrből jártam föl hozzá. És még szemrehányást is tettem magamnak, sokáig megmaradt bennem a lelkiismeretfurdalás, mer – szóval lehet hogy butaságot csináltam. Ugye a Tiszti Kórházba engem ismertek jól még régről, az összes orvosok, ápolónők, szabadon járkálhattam ki-be, engem nem ellenőriztek – és bevittem neki egyszer egy demizson bort. Tudtam én, tudtam, hogy nem szabad – de sose hagyott békén! Én meg valahogy abból indultam ki, hogy talán fontosabb neki hogy egy kis öröme legyen, mint hogy egy-két héttel tovább éljen. Úgyhogy aztán még nagyon sokáig bántott ez engem, hogy lehet hogy én is hozzásegítettem az öreg – hát, nem tudom –

Egy tér lett aztán elnevezve Varga Gyuláról –

Vóna még akkor ugye a Bata. Na hát a Bata is –

Én nem akarom a barátomat sérteni, mások már úgyis megmondták neki – szóval hát ővele az vót a helyzet, hogy ő a képességeit meghaladó beosztásba került. Így van. És akkor, hogy a hiányosságait valahogy takargassa, egy kicsikét hát olyan föllengzősen viselkedett, ugye mindent hatalmi úton próbált elintézni, meg hasonlók.

De ezt ő is érezte! És én ezér nem tudok haragudni rá! Mikor egyszer csúnyán összebalhéztunk, utána jött a lakásomra. Nem vótunk otthon, erre hagyott egy cédulát, azt írta rá hogy „gyere át hozzám, várlak egy üveg jó borral”. Hát ez úgy eléggé jólesett nekem.

Hagyjuk, megvan neki is a baja. Meghalt a felesége – jó, amíg élt, nemigen becsülte, nem úgy becsülte, ahogy kellett vóna, pedig az egy nagyon rendes, egyszerű asszony vót, pont mint az én feleségem. Sokat is szenvedett szegény a Pista mellett – mer az az igazság hogy az asszonyok még többet szenvedtek

mint a férjek, többet szenvedtek! Mer nekik az jutott, amit az ember hazahozott az idegeibe. Na aztán amikor meghalt az asszony, akkor jött a Pista, hogy – Jaj-jaj, meghalt szegény, de sajnálom – meg ilyenek –

– Hát – mondom –, nézd barátom, igen, hát sajnos, sajnos – –

Vót idő, mikor a Bata Pista is próbálta vóna ápolgatni a mi barátságunkat – na azér most is még: ha úgy véletlenül találkozunk valahol, hát elbeszélgetünk.

Szóval mondom a régi barátokból nem sok van már. Úgyhogy a családba élek csak.

*

Van ma már egy csomó olyan ember, akinek semmi köze a mozgalomhoz, de azér vezető, magas, meg **legmagasabb** funkciókba – jó, megértem. De akkor avval, aki valami áldozatot is hozott, mi lesz?! Hát jól van ez így, hogy ma már le se fütyülik a régi mozgalmi embert?! Az most mind hülyének van nézve! Hát ha ez a garnitúra – amellyikkel most még a nyugdíjba is ki van tólva! – ha ez a garnitúra 45-be nem lett vóna, hogy éjjel-nappal dógozzon, és a romokból, a semmiből egy **új országot** teremtsen, és **szocialista alapokat**, akkor mi lenne ma?!

De ez a generáció, ez ma már **semmi**. Hanem az az újsütetű valaki, aki minden előzmény nélkül szerzett egy diplomát: az igen! Az valaki! Pedig lehet hogy a diplomájával együtt nem is ért semmihez, csak tönkreteszi a vállalatát – hány van ilyen, de **hány!** Bocsánatot kérek, én nem vagyok diplomás-ellenes; de azt viszont igenis elvárnám, hogy ha valaki megállja a helyét, akkor ne lehessen leváltani csak azér, mer nincsen diplomája! Ezt nem szabadna, **becsületből** nem szabadna!

Jó, nem csinállok én ebből ügyet. De tényleg nem! És ha néha kicsit fölemelem a hangomat ilyenkor, hát csak magamnak beszélek. Mer nem egészen igazságos ez így. A mi rendszerünk harcosaival szembe **nem igazságos!**

Kiestünk, féresepertek minket – –

Jó, ha a mai eszemmel visszanézek, most már azt mondom: lehet, hogy bennem is vót hiba.

Bennem is. Mer jó: az emberi butasággal hiába veszi föl a harcot valaki. Mer ha egyszer nem méri a lokátor azt a francos gépet, akkor annak biztos hogy valami oka van, de ha egyszer ezt hiába magyarázom, akkor **hiába** – kész, be van fejezve. A másik meg a felelőtlenség, a felelősség áthárítása; hogy ugye hiába van valaki, akinek a Párt és a kormány előtt felelni kellene ezér, áthárítsa másra: „hát maga a **vezetője** ennek az egésznek, hát számoljon el akkor maga, hogy mér nem jelez a jelző!” Hát erre ugye nincs orvosság, ezellen nincs mit tenni. De azér én mégis azt gondolom, hogy – fene tudja. Hogy lehet hogy azér én bennem is vót hiba!

Mer az is az én hibám, hogy nem vagyok megalkuvó. Hogy nem kerülöm

elégge a konfliktusokat, és soha se kerültem. Hát **biztos** hogy ez a bajom! Mer ha kikerültem vóna a konfliktusokat, akkor nem kerültem vóna ellentétbe nagyon sok emberrel, akkor nem léptem vóna örökké parázsba az igazságom tudatába – vagy hát a **vélt** igazságom tudatába, így is lehet mondani –, hanem csináltam vóna amit a legtöbben csináltak: hogy hát ennek is igaza van, annak is igaza van, és én a kettő között majd szépen megférék – ha így tettem vóna inkább, akkor mindig én lettem vóna a **legokosabb**, a **legszebb**! De hát sajnos – sajnos? – nem erre születtem.

Meg hát hibám lehetett az is, hogy talán egy kicsikét én is önteltté, beképzeltté váltam, föllengzőssé – ami hát jellemző vót akkoriba az egész vezetésre. Mer a vezetők szelleme mindig átragad a beosztottakra! Hát érdemes most is odafigyelni: hát a Kádár stílusába beszél most is egy csomó káder! Húzzák a szót, meg egy kicsikét olyan népies ízűre veszik – utánozzák, akarattal, vagy akaratlanul is! Na: hát énbennem meg a Farkas Mihály érződött. A **da-ra-bos**, kemény beszédével! Ha nem is a magatartás, meg a módszerek – de a stílus. És mostanába sokszor úgy elgondolkozok ezen: hát bizony lehet hogy evvel kivívhattam jó pár embernek az ellenszenvét.

Ez a túlzásba vitt öntudat persze a beosztással is járt. Ugye el lehet képzelni: maga az az érzés, hogy nekem rengeteg tisztem, **rengeteg** katonám van, létesítményeim az egész országba, ahova csak menni tudok, mindenhol a magaméba vagyok – valahogy olyan korlátlan hatalomba érezhette magát ettől az ember! Azt érezhettem hogy egy **nagyon fontos** ember vagyok, aki akár hol jár, mindenütt megtalálják, telefonokon, rádión, futárral, hívják, viszik, röpitik, mer nélküle nem történhet semmi – szóval az ilyesmi akarva-akaratlanul befolyásolja az embert. Hát ez egy emberi gyöngeség! És ilyenek vótunk mind – csak nem mertünk tükörbe nézni, nem mertük bevallani.

Most már megin más vagyok, ez szépen kihalt belőlem – hát most már mire lennék föllengzős? De akkor bizony alighanem az vótam. Ó, hát még a győri időkbé is, emlékszek: ugye megbíztak hogy tartsak előadást a Tiszti Házba, és hát persze úgy hízelgett az embernek, hogy ezredesek, alezredesek hallgassák, magasrangú tiszték előtt tanárkodhatok – adtam ott a nagy okost!

Ez vót. Ez vót, így valahogy lehetett –

Meg ha már a hibákról van szó: hát ott van a felelősségünk kérdése is. A vak-ságunk! Igen. Mer evvel is szembe kell nézni!

Van egy könyv, amibe nagyon sok érdekes dolog benne van. Egy magyar írta ezt a könyvet, aki a Rajk-perbe is benne vót, de életbe maradt, kiment külföldre és ott írta az élményeit, magyarul. Én a Rajkné révén olvastam ezt a könyvet – hát most már mondjuk ez se titok, mer ugye a Rajkné is meghalt már azóta. Na elég az hozzá, hogy ebbe a könyvbe olvastam én nagyon sok megdöbbenítő dógot az Ávéhá. módszereiről. De tisztára el vótam hűlve, amikor ezt végigolvastam – hát ugye ez itt történt, tényleg jóformán az **orrunk előtt**, és mi semmit nem tudtunk róla?

Mer én semmit nem tudtam, ez biztos, **én semmit!** Mer jó, vót erről sok szóbeszéd, hogy például ugye a Kádár elvtárs is keresztül ment ezen, mer amikor le vót fogva a Rákosi alatt, a Farkas Vladimir úgy vallatta, hogy a szájába vizelt a Kádár elvtársnak, meg ilyenek — na de mikor hallottam ezt is? **Jóval** később, ötven hatba, ötven **hétbe** már! Ez a könyv meg **sokkal-sokkal** később, csak most pár éve került el hozzám — és addig én ezekről a dógokról **tényleg** nem tudtam!

Ebbe a könyvbe találtam persze ismerősöket is. Megemlítenek ott például egy illetőt, aki a Péter Gábornak vót a helyettese, úgy van elnevezve a könyvbe hogy „a lányos képű ezredes” — na hát én ezt az elvtársat jól ismerem. Együtt dógóztunk vele még a Nyóc kerületbe, amikor meg én már a polgári védelmet csináltam az Erdért-nél, ő kormánybiztos vót a szomszéd vállalatnál — na, találkoztam evvel az illetővel most is, nem olyan régen. És mondom neki:

— Ide figyelj, Laci — mondom —, tudsz róla, hogy megjelent egy könyv, ami-be te is szerepelsz? „A lányos képű ezredes”, így vagy benne!

— **Én, lányos képű?! —** még majdnem megsértődött ezen!

— Jó — mondom —, nem ez a lényeg, hanem hogy azt írják ott rólad: tetőled féltek legjobban a vallatáskor, mer az vót a szokásod, hogy amíg gumibottal verted a körmüket, közbe meg agitáltad meg vizsgáztattad is őket az ideológiából!

— Ez nem igaz — aszondja.

— Ide figyeljél — mondom neki —, te nem is láttad, hogy mi van?

— Pistám! **Hidd el nekem** — aszondja —, **becsület szavamra** kijelentem neked, hogy **semmiről nem tudtam!** Még olyan is vót, hogy tőlem is kezdtek eltűnni emberek, és akkor mentem rögtön a Péter Gáborhoz és kértem, hogy adjon tájékoztatást, hogy hova lett ez, ez, ez meg ez; és akkor a Péter Gábor azt felelte nekem, hogy majd időbe meg fogom kapni a szükséges tájékoztatást! Szóval én **semmiről nem tudtam!** És ezt fogadd el tőlem!

— Hát ugye — én nem tudom. Elfogadjam? Ne fogadjam? Hát most ki tudja hogy mi az igaz! Hát el lehet azt hinni, hogy valaki ennyire a sötétbe botorkált, ennyire nem látott az orráig?

Nóde fordítsuk meg akkor a dógot: hát én se láttam semmit! Én is csak a sötétbe botorkáltam!

Meg akkor már csavarjunk még egyet!: hát ahogy ennek a Lacinak nem tudom hogy higgyek-e, úgy akkor **énnekem el lehet hinni**, hogy nem tudtam semmiről?? Mer jó, hogy ugye én nem vótam se az elhárításnál, se a Belügynél, se ávós nem vótam, semmi, hanem csak egyszerűen **katona** vótam, aki közönséges béke-főladatokkal vót elfoglalva — nade hát azért mégis!

Szóval, ez egy olyan dolog, hogy — —

Ugye: énnekem a Farkas Mihály a közvetlen főnököm vót. Ráadásul még direkt szeretett is engem! Most már beszélük őróla is, hogy így, meg úgy — én nem tudom. De **tényleg** nem tudom! Kétszer is vót pedig olyan, hogy ő szemé-

lyesen megbízott, és akkor a Pártközpont részről kimentünk ilyen vizsgálatot tartani. Egyszer az Emháesz-höz – végigjártuk akkor az egész országot, vótam vagy húsz helyen, aztán személyesen a Farkas Mihálynak kellett jelentést tenni, meg még emlékszek hogy a följelentést is én állítottam össze, hogy aztán a Központi Bizottság vagy a Politikai Bizottság megtárgyalja és döntsön – nade hát ez egy szabályos eljárás vót, bejelentésre indult, és törvényes vége lett! Másodszor meg egy beérkezett panasz alapján a Vörös Csillag Traktorgyárba mentünk ki bizottságilag, így párt-vonalon – de én komolyan semmi olyasmit nem vettem észre ebbe se! De **eszembe se jutott** énnekem semmilyen hátsó gondolat!

Egyszer, na **egyszer** azért vót egy **érzésem**, hogy azért valami itt nincsen egészen rendbe. Ülnök vótam akkor a bíróságon. Egy polgári egyén vót kémgyanúval letartóztatva, annak az ügyét tárgyaltuk. Szerencsétlent azsanolták: valaki kiadta magát Tompzon kapitánynak, fölkerlte ezt, hogy kémkedjen – aztán közbe persze a mi emberünk vót a Tompzon, belügyes; nem vót nehéz dóga, mer a pacák szívesen ráállt – úgyhogy én akkor se éreztem lelkiismeretfurdalást, mer világos ügy: hát egy kis szar csavargó, ellensége a rendszerünknek, hát persze hogy el kell ítélni! – Na nem is ez; hanem egyik tárgyalásra bekötött fejfel hozták be az illetőt. És még **én** kérdeztem tőle, mint ülnök, hogy

– Mér van bekötve a feje?

Szóval én **naiv** vótam, **ennyire** naiv vótam!

– Nekimentem fejfel a falnak – azt felelte rá.

És akkor odasúgja a másik ülnök, akinek úgy látszik már nagyobb tapasztalata vót, odasúgja nekem:

– „Fejfel a falnak”, francokat; biztosan jól megverték –

Na ezen akkor egy kicsikét úgy elgondolkoztam.

De aztán ezt is elfelejtettem hamar! Hát mit, hát nincs jelentősége!

Én vótam a hibás? Látnom kellett vóna? Máig se tudom, nem tudom!

Hát ott vót a Bata Pista fia – a **barátomnak** a fia! –, együtt vót a Nógrádi fiával meg a Farkas Vladimírral, benne vót ebbe az Operatív Izébe, ők jártak így összeszedni a fontosabb embereket – hát nagyon jól ismertem a srácot; és mégse tudtam meg rajta keresztül semmit! Pedig mennyi gondombajom vót avval a gyerekekkel! Ismertem még a Beszkárttól, mer dógozott a főműhelybe egy darabig, aztán meg az apja rámbízta, mer mikor bevonult, először a flottilához, egyből összeveszett az összes följobbvalójával – persze ugye maga mögött érezte az apját, a vezérkari főnököt; és akkor jött nekem a Pista, hogy „Nekem nem áll jól védeni a fiamat, csinálj már valamit te!”, úgyhogy állandóan engem tölt előtérbe, nekem kellett szaladozni miatta, intézkedni az érdekében, meg beszélni a fejivel, veszekedni vele, szóval hát eléggé közről ismertem a gyereket –

és **mégse** tudtam meg tőle semmit se! Na, szóval ez is benne vót ebbe; hogy az ilyen dógokról egymás közt se vót szokás beszélni. Mer nem vót **bizalom**, **ennyire** nem vót bizalom! Ez is oka lehetett a vakságunknak, ez is!

Ez lehetett a hiba, az lehetett a hiba – csak rágódik az ember –

Most már eléggé rendbe vagyok. De bizony amíg Győrbe vótam, meg a Tefunál, meg az Erdértnél, hát ittam rendesen, piáltam. Namost ez egy olyan dolog, hogy – hát könnyű ezt megítélni. Meg is kaptam, nagyon soktól megkaptam: hogy így, meg úgy, mér kell ez, mire való – meg egyebek. Hát én erre csak azt tudtam felelni:

– Nézd, ide figyelj; majd ha te befekszel a kórházba egy operációra, és ott azt mondod, hogy „nekem nem kell az inekció, én altatás nélkül, érzéstelenítés nélkül hagyom magam megoperálni!”, akkor én kezet szorítok veled és aszondom, hogy jó, akkor én se iszok! De addig hadd narkotizáljam magamat. Mer mindenki úgy próbálja elfelejteni a problémáját meg a fájdalmát, ahogyan tudja! Én **evvel** tompítom az agyamat, hogy kibírjam!

Hát lehet hogy ez hülye magyarázat, de azért van benne logika, nem?

És van is rá bizonyítékom! Mer amióta kiegyensúlyozott életet élek, amióta nincs olyan problémám ami napról napra **gyilkol**, **öl** engem, azóta nekem nem kell az ital! Hát tizenhat hónapja már hogy egy **grammot** nem ittam – és nem is hiányzik! Mer **most** nincs rá szükségem!

*

Nem vót könnyű történet az én történetem. De akármilyen nehéz is vót, egyet elmondhatok: én végig töretlenül megmaradtam a Pártnak! Ez az oka, hogy énnekem máig is mind megvannak a párttagsági könyveim – mer annyira szerettem, **imádtam** mindent, ami a Párttal összefügg, ami valamiképpen a Párthoz kapcsolódik, hogy nekem ez mind ereklye, amit az életem végéig őrizni fogok! Úgyhogy csak azok nincsenek meg, amik ugye ilyen ideiglenes lapok vótak – hát azokat ugye egy idő után bevonták, és azokra adták ki a végleges tagkönyvet. De a rendes tagkönyveim **végig** itt vannak, azokból egy se hiányzik! Ez a régi könyvem egyszer el vót veszve, mer a háború alatt az ablakpárkány alá építettem be, aztán onnan áttettem a padlóba, de elfelejtettem hogy áthelyeztem, és kerestem, kerestem, nem találtam – de én tiszta **beteg** vótam az elkeseredéstől! Persze meglett aztán, és megőriztem azt is mostanig, megvan az összes többivel együtt –

Ha most így visszatekintek arra az útra amit megtettem – akkor el kell hogy mondjam, hogy nem vagyok elégedetlen. **Nem vagyok elégedetlen**, és nem is nagyon vágytam ennél többre, mint amit elértem!

Sőt, még azt is elmondhatom, hogy egy kicsikét úgy büszke is vagyok belülről, hogy ezt elértem!

Ugye: proli-sorba születtem, nyomorba – tábornok lettem. Sokat köszönhetek az életnek: hogy le tudtam érettségizni, sőt egy évig még egyetemre is járhattam – nem az én hibám hogy abba kellett hagyni, hát Bata mellett nem vót nekem időm erre, meg mellette mindig etettek Moszkvával is, a Vorosilov'Aka-

démiával — mindegy, nem ezt akarom most mondani, hanem hogy én elégedett vagyok!

A feleségem piszkál is ezer, sokszor szóvá teszi, hogy

— Te olyan elégedett vagy! Te **mindennel** elégedett vagy!

Hát hogyne lennék elégedett, amikor gyerekkoromba két kiló fával, három kiló szénnel tüzeltünk egy egész téli héten keresztül — hát én ahhoz viszonyítok! Hogyne lennék elégedett, amikor most nem krézlit kell ennem, hanem ehetek azt amihez csak kedvem van! Elég szépen meg is híztam, elég nagy a hasam, túl nagy is, nagyobb is mint amilyennek kellene lenni neki — hát mér ne lennék én elégedett?!

Na, szóval arról van szó, hogy az igenis megvan, ami egy embernek kell, vagy hát egy családnak, ami nekünk az életszínvonal tartásához szükséges, azt én meg tudom teremteni — nem a nyugdíjamból! hanem a munkámból most is! de azt viszont **szívesen** csinálom! És hogyha kell, akkor még akár hetvenöt éves koromig is **örömmel** fogom csinálni, mer szerencsére egyelőre a kondicióm az megvan hozzá, és kéri is hogy menjek, sőt követelik — úgyhogy ez se panasz! Mer elégedett vagyok evvel is!

Magyar Népköztársaság Érdemérem arany fokozat — Kiváló Szolgálatér Érdemérem — Magyar Népköztársaság Érdemrend IV. fokozat, meg itt az V. fokozat is — —

Ez itten egy nagyon szép kitüntetés, ezt még 1932-be kaptam mint kárpitosinas, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarától. Ez meg tán a legszebb mind között, a Budapesti Kárpitos Ipartestület kitüntetése — ez **művészi**, ez **gyönyörű**, el **ajultam** mikor először megláttam! Hátul bele van vésve a nevem is, „Fáber Istvánnak”. Ilyen szép domborműves kitüntetéseket máma már nem csinálnak, mostanába már nem is lehet ilyet látni. Mikor a kárpitos-tanoncok budapesti versenyén első lettem, akkor kaptam ezt.

Ezek már későbbiek. Fölszabadulási Jubileumi Emlékérem, 1970-be kaptam. Ezt meg a tanácsi munkámér. Ez meg egy egész új kitüntetés, az a neve hogy „Budapestért”, most két éve kaptam. Ez megin Emháesz, „a hazafias honvédelmi nevelés terén kifejtett kimagasló tevékenységéért, 1975”. Meg egy nagyon szép Lenin-plakett, az oktatás terén végzett munkámér, ez is két éves, vagy három? „Érdemes munkás” — ezt arra kaptam, hogy tavaly játszóteret építettünk itt az Egy kerületbe társadalmi munkába, és én szerveztem meg, én hoztam a munkásokat is, az anyagot is, minden — — Ez mi a szakramentum? Egy „Kiváló”-íz ez is, ebből is van egy ládával! A fene se tudja már mindet! Meg ez a rengeteg emléklap, ki lehetne velük tapétázni a lakást — — Nem becsülöm le őket, de hát tényleg annyi sok van — és az ember jó, hogyha vigyáz egy kicsit, nehogy beképzelt legyen — —

(1981.)

RADIKÁLIS IDEOLÓGIA ÉS KOMPROMISSZUMOS GYAKORLAT: OKTATÁSPOLITIKA MAGYARORSZÁGON A HATVANAS ÉVEK ELEJÉN*

Az oktatáspolitikát általában három társadalmi tényező együttes játéka alakítja. Ezek közül az elsőt azok a **társadalmi csoportok** alkotják, melyek az oktatással kapcsolatban elvárásokat fogalmaznak meg, a második az oktatást hivatalosszerűen végző **tanári szakma**, végül a harmadik az oktatási rendszert irányító **kormányzati–politikai** apparátus. E három társadalmi tényező között a legkülönbözőbb szövetségek és konfliktusok alakulhatnak ki. Az oktatási rendszerek fejlődéstörténetét vizsgálva megtalálhatjuk azokat az eseteket, amikor a szakma és a politika szövetkezik egymással a társadalom ellenében vagy amikor a társadalom és a politika lép szövetségre a szakma ellenében, de azokat is, amikor a társadalom és a szakma a politika megkerülésével próbál szövetséget kötni.¹ A szövetségnek és konfliktusoknak e játékát persze bonyolultabbá teszi, hogy a három említett társadalmi tényező belülről is eleve tagolt. Emiatt kialakulhatnak a fentieket keresztbemetsző szövetségek vagy konfliktusok is. Például a nevelői szakma és a társadalom radikális elemei között koalíció jöhet létre ezek konzervatív elemeivel szemben, vagy a kormányzati–politikai szféra és a nevelői szakma helyi csoportjai között alakulhat ki egyfajta szövetség a központi elemekkel szemben. Élesebb társadalmi konfliktusok időszakában az oktatáspolitikai játéktérét is uralhatja az a duális megosztottság, amely a politikai baloldal és jobboldal szembenállásából fakad, nyugalmasabb időszakokban azonban rekonstruálódik a játéktér trianguláris szerkezete.

Egy három szereplős játéktérben egészen másfajta folyamatok zajlanak le, mint egy kétpólusú – pl. egyszerűen „iskola és társadalom” vagy „iskola és politika” – térben. A politikaformálódás az előbbiben sokszínűbb és kiegyensúlyozottabb folyamatként jelenik meg, mint az utóbbiban, amelyben legfeljebb az egység vagy megosztottság dinamikája képzelhető el, de például a koalícióképződés már nem.

Az oktatáspolitikai játéktér Magyarországon

Az utóbbi évtizedek magyarországi oktatáspolitikájának a történeti elemzésére vállalkozva, elsőként abba a kérdésbe ütközünk, vajon volt-e egyáltalán az 1948 utáni Magyarországon olyan oktatáspolitikai játéktér, melynek szereplői

és folyamatai azonosíthatók lennének. Beszélhetünk-e 1948 után önmagát szakmai testületként definiáló tanárságról, az iskolákkal szemben különféle igényeket kifejező társadalmi csoportokról és egyáltalán politikáról mint elkülönült, autonóm mozgástörvényekkel rendelkező szféráról. A válasz e kérdésekre alapvetően inkább tagadó, de e tagadás semmiképp sem lehet abszolút. Nyilvánvaló, hogy az ötvenes évek rövid ideig tartó durva politikai diktatúrája nem tudta végérvényesen felszámolni a szakmai és társadalmi autonómiák történetileg kialakult rendszerét, s a politika zártságának 1956 utáni oldódásával ezek valamilyen formában hatni kezdtek.²

Az 1956 utáni magyar politikai fejlődés egyik sajátossága egy olyan korporatív jellegű struktúra kialakulása, amely lehetővé tette azoknak az érdekeknek a kifejeződését, melyek a társadalmi lét néhány alapvető szférájának (gyáripar, nagyüzemi mezőgazdaság, kultúra stb.) fejlesztéséhez kapcsolódtak. Ilyen korporatív jellegű politikai mechanizmusok határozták meg az oktatáspolitikai alakulását is. Az oktatáspolitikán belül az egyik legjelentősebb – az oktatási rendszer fejlődését már 1956 előtt meghatározó – érdek a nagyüzemi ipar és mezőgazdaság szakképzett munkaerő iránti igénye volt, de ugyanilyen súllyal estek latba azok a kulturális-ideológiai törekvések, amelyek a lakosság – ezen belül is elsősorban az ifjúság – kulturális színvonalának a növelésére, illetve a társadalomnak a szocialista értékek és erkölcs elveinek megfelelő nevelésére-átnevelésére irányultak. Ezeknek az oktatáspolitikai törekvéseknek megfelelően olyan politikaformálási mechanizmusok jöttek létre, amelyek mindenekelőtt a helyi társadalomhoz, a lakóhelyi közösséghez, ezeken belül a szülőkhöz és a nem nagyüzemi munkáltatói szférához kapcsolódó érdekeket zárták ki a politikaalakításból.

Az 1956 utáni oktatáspolitikára azonban nemcsak az volt jellemző, hogy kialakultak a kormányzati, politikai és – az idő múltával egyre inkább – szakértői egyeztetéseknek a nyilvánosságtól elzárt korporatív mechanizmusai. Ezzel azonos jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy a politika jelentősen változhatott végrehajtása folyamán is. A hatvanas évtized oktatáspolitikai-történetéből számos olyan epizódot említhetünk, melyre az volt a jellemző, hogy az újonnan meghirdetett politikát a végrehajtás nehézségei miatt néha alapvetően módosították. Ennek egyik legismertebb példája az öt plusz egyes gimnáziumi oktatás bevezetése, majd megszüntetése, de ezen kívül jó néhány hasonló esetet említhetnénk még. Ezek a végrehajtási fázisban történő politikamódosulások maguk is egyfajta sajátos oktatáspolitikai játéktér meglétét jelzik, melyre az jellemző, hogy noha a szereplők jelentős része közvetlenül nem kap szót, reagálásaikra azonban odafigyelnek, számon tartják azokat és reflektálnak is rájuk. A korporatív politikaalakítás paternalista végrehajtói gyakorlattal párosult, ami éles ellentétben volt a korai ötvenes évek autoriter gyakorlatával. Ez azt jelentette, hogy nyílt erőszakot vagy a durva megfélemlítést nem lehetett alkalmazni, s így nemcsak a politikaalakítás keretei lettek tágabbak, hanem a közvetlen

beleszólásból kirekesztettek számára is járhatóbbá váltak az érdekérvényesítés olyan útjai, mint az obstrukció, a „lábbal szavazás” vagy maga a nyílt bírálát. A hatvanas évek sajtójában lépten-nyomon találkozhatunk konkrét oktatásügyi intézkedésekkel kapcsolatos vitákkal, s a hivatalos vonalat támogató megnyilatkozások mellett mindig megtalálhatók az egyes intézkedések elhibázottságát, ellentmondásosságát bíráló hozzászólások is. Mivel a döntéshozatalba bevontak körét tovább tágítani nem kívánó hatalom igényt tartott a legitimitásra, az irányítók gyakran kínosan ügyeltek a végrehajtásra kötelezettek érzékenységre.

E sajátos politikai konstrukció persze nemcsak az oktatáspolitikát jellemezte, hanem az 1956 utáni politika egészét. Mégis, a mezőgazdaság kollektivizálásának lezárulása után az oktatáspolitikában rajzolódott ki legtisztábban e konstrukció. E területre volt leginkább jellemző az az ellentmondás, hogy a kompromisszumra törekvő, irányító hatalom egyfelől folyamatosan törekedett a legitimitás megőrzésére, másfelől radikális társadalomalakító ideológiájának érvényesítéséről sem mondott le, ami végeredményben azt jelentette, hogy továbbra is szorgalmazták egy olyan politika végrehajtását, mely a társadalomban megjelenő érdekekkel nem egyezkedni, hanem azokat megváltoztatni akarta.

Az ideológiai és nevelési terminusokban gondolkodó kultúr- és társadalompolitikusok, illetve az ipari és a többi gazdasági ágazat korporatív érdekeit képviselő politikai erők közötti küzdelem egyik fő tétje a hatvanas években is az általánosan képző és a szakképző iskolaszakasz határainak a kijelölése volt. Az egységes és általános iskolaszakasz belső átalakítását és kiterjesztését szorgalmazó radikális társadalomátalakító politika, és a különböző gazdasági ágak és szakmák racionalitását őrző szakképzési szféra erősítésében érdekelt erők szembenállása mellett volt azonban a hatvanas évek oktatáspolitikájának még egy jelentős konfliktusa, amely a társadalomátalakító stratégia végrehajtása során jelentkezett. Ez a konfliktus a radikális ideológia és a kompromisszumkereső társadalomirányító gyakorlat szembenállásából fakadt: e kétféle törekvés egyidejű jelenléte belső ellentmondással terhelte meg az iskolarendszer társadalomintegratív funkcióinak érvényesülésére irányuló politikát is.

A hatvanas években lezajlott oktatáspolitikai folyamatok dinamikáját a tanulók erkölcsi-politikai nevelésére irányuló állami politikát elemezve is érdemes rekonstruálnunk.

Az oktatáspolitikai játéktér résztvevői a hatvanas évek elején

A tanulók erkölcsi-politikai nevelését a hatvanas években formáló állami stratégiában, ha nem is élesen, de kivehető a szakmai, a kormányzati és a társadalmi szféra három pólusa. Azért nem élesen, mert a mindent átítató politika a ténylegesnél jóval nagyobb harmónia látszatát keltette. Az oktatással kapcsolatos társadalmi igények megfogalmazása a legfelsőbb ideológiai irányító szervek felada-

ta volt. Ezek nem egy tagolt társadalom sokszínű és aktuális igényei, hanem egy politikai szinten megfogalmazott jövőkép kíváncsi voltak, melyeket a kor hivatalos pedagógiája közvetlenül leképezett, majd az oktatásirányító hatóságok iskolai szinten előírt feladatokra fordítottak le.

A trianguláris játéktérnek azon a pólusán tehát, ahol az oktatással kapcsolatos igényeiket megfogalmazó társadalmi csoportokat kellene keresnünk, egy jóval szűkebb és zártabb egységet, az ideológiai szféra képviselőit találjuk. E szféra az oktatással kapcsolatos társadalmi igények sokaságából kiemelte és feltétlen prioritással ruházta fel a fiatalok világnézeti–politikai–erkölcsi nevelését, s ezt – a kor általános politikai jegyeinek megfelelően – a kommunista erkölcsre és világnézetre nevelésként definiálta.

Az iskolai nevelés elé tűzött cél így fogalmazódott meg a kor legjellegzetesebb oktatáspolitikai dokumentumában, az MSZMP 1958-as művelődéspolitikai irányelveiben: „Minden társadalmi rendszer arra törekszik, hogy ifjúságát a maga világnézetére nevelje. Mi kommunista szellemű és világnézetű, művelt, erkölcsös ifjúságot akarunk nevelni[...] A felnövő új nemzedéknek a korszerű ismeretek és a tudományos eredmények elsajátításával együtt meg kell ismernie és magáévá kell tennie a marxista–leninista világnézet alapjait, gondolkodásában, érzésvilágában, magatartásában ki kell formálnia a szocialista erkölcsöt. **Ez olyan követelmény, amit oktatás- és nevelésügyünk feladatai között a legelső helyen kell hangsúlyozni.**”³

A kommunista erkölcsi és világnézeti nevelés oktatáspolitikai prioritásának hangsúlyozott megerősítése volt a magyar politikai vezetés egyik válasza az 1956-os válságra. Közvetlenül hatott e törekvésre a kor hrucsovi politikája is, amely a szovjet társadalom egészének erkölcsi megújítását tűzte ki célul, magas-szintű politikai dokumentumokba rögzítve a mindennapi viselkedés erkölcsi normáit. A hatvanas évtized valamennyi szocialista országban annak a grandiózus vállalkozásnak a jegyében indult, melynek a tétje egy forradalmi szellemű, kommunista meggyőződésű ifjú generáció felnevelése volt. Az ideológiai apparátus felvázolta a közeljövőben megvalósuló kommunista társadalom képét és hirdette a fiatalok radikális, forradalmi szellemű nevelésének elveit, majd ezek az elvek sajátos interakcióba kerültek a nevelői szakmával és kormányzati–irányító bürokráciával.

A háború után született és a háborúban, majd az ötvenes években szétzilálódott közösségekből érkező fiatalok társadalmi integritásáért felelős nevelői szakma egy részére vonzást gyakoroltak a kommunista szellemű, forradalmi nevelés programjának céljai és megoldásai, hiszen úgy tűnt, hogy ezek a nevelés praktikus, mindennapos gondjaira is megoldást adhatnak. A forradalmi nevelés eszméinek hirdetői olyan új közösségek megteremtését ígérték, melyek az elsődleges szocializáció korábban felbomlott formáinak helyébe léphettek volna.

Ami az oktatásirányító bürokráciát illeti, köztes helyet foglalt el a forradalmi nevelés ideológusai és a nevelői szakma között. Egyfelől a forradalmi nevelés

társadalmi igényének nevében léphetett fel a konzervatív nevelői szakmai testülettel szemben, illetve ennek nevében gyakorolhatta ellenőrző hatalmát a nevelői szakma egésze felett. Másfelől a forradalmi nevelés politikai céljainak túlzottan radikális követőivel szemben, a nevelés szakmaiságát hangsúlyozva, védhette az iskolák intézményi stabilitását.

Az iskolákban dolgozó nevelők jelentős része, az oktatásirányítók és a társadalomátalakítás radikális hívei az 1956 utáni időszakban egyaránt egyetértettek abban, hogy az iskolák munkájában és az oktatáspolitikában a nevelésre kell helyezni a hangsúlyt, azaz – ahogy azt akkor és később is kifejezték – a „**tanító iskolát**” át kell alakítani „**nevelő iskolává**”. A „nevelő iskola” megteremtését vagy a „neveléscentrικusság” érvényre juttatását ugyan mindhárom szféra a saját szempontjai szerint értelmezte, az érintkezési pontokból mégis kialakulhatott egy tágabb koalíció.

A nevelők számára a neveléscentrικusság mindenekelőtt azt jelentette, hogy nagyobb figyelmet fordíthattak a társadalmi környezet változásai és az iskolai expanzió nyomán tömegesen jelentkező általános szocializációs vagy fegyelmezési problémákra, melyek egyre inkább bomlasztották a hagyományos „tanító iskola” kereteit. Az oktatáspolitikusok és irányítók számára a nevelés közép-pontba állítása lehetőséget nyújtott egy koherens oktatáspolitikai stratégia kialakítására, vagyis a neveléscentrικusságot az oktatáspolitikai integráló elveként tudták alkalmazni. Végül a forradalmi szellemű kommunista nevelés-átnevelés programját képviselők számára a neveléscentrικusság a mindennapos iskolai gyakorlat átpolitizálására, illetve ideológiai ellenőrzésére nyújtott lehetőséget.

A nevelők **viselkedésorientált**, az irányítók **politikaintegráló** és a radikális ideológusok **világnézeterorientált** szóhasználatának a különbözősége azonban csak ideig-óráig maradhatott rejtve. A hatvanas évek folyamán egyre nyilvánvalóbb lett, hogy másfajta oktatáspolitikai koalíciók kialakulását segíti elő a radikális társadalomátalakítás politikája, és megint más jellegűeket tesz lehetővé a kompromisszumkereső társadalomirányító gyakorlat.

Az oktatásirányítók és a forradalmi nevelés aktivistáinak koalícióját kikezdte az, hogy az irányító apparátus nem akart és nem is tudott radikálisan fellépni a forradalmi nevelés elveit elutasító vagy közömbösen fogadó nevelőkkel szemben. A neveléscentrικusság oktatáspolitikát integráló képességével kapcsolatos elképzelések azonmód megkérdőjeleződtek, mihielyt a gazdaság korporeatív érdekérvényesítését lehetővé tevő döntési struktúra konszolidálódni kezdett. Ez a gazdaság igényét tükröző új integrációs elvek alkalmazását követelte az oktatáspolitikától. A neveléscentrικus oktatásirányító gyakorlatnak a nevelői szakmára gyakorolt vonzása is csökkenni kezdett, mihielyst kiderült, nem egyszerűen arról van szó, hogy a szakmai érdeklődésnek a tanulói intellektus felől a tanulói személyiség egésze felé kell fordulnia, hanem hivatali úton elrendelt kötelezettségek tömegéről, melyek legalább annyira akadályozzák az autentikus nevelési helyzetek kialakítását, mint a sokat bírált „tanuló iskolai” keretek. Végül a ra-

dikális forradalmi-kommunista nevelési elveket vallók egy része maga is meghasonlott, látva, hogy törekvéseik nyomán egész sor bürokratikus szabályozó intézkedést hoznak.

Az iskolai nevelés szabályozására irányuló intézkedések

Az ifjúság kommunista és forradalmi szellemben történő erkölcsi-politikai nevelésének oktatáspolitikai prioritássá válását számos szakmai vita és tanügyi-igazgatási intézkedés kísérte. Ezeknek egy része a tág értelemben vett tantervet, a kurrikulumot érintette, másik része pedig az iskolák belső életének szabályozásához kapcsolódott.

A kurrikulumot érintő intézkedések közül a legjelentősebb a hagyományos tantárgyi tanterveket kiegészítő, illetve azok fölé rendelt, integratív funkcióval felruházott ún. **nevelési tervek** kibocsátása volt. Az általános iskolák nevelési tervét, amely különböző nevelési célú feladatok elvégzését írta elő a nevelők számára, 1963-ban adták ki.⁴ A hatóságok nem foglaltak egyértelműen állást azzal kapcsolatban, hogy a nevelési tervben szereplő feladatok csupán egyszerű szakmai ajánlások vagy kötelező érvényű rendelkezések, ami félreértések és konfliktusok sorozatát idézte elő a nevelők és irányítóik között. Az irányítók ennek nyomán nem erőltették a nevelési terv alkalmazását és az néhány év alatt feledésbe is merült.

Ugyancsak a kurrikulumot érintő intézkedésnek szánták egy erkölcsstan jellegű tantárgy bevezetését a hatvanas évek legelején. Erre végül is nem került sor, elsősorban azok ellenállása miatt, akik az egész iskolai életet az erkölcsi nevelésnek akarták alárendelni.⁵

Az 1961-es oktatási reformtörvény nyomán új iskolai rendtartásokat is kiadtak. A kommunista-forradalmi nevelés szakmai konzekvenciáit végiggondolni igyekvő radikális aktivisták nemcsak a szakmai nyilvánosság legjelentősebb fórumain voltak jelen, hanem az oktatásirányítás vezető posztjain is, ők az iskolák belső szervezetének radikális átalakítását szorgalmazták, egy ezt lehetővé tevő szabályozást kívántak. Azt vallották, hogy – Makarenko példáját követve – autentikus élethelyzeteket nyújtó gyermekközösségeket kell életre hívni az iskolákban, és ennek megfelelő önkormányzati, mozgalmi kereteket, értékelési elveket és tevékenységstruktúrát kell kialakítani. E törekvések motiválták a hatvanas évek elején, az oktatásirányítás legmagasabb szintjein zajló ún. „kettős mechanizmus vitát”, amelyben az átpolitizált tanulói önkormányzat radikális hívei és a KISZ szervezeti integritását, illetve iskolai pozícióját féltők csaptak össze. A vitát lezáró új rendtartások (1964) egyfelől nem engedélyezték az ifjúsági mozgalomtól elkülönült önkormányzati struktúrák létrehozását, másfelől, az ifjúsági mozgalmat egyértelműen alárendelték a nevelőtestületnek; a nevelők számára pedig ugyanakkor szakmai feladatként írták elő a mozgalmi munka támogatását.⁶

A közösségi nevelés radikális híveinek nyomására az 1964-es általános iskolai rendtartásban megváltoztatták az iskolai magatartás értékelésének addig alkalmazott kritériumait. E szerint a jó érdemjegy feltétele nem egyszerűen a fegyelmezett magatartás, hanem a közösségi aktivitás. Az intézkedés nyomán egyik évről a másikra jelentősen leromlottak a magatartás átlagosztályzatok, s ez a nevelési tervhez hasonlóan komoly helyi konfliktusokat idézett elő. A szülőket és a nevelők jelentős részét nem lehetett meggyőzni az osztályzatok jelentős lerontásának szükségességéről. A hatóságok ez esetben is azonnal engedelményekkel reagáltak az intézményszintű, illetve külső ellenállásra.⁷

Az erkölcsi-politikai nevelés radikális modelljének iskolai alkalmazásánál könnyebbnek tűnt a bentlakásos intézményekben történő alkalmazás. A hatvanas évek kollégium-mozgalma a forradalmi-kommunista nevelés jegyében indult, ám az iskolák és a kollégiumok elveinek eltéréséből fakadó konfliktusok, illetve a politikai vezetés félelme a politikai „avantgardizmus” felbukkanásától, e téren is hamarosan leállította a radikális próbálkozásokat.⁸

A vizsgált korszakban a szülőpolitika viszonylag konfliktusmentes terület maradt, elsősorban azért, mert a radikális átnevelési-nevelési program retorikáját itt nem kísérte olyan konkrét intézkedés, amely a szülőket valamilyen cselekvésre kényszerítette volna. Az oktatáspolitikai megelégedett az egyoldalú propaganda erősítésével és az önkéntes aktivisták mozgatásával. A szülők többsége számára nem írt elő kötelezően teljesítendő feladatokat.

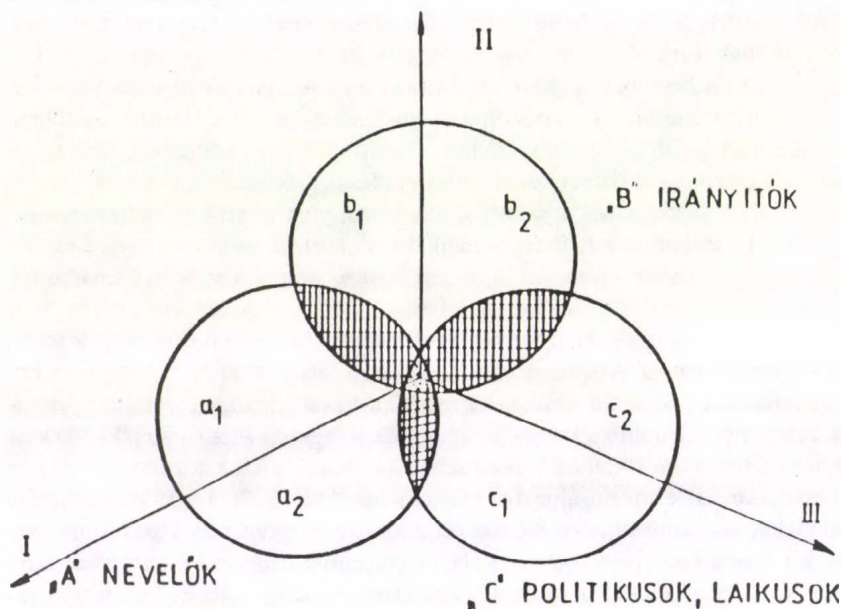
A forradalmi szellemű nevelés képviselői a nevelői szakmai testülettel szembeni személyzeti politika területén sürgették a legradikálisabb intézkedéseket, de ezen a területen történt a legkevesebb. Az ideológiailag elkötelezett szakmai megnyilatkozások megfogalmazói gyakran hangsúlyozták, hogy kommunista, forradalmi szellemű nevelésre csak kommunista meggyőződésű pedagógus képes, s a legradikálisabb világnézeti alapon történő tisztogatást is sürgették a nevelők körében. Politikai-világnézeti alapon történő elbocsátásokra azonban még konfliktushelyzetekben sem igen került sor. A forradalmi-kommunista nevelést szolgáló személyzeti politikának a nyugdíjaztatás mellett a kötelező ideológiai továbbképzés volt az egyetlen eszköze, amelynek alacsony színvonalával és hatástalanságával a hatóságok mindvégig tisztában voltak, és ennek megfelelően nem is erőltették vizsgák bevezetését.

Az oktatáspolitikai játéktér dinamikája a hatvanas években

Noha az 1956 utáni általános politikai viszonyok között nem volt lehetőség egy olyan oktatáspolitikai következetes érvényesítésére, amelyet a radikális, forradalmi szellemű nevelési koncepciónak rendeltek volna alá, e politika deklarált alapelvei a hatvanas évtized folyamán alig változtak. Miután a kor politikai vezetése az ideológiának és az ennek alárendelt nevelésnek az évtized felé is

a gazdasági reform hatásait közömbösítő társadalomintegráló szerepet szánt, az alapvető nevelési célok és az erkölcsi-politikai nevelésnek tulajdonított politika-integráló funkció érintetlenek maradtak.

Mindez az oktatáspolitikai játéktérben sajátos dinamikát eredményezett. Bár a szakmai nyilvánosságot és a döntési szférában kialakuló koalíciókat továbbra is a radikális forradalmi nevelés hívei uralták, a mindennapos irányítói gyakorlat pragmatikusra formálódott egy olyan környezetben, melyet a szakmai és irányítói elemeket vegyítő koalíció uralt. Ábránk segítségével ezt a dinamikát próbáljuk megjeleníteni.

Koalícióképződés az oktatáspolitikai játéktérben

Az ábra három tengely mentén mutatja be az oktatáspolitikai játéktér szereplőinek helyét és mozgását. Az I. tengely a szakmaiságé, a II. az irányítási (ha úgy tetszik bürokratikus) racionalitásé, végül a III. az oktatással szemben megfogalmazott társadalmi-politikai igényeké. Aki az I. tengely irányába mozdul el, az iskolai nevelés szakmaiságát hangsúlyozza; aki a II. irányába, az az irányítási-szervezeti rendszer, illetve az oktatási rendszer és a rendszerre irányuló politika integritását; aki pedig a III. felé, az az iskolai nevelésnek a társadalmi igényekhez való hozzáigazítását. Az ábra három köre a játéktér három jellegzetes szereplőjének, a nevelői szakmának, az oktatás-irányítóknek és a társadalom képviselőinek (akiket nevezzünk egyszerűen politikusoknak) helyzetét és koalíciójuk lehetőségeit mutatja be.⁹

Az oktatáspolitikai játéktérét 1958 után az iskolai nevelés ideológiai-politikai funkcióit, illetve a forradalmi-kommunista nevelés elveit megfogalmazó politikusi-ideológusi szféra uralta, amely a III. tengely irányába tolta el az erőviszonyokat. Ennek következtében legfeljebb a politikus-nevelő (a1–c1) és a politikus-irányító (b2–c2) koalíció alakulhatott ki, bár inkább az előbbi volt jellemző.

A fenti koalíciók ellenőrzése alatt az ötvenes évek legvégén, illetve a hatvanas évek elején kidolgozott politika végrehajtására a hatvanas évtized közepén került sor. Ekkor derült ki, mennyire erős az irányító-nevelő koalíció (a1–b1), amely egyformán elutasítja a szakmaiság megsértését és a tanügyigazgatási racionalitás felborítását.

Az erkölcsi nevelés egyszerű tantárggyá tételének elutasítása; a nevelés tervezhetőségének elfogadása; a magatartásosztályozás elveinek megváltoztatása, a szülőpolitika „egyirányúsítása” jelzik a radikális nevelési-átnevelési koncepció hívei, azaz a nevelő-politikus (a2–c1) koalíció megerősödését. Ezzel szemben a mérsékelt személyzeti politika, a hatóságok visszavonulása a nevelési terv és a magatartásosztályozás kérdésében, valamint a gyermekközösségek megalakítását célul tűző radikális koncepciók elutasítása, a nevelő-irányító (a1–b1) koalíció térnyerésére utalnak.

Ha a hatvanas években a magyar oktatási rendszer jóval stabilabb maradt, mint a többi szocialista ország iskolarendszere, ez jelentős részben ez utóbbi koalíció megerősödésének volt köszönhető, illetve annak – ami tulajdonképpen a megerősödést lehetővé tette –, hogy a radikális átnevelési koncepció hívenek nem volt megfelelő társadalmi-politikai bázisa.

A forradalmi szellemű erkölcsi világnézeti nevelés végül is nem vált sem a szakmai tevékenységet, sem az oktatáspolitikát integráló tényezővé. Lényegében változatlanok maradtak az iskolai oktatás alapvető keretei és tevékenység-struktúrája, fennmaradt a munkamegosztásra felkészítő, korán szelektáló hagyományos szakképzési struktúra. Ugyanakkor az oktatásirányítás betagolása a tanácsi önkormányzati rendszerbe, lehetetlenné tette egy nevelőcentrikus pedagógiai felügyeleti rendszer működését.

A hatvanas évtized így nemcsak az új kommunista nemzedék felnevelésére irányuló grandiózus vállalkozás évtizede volt, hanem azé a lassú racionalizálódási folyamaté is, amely az iskolákra nehezedő direkt politikai nyomásokat szakmai szűrők felé terelte és pedagógiai rendszerré transzformálta, a durva adminisztratív beavatkozásokat pedig paternalista irányítói manipulációvá szelídítette. E racionalizálódási folyamat persze nagyon is kétarcú volt, hiszen a politika*szakmai szűrése a szakmaiság legmélyebb rétegeinek átpolitizálódásával is járt. Az irányítói paternalizmus sem kedvezett az irányított–irányító kapcsolat kiszámíthatóvá tételének.

A kor jellegzetes ellentmondása volt, hogy a politika definiálásában kitüntetett szerepet kapott a radikális politikus-nevelő (a2–c1) koalíció, az irányítói

gyakorlatban azonban az irányító-nevelő (a1–b1) koalíció kapott bátorítást. Az irányító-politikus (b2–c2) koalíció játszhatott volna egyensúlyozó szerepet, ez azonban, éppen a politika és az irányítás differenciálatlansága folytán, nem következett be. A hatvanas években nemigen létezett önmagát a szakmaiságtól és a politikumtól egyaránt megkülönböztető tanügyigazgatási racionalitás, mint ahogy nemigen voltak önmagukat a nevelői szakmától és a tanügyirányítóktól egyaránt megkülönböztető oktatáspolitikusok sem.

Újra meg újra visszatér tehát a kérdés, vajon az a nagyon leszűkített döntési szféra, melyből nemcsak a radikális nevelési elvektől eltérő társadalmi csoportok, de a pusztá igazgatási racionalitás képviselői és a hagyományos szakmai értékeket követő nevelők is kiszorultak, mennyire tekinthető egyáltalán autonóm dinamikával rendelkező oktatáspolitikai játéktérnek. Ha pedig annak tekintjük, megfigyelhető-e a játéktérben a korszakot jellemző domináns oktatáspolitikai koalíció. Ha egyfajta – noha igen szűk – játéktér létéből indulunk ki, az évtized közepétől a nevelői szakma és az oktatásirányító bürokrácia között, a tágabb társadalom ellenében kötött koalíciót kell dominánsnak tekintenünk. Ez, minden belső feszültsége ellenére, máig uralja a magyar oktatáspolitikát. A játéktér az elmúlt időszakban egyébként jelentősen tágult a szakmaiság (I. tengely) és az irányítási racionalitás (II. tengely) irányába, ugyanakkor azonban a társadalom felé (III. tengely) nem tágult ki számottevően, noha a radikális nevelési koncepció híveinek helye időközben megürült.

* E tanulmány eredeti, bővebb változatának címe: *Az ifjúság nevelése és az oktatáspolitikai Magyarországon a hatvanas évek elején*. Oktatáskutató Intézet, 1985. Kézirat.

1 Az oktatáspolitikai játéktér szerkezetéről és dinamikájáról a legátfogóbb elemzés M. S. Archer: *The Social Origins of Educational Systems* c. műve. London–Beverly Hills, Sage, 1979.

2 A szakmai és politikai szféra fokozatos differenciálódásának és a szakmai szféra viszonylagos önállósága megerősödésének a folyamatát mutatja be Nagy Mária: *Politikai, tudomány és pedagógiai gyakorlat az 1945 utáni magyar oktatási rendszerben* c. tanulmánya *Magyar Pedagógia*, 1986/3–4.

3 Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei. In: *Az MSZMP határozatai és dokumentumai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973. 260. o.

4 *Az általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programja (Nevelési terv)*. Bp., Tankönyvkiadó, 1963.

5 Szarka József: Az erkölcsi nevelés elméletének fejlődése. In: *Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből*. Budapest, Pedagógiai Tudományos Intézet, 1961.

6 Arató Ferenc: Az egységes rendtartás. *Köznevelés*, 1964/9, 322. o.

7 Szokolszky István: A magatartás érdemjegyről. *Köznevelés*, 1964/22. és 1964/23.

8 Országos és nemzetközi tanácskozás a kollégiumi nevelésről. *Köznevelés*, 1962/8, 263. o.

9 Könnyen értelmzési zavart okozhat, hogy az elemzésben a politika hol a társadalmi környezet, hol az irányítás pólusán jelenik meg. E kettősség valójában magában a jelenségben rejlik, hiszen a primér politikai mozgások a társadalmi környezetben zajlanak, de az intézményesült politikai rendszert a kormányzati-irányítási apparátus képviseli. A „politikus” is felbukkanhat tehát mindkét póluson.

A GAZDASÁGI REFORM A KÖZGONDOLKODÁSBAN

1986 őszén az ország felnőtt lakosságát a főbb társadalmi–gazdasági jellemzők mentén reprezentáló 1000 embernek tettünk fel kérdéseket arról, hogyan gondolkodnak, miként vélekednek a **gazdasági, politikai és társadalmi reform kérdéseiről**. Jelen elemzés e vizsgálat legfontosabb tanulságait összegzi, választ keresve egyrészt arra, hogy milyen domináns véleménystruktúrák élnek a mai magyar társadalomban e kérdésekkel kapcsolatban, másrészt, hogy milyen objektív és szubjektív mozgatórugók hatnak e vélemények alakulására, a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely és a személyes beállítottság miként befolyásolja az egyes emberek reformmal kapcsolatos attitűdjeit.

A társadalmi struktúrában elfoglalt hely véleménymeghatározó szerepe esetében a – szokásos objektív változókon túl (mint pl. nem, életkor, iskolai végzettség, lakóhely stb.) – megpróbáltuk a kérdezettek „objektíválódott” reformérdekeltségét is valamilyen módon tetten érni. Ehhez olyan változókat vontunk be az elemzésbe, amelyek a második (és harmadik) gazdaságban való részvétel lehetőségét és módját jelezték, és ezeket a változókat is a társadalmi struktúrában elfoglalt hely összetevőjeként értelmeztük. Egy olyan kérdés esetében, mint a reformhoz való viszony, a társadalmi helyzet által motivált érdekeken túl jelentős szerephez jut a közvetlen gazdasági érdekelttség is, amely ma első sorban a második gazdaság modern formáival, a vállalati gazdasági munkaközösségekkel és a kisvállalkozásokkal kötődik össze, hiszen a reform a széles közvélemény számára napjainkban a termelői oldalon a tőkebefektetés és a vállalkozás lehetőségének részleges megteremtését jelenti, ill. mindazt, ami pozitív és negatív jelenséggént ezzel a sajátosan – féloldalasan – megvalósuló vállalkozási szabadsággal együtt jár.

Ugyanakkor vitathatatlan, hogy az elmúlt 20 év során a reform, a megújulásra való hajlam, a saját út keresése a gazdasági és társadalmi fejlődés terén nemzeti önbecsülésünk egyik domináns elemévé vált. A reform ma a közvélemény egy részében – feltételezhetően – egyet jelent mindazzal, amit az elmúlt évek során elértünk, ill. ami megkülönböztet bennünket a többi szocialista országtól a gazdasági és politikai életben egyaránt. A Tömegkommunikációs Kutatóközpontban végzett korábbi közvélemény-kutatások¹ egyértelműen arra utalnak, hogy Magyarországon a rendszer legitimitációjának egyik alapvető bázisa a többi szocialista országhoz történő viszonyítás alapján kirajzolódó pozitív összkép. Így igaz ez akkor is, ha az utóbbi években – amint ezt a mostani kutatás eredményei is mutatják – súlyos „repedések” keletkeztek e legitimációs bázisban,

és akkor is, ha ténylegesen vélt előnyeink egy részének ma már elsősorban tradicionális, nem pedig számszerű tényeken nyugvó alapjai vannak. Amikor tehát a reformmal kapcsolatos attitűdök mozgatórugóit akarjuk felderíteni, nem tekinthetünk el annak számbavételétől sem, hogy kinek mennyire fontos kérdés a fejlődés sajátosan magyar útjának tudata.

A reformmal kapcsolatos beállítódás **motivációinak** harmadik csoportjaként olyan szubjektív tényezőket vettünk számításba, mint az egyének értékpreferenciái, közérzete, valamint „hírfogyasztási” szokásai.

Amint azonban a következőkben látni fogjuk, csupán az értékpreferenciák felvázolt dimenziói azok, amelyek szignifikáns összefüggést mutatnak a vélemények alakulásával. Ez egyrészt megelőlegezi és alátámasztja a kutatás későbbiekben levont tanulságait, nevezetesen, hogy a reformhoz való viszony döntő mértékben érdekeltségi alapon szerveződik. Másrészt azonban az, hogy ezek nem működnek magyarázó változóként a reform-attitűd esetében, azzal is összefügg, hogy a későbbiekben definiálandó reform-közönség egyes változók mentén (pl. hírfogyasztás) sokkal kevésbé heterogén, mint a társadalom egésze. Emögött a vizsgált mintán belüli, az iskolai végzettség szempontjából meglévő viszonylagos homogenitás húzódik meg.

A „nem tudom” válaszok, és ami ezek mögött van

Amikor a magyar lakosság reform-viszonyát próbáljuk feltérképezni, az első meghatározó választóvonalat nem e viszony különböző minőségei, hanem **léte vagy nem-léte** mentén kell meghúznunk. E közvéleménykutatás tapasztalatai szerint a **felnőtt lakosság 39 százaléka inkompetensnek mutatkozott** e kérdéskörben, ennyien vannak, akik nem tudtak vagy nem akartak a reformmal kapcsolatos kérdésekre válaszolni.

A válaszadás elől kitérők ilyen magas arányának egyaránt vannak **módszertani és tartalmi okai**, bár az utóbbiak szerepe feltétlenül jelentősebb. A metodológiai korlát, amely hozzájárul a „nem tudom” válaszok ilyen magas arányához, végig kísért minden olyan hazai politikai–gazdasági közvéleménykutatás esetében, ahol ilyen kis elemszámú országos reprezentatív mintán próbálunk meg olyan kérdésekkel kapcsolatos véleményeket gyűjteni, amelyek elszakadnak a mindennapok gyakorlatától, és az absztrakció valamilyen – ha csak elemi – szintjén is mozognak.

Nem feltételezzük, hogy ugyanazokkal a kérdésekkel mozgósítani tudjuk a legkülönbözőbb iskolázottsági fokú, kulturális szinten élő emberek véleményét, hiszen a lakosságnak e fent említett, több mint egyharmada is, többek között, éppen azért húzódik a „nem tudom” válaszok mögé, mert különböző okok miatt nem tudott, vagy nem akart a kérdéseinkre válaszolni. Ez azonban azt is jelzi, hogy mindaz, amit egy ilyen mintán össze tudunk gyűjteni, a lakos-

ság véleményének csupán igen-igen elnagyolt lenyomata, és arra elegendő, hogy eredményeink kiindulópontként szolgáljanak egy analitikus, réteg-mintákon folyó vizsgálat sorozat hipotéziseinek megfogalmazásához.

A „nem tudom” válaszokban vélemények is kifejeződnek, még akkor is, ha az így válaszolók többsége az alacsonyan iskolázott, alacsony kulturális színvonalon élők közül kerül ki. Feltételezhetjük, hogy az így válaszolók között is kisebbségben vannak az olyanok, akik semmiféle ismerettel nem rendelkeznek a fogalommal kapcsolatban, ill. „akiknek semmi nem jut eszébe, ha ezt a kifejezést hallják”. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont **1968-ban** végzett közvéleménykutatása² adatai szerint akkor **30 százalék** volt azok aránya, akik semmit nem tudtak a reformról, az új gazdasági mechanizmusról. Az azóta eltelt húsz esztendő során a reform fogalma — bár vitathatatlanul változó intenzitással és kontextusban —, de folyamatosan jelen volt a politikai és gazdasági tájékoztatásban és propagandában, és ez már önmagában abba az irányba mutat, hogy emelkedni kellett volna azok arányának, akik rendelkeznek bizonyos ismeretekkel ezzel kapcsolatban. Ezt a tendenciát tovább erősíti az a tény, hogy az elmúlt húsz év során ugrásszerűen emelkedett az emberek tömegtájékoztatási eszközökkel való ellátottsága, így ma sokkal kevésbé tudják „kivonni magukat” ezek hatása alól, mint két évtizeddel korábban.

Az azonban, hogy valakinek „valamit mond”, „ismerősen cseng” egy fogalom, közel sem jelenti azt, hogy el is jut ezzel kapcsolatban a véleményalkotás általunk „elvárt” szintjére. Számos külföldi és hazai közvéleménykutatás tapasztalata³, hogy az emberek többsége (elsősorban az alacsonyabb iskolázottságú és kulturális színvonalon élők) egyrészt nem ideológiai rendszerekben gondolkodik és nem elméleti modellekről alkot véleményt, hanem a mindennapi életben, a közvetlen környezetében tapasztaltakról kíván és tud véleményt nyilvánítani. Másrészt „... Minél konfliktusosabb problémákat vet fel egy kérdés, minél nagyobb feszültségeket válthat ki egy-egy társadalmi csoportban, annál gyakoribbak a nem-válaszolások az adott csoporton belül.”⁴ Márpedig az a viszontagságos út, amelyet a reform fogalma az elmúlt évtizedek során bejárt a magyar propaganda és tömegtájékoztatás berkeiben, egyrészt tovább **bizonytalanította** azokat, akik eredendően is kevésbé vannak felfegyverezve a véleményalkotáshoz szükséges eszközökkel, másrészt egyre több negatív tartalmat kötött ehhez a fogalomhoz⁵ azáltal, hogy a reform mellett érvelő hangok rendre a válságjelenségek éleződésével egyidőben erősödtek fel, éppen azzal együtt, amikor a gazdasági helyzet további romlásáról tájékoztatták a közvéleményt. Ugyanakkor viszont a gazdasági propagandában egyébként túlsúlyban lévő, sikerekkel kapcsolatos közlemények csak igen ritkán kapcsolódtak a reform fogalmához.⁶ Ráadásul a negatív jelenségek közlése az esetek többségében a lakosság számára kedvezőtlen intézkedések bejelentését előzte meg, így tehát a reformhoz kötődő negatív tartalmak esetenként objektiválódtak is.

Ebből a szempontból igen érdekes és tanulságos az 1968-ban végzett közvé-

leménykutatás egyik fontos megállapítása: „Látható, hogy a lakosság egy része hajlamos arra, hogy az utóbbi évek (gazdasági természetű) változásait akkor is összekapcsolja az új gazdasági mechanizmussal, ha ez a kapcsolat ténylegesen nem áll fenn, hanem más okokra vezethető vissza. Mivel pl. a gyermekgondozási segélyt **pozitívan értékeli** a lakosság érdekelt része, az előbb említett téves **összekapcsolás a gazdasági reformmal kapcsolatos hangulatot javítja.**”⁷

Ugyanez azonban egy válságjelenségekkel küszködő gazdaság esetében visszajára fordul, és a negatív jelenségek téves összekapcsolása a reformmal, az ezt övező hangulatot rontja. Mindez azt eredményezte, hogy ez a kérdés egyre inkább frusztrálta és feszültté tette az emberek egy részét, mégpedig elsősorban azokat, akik kezdetben pozitív tartalmakhoz kötötték a fogalmat, és kedvező attitűdökkel közelítettek hozzá, az idők folyamán azonban mindez egyre konfliktusosabbá vált számukra.

Hogy ezt a hosszú távú célokat és átfogó változásokat jelentő fogalmat ennyire következetlenül napi célokkal és érdekekkel összefüggő argumentációban használták, oda vezetett, hogy **az emberek egy része közömbössé vált, elvesztette érdeklődését mindaz iránt, ami ezzel összefügg.**

Az előzőekben elmondottakon túl, úgy tűnik, hogy a „nem tudom” válaszok mögött **rejtett reformellenesség** is meghúzódhat. Az a kisebbség, amely ellenzi ugyan a reformot, de ezt a véleményét – **éppen kisebbségi mivolta miatt** – nem kívánja kinyilvánítani, feltételezhetően kitér a válaszadás elől, és a „nem tudom” fedezék mögé rejtőzködik.

E. Noelle-Neumann a csendelmélet spiráljának nevezte el azt a jelenséget, amely a közvélemény működési mechanizmusának egyik alapvető jellemzője. „A közhangulat egyéni értékelésének mérése, valamint annak mérése, hogy rendelkezik-e valaki megfelelő önbizalommal ahhoz, hogy véleményét kimutassa, olyan folyamatokat dokumentálnak, amelynek során a veszítő fél fokozatosan elcsendesedik, s ezért a nyerő oldalt túlértékelik.”⁸ „Másfelől azok az egyének, akik észreveszik, hogy saját véleményeik talajt veszítenek, hajlanak majd afelé, hogy tartózkodóbb attitűdöt vegyenek fel véleményeik nyilvános kifejezésekor. (...) Az eredmény arra ösztönzi a többi egyént, hogy vegye tudomásul a vélemény változásait, és kövesse a divatot.”⁹

E spirál működési mechanizmusa, hatása és ennek tettenérése erős összefüggést mutat egy adott társadalomban a nyilvánosság intézményrendszerével és működésével. Egy olyan struktúrában, ahol a nyilvánosság központi irányítás és ellenőrzés alatt áll, és számos kérdésben nem nyújt teret az ellenvélemények (egyenrangú) kifejtésének, sokkal bonyolultabb ezt a „spirál-mechanizmust” tetten érni és láttatni. Ebben a helyzetben ugyanis kettéválik a domináns és a többségi vélemény fogalma. Ez azonban nem manifesztálódik, és az emberek jelentős része számára sok esetben igen nehéz, vagy lehetetlen eldönteni, hogy a domináns vélemény valóban többségi álláspontot képvisel-e, vagy csupán a propagandában és tömegtájékoztatásban elfoglalt „túlsúlyos” helyzete kölcsön-

zi számára ezt a látszatot. A reformellenesség leplezését nemcsak azért tarthatják az emberek célszerűnek, mert nem akarnak a „hivatalos” véleménnyel szembeszegülni, hanem azért is, mert a propaganda és a tömegtájékoztatás egyértelműen azt sugallja, hogy a reformellenesség ma kisebbségi vélemény. Erre utal az a tapasztalat is, hogy napjainkban a reform ellen is reform-frazeológiával lehet a leghatékonyabban érvelni. Aki tehát napjainkban nyíltan reformellenesnek vallja magát, az nemcsak a hivatalos állásponttal helyezkedik szembe, nemcsak a korszerűtlenség bélyegét vállalja, hanem látszatra azt is, hogy egy kisebbségi véleménycsoporthoz tartozik, és ennek ódiumát csak kevesen vállalják még a magasabban iskolázott rétegek tagjai között is.

Amikor tehát a felnőtt lakosság reformviszonyát elemezzük, alapvetően két csoportra oszthatjuk az embereket. Az egyik csoportba azok tartoznak, akik érdeklődnek a reform iránt, és bizonyos ismeretekkel is rendelkeznek ezzel kapcsolatban, őket fogjuk a továbbiakban a **reform vélemény-nyilvánító közönségének**¹⁰ nevezni. Már most hangsúlyozni kell azonban, hogy ebbe a csoportba egyaránt beletartoznak azok, akik a reform ügyének hívei, és azok, akik ellenségei. Ez a csoport abban különbözik a lakosság másik nagy csoportjától, hogy van valamilyen nyilvánosan vállalt véleménye a reformról, szemben azokkal, akik közömbösek a reformmal szemben, nem tudnak, vagy nem kívánnak véleményt nyilvánítani az ezzel kapcsolatos kérdésekben.

E két csoport négy társadalmi–demográfiai jellemző mentén különbözik szignifikánsan egymástól.

Minél magasabbra lépünk az iskolai végzettség hierarchiájában, annál valószínűbb, hogy a kérdezett a reform közönségéhez tartozik. Míg a 8 osztálynál kevesebbet végzetteknek alig több mint egyharmada, a 8 osztályt végzetteknek már több mint a fele, az érettségivel rendelkezőknek pedig 88 százaléka számít a reform közönségének. A legmagasabban iskolázottak közül mindössze 2 százalék nyilvánított indifferens véleményt e kérdéskörrel kapcsolatban.

Az elemzés során kísérletet tettünk arra, hogy kiszűrjük az iskolai végzettség szerepét, és így keressünk olyan további objektív változókat, amelyek értékelhető összefüggést mutatnak a reform-közönség alakulásával. A nyolc általánosnál kevesebbet végzettek esetében egyetlen olyan változót sem találtunk, amely szignifikáns összefüggést mutatna azzal, hogy az ebbe a csoportba tartozók közül valaki a reform közönsége-e, vagy a közömbösek táborába tartozik.

A 8 osztályt végzettek esetében a kérdezett neme, és családjában az egy főre jutó jövedelem olyan tényezők, amelyek meghatározó módon összefüggnek azzal, hogy a kérdezett melyik csoportba tartozik. Ebben az iskolázottsági csoportban a férfiak és a magasabb jövedelemmel rendelkezők azok, akik inkább számítanak a reform közönségének, mint más rétegek tagjai.

A középiskolát végzettek esetében az életkor változása mutat szignifikáns összefüggést a reformközönség arányának alakulásával: nevezetesen az életkor növekedésével párhuzamosan emelkedik azok aránya, akik valamilyen szinten érdeklődnek a reform iránt.

A legmagasabban iskolázottak között értelemszerűen nem találunk ilyen változót, hiszen e csoport tagjainak döntő többsége a reform közönségének számít.

Tapasztalatainkat összefoglalva: a reform közönségének elsősorban a **magasabban iskolázott, magas jövedelmű, vezető, ill. értelmiségi foglalkozású férfiak** tekinthetők. A többi, vizsgálatba bevont objektív változó mentén a lépésenkénti regresszió analízis szignifikancia feltétele mellett ugyan nem mutatható ki szignifikáns eltérés e két csoport között, az egyes változók átlagértékei azonban kisebb-nagyobb mértékben mégis különböznek egymástól e két csoportban. Ezen csoportátlagok alapján azt mondhatjuk, hogy a reform közönségét inkább a nagyobb településen élők, inkább a középkorúak vagy annál fiatalabbak, inkább a párttagok, inkább az átlagosnál kisebb családban, de nem magányosan élők, a szellemi foglalkozásúakon kívül inkább a szakképzett fizikaiak és a második gazdaságban részt kapók/vállalók alkotják.

A reformmal kapcsolatos beállítódást, az iránta megnyilvánuló érdeklődést, a fenti objektív meghatározottságokon túl az emberek szubjektív beállítódása, gondolkodásmódja, értékrendje is befolyásolja. A most vizsgált kérdéskörben ezeknek a szubjektív elemeknek közel sincs olyan szerepük, mint majd a későbbiekben a reformmal kapcsolatos attitűdöknél lesz, bizonyos értékek, gondolkodásmódok azonban mégis jellemzőbbek a reform közönségéhez nem tartozókra. Az általunk felsorolt értékek közüli választás során kialakuló értékalakzatok azt mutatják, hogy a reform iránt közömbösekre alapvetően a **konzervatív, felülről irányított, bürokrata beállítottság** jellemző. Úgy vélekednek, hogy az a jó egy társadalomban, ha mindenkinek megmondják, mit kell csinálnia, és minél több kérdésben kell központilag dönteni. Az egyéni értékeket kifejező faktorok közül a szervilis gondolkodástípussal való azonosulás jellemzi azokat, akik nem nyilvánítanak véleményt a reformmal kapcsolatban. Az értékek között a fegyelmet és a szorgalmat tartják elsősorban fontosnak, és bár kisebb súllyal, de a preferált értékek között szerepel az igazságosság is, amely azonban – úgy tűnik – elsősorban egalitáriánus viszonyok igenlését fedi. Az előbbieknél sokkal erősebben működik azonban a reformmal közömbösek körében bizonyos értékek egyértelmű elutasítása, vagyis a gondolkodási egységet – hasonlóságot e csoport tagjai között elsősorban nem az jelenti, hogy mely értékeket tartanak fontosnak, hanem az, hogy melyeket utasítanak el.

Elsősorban a demokratikus társadalmi berendezkedés által preferált értékeket, a **törvényességet** és a **közösségi szellemet** nem tartják fontosnak a társadalom életében. Ezzel összefüggésben azonban ismét meg kell jegyezni, hogy egyrészt ezek a fogalmak valószínűleg túlságosan elvontak a legalacsonyabban iskolázottak számára, és sokan közülük egyszerűen nem tudják, hogy pontosan mit fednek, másrészt, a közösségi szellem tipikusan olyan érték, amely szintén jelentősen devalválódott az elmúlt évtizedek folyamán. Az értékeknek egy másik csoportja, amelynek érvényesülését nem tartják fontosnak a reform iránti közömbösök, pontosan jelzi, hogy a reform iránti közömbösség nem egyszerű is-

merethiány, hanem ha nem is feltétlenül véleménnyé szerveződő állásfoglalás, de mindenesetre negatív attitűdöket is hordozó álláspont. Ezek azok az értékek, amelyek szorosan összefüggnek a reformfolyamattal, sőt a reformhoz kapcsolódó ideológia alapfogalmaiként tarthatjuk őket számon. A reform ügye iránt közömbösek nem tartják fontosnak a **szakértelem és tehetség érvényrejuttatásának lehetőségét** és a **teljesítményelv érvényesítését** a társadalom életében. Éppen azok az értékek idegenek tőlük, ill. azokat utasítják el, amelyek egy reformfolyamat kibontakozásának alapját jelentik. Valószínűleg ebben az esetben sem tekinthetünk el a megértési nehézségektől, attól, hogy az általunk felsorolt értékek közül ezek is a nehezebben értelmezhetőkhöz tartoznak, nem tarthatjuk azonban alaptalannak azt a feltételezést sem, hogy ezek az únos-untig hangoztatott, de meg nem valósított értékek hasonló sorsra jutottak, mint a reform fogalma. Az emberek egy része inkább a romló gazdasági helyzettel és a fokozódó nehézségekkel hozza összefüggésbe ezeket is, és ezért az ezekkel kapcsolatos beállítottságuk egyre inkább negatívvá válik.

Ezek után érthető, hogy a reform iránt közömbösök **nem tartják fontosnak, hogy Magyarország speciális helyzettel bírjon a szocialista országok között**, elutasítják azt az álláspontot, hogy nekünk a fejlődés sajátosan magyar útját kell végigjárunk, és hasonlóképpen elutasítják minden nagyobb horderejű változás szükségességét is a magyar gazdaságban. Ez valószínűleg egyaránt táplálkozik konzervatív gondolkodásmódjukból és kedvezőtlen tapasztalataikból.

A reform vélemény-nyilvánító közönsége – a reformról

Tapasztalataink azt mutatják, hogy a reformmal kapcsolatos beállítódás fő dimenzióit csak a reformmal kapcsolatos általános kérdések alapján tudjuk megragadni, mert az egyes konkrét jelenségek megítélésével kapcsolatos vélemények megtörnek mindenféle konzisztenciát, nem simulnak bele a reformmal kapcsolatos attitűdbe, és értelmezhetetlenné teszik a faktorokat. Ez a tendencia már önmagában arra utal, hogy a reform általános megítélése a közgondolkodásban elszakad az egyes konkrét, a gazdaságban tapasztalható reformjelenségekkel kapcsolatos véleményektől, vagyis két egymástól viszonylag független véleményrendszer létezik: **a reform vélemény-nyilvánító közönsége egyrészt rendelkezik egyfajta általános reform-attitűddel, másrészt ettől függetlenül ítéli meg a gazdasági környezetében tapasztalható új jelenségeket.**

A reform közönsége – a reformmal kapcsolatos beállítódás alapján – négy markánsan elkülönülő csoportra bomlik. Ezeket sokváltozós matematikai módszerek alkalmazásával tártuk fel.

A reform közönségének egynegyede tartozik a konzervens **radikális reformerek** csoportjába. A radikális reformerek úgy vélik, hogy a gazdaságban gyökeres változásokra van szükség, mégpedig oly módon, hogy ezáltal egy sajátos

san magyar fejlődés valósuljon meg, ugyanakkor azonban mindezt nem tartják elképzelhetőnek politikai reformok, ill. a politikai intézményrendszer reformja nélkül, és a gazdasági és társadalmi élet egyes szféráiban is szükségesnek tartják reformok végrehajtását. Ugyanakkor egyértelműen elutasítanak mindenféle egyenlősít, egalitáriánus szemléletet. Véleményük szerint éppen arra kellene törekedni, hogy minél nagyobb különbség legyen az emberek jövedelmei között, kifejezve a különböző teljesítményeket.

A reform-közönség alig kevesebb, mint egynegyede sorolható a **gazdasági reformerek** csoportjába. Az ide tartozók többsége úgy véli, hogy gyökeres változtatásokra és önálló fejlődésre van szükség a magyar gazdaságban, ugyanakkor viszont egyértelműen elutasítják azt az álláspontot, hogy mindez csak politikai reformok egyidejű megvalósításával képzelhető el, és ebből következően nem tartják szükségesnek a politikai intézményrendszer reformját sem. E szemléletből következik, hogy a konzekvens reformerekhez hasonlóan helytelennek tartják az egalitarianizmust a gazdaság területén.

A reform közönségének másik fele alapvetően úgy jellemezhető, hogy az előbbiekkal szemben ők nem értenek egyet a jövedelmek differenciáló szerepével, szerintük arra kellene törekedni, hogy minél kisebb különbségek legyenek az egyes emberek jövedelmei között. Ez tehát azt jelenti, hogy a **reform közönségének csaknem fele alapvetően reformellenes** beállítottságú, hiszen nem ért egyet a reform egyik meghatározó alapelvevel, és elkerülhetetlen kísértőjelenségeivel. Jelen esetben nem arról van szó, hogy a jövedelmek ma érvényesülő differenciálódásával nem értenek egyet, vagy azt kérdőjelezi meg, hogy valóban a nagyobb, jobb teljesítmények állnak-e a magasabb jövedelmek mögött, hanem a jövedelmek és teljesítmények összefüggését tartják helytelennek, és a jövedelmek nivellálása mellett foglalnak állást. Ez a vélemény szöges ellentétben áll minden olyan reformfolyamattal, amely az egyéni érdek érvényesítésével kíván a termelésben résztvevők teljesítményére hatni.

Az egalitáriánus szemlélet képviselői – e közös szemléleti alapon túl – két csoportba oszthatók. Az ekképpen vélekedők közel fele; bár elutasít mindenféle átfogó reformfolyamatot a gazdaságban és a politikában egyaránt; egyértelműen állást foglal amellett, hogy a gazdasági és társadalmi élet bizonyos területein szükség van változásokra. Ezek közül a szociálpolitika, a vezetők kiválasztása és a tájékoztatási rendszer reformja az, amelyet elsősorban szükségesnek látnak. A felsorolt területeken – úgy tűnik – érzékelik a működési zavarokat, ez azonban még semmiféle összefüggést nem mutat a reformszemlélettel, amint ez az előbbiekből kiderült. Éppen ezért azokat, akik csupán bizonyos szférákat említenek meg, mint változtatásra szorulókat, és nem látnak szükségesnek semmilyen átfogó változtatást, sokkal inkább tekinthetjük reformellenesnek, mint akárcsak potenciális reformpárti közönségnek, mivel mindezt alapvetően egy reformellenes beállítottságot jelző egalitáriánus szempontokat preferáló álláspontból teszik. Ez a ki nem mondott reformellenesség **alapvetően szociálpoliti-**

kai indíttatású, vagyis a szociális helyzet további differenciálódása az, amelyet minden áron elkerülendőnek tartanak. Ezért utasítanak el minden olyan gyökeres változást, amely a szociális pozíciók közötti különbségeket tovább fokozzák. Így feltételezhető, hogy elmozdulás esetén a reform közönségének ez a része szembehelyezkedne a nagyobb változásokkal. Ezt a véleménycsoportot **mérsékelt ellenreformereknek** nevezhetjük. Alapvetően félnek minden változástól, félnek attól, hogy egy átfogó strukturális átalakulás során elveszthetik azt, amit eddig megszereztek, veszélyben érzik megteremtett egzisztenciájukat, és úgy vélekednek, hogy inkább a jelenlegi viszonyok között próbálják szinten tartani életvitelüket, mint hogy egy számukra teljesen bizonytalan kimenetelű alapvető változás történjen, és főleg semmiféle garanciát nem látnak arra, hogy számukra kedvező kimenetele legyen egy ilyen változásnak. Ez utóbbi aggodalmuk nem alaptalan, hiszen ha végigkövetjük az elmúlt évtizedek nagyobb horderejű gazdasági változásait, azt kell látnunk, hogy ezek hatására éppen az egyéni terhek nőttek a legnagyobb mértékben, és ma már az is világos, hogy a munkás és alkalmazotti rétegen belül nincs olyan strukturális csoport, amelynek teherbíró képessége ne lenne a végsőig feszítve. Ezekre az emberekre nem lehet azt mondani, hogy Candide-i optimizmussal szemlélik az őket körülvevő valóságot, hiszen érzékelik a diszfunkcionalitásokat, de félnek egy átfogó változás várható következményeitől, ezért minden ilyesmit elutasítanak.

A reformellenesség másik típusa — ide sorolható a reform ellenzőinek másik fele — a teljes mozdulatlanság mellett foglal állást. Azok, akik így vélekednek, **mindenféle változás szükségességét tagadják**. Szerintük tehát nemcsak hogy átfogó változásokra nincs szükség sem a gazdaságban, sem a politikában, hanem még a gazdasági és társadalmi élet egyes szféráiban is szükségtelen a változás. Az így vélekedők lényegében mindenfajta mozgást, fejlődést elutasítanak, hiszen álláspontjukban „a létező világok legjobbika” szemlélet fejeződik ki, és ez mindenféle progresszív folyamatnak gátja lehet. Őket **radikális reformelleneseknek** nevezzük a továbbiakban.

A következőkben tekintsük át, mely társadalmi rétegekből „verbuválódnak” e különféle reform-beállítódások hívei, illetve hogy milyen objektív és szubjektív jellemzőkkel írhatók le a reform-közönség egyes típusai.

A radikális reformellenes csoport esetében egyetlen olyan objektív változót sem találtunk, amely szignifikáns összefüggést mutatna az e csoporthoz tartozással. A szubjektív változók közül viszont több ilyenre akadunk. Ez arra utal, hogy ez a reformellenes konzervatív beállítottság nem függ össze szorosan semmilyen, a társadalomban elfoglalt helyre utaló jellemzővel, hanem bizonyos gondolkodásmódok, értékpreferenciák motiválják azt, hogy valaki ezzel a véleménynel azonosul. Ha némileg engedünk a szignifikancia feltételéből, akkor halvány tendenciaként annyit megállapíthatunk, hogy ez a szemlélet inkább jellemző az aktívakra, a fizikai foglalkozásúakra, az idősebbekre, azokra, akik vagyoni helyzetük, lakáskörülményeik és tartós fogyasztási cikkel való ellátottságuk

alapján inkább az alacsonyabb nívón ellátott réteghez tartoznak; és a párttagokra. Az objektív változók közül e szemléletmód a legerősebb összefüggést azzal mutatja, hogy a kérdezett nem vesz részt a második gazdaságban, ill. annak modern formáiban; vállalkozásban vagy vállalati gazdasági munkaközösségben.

Ez és a továbbiak, ismét megerősítik azt a tényt, hogy a reformérdekeltség maga után vonja a reformpárti beállítottságot, ha viszont valaki gazdaságilag nem érdekelt a reformban, akkor könnyen válhat ennek ellenségévé. Megerősíti azt a korábban kifejtett véleményt is, hogy ma az egyéni reformérdekeltség gazdasági bázisaként a második gazdaság modern formái szolgálnak. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy a reformszemlélet nem ideológiai alapon nyugszik, és alapvetően nem is a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely alapján determinálódik, hanem a gyakorlatban megnyilvánuló érdekelttség alapján határozódik meg.

Ez a most jellemzett konzervatív, etatista reformellenesség igen jól leírható értékpreferenciák által motiválódik. Az ekképpen gondolkodók szerint egy társadalom életében elsősorban a **közösségi szellemnek**, a **tervszerűségnek** és a **politikai megbízhatóságnak** kell érvényesülnie, ugyanakkor nem tartják fontosnak a szabadság, az igazságosság és anyagi jólét érvényesülésének lehetőségét. Amint látható, a radikális reformellenesség együtt jár olyan társadalmi értékek preferálásával, amelyek az egyéni érdek fölé helyezik a társadalmi érdeket, sőt ennél továbbmenve, számukra az ideális társadalom az, ahol az egyéni érdekek teljes mértékben alárendelődnek a közösségi érdekeknek, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy ami a társadalomnak jó, az az egyénnek is jó kell, hogy legyen; ez pedig együtt jár annak feltételezésével, hogy létezik egy olyan központi akarat — az állam —, amely minden esetben helyesen el tudja dönteni, hogy mi a jó az egyes embernek. Ez a szemlélet az ötvenes évek voluntarista, központosított időszakára jellemző, mikor az egyéni érdekek önálló létét is tagadták. Az ilyen típusú gondolkodásmód értelemszerűen reformellenes, hiszen a reform alapjai éppen az egyéni és kisközösségi érdekek mozgósításán nyugszanak, elismerve ezek önálló létét, és előrevivő erejét.

A reformellenesség másik típusa sokkal kevésbé ideológiai töltésű, sokkal inkább a gyakorlati életen, rossz tapasztalatokkal terhes szorongásokon alapul. Amint a lépésenkénti regresszió-elemzés mutatja, ez tipikusan az egyéb szellemi foglalkozásúak és az irodai dolgozók szemléletmódja. A további társadalmi meghatározottságú ismérvekkel való összefüggés közel sem ilyen szoros, mégis kirajzolódik egy logikailag is indokoltnak tűnő összkép. Ezt a „neo-konzervatív” reformellenességet az összes fizikai foglalkozású társadalmi réteg inkább elutasítja, függetlenül a szakképzettség mértékétől és a termelésben elfoglalt helytől. Az azonosulás ezzel a véleménytípussal inkább a 8 osztályt végzettekre és a nőkre jellemző. Ismét fontos motivációnak tűnik, hogy azok, akik így gondolkodnak, gazdaságilag nem váltak érdekeltté a reform megvalósításában, mert sem a második gazdaság modern formáiból, sem pedig a túlmunka-végzés egyéb lehe-

tősegeiből nem kaptak részt, vagy legalábbis kevésbé részesültek, mint a társadalom más rétegei (pl. a fizikai foglalkozásúak). Úgy tűnik, a plusz munkavégzésből és a többletjövedelem szerzésből strukturálisan ez a réteg szorul ki leginkább. Ugyanakkor viszont jövedelmük a közepes szintet némileg meghaladja, és lakáskörülményeik, tartós fogyasztásicikk-ellátottságuk is jobb, mint az átlagos. Ez az első pillantásra ellentmondásosnak tűnő tény, alapos vizsgálódás után nagyon is jól illeszthető e réteg szemléletmódjához. Ez az a társadalmi csoport, amely megteremtette a maga számára a közepesnél valamivel magasabb szintű életkörülményeket, ugyanakkor azonban nem látja, mivel nem tapasztalja, hogy milyen továbblépési lehetőségeket nyújt számára egy reformfolyamat. A változásokból többnyire csak a ránehezedő terhek súlyosbodását érzékeli, mivel nem találja saját helyét a változások között. Mindez nem „érzéki csalódás”, és nem is arról van szó, hogy ez a réteg nem ismeri fel saját lehetőségeit, e réteg helye valóban nincs kitalálva ezekben a változásokban. Ugyanakkor ezeknek az embereknek „van mit veszteniük”, és mivel azt látják, hogy ezekből a változásokból eddig csak a terhek hárultak rájuk, és egyre világosabbá válik számukra is, hogy teherbíró képességük végét járják; bár érzékelik egyes részterületeken a diszfunkcionális jelenségeket és a változás szükségességét is, de a mindent átfogó, gyökeres változást elutasítják, mivel ezekben önmaguk számára semmilyen perspektívát nem látnak. Ez az ideológiától mentes, a gyakorlati tapasztalatokon alapuló szemléletforma csak úgy válhat valamilyen változás hívévé, ha a leghétköznapi módon és a legközvetlenebbül érzi saját érdekelttségét ebben a változásban.

Az értékpreferenciák esetében — sajátos módon — éppen egy adott szemlélet elutasításában a legegységesebbek az így gondolkodók. Ez azonban szorosan illeszkedik az eddig elmondottakhoz, hiszen e reformellenesség éppen abban a legegységesebb, hogy mereven elutasítja azokat az értékeket, amelyek napjaink változásait és egy modern reformfolyamat alapját jelentik. A versenyszellemet és vállalkozó szellem érvényrejuttatásának lehetőségét egyáltalán nem tartják fontosnak egy társadalom életében, viszont fontos számukra az igazságosság és a szabadság érvényesítése. Ez a preferencia nemcsak azt juttatja kifejezésre, hogy milyen értékek motiválják az adott szemlélettel való azonosulást, hanem azt is, hogy mi választja el szemléletileg egymástól a reformellenesség két csoportját. A most tárgyalt reformellenesség a társadalmi érdeket nem helyezi az egyéni érdek fölébe, individualistább alapokon nyugszik és az elméleti megközelítés helyett a praktikus élet tapasztalatai alapján vált reformellenessé. Ebből következik az is, hogy ha ezt a réteget sikerülne érdekeltté tenni a reform ügyében, ha felfedezné ebben saját lehetőségeit és perspektíváját, akkor sokkal könnyebben a reform hívévé lehetne tenni őket, mint a reformellenesek másik csoportját, mivel nem elvi, ideológiai megfontolások alapján helyezkedtek szembe a reform ügyével.

Az előbbieket nyomán a reform ügyének híveit is két csoportra oszthatjuk: az

egyik csoport kevésbé radikális álláspontot foglal el, úgy véli, hogy a megújuláshoz elegendő a gazdasági élet gyökeres átalakítása, a másik csoport szerint viszont csak a politikai és gazdasági élet együttes reformja indíthatja el az országot a gazdasági fellendülés útján. A két csoport egységesen a jövedelmek további teljesítmények szerinti differenciálódása mellett foglal állást.

A gazdaság gyökeres átalakítása a reformerek mérsékeltbb csoportja szerint nem kell, hogy együttjárjon politikai reformokkal, és a politikai intézményrendszer reformjával. Amint a továbbiakban látni fogjuk, a reformerek mindkét csoportja esetében igen sok olyan változót találunk, amely szignifikáns összefüggést mutat azzal, hogy valaki ezekbe a csoportokba tartozik. Sőt, a két reformer csoport összehasonlítása során az is szembetűnő, hogy a radikálisabb és konzekvensebb álláspont képviselőinek csoportja különíthető el a legegzaktabb, ami azt jelenti, hogy az alaposan végiggondolt és kifejtett reformvélemény egy viszonylag jól körülhatárolható rétegre jellemző.

A gazdasági reformerekről elmondhatjuk, hogy az iskolai végzettség emelkedése és az életkor csökkenése szignifikáns összefüggést mutat azzal, hogy valaki ezt az álláspontot képviseli, vagyis a magasan iskolázott fiatalabb korosztályokra jellemző vélemény. Ennél izgalmasabb, hogy ez a vélemény típus **elsősorban a közvetlen termelésirányító réteghez kötődik**. Ez az a réteg, amely a legképzettebb, és többnyire kulturálisan is a legmagasabb szinten álló fizikai foglalkozásúakat tömöríti. Ők még közvetlen kapcsolatban állnak a termeléssel, ugyanakkor azonban ők látják legjobban a fizikai foglalkozásúak közül, hogy melyek ma a termelékenység növekedését, a fejlődést nehezítő tényezők. Nem véletlen tehát, hogy ez a réteg egyértelműen a gyökeres változások mellett foglal állást. Az sem véletlen, hogy szemléletük ennyire a gazdasághoz kötődik, és a politikai reformokat nem tartják fontosnak. Ezt szintén a struktúrában elfoglalt helyük, helyzetük magyarázza. Ugyanakkor az is valószínű, hogy éppen ez az a réteg, amely a legjobban tud élni a második gazdaság modern, szervezett lehetőségeivel, hiszen a VGMK-k éppen ennek a rétegnek az irányítása alatt működnek. Ők tehát a második gazdaságban, és annak jelenlegi formája fenntartásában kíváltképp érdekelték. Ezt bizonyítja az is, hogy a gazdasági reformer-gondolkodás szignifikáns összefüggést mutat azzal, hogy a kérdezettnek van-e lehetősége a főmunkaidején túl többletmunkát végezni. Ez a réteg találja meg ma legjobban a számítását, és ezért érdekében áll, hogy a gazdaság gyökeres átalakításával, a jelenlegi úton tovább haladva táguljanak a lehetőségei, elsősorban feltételezhetően úgy, hogy a főmunkaidőben végzett tevékenységében is hasonló érdekeltégi alapokat teremtsenek, mint milyenek jelenleg a második gazdaságban működnek. Az viszont nem érdeke, hogy számára kiszámíthatatlan hatású politikai reformok is megvalósuljanak, esetleg veszélybe sodorva most kivívott helyzetét. A gazdasági reformerek gondolkodásmódja, értékpreferenciái is harmonikusan simulnak ebbe az ökonomikus szemléletbe, és összhangban vannak a termelésben elfoglalt helyükkel is. Számukra egy társadalom életében a legfonto-

sabb érték a verseny- és vállalkozószellem szabad kibontakoztatásának lehetősége, de hasonlóan fontosnak tartják a felelősségvállalás elvének érvényesítését is.

Legélesebben a **konzekvens radikális reformerek** csoportjának kontúrjai rajzolódnak ki. Ők azok, akik a gazdasági élet egészében, és egyes szféráiban csak úgy, mint a politikában szükségesnek tartják a reformok megvalósítását. A csoport tagjai a **legmagasabban iskolázottak, a budapestiek, az értelmiségi foglalkozásúak, a pártonkívüliek és a férfiak** közül kerülnek ki elsősorban.

Alapvetően jellemző rájuk mindenféle bürokratikus, felülről irányított, az egyéni kezdeményezést elfojtó társadalmi berendezkedés egyértelmű elutasítása, és egy **demokratikusan szervezett, decentralizált, a helyi és egyéni kezdeményezésnek teret nyújtó** társadalom igenlése. Az előbbiekhöz hasonlóan fontosnak tartják a verseny és vállalkozó szellem érvényesülésének lehetőségét, de nem helyeznek hangsúlyt a felelősségvállalás elvének érvényesítésére, amit legalábbis részben a helyzetük magyaráz, ill. az, hogy távolabb vannak a termeléstől, és ezért a felelősség kérdése másként vetődik fel számukra.

E kutatás itt leírt eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy **ma a felnőtt lakosság alig több mint egynegyede tartozik a reform hívei közé, és a kisebbségnek is csupán a fele támogatna egy radikális, átfogó politikai és gazdasági reformfolyamatot.** Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a reform tömegbázisát elsősorban a gazdasági érdekeltség alapján lehet szélesíteni. Napjainkban ennek alapját a második gazdaság modern formái jelentik, s ez arra mutat, hogy minél szélesebb rétegek részesülnek a második gazdaság jövedelem-kiegészítő lehetőségeiből, annál inkább növekszik annak esélye, hogy szélesebb tömegeket lehet meg(vissza)nyerni a reform ügyének is. Mindez azonban azt is jelenti, hogy pusztán ideologikus értékek hangsúlyozásával ma már nem lehet vonzóvá tenni egy ilyen megújulási folyamatot. S ha megérlelődik és győz a szándék egy valódi reformfolyamat végigviteléhez, akkor ennek meg kell teremteni a reformfolyamat érdekeltségi alapon nyugvó bázisát is, amely mindezt vonzóvá teszi a szélesebb tömegek számára is.

¹ Lásd például: *Társadalmi-gazdasági fejlődésünk ideológiai kérdései a közgondolkodásban* c. kötet Magyarország a többi szocialista országhoz viszonyítva c. fejezetét. (TK belső 1986.)

² Békés Ferenc–Jakab Zoltán: *A felnőtt lakosság és a gazdasági reform.* TK Tanulmányok, 1969.

³ Lásd például: *Társadalmi-gazdasági fejlődésünk ideológiai kérdései a közgondolkodásban.* (TK belső 1986.)

⁴ Pierre Bourdieu: *A közvélemény nem létezik.* TK Tájékoztatás, 1986/6.

⁵ Ebből a szempontból kiváltképp szerencsétlennek látszik a személyi jövedelemadó és a forgalmi adó új rendszerének bevezetését **adóreformnak** nevezni, hiszen ez további negatív tartalmakkal fogja terhelni a reform fogalmát.

- ⁶ Lásd Terestyéni Tamás sajtótartalomelemzését.
- ⁷ Békés–Jakab: *i. m.*
- ⁸ Elisabeth Noelle-Neuamann: *A közhangulat változásai – a csendelmélet spiráljának módszertani alkalmazása*. TK Műhely, 1979.
- ⁹ *uo.*
- ¹⁰ Angelusz Róbert: *A kommunikáló társadalom* c. könyvének terminológiája alapján.

LEV SESZTOV ÍRÁSAI ELÉ

Lev Sesztov, orosz filozófus 1866. február 13-án született Kijevben, tehetős zsidó kereskedőcsaládban. Apja elbeszéléséből ismerte meg a zsidó legendákat, hiedelmeket, s a család gyakori vendége volt Sólem Aléchem. 1878-ban a 12 éves Sesztovot hat hónapig tartotta fogságában egy illegális politikai szervezet, majd elengedte, bár apja a zsarolás ellenére sem fizetett váltságdíjat. 1889-ben Sesztov jogi végzettséget szerzett, de ügyvédi tevékenységet sosem folytatott. Novella- és versírással próbálkozott, énekesi pályára is készült, majd 1895-től irodalmi és filozófiai témájú cikkeket közölt kijevi újságokban.

Alapvető hatást gyakorol rá Nietzsche; Tolsztojról és Nietzsche-ről írt könyve (*A jó fogalma Tolsztoj grófnál és Fr. Nietzsche-nél*, 1900) olyan nagy visszhangot vált ki, hogy következő művét (*Dosztoevskij és Nietzsche. A tragédia filozófiája*) már Gyagilev jelenteti meg két évvel később a *Mir iszkussztva* című folyóiratban. Már itt látható az a vonása, hogy a tárgyalt írók, gondolkodók kérdésfelvetéseit sarkítja, saját kérdéseivel hasonlítja, s így elemzéseiben egyúttal megrajzolja saját – állandóan a végső problémákra összpontosító, a feloldhatatlan ellentmondásokat élező – világképét.

1902-ben ismerkedik meg Bergyajevvel, akivel később gyakran emlegetik majd együtt, mint az egzisztencializmus két orosz előfutárát. Bergyajev a személyiség, a szubjektum jogainak védelmét tartotta közös vonásuknak. Barátságuk ellenére összeegyeztethetetlen gondolkodású filozófusok voltak: Bergyajev állandóan rendszereket épített, az antiracionalista Sesztov viszont rombolta, „aláásta” a filozófiai rendszereket, s fölényét azzal „biztosította”, hogy eleve nem is szándékozott rendszert teremteni. *A talajtalanság dicsőítése* (1905) című könyvének már formája is ezt tükrözi: úgy érezte, csakis szétszórtságukban hiteles gondolatait eltorzítaná bármely közös eszme, logikai szál, melybe illeszteni kellene azokat. Aforizmaiban szándékoltan elrendezetlenül, kaotikusan hagyja ötleteit, s nyíltan, sőt provokatívan vállalja a problematikuságát, a feloldás elmaradását. E korszakból származik Csehovról írt tanulmánya is, a *Teremtés a semmiből*.

A szarkasztikus hangot azonban nemsokára új, emelkedett hangnem váltja fel. 1910–14 között Sesztov Svájcban él, a középkori misztikusokat és Luthert tanulmányozza, akiben „Nietzsche-hez s önmagához hasonló tragikus szellemet fedezett fel” (Gercik, J.: *Voszpominanyija*, Párizs, 1973. 109–110. o.). Ekkor írja legszubjektívebb hangú könyvét (*Sola fide*, 1964.), de annak kézirata az első világháború idején Svájcban reked, amikor Sesztov családjával Oroszországba

utazik, szándéka szerint végleg. A háború éveiben vált intenzívebbé kapcsolata a moszkvai filozófusokkal: Vjacseszlav Ivanovval, Bergyajevvel, Szergej Bulgakovval, Gersenzonnal stb. A két forradalmat Moszkvában éli meg, majd 1918 júliusában Kijevbe utazik. Mái is kiadatlan a kijevi esti egyetemen tartott előadássorozatának kézírata: *Általános filozófiai problémák történeti megvilágításban (Platontól Descartes-ig)*, valamint *A görög filozófia története (Thalesztől az epikureistákig)*. Sesztovék élete nem volt nyugodt: Kijev állandóan gazdát cserélt, s miután 1919 augusztusában a fehérek foglalták el a várost, a pogromok még a forradalom előttiéknél is kegyetlenebbekké váltak. Sesztov úgy vélte, az anarchia nem szűnik meg sem egy, sem két év múlva, ezért 1919 őszén családjával együtt elhatározza, hogy elhagyják az országot. Ez csak hosszas viszontagságok után sikerül 1920 elején.

Genfben Sesztov megtalálja a *Sola fide* félbenhagyott kéziratát, de csak a Tolsztojról szóló fejezeteket publikálja, mint lánya később írja, azért, mert számos gondolatot már felhasznált e könyvből a háború idején írt *Potestas clavium* című kötetében. 1921 áprilisában Párizsba költözik, s egy évvel később a megalkuló orosz egyetemen tanári kinevezést nyer. Franciaországban akkor figyeltek fel rá, amikor a *Nouvelle Revue Française* Dosztojevszkij-számában (1922. február 1.) megjelent *Az evidenciák leküzdése* című tanulmánya. Olyan elismert irodalmárok csodálják ezt a Dosztojevszkij-tanulmányt, mint Gide, Du Bos. Hasonló sikert arat Pascalról szóló esszéje (*A Getszemani éj*, 1923). 1925 augusztusában a Nietzsche Társaság felkéri, hogy legyen elnökségének tagja Ernst Bertram, Hugo von Hofmannstahl, Heinrich Wölfflin, Friedrich Würtzbach mellett. Sesztov ekkoriban lett tagja a Kant Társaságnak is (Spinoza-tanulmánya hívta fel rá a Társaság vezetőjének figyelmét). Ez idő tájt születik máig is kiadatlan 130 oldalas műve *A plotinoszi misztikus tapasztalat forrásairól* címen.

Vallásfilozófiájában Sesztov a hitet és a rációt élesen szembeállítja egymással. Antiracionalizmusát mitikus elemekre, ismétlődő ellentétpárookra támaszkodó, sajátosan megkomponált lírai-esszéisztikus írásaiban közvetíti. A Pascal-féle „Ábrahám Istenét, Izsák Istenét, Jákob Istenét” vallja, szemben a filozófusok istenével, s úgy látja, a Deitas, az elvonatkoztatott Isten-fogalom még a misztikusoknál is az eleven Isten fölé nő (I. *Umozrenyje i otkrovenyje*, 269. o.). Az utalások kifejezőmód, a hallgatás, Isten negatív körülírása, tudatos elfordulás a logikától – ezek a misztikára jellemző jegyek alapvetően határozzák meg Sesztov világát is. Mégsem lát különbséget a misztika és az ún. spekulatív filozófia között a számára legfontosabb kérdésben: egyik sem folytat szerinte szakadatlan, vég nélküli harcot, melynek eredményeként, ha csak egy pillanatra is, de megszülethet az „igazi” élmény az „eleven”, „szeszélyes” Isten és az erejét vég-sőkig feszítő ember akaratának, e két szabad akaratnak a találkozásából. Mint későbbi művében írja: „A misztikusok – akárcsak a spekulatív filozófia – végleges választ adnak mindazokra a kérdésekre, amelyeket az önmagára és az észre hagyatkozó ember tesz fel, az egzisztencialista filozófia ellenben ezeket a vála-

szokat és végérvényes jellegüket új próbának veti alá.” (*Kierkegaard et la philosophie existentielle*. 264. o.)

1926-ban Sesztov két cikkel teszi ismertté a franciák előtt Husserl nevét. (Már 1908-tól tanulmányozza a német filozófus műveit, valószínűleg barátja, az orosz husserliánus filozófus, Spet hatására.) 1928-ban személyesen is megismerkedik Husserlrel. A „szigorú tudományosság” követelőjében épp önmaga ellenpólusát látja, ám vonzó számára a husserli kérdésfelvetés radikalizmusa. Husserl meglepte, hogy Sesztov a döbbenetes hasonlóságok ellenére sem ismeri Kierkegaard műveit, s Sesztov az ő ösztönzésére kezdi tanulmányozni a dán filozófust. A harmincas években cikkeket, majd könyvet is ír, előadásokat tart róla a Szláv Tudományok Intézetében. Kierkegaard is „Sesztov-hős” lesz Plotinosz, Shakespeare, Pascal, Nietzsche, Dosztojevszkij és Csehov mellett: filozófusi magatartását rokonnak érzi, mert „nem azért élt, hogy gondolkodjon, hanem azért gondolkodott, hogy éljen” (*Umozrenyije i otkrovenyije*. 233. o.).

Élete végén a hindu vallást tanulmányozza, de már nincs ideje írni róla. 1938 áprilisában meghalt Husserl. A róla írt tanulmány Sesztov utolsó műve, nemcsak meleg hangú írás a csodált „ellenpólusról”, de múltbatekintés, összegzés is. A cikk decemberben jelent meg, de már poszthumusz műként: Sesztov 1938. november 20-án tuberkulózisban meghalt.

Sesztov művei:

1. *Sekszpir i jevo krityik Brandesz (Shakespeare és kritikusa, Brandes)* Szentpétervár, 1898.
2. *Dobro v ucsenyiji gr. Tolsztovo i Fr. Nitse (A jó fogalma Tolsztoj gróf és Fr. Nietzsche tanításában)* Szentpétervár, 1900.
3. *Dosztojevszkij i Nitse – Filozofija tragegyiji (Dosztojevszkij és Nietzsche – A tragédia filozófiája)* Szentpétervár, 1903.
4. *Apafeoz beszpocsvennosztyi – Opit adogmatyicseszskovo mislenyija (A talajtalanlás dicsőítése – Kísérlet az adogmatikus gondolkodásra)* Szentpétervár, 1905.
5. *Nacsala i konci (Kezdetek és végek)* Szentpétervár, 1908.
6. *Velikije kanuni (Nagy előesték)* Szentpétervár, 1910.
7. *Vlaszty kljucsej – Potestas clavium (A kulcsok hatalma)* Berlin, 1923.
8. *Na veszah Jova – Sztransztvovanyija po dusam (Jób mérlegén – Vándorlások lélekről lélekre)* Párizs, 1929.
9. *Kirkegard i egzisztencialnaja filozofija (Kierkegaard és az egzisztencialista filozófia)* Párizs, 1939. (franciául: 1936.)

10. *Afini i Ijerusalim (Athén és Jeruzsálem)* Párizs, 1951. (franciául és németül: 1938.)
11. *Umozrenyje i otkrovenyje. Religioznaja filosofija Vlagyimira Szolovjova i drugije sztatyji (Spekuláció és kinyilatkoztatás. Vlagyimir Szolovjov vallásfilozófiája és más cikkek)* Párizs, 1964. (németül: 1963.)
12. *Sola fide – Tolko veroj (Csak a hit által)* Párizs, 1964.
13. *Turgenyev* Ann Arbor, Michigan, 1982.

Lev Szosztov

TEREMTÉS A SEMMIBŐL

(A. P. Csehov)*

*Resigne-toi, mon coeur, dors ton
sommeil de brute.*

*(Törődj belé, szívem, aludj bután a
bajban!)*

*(Baudelaire: A semmi vágya
Ford.: Babits Mihály)*

I.

Csehov meghalt — most már nyíltan beszélhetünk róla. Hiszen amikor egy művészről beszélünk, akkor tulajdonképpen láthatóvá tesszük, feltárjuk a műveiben rejlő „tendenciát”, s ezt igen ritkán engedhetjük meg magunknak, ha élő emberről van szó. Elvégre rejtőzködésének bizonyára volt oka, s természetesen komoly, fontos oka. Úgy vélem, sokan érezték ezt, s részben ezért nem született még nálunk igazi értékelés Csehovról. Műveinek elemzői megelégedtek közhe-lyekkel és elkoptatott frázisokkal. Természetesen tudták, hogy ez helytelen, de nincs rosszabb annál, mint ha kikémelelik egy élő ember valódi mondandóját. Egyedül N. K. Mihajlovszkij próbálta megközelíteni Csehov művészetének for-rását, s mint tudjuk, ijedten, sőt undorodva elfordult tőle. Ekkor egyébként a néhai kritikus ismét meggyőződhetett volna arról, mennyire fantasztikus az ún. l'art pour l'art elmélet. Minden művésznek megvan a maga feladata, életének ügye, s teljes erejével azt szolgálja. A tendencia akkor nevetséges, ha a tehetség pótlására akarják felhasználni, a gyengeség és üresség leplezésére, ha pusztán kölcsönveszik a pillanatnyilag divatos eszmék közül. „Eszményeket védek, te-hát mindenki érezzen együtt velem” — egyre-másra ilyen igényekkel lépnek fel az irodalomban, és a szabad művészetről szóló nevezetes vita alapja aligha más, mint a vitában használt „tendencia” szó kettős értelmezése. Egyesek makacsul próbálták hinni, hogy az irányzat nemessége igazolja az író, mások viszont fél-tek, hogy a tendencia tőlük idegen feladatok szolgálatába hajtja őket. Nyilván-valóan felesleges volt az aggodalom mindkét részről: a készen kapott eszmék so-sem teszik tehetségesebbé a középszert, s ugyanakkor egy eredeti író minden-képp megtalálja a maga feladatát. Csehovnak volt célja, még ha egyes kritikusai azt állították is róla, hogy a tiszta művészetet szolgálta, sőt, gondtalanul röp-

ködő madárhoz hasonlították. Csehov törekvését néhány szóban így határoznám meg: **a reménytelenség énekese** volt. Egyebet sem tett huszonöt éves írói pályáján, mint hogy így vagy úgy, de kitartóan, csüggedten, egyhangúan pusztította az emberi reményeket. Úgy vélem, művészetének ez a lényege. Eddig, érthető okból, kevesen beszéltek erről: hiszen Csehov tettét hétköznapi nyelven bűnnek nevezik, s a legszigorúbban büntetik. Lehet-e azonban egy tehetséges embert büntetni? Még az a Mihajlovszkij sem volt képes kezét emelni Csehovra, aki pedig nem egyszer mutatott példát a könyörtelen szigorúságból. Figyelmeztette az olvasókat, óvta őket a Csehov szemében bujkáló „gonosz kis tüzeiktől”, de ennél messzebb nem ment: Csehov óriási tehetsége magával ragadta a rigorózusan szigorú kritikust. Ámbár lehetséges, hogy Mihajlovszkij viszonylag enyhe ítéletében nem kis szerepet játszott saját helyzete az irodalomban. Harminc éven át egyfolytában hallgattak rá a fiatalok, szavát törvénynek tartották. Egyszer csak azonban mindenki megelégtelt, hogy örökösen azt ismételgesse: Arisztid igazságos, Arisztidnek igaza van. Az új nemzedék már a maga módján akar élni és beszélni, s végül az öreg tanítót megfosztották trónjától. Az irodalomban éppolyan szokások uralkodnak, mint a Tűzföld lakóinál: a felnövekvő fiatalok megölik és megeszik az öregeket. Mihajlovszkij amennyire csak képes volt, védekezett, de meggyőződéséből már hiányzott az a szilárdság, amelyet igazunk tudata táplál. Mintha érezte volna, hogy a fiataloknak van igazuk – természetesen nem azért, mert az igazság birtokában voltak: miféle igazság birtokában lehettek az ökonomikus materialisták! hanem azért, mert fiatalok, mert előttük az élet. A felkelő nap mindig fényesebb a lenyugvónál, és az öregek önként meg is adták magukat a fiataloknak, hogy azok megegyék őket. Ismétlem, Mihajlovszkij érezte ezt, és talán emiatt vesztette el ítéleteinek régi biztonságát és szilárdságát. Igaz, akár Goethe Gretchen-jének anyja, továbbra sem fogadta el addig a véletlenül neki jutott gazdag ajándékokat, amíg nem tanácskozott gyóntatójával. Ő is bemutatta lelki atyjának Csehov tehetségét, s az minden bizonnyal gyanakodva elvetette – de Mihajlovszkijnak már nem volt mersze szembeszállni a közvéleménnyel. A fiatalok elismerték Csehov nagyságát, tehetségét, és világos volt, hogy nem tagadják meg. Mit tehetett volna Mihajlovszkij? Ismétlem, megpróbálta figyelmeztetni őket. Senki sem hallgatott azonban rá, és Csehov az egyik legkedveltebb orosz író lett.

Holott az igazságos Arisztidnek ez alkalommal is igaza volt, mint ahogy akkor is, amikor óva intett Dosztojevszkijtől: most, hogy Csehov nincs többé, már beszélhetünk erről. Vegyük csak elő Csehov elbeszéléseit, külön-külön mindegyiket, vagy inkább egyszerre az összeset: figyeljük meg Csehovot munka közben. Mintha szüntelenül **lesben állna** és emberi reménységekre vadászna. S nyugodtak lehetünk, egyet sem szalaszt el, egy sem kerül el a sorsát. Művészet, tudomány, szerelem, ihlet, eszmények, jövő – minden fogalom, amellyel csak vigasztalta és szórakoztatta magát az emberiség a múltban és ma –, alighogy Csehov hozzájuk ér, azonnal megkopik, elhervad, elpusztul. Csehov maga is a sze-

münk láttára kopott, hervadt és közeledett a pusztulás felé, csak az a képesség élt benne tovább, hogy egyetlen érintésével, sőt leheletével, a tekintetével is megöljön mindent, aminek csak élnek, amire csak büszkéek az emberek. Sőt, ezt a művészetét egyre tökéletesítette, s olyan virtuozításra tett szert, amilyenre vetélytársai közül Európában senki. Habozás nélkül állítom, hogy messze meghaladta Maupassant-t. Maupassant-nak gyakran erőfeszítésébe került, hogy elbánnjon áldozatával. Áldozatai, ha megtépázva és összetörten is, de mindig élve kerültek ki keze közül, Csehovnál azonban minden elpusztul.

II.

Bár köztudott, mégsem árt emlékeztetnünk arra, hogy első műveiben Csehov a legkevésbé sem hasonlít arra a Csehovra, akit az utóbbi években megismertünk. A fiatal Csehov vidám, gondtalan, és talán még valóban hasonlít egy röpködő madárra. Vicclapokban publikál. Azonban már 1888–89-ben, amikor még csak 27–28 éves, megjelenik két olyan műve, amelyek újfajta művészetének kezdetét jelentik: az *Unalmas történet* című elbeszélés és az *Ivanov* című dráma. Csehov szemmel láthatóan hirtelen nagyot változott, s ezt teljes mértékben tükrözték művei. Nincs még tartalmas Csehov-életrajzunk, s valószínűleg nem is lesz, minthogy tartalmas életrajzok nem léteznek, legalábbis én egyről sem tudok. Az életrajzírók rendszerint mindent elbeszélnek, kivéve azt, amit fontos lenne tudnunk. Talán egyszer majd a legapróbb részletekig kiderül, melyik szabónál varratott Csehov, az azonban aligha, hogy mi történt vele a *Sztyepp* című elbeszélés befejezése és első drámájának megjelenése között. Ha tudni akarjuk, akkor a Csehov-művekre, illetve saját éleslátásunkra kell támaszkodnunk.

A leginkább önéletrajz jellegű írásoknak az *Ivanovot* és az *Unalmas történetet* érzem. Csaknem minden soruk zokog, és nehéz feltételezni, hogy így zokogjon valaki csupán más bánatának láttán. S érezhető, hogy a bánat új, váratlanul, hirtelen tört rá. Itt van, ezután mindig is itt lesz, de hogy mit tegyen vele az ember, nem tudni.

Az *Ivanovban* a főhős összeroppant munkához hasonlítja magát. Gondolom, nem tévedünk, ha a dráma szerzőjére is alkalmazzuk ezt a hasonlatot. Szinte kétségtelen, hogy Csehov összeroppant. S nem valamilyen nagy, nehéz munka, nem erejét meghaladó hőstett törtéte össze, hanem egyszerű, jelentéktelen véletlen: elesett, megbotlott, elcsúszott. S az értelmetlen, ostoba, alig látható véletlen nyomán eltűnik a régi vidám, örömteli Csehov, nincs több humoros elbeszélés a *Bugyilnyik* számára, ellenben előttünk áll egy komor, mogorva ember, „bűnöző”, aki szavaival elijeszti még a tapasztalt és sokat megélt embereket is.

Ha úgy akarjuk, könnyen megszabadulhatunk Csehovtól is, művészetétől is. Nyelvünkben van két varázsszó: a „patológikus” és sorstársa, a „nem normális”.

Minthogy Csehov összeroppant, törvényes, a tudomány és minden hagyomány által szentesített jogunk van arra, hogy ne számoljunk vele, különösen, ha már meghalt, így mellőzésünk sem sértheti. Jogunk van nem számolni vele, ha meg akarunk szabadulni tőle. Ám, ha valamilyen okból mégsem akarjuk ezt, akkor a „nem normális” és „patológikus” szavak hatástalanok maradnak. Talán tovább kutatunk, és a csehovi élményekben az emberi megismerés legszilárdabb igazságainak és előfeltételeinek kritériumát próbáljuk megkeresni. Harmadik megoldás nincs: vagy el kell vetnünk Csehovot, vagy bűntársává kell válnunk.

Az *Unalmas történet* hőse öreg professzor, az *Ivanové* fiatal földesúr, a két mű témája mégis azonos. A professzor összeroppant, s ezzel elvágta magát múltjától és annak lehetőségétől is, hogy bármi köze legyen az emberi érdekekhez, és cselekedjen értük. Ivanov is összeroppant, felesleges ember lett, nincs rá szükség. Ha az élet olyan lenne, hogy egészségünk, erőnk, képességeink elvesztésével a halál is eljön, az öreg professzor és a fiatal Ivanov egy óráig sem élnének tovább. A vak számára is világos: mindketten összetörték, életképtelenek. Számunkra felfoghatatlan okból azonban a bölcs természet nem gondoskodott ilyenfajta egybeesésről: nagyon gyakran az ember tovább él akkor is, ha már képtelen elvenni az élettől azt, amiről megszoktuk, hogy az élet lényegét és értelmét lássuk benne. S még döbbenetesebb, hogy az összetört embertől rendszerint minden elvétetik, csak egyvalami nem: az a képessége, hogy felfogja és átérezze helyzetét. Sőt, ilyen esetekben még finomabban, még élesebben kezd gondolkodni, ez a tehetsége óriási méreteket ölt. Gyakran egy közép-szerű, átlagos, banális ember a felismerhetetlenségig megváltozik, ha Ivanov vagy az öreg professzor helyzetébe kerül. Kiütközhetnek rajta a tehetség, a talentum, sőt a zsenialitás jegyei is. Valaha Nietzsche tette fel a kérdést: lehet-e tragikus egy számár? Ő nem adott rá választ, de felelt helyette Tolsztoj gróf az *Ivan Iljics halálában*. Ivan Iljics annak alapján, ahogy Tolsztoj bemutatta életét, közép-szerű, hétköznapi lény, azok közé tartozik, akik úgy élik le életüket, hogy elkerülnek mindent, ami nehéz és problematikus, csakis nyugalomukkal és a földi lét kellemességeivel törődnek. Mihelyt azonban megérinti a tragédia jeges hidege, teljesen átalakul. Ivan Iljics és életének utolsó napjai éppoly lebilincselőek, mint Szokratesz vagy Pascal története.

Egyébként megjegyzem, s igen fontosnak tartom, hogy Csehov mint művész Tolsztoj hatása alatt állt, különösen az utolsó Tolsztoj-művek hatása alatt. Ez azért fontos, mert ily módon Csehov „bűnének” egy része az orosz föld nagy írójára száll vissza. Azt hiszem, az *Ivan Iljics halála* nélkül nem született volna meg sem az *Unalmas történet*, sem az *Ivanov*, sem számos más jelentős Csehov-mű. Ez a legkevésbé sem jelenti azonban azt, hogy Csehov akár csak egy szót is kölcsönzött volna nagy elődjétől. Elegendő saját anyaggal rendelkezett, ilyen értelemben nem volt szüksége segítségre. Ám egy fiatal író egymaga aligha merészkedett volna az emberek elé tárni olyan gondolatokat, mint amilyenek az *Unalmas történetet* töltik meg. Az *Ivan Iljics halálának* írásakor Tolsztoj már

maga mögött tudhatta a *Háború és békét*, az *Anna Kareninát*; az elsőrangú művész szilárd reputációját. Számára már minden lehetséges volt. Csehov viszont fiatal, irodalmi termése nem több néhány tucat rövidebb elbeszélésnél, s azokat is csak eldugott, jelentéktelen folyóiratok közölték. Ha Tolsztoj nem tört volna utat, ha példájával nem mutatta volna meg, hogy az irodalomban ki lehet mondani az igazat, hogy **bármit** el lehet mondani, Csehovnak talán sokáig harcolnia kellett volna önmagával, mielőtt elszánta volna magát — ha elbeszélések formájában is — a nyilvános gyónásra. Még Tolsztoj után is milyen rettenetes küzdelmet kellett megvívnia a közvéleménnyel! „Minek írja szörnyű elbeszéléseit és drámáit?”, tanakodott mindenki. „Miért választ hősei számára rendszeresen olyan helyzeteket, amelyekből semmiféle kiút nincs és nem is lehet?” Mit felelhetünk az öreg professzor és nevelt lánya, Kátya véget nem érő panaszaira? Azaz, tulajdonképpen van mit felelni: az irodalom ősidők óta hatalmas és változatos készleteket halmozott fel a legkülönbözőbb általános eszmékből, illetve — metafizikus vagy pozitív — világnézetekből, s mihelyt túlságosan követelőző és nyugtalan hangok hallatszanak, a tanítóknak ezek azonnal eszükbe jutnak. De épp arról van szó, hogy Csehov, bár maga is író és művelt ember, már előre elvet minden lehetséges metafizikus vagy pozitív választ. Tolsztoj sem becsülte sokra a filozófiai rendszereket, de még nála sem találunk olyan élesen kifejezett undort mindenfajta világnézet és eszme iránt, mint amilyet Csehovnál. Csehov jól tudja, hogy a világnézeteket tisztelni és becsülni illik, úgy gondolja, az ő hibája — és minden erejével harcolnia kell ellene —, ha képtelen meghajolni az előtt, amit a művelt emberek szentnek tartanak. Harcol is minden erejével, de eredmény nélkül. Küzdelme semmire sem vezet, sőt, minél tovább él, annál kevésbé uralkodnak felette — értelme és tudatos akarata ellenére — a magaszfos szavak. Végül tökéletesen függetlenné válik minden eszmétől, sőt, már összefüggést sem lát az élet eseményei között. Ez művészetének legjelentékenyebb és legeredetibb vonása. Már itt előre bocsájtom, hogy *Sirály* című komédiájában az irodalom minden elvével szembeszáll, amikor a cselekmény alapjául nem a szenvedélyek logikus fejlődését, nem az előzmény és a következmény közötti elkerülhetetlen kapcsolatot teszi meg, hanem a csupasz, **demonstrative** semmivel sem leplezett véletlent. A dráma olvasása közben néha olyan érzésünk támad, mintha újságot tartanánk kezünkben, annak végtelen faits divers-jeivel, amelyeket nem rendez el semmilyen előzetesen átgondolt terv. Mindenén és mindenütt önkényes véletlen uralkodik, s ez a véletlen szemtelen kihívást intéz mindenfajta világnézetnek. Ismétlem, ez Csehov legeredetibb vonása és — furcsa elgondolni — legkínzóbb élményeinek forrása. Csehov nem akart eredeti lenni, emberfeletti erőfeszítéseket tett, hogy olyan legyen, mint bárki más, de sorsát senki sem kerülheti el! Hányan vannak, főleg az írók között, akik bőrükből is kibújnának, csak ne hasonlítsanak másokra, mégsem szabadulhatnak a sablontól — Csehov viszont akarata ellenére lett eredeti! Az eredetiség feltétele szemmel láthatóan nem az, hogy ha törik, ha szakad, szokatlan módon vélekedjünk.

Előfordulhat, sőt, gyakran meg is esik, hogy a legújabb és a legmerészebb gondolat banális és unalmas. Az eredetiséghez nem új gondolatokat kell kitalálni, hanem nehéz, fájdalmas ügyet kell teljesíteni. S minthogy az ember menekül a munka és a szenvedés elől, a valóban újat általában akarata ellenére teremti meg.

III.

„A kész tényekbe belenyugodni nem lehet, bele nem nyugodni sem lehet, középút viszont nincs.” Ilyen körülmények között lehetetlen „cselekedni”, tehát nem tehetünk mást, mint hogy „a földre vessük magunkat, kiabáljunk és fejünket a földhöz verjük”. Így beszél egyik hősről Csehov, de kivétel nélkül valamennyiről beszélhetne így. Olyan helyzetben vannak szerzőjük jóvoltából, hogy nem tehetnek mást, mint hogy a földre vessék magukat, és fejüket a falba verjék. Különös, titokzatos makacssággal utasítják el az üdvözülés minden megszokott módját. Nyikolaj Sztjepanovics, az öreg professzor (*Unalmas történet*) megpróbálhatná, hogy feledést, megbékélést találjon régi emlékeiben. De emlékei csak ingerlik. Valaha kiváló tudós volt — most munkája kihullik a kezéből. Azelőtt két óra hosszat is ébren tudta tartani hallgatósága figyelmét, most negyedórára sem telik erejéből. Azelőtt voltak barátai, társai, szerette tanítványait és kollégáit, feleségét, gyerekeit, most senkihez semmi köze. Ha az emberek kiválnak belőle valamilyen érzelmet, az csakis gyűlölet, harag, irigység. Ezt el kell ismernie. Igazságérzete, amely nem tudni, miért, mi célból éshogyan ébredt benne, felváltotta azt a minden okos és normális emberre jellemző diplomati-kus készséget, hogy csak azt veszik észre és csak arról beszélnek, ami a pozitív emberi kapcsolatokat, az egészséges lelkiállapotot segíti elő. Mindaz, amiről most gondolkodik, amit lát, csak mérgezi saját maga és mások számára az emberi életet megszépítő kis örömöket. Világosan érzi — ilyen világosan sosem látott azelőtt, elméleti kutatásainak legjobb napjaiban, óráiban sem —, bűnözővé vált anélkül, hogy bűnt követett volna el. Mindaz, amit azelőtt tett, jó volt, szükséges és hasznos. Beszél a múltjáról, és láthatjuk, hogy mindig igaza volt, akár a legszigorúbb bíró is meglátogathatta volna a nap vagy az éj bármely szakában, s ellenőrizhette volna nemcsak tetteit, de szándékait, gondolatait is. Most viszont nemcsak egy idegen szemlélő ítélne el, ő ítéli el saját magát. Nyíltan bevallja, hogy irigység és gyűlölködés hatja át. „A királyok legmagasztosabb, legszentebb joga — mondja — az, hogy megkegyelmezhetnek. És én mindig királynak éreztem magam, elnéző voltam, szívesen megbocsátottam fünek-fának... De most már nem vagyok király. Bensőmben olyasmi megy végbe, ami csak rab-szolgákhoz illik: fejemben éjjel-nappal gonosz gondolatok nyüzsögnek, lelkem-ben olyan érzések ütöttek tanyát, amilyeneket azelőtt nem ismertem: gyűlölet és megvetés, méltatlankodás és felháborodás és félelem. Mófefelett szigorú, kö-

vetelő, ingerlékeny, barátságtalan és gyanakodó lettem... Mit jelent ez? Ha az új gondolatok és az új érzések a meggyőződés változásából származtak, mi idézhette elő ezt a változást? Talán a világ elromlott, én meg jobb lettem, vagy azelőtt tán vak és közönyös voltam? Ha viszont ez a változás a testi és szellemi erők általános hanyatlásának eredménye – hisz én beteg vagyok, és napról napra soványodom –, akkor siralmas a helyzetem: akkor ez azt jelenti, hogy új gondolataim nem normálisak, szégyenkeznem kell miattuk, el kell vetnem őket”... (ford.: Devecseriné Guthi Erzsébet).

Így kérdez az öreg, haldokló professzor, s vele együtt Csehov. Mi jobb? Királynak lenni vagy öreg, irigykedő, gonosz varangynak, ahogy önmagát nevezi egy másik helyen? Vitathatatlanul eredeti a kérdés. Az idézetekből érezhető, milyen árat fizetett Csehov az eredetiségért, és hogy milyen szívesen cserélte volna el összes eredeti gondolatát a jóindulat leghétköznapibb, legbanálisabb képességére, mihelyt kiderült számára „új” álláspontja. Nem kétséges előtte, hogy gondolkodásmódja szálnalmas, taszító, szégyenletes. Hangulatai éppannyira ellenszenvesek számára, mint külseje, melyet így ír le: „hatvankét éves vagyok, kopasz fejem, hamis fogsorom és gyógyíthatatlan tic-em van. Amilyen ragyogó és szép a nevem, olyan jelentéktelen és csúf vagyok én magam. Fejem és kezem reszket a gyöngeségtől; nyakam – mint Turgenev egyik hősnőjéé – a nagybőgő nyakára emlékeztet, mellem horpadt, hátam keskeny. Ha beszélek vagy előadást tartok, szám oldalra görbül, mikor mosolygok, sápadt aggastyánarcom ezer ráncba húzódik.” (ford.: D. G. E.) Szép kis külső, ugye? Kellemes hangulatok, nem igaz? Ilyen csúfság láttán a kívülállóban, még a legjobb és leggyüttérzőbb emberben is, óhatatlanul felmerül a kegyetlen gondolat: csak minél előbb agyonütni, elpusztítani ezt a szálnalmas és undorító csúfságot, vagy, ha a fennálló törvények nem engednek meg ilyen határozott lépést, legalább minél jobban elrejtteni az emberi tekintetek elől, bárhova, börtönbe, kórházba, örültek házába: a harc ilyen formáit nemcsak a törvények engedélyezik, de, ha nem tévedek, az örök morál is. Azonban különös ellenállásba ütközünk. Az öreg professzornak nincs fizikai ereje ahhoz, hogy börtönőrökkel, hóhérokkal, kórházi ápolókkal és moralistákkal harcoljon: akár egy kisgyerek is ledönti lábáról. Tudja azt is, hogy nem segít rajta sem rábeszélés, sem kérés. S elkeseredett fegyverhez nyúl: szörnyű, vad, lélekbe markoló hangon az egész világ előtt valamiféle jogairól kezd kiabálni: „Szeretném harsányan világgá kiáltani, hogy engem, hírneves embert, a sors halálra ítelt, s így fél év múlva itt, az előadótéremben, már más lesz a helyemen. Ordítózni akarok, hogy meg vagyok mérgezve; új gondolatok, amelyeneket azelőtt nem ismertem, megmérgezték életem utolsó napjait, és egyre csípi, marják agyvelőmet, mint a moszkító. S ilyenkor irtózatossá érzem állapotomat, hogy szeretném, ha hallgatóim rémülten ugrálnának fel helyükről, és páni félelemből, kétségbeesett kiáltással rohannának a kijárat felé.” (ford.: D. G. E.) A professzor érvei aligha győznek meg bárkit is, s nem is tudom, tartalmaznak-e érveket az idézett szavak. De ez a rette-

netes, embertelen jajgatás! Képzeljék csak el: egy kopasz, csúnya, reszkető kezű és ferde szájú, aszott nyakú öregember félelemtől eszelős szemekkel, akár egy vad vonaglik a földön, és kiabál, kiabál, kiabál! Mire van szüksége? Hosszú, érdekes életet élt, most már csak méltón kellene befejeznie, amennyire csak lehet, csendben, nyugodtan és ünnepélyesen kellene elbúcsúznia a földi élettől. Ő azonban dühöng, bírójául idézi csaknem az egész világmindenséget, és görcsösen ragaszkodik hátramaradt napjaihoz. És Csehov? Mit tesz Csehov? Ahelyett, hogy közönyösen elmenne mellette, a szörnyeteg pártját fogja, több tucat oldalt szentel „elki élményeinek”, és fokozatosan odáig juttatja az olvasót, hogy a méltatlankodás természetes és törvényszerű érzése helyett sürgősségtelen és veszélyes rokonszenzű ébred benne e szétbomló, oszlásnak induló lét iránt. Hiszen nem lehet segíteni a professzoron, ezt mindenki tudja. Ha pedig segíteni nem lehet, akkor, következeképp el kell felejtetni: aranybetűs igazság ez: Mi haszna, mi értelme hosszasan taglalni, Tolsztoj gróf úgy mondaná, ecsetelni, az elkerülhetetlenül halálba torkolló agónia elviselhetetlen kínjait?

Ha a professzor „új” gondolatai és érzései szépek, nemesek, önfeláldozóak volnának, másképp állna a helyzet: okulhatna belőlük az olvasó. Ám mint ahogy Csehov elbeszéléséből kitűnik, a hősnek csupán régi gondolatait jellemezték ilyen vonások. Most, hogy megbetegedett, leküzdhetetlen undor támadt benne mindaz iránt, ami akár csak távolról is emlékeztet fennkölt gondolatokra. Amikor Kátya, a nevelt lánya, tanácsot kér tőle, mit tegyen, — ő, a híres tudós, Pirogov, Kavelin és Nyekraszov barátja, oly sok nemzedék tanítója, nem tud felelni neki. Mechanikusan felidéz sok-sok jó szót, de azok már semmit sem jelentenek számára. „Mit válaszoljak erre? — tanakodik — Könnyű azt mondani: „Dolgozz!” vagy: „Osszad szét vagyonedat a szegények között!”, vagy „Ismerd meg önmagadat!”, s mert mindezt könnyű mondani, nem tudom, mit feleljek.” (ford.: D. G. E.) Kátya, a még fiatal, egészséges és szép nő Csehov jóvoltából csapdába kerül, akárcsak a professzor, onnan pedig emberi erővel kikerülni nem lehet. S mióta megismerte a reménytelenséget, kivívta a szerző minden rokonszenvét. Míg valaki szolgál valamilyen ügyet, míg valamilyen célt lát maga előtt, addig Csehov teljes közönyt tanúsít iránta. Ha ír is róla, rendszerint csak sietősen, hanyagul ironikus hangnemben. Ám amint kelepcébe kerül, mégpedig olyanba, hogy semmilyen erő nem tudja kiszabadítani, Csehov rögtön élénkebbé válik. Színezebb, energikusabb lesz, alkotóereje fellendül, ihlet szállja meg. Talán ez a titka politikai közömbösségének. Bár nem bízott a jobb jövőről szóló tervekben, akárcsak Dosztojevszkij, arról sem volt azért teljesen meggyőződve, hogy erőtlenné lennének a társadalmi reformok és a tudomány. Bármennyire súlyos is a társadalom problémája, mégis megoldható. Talán valamikor megadatik az embereknek, hogy jól berendezkedjenek a földön, szenvedések nélkül fognak élni és meghalni, talán a fejlődésről szóló vaskos értekezések szerzői valóban sejtettek, előre látnak valamit a jövőből. Éppen ezért idegen Csehovtól az, amit ők művelnek. Kezdetben ösztönösen, majd tudatosan, az eleve megoldhatatlan

problémák vonzották, mint amilyen az *Unalmas történet* témája: az ember gyenge, nyomorék, előtte az elkerülhetetlen halál, és nincs semmi reménye, hogy valamennyire is megváltoztassa helyzetét. Az ilyen — akár ösztönös, akár tudatos — vonzalom nyilvánvalóan ellentmond a józan ész és a normális akarat követelményeinek. Csehovtól, az összeroppant embertől azonban nem várhatunk semmi mást. Mindenki tud vagy hallott a reménytelenségről. Állandóan szörnyű, elviselhetetlen tragédiák játszódnak le a szemünk előtt, és ha mindenki, aki a pusztulás szélére került, ilyen rettenetes riadalmat verne pusztulása miatt, mint Nyikolaj Sztjepanovics, akkor az élet egyetlen pokollá változna. Nyikolaj Sztjepanovicsnak nem közhírré kellene kiáltani szenvedéseit, hanem gondoskodnia kellene arról, hogy minél kevésbé nyugtalanítsa az embereket. És Csehovnak minden áron segítenie kellene ebben a tiszteletre méltó ügyben. Nincs tán elég unalmas történet a világon — megszámolni se győzzük! Főleg az olyanokat kellene különös igyekezettel elrejtteni minél távolabb az emberi tekintetek elől, amilyenről Csehov beszél. Hiszen itt egy élő szervezet szétbomlásával van dolgunk. Mit mondhatnánk annak az embernek, aki szembeszegülve azzal, hogy a holttesteket át kell adni a földnek, a sírokból elkezdene kiásni a szétbomló, oszlásnak indult tetemeket, még ha azon az alapon is, helyesebben azzal az ürüggyel, hogy ezek az őszámára közeli, sőt, híres, dicsőséges, zseniális emberek holttestei?! Egy normális, egészséges lélekből ilyen foglalatosság nem válthat ki mást, mint undort és félelmet. Régen, a néphit szerint, a varázslók, a mágusok barátkoztak a holtakkal, s ebben a szörnyű tevékenységben valamiféle örömet, talán még igazi örömet is találtak. Ők azonban rendszerint erdők mélyére, barlangokba rejtőztek az emberek elől, pusztaságokba és hegyekbe, hogy ott magukra hagyva éljék ki természetellenes hajlamaikat. S ha véletlenül sikerült is felfedni őket, az egészséges emberek máglyákkal, akasztófákkal, kínzásokkal feleltek nekik. Általában amit rossznak neveznek, a rossz netovábbjának, az a halál iránti érdeklődésben és szeretetben gyökerezik. Az ember minden bűnt megbocsátott, a kegyetlenséget, az erőszakot, a gyilkolást, de sohasem bocsátotta meg a halál titkának önzetlen szeretetét és kutatását. Ebben az értelemben előítéletektől mentes modern korunk egy kevésbé tovább ment, mint a középkor. Talán csak annyi a különbség, hogy mivel praktikus dolgokkal vagyunk elfoglalva, elvesztettük a jó és a rossz természetes érzékelését. Sőt, elméletben még meg is vagyunk győződve arról, hogy mágusok és varázslók a mi korunkban nincsenek és nem is lehetnek. E tekintetben odáig ment magabiztosságunk és gondtalanságunk, hogy még Dosztojevszkijben is majdnem mindenki csak a művészt és a publicistát látta, és komolyan vitatkoztak vele arról, szükség-e vesszőkre az orosz népnek, vagy elfoglaljuk-e Konstantinápolyt.

Csak Mihajlovszkij sejtette halványan, miről van itt szó, s nevezte *A Karamazov testvérek* szerzőjét kincskeresőnek. Azt mondom, halványan sejtette, mert úgy vélem, a néhai kritikus csak utalásszerűen, sőt szinte humoros hangnemben tette ezt a megjegyzést. Holott a Dosztojevszkij-kritikusok közül még véletlenül

sem ejtett senki ennél találóbb szót. Csehov is kincskereső, mágus, varázsló, ráolvasó volt. Ez magyarázza hallatlan érdeklődését a halál, a felbomlás, az oszlás iránt, a **reménytelenség** iránt.

Természetesen nemcsak Csehov választotta témájául a halált. Azonban nem a téma a döntő, hanem tárgyalásának módja. Csehov érti ezt: „mindenről és mindenkiről kialakult gondolataimban, érzéseimben és felfogásomban nincs semmi közös, ami mindezt egységes egésszé foglalná össze. Minden gondolatom, minden érzésem külön-külön egymástól függetlenül él bennem; a tudományról, színházról, irodalomról, tanítványaimról alkotott ítéletemben, a képzeletem rajzolta képekben a legmesteribb elemzés sem mutathatná ki azt, amit uralkodó eszmének, vagyis az élő ember istenének neveznek. És ahol ez nincs, ott nincs semmi. Ilyen szegénység mellett komoly betegségem, halálfélelembem, a körülmények és az emberek befolyása elég volt ahhoz, hogy mindaz, amit régebben világnézetemnek vallottam, mit életem értelmének és örömének éreztem, felboruljon, semmivé váljék.” (ford.: D. G. E.) Az idézett szavak Csehov egyik „legújabb” gondolatát fejezik ki, s ez a gondolat határozza meg egész további művészetét is. Szerény, bűnbánó formában fogalmaz: bevallja, hogy képtelen valamilyen magasabb eszmének alárendelni gondolatait, s ezt gyengeségének tulajdonítja. Ennyi elég is volt ahhoz, hogy valamelyest elhárítsa feje felől a kritika és a közvélemény ítéletének villámain. Hiszen a bűnbánó bűnösöknek szívesen megbocsájtunk! Helytelen ez az elnézés: a bűn levezekléséhez nem elegendő bűnösnek elismerni magunkat. Mit ér, ha Csehov hamut szór fejére, és nyilvánosan „bűnösnek” vallja magát, de belül megmarad ugyanolyannak? Ha hiába ismeri el szavakban az általános eszmét istennek (igaz, kisbetűvel), de az égvilágon semmit nem tesz érte? Fennhangon tömjénezi „istent”, valójában azonban átkozza. Míg meg nem betegedett, a „világnézet” örömet okozott neki, most viszont minden semmivé vált! Nem adódik-e a kérdés: szerzett-e számára valaha is örömet a világnézet? Talán saját, autonóm forrásokból táplálkoztak örömei, a világnézet pedig nem játszott bennük semmilyen lényeges szerepet, csak a nagyobb ünnepélyesség kedvéért hívta meg, ahogy lakodalmakra szokás magasrangú vendégeket hívni? Csehov részletesen beszél arról, milyen élvezetet jelentett számára tudományos munkája, tanítványai oktatása, a család, egy jó ebéd stb. Mindebben jelen volt a világnézet és az eszme is, és nemcsak nem zavarta, de még szinte ékesítette is az életet. Úgy gondolhatta hát, hogy az eszme érdekében dolgozik, alapít családot, ebédel. Ám most, amikor az eszme tétlenségre, kínokra, álmatlanságra kárhoztatja, arra, hogy kedvetlenül gyűrje le az ételt, a világnézet semmivé vált! Kiderül hát, hogy a világnézet ebéddel együtt megfelel, az ebéd világnézet nélkül szintén megfelel (ezt nem kell bizonyítanunk), de a világnézet an und für sich semmit sem ér. Ez a lényege Csehov idézett szavainak. Az író elrettenve ismeri el, hogy ilyen „új” gondolat lakozik benne. Úgy gondolja, csak ő ilyen gyenge és hitvány ember, mindenki más csakis eszmékre és világnézetekre áhítozik. Ha hiszünk abban, amit az emberek könyve-

ikben mondanak, akkor ez így is van... Csehov egyre csak ostromozza, kínozza, gyötri magát, de változtatni a dolgokon nem képes. Sőt. A világnézetek és az eszmék, melyek iránt sokan eléggé közönyösek – mást nem is érdekelnek ezek az ártatlan dolgok –, Csehovból nehéz, kérlelhetetlen és könyörtelen gyűlöletet váltanak ki. Nem képes egy csapásra megszabadulni az eszmék hatásától, ezért hosszú, makacs és lassú harcba, mondhatnám, partizánháborúba kezd az őt legigázó zsarnokok ellen. Általában véve és egyes epizódjaiban azért lebilincselő ez a harc, mert a legnevesebb irodalmárok még mindig hiszik, hogy az eszmék varázserejével rendelkeznek. Hiszen mivel foglalkozik a legtöbb író? Világnézetet alkot, s közben úgy véli, rendkívül fontos, szent az ő ügye! Csehov nagyon sok irodalmárt keserített el. Csak azért voltak vele valamennyire könyörületsek, mert egyrészt Csehov – igen óvatosan – harc közben úgy tett, mintha megadná ellenségének azt, ami neki jár, s másrészt azért, mert a tehetségnek sok mindent megbocsájtanak.

IV.

Az *Unalmas történet* tartalma tehát annyi, hogy egy öreg professzor megosztja velünk „új” gondolatait, s lényegében kijelenti; képtelen elismerni ön maga felett egy eszme hatalmát, nem tud lelkiismeretesen küzdeni azért, amit az emberek magasztos célnak neveznek, s aminek szolgálatában az ember szent hivatását szokás látni. „De isten bocsássa meg, nincs elég bátorságom hozzá, hogy lelkiismeretem szavát kövessem” (*ford.: D. G. E.*) – ezt az egyetlen választ adhatja Csehov a „világnézet” minden követelésére. Csehovnak második természetévé válik a világnézet ilyen kezelése. A világnézet követeléseket támaszt, az ember elismeri e követelések jogosságát, de következetesen egyet sem teljesít. Sőt, e követelések jogosságát is egyre kevésbé ismeri el. Az *Unalmas történet*-ben az eszme még elítéli az embert, és a halott, lélektelen dolgok könyörtelenségével kínozza. Mint az élő testbe fúródott szálka, mely idegen a szervezettől, ellenséges vele, úgy tölti be magas misszióját az eszme, amíg az emberben meg nem érik a szilárd elhatározás, hogy kihúzza magából, bármennyire fájdalmas legyen ez az operáció. Már az *Ivanov*-ban megváltozik az eszme szerepe. Többé nem az eszme üldözi Csehovot, hanem Csehov üldözi az eszmét, a legkülönbözőbb módon gúnyolja, megveti. Az eleven természet szava legyőzi a felvett kulturális szokásokat. Igaz, még folytatódik a harc, sőt, ha úgy tetszik, változó szerepsével folyik. De az egykori alázatnak már nyoma sincs. Csehov egyre inkább megszabadul korábbi előítéleteitől, s halad... merre? Erre a kérdésre aligha tudna felelni. Inkább nem felel, de nem fogad el semmilyen hagyományos választ. „Pontosan tudom, hogy legfeljebb még fél évig élhetek; most hát valójában az lenne rendjén, ha legjobban a túlvilággal és síri álmom látomásaival kapcsolatos kérdések foglalkoztathatnának. De – isten a megmondhatója, miért – lelkem

nem akar tudni e kérdésekről, bár eszem elismeri fontosságukat.” (ford.: D. G. E.) Csehov a korábbiakkal ellentétben az észet kiparancsolja az ajtón, és jogait átadja a „léleknek”, a sötét, ködös törekvésnek: amikor azon a fatális határvonalon áll, amely elválasztja az embert a végső titoktól, ösztönösen jobban bízik a lélekben, mint a fényes és világos tudatban, amely előre megszabja még a síron túli távlatokat is. Felháborodik a tudományos filozófia? Megingathatatlan alapjait ássa alá? De hiszen Csehov egy összeroppant, abnormális ember. Megtehetjük, hogy nem figyelünk rá, de ha egyszer rászántuk magunkat, hogy végighallgatjuk, előre el kell készülnünk mindenre. Egy normális ember, még ha a legszélsőségesebb égbenjáró metafizikus is, mindig a pillanat szükségleteihez igazítja elméleteit; csak azért rombol, hogy aztán a korábbi anyagból ismét építsen. Ezért sosincs híján az anyagnak. Nem száll szembe a bölcsek által már rég észrevett és megfogalmazott alapvető emberi törvénnyel, nem akar többet, beéri a formakeresés szerény feladatával. A természetben készen talált vasból kardot vagy ekét, kopját vagy sarlót kovácsol. Aligha jut eszébe, hogy a semmiből teremtsen. Csehov hősei, a par excellence abnormális emberek azonban arra kényszerülnek természetellenes, ezért kegyetlen módon, hogy a semmiből teremtsenek. Előttük egyre csak a reménytelenség, a kiúttalanság, számukra teljesen lehetetlen bármiféle cselekvés. S mindeközben élnek, nem hálnak meg...

Érdekes és igen-igen fontos kérdés merül fel. Azt mondtam, hogy az emberi természettel ellentétes a semmiből teremtés. Azonban a valóság gyakran megfosztja az embert a kész anyagtól, miközben határozottan követeli tőle az alkotást. Azt jelenti-e ez, hogy ellentmond magának a természet? Hogy megrontja teremtményeit? Nem helyénvalóbb-e azt feltételezni, hogy maga a megrontás-fogalom tisztán emberi találmány? Meglehet, hogy a természet jóval gazdaságosabb és bölcsőbb a mi bölcsünkénél, és talán jóval több dolgot ismernénk meg, ha ahelyett, hogy az embereket feleslegessékre és nem feleslegessékre, hasznosakra és ártalmasakra, jókra és rosszakra osztanánk, elnyomnánk magunkban egy időre a szubjektív ítélkezés hajlamát, és megpróbálnánk jobban bízni a természet teremtményeiben. Hiszen az ilyen kifejezések, mint „gonosz kis tüzek”, kincskereső, mágus, varázsló, falat emelnek az emberek közé, s azt nemhogy logikus érvelések, de ágyú sem zúzza szét. Nincs sok reményem arra, hogy ez az elmefuttatás meggyőzné azokat, akik megszokták, hogy a normát védjék. Valószínűleg nincs is szükség arra, hogy megkopjon az emberekben élő elképzelés a jó és a rossz elvi ellentétéről, mint ahogy az sem szükséges, hogy a fiatalok már a felnőttek élettapasztalatával jöjjenek világra, s hogy eltűnjenek a föld színéről a pirosposzgás arcok és a fekete tincsek. Ez mindenesetre lehetetlen. A világ sokezer éves, s a földön sok nép élt és halt ki, de amennyire a fennmaradt könyvekből és legendákból tudjuk, a jó és a rossz vitája sosem ért véget. S mindig úgy volt, hogy a jó nem tartott a nappali fénytől, a jók társadalmi, közös életet éltek, a rossz pedig sötétben rejtőzött, a gonoszak mindig magányosak voltak. Másként ez nem is lehet.

Csehov hősei mind félnek a fénytől, Csehov hősei magányosak. Szégyellik reménytelenségüket, és tudják, hogy az emberek nem tudnak rajtuk segíteni. Valamerre haladnak, talán előre, de senkit nem hívnak magukkal. Minden elvé-tetett tőlük, és mindent nekik kell megteremteniük. Talán ezért vetik meg oly leplezetlenül a szokásos emberi alkotás legértékesebb darabjait. Bármiről is beszéljünk egy Csehov-hőssel, mindenre egy a válasza: **engem senki semmire nem taníthat**. Ajánlhatunk neki új világnézetet, már az első szavak után érzi, hogy az is csak a régi téglákat és köveket kísérli meg új módon elrendezni —, és türelmetlenül, gyakran durván elfordul tőlünk. Csehov nagyon óvatos író. Fél a közvéleménytől, és számol vele. S mégis, milyen leplezetlenül veti meg az elfogadott eszméket és világnézeteket. Az *Unalmas történet*ben legalább külsőleg megőrzi a tiszteletteljes hangot és magatartást. Később majd elvet minden elővigyázatos-ságot, és már nem önmagát okolja, amiért nem képes alávetni magát egy általános eszmének, hanem nyíltan lázong ellene, sőt, gúnyolja. Érezhető ez már erő-sen az *Ivanov*ban is, nem hiába váltott ki a dráma annak idején akkora felhábo-rodást. Ivanov, mint mondtam, elveszett ember. A művész nem is tehet vele mást, mint hogy illendően eltemeti, azaz dicsérheti múltját, sajnálkozhat jelene felett, s aztán, hogy enyhítsen a halál kiváltotta komor hatáson, a temetésre meghívhatja az általános eszmét. Megemlékezhet az emberiség világra szóló feladatairól a számtalan kész forma egyikével — s a nehéz, megoldhatatlannak tűnő eset már ki is iktatódik. Az elpusztuló Ivanov mellé ragyogó, fiatal, sokat ígérő életet rajzolhatna, s a halál és felbomlás hatása vesztene élességéből és keserűségéből. Csehov viszont épp ellenkező módon jár el: ahelyett, hogy hatalmat adna a fiatalságnak és az eszmének a pusztulás és a halál felett, mint ahogy szokás minden filozófiai rendszerben és sok műalkotásban, demonstratíven Ivanovot, a semmire sem alkalmas roncsot teszi meg minden esemény központjává. Ivanov mellett ott a fiatal élet, és az eszmének is van képviselője. Ám a fiatal Szása, a szép és vonzó lány, aki teljes szívéből szereti az összetört hőst, nem menti meg szerelmét, sőt, maga is elpusztul az erejét meghaladó feladat súlya alatt. S az eszme? Elegendő felidéznünk Lvov doktor alakját, akire Csehov az eszme, e mindenható úr képviselőjének felelős szerepét bízta, s azonnal megért-jük, hogy az író nem az eszme alattvalójának, hanem legnagyobb ellenségének tartja magát. Alighogy Lvov doktor kinyitja a száját, minden szereplő, mintha összebeszélt volna, a legsértőbb módon igyekszik félbeszakítani: gúnyolja, fenyegeti, épphogy le nem üti. Holott a fiatal doktor e nagy hatalom képviselőjének megbízatását nem kevésbé ügyesen és lelkiismeretesen végzi, mint elődei, Sztarodum (Hajdanov)¹ s a régi dráma más tisztelettel övezett hősei. Védel-mére kel a megalázottaknak, vissza akarja állítani az eltiprott jogokat, felhábo-rítja az igazságtalanság és így tovább. Túllépett volna hatáskörén? Természete-sen nem. Ám ott, ahol az Ivanovok és a reménytelenség uralkodik, nincs és nem is lehet helye az eszmének.

Nem férnek meg együtt. S az elképedt olvasó előtt, aki megszokta, hogy

minden birodalom elbukhat, megdőlhet, csak az eszme birodalmának törhetetlen az ereje in saecula saeculorum, most hallatlan dolog játszódik le: egy tehetetlen, összetört, semmire sem alkalmas ember megfosztja trónjától az eszmét! Mi mindent nem mond Ivanov! Tirádában tör ki már az első felvonásban, és nem akárki, hanem a megszemélyesített eszme, Sztarodum-Lvov előtt: „Tőlem elfogadhat egy jó tanácsot. Sose vegyen el se zsidólányt, se pszichopátát, se kékharisnyát, válasszon valami kis szürke, hétköznapi nőt, aki egy árnyalattal se tűnik ki a többi közül. Egyáltalán az egész életet rendezze be a bevált sablonok szerint. Minél szürkébb, minél monotonabb, annál jobb. Galambocskám, ne akarjon egyedül hadakozni ezrek ellen, ne vívjon szélmalomharcot, mire jó fejével rohanni a falnak... És isten őrizze meg mindenféle racionális gazdálkodástól, újfajta iskolától, szenvedélyes érveléstől... Húzódjon vissza a csigaházába, végezze szerényen, amit isten rendelt ... Így sokkal kellemesebb, becsületesebb, nem árt az egészségének.” (ford.: *Elbert János*) Lvov doktor, a mindenható, zsarnoki eszme képviselője, érzi, hogy parancsolójának nagyhatalmi jogait támadják, s ha az elvisel ilyen sértéseket, annyi, mintha ténylegesen lemondana hatalmáról. Hiszen Ivanov vazallus volt, s annak is kell maradnia. Hogy is vetemedhetett arra, hogy tanácsokat osztogasson, hogy merészelte felemelni hangját ott, ahol áhíttattal hallgatnia kellett volna, és csendben, alázattal engedelmeskedni?! Hiszen ez lázadás! Lvov megpróbál egyenes derékkel, méltósággal felelni a szemtelen lázadónak. De ebből semmi sem sikerül neki. Remegő, bátortalan hangon jól ismert szavakat motyog, melyek nemrég még mindent elsöprő erővel hatottak. De most már nem. Erejük elszállt. Hova? Lvov be sem meri magának vallani: Ivanovhoz. S ez már senki számára sem titok. Ivanov bármilyen hitványságot és aljasságot elkövethet – márpedig Csehov nem fukarkodik e tekintetben, hőségét vétkessé teszi minden lehetséges bűnben, olyannyira, hogy az csaknem tudatosan megöli az őt odaadóan szerető asszonyt –, mégis, a közvélemény őt tiszteli, és nem Lvovot. Ivanov a rombolás szelleme, durva, kemény és könyörtelen, nem kímél senkit. Lepereg róla a doktor vádja is, hogy „gazember” – Lvov e szót különben csak kinkeservesen tudja kłpréselni magából. Ha hihetünk Csehovnak, úgy Ivanovnak van valami különös, mindenki számára érthetetlen, de vitathatatlan igazsága. A fiatal, érzékeny, tehetséges Szása érte rajong, s közönyösen megy el a becsületes Sztarodum-Lvov mellett. Erre épül az egész dráma. Igaz, végül Ivanov agyonlővi magát, és ez, ha úgy tetszik, formálisan indokolhatná, hogy úgy véljük, Lvov aratja a végső győzelmet. Csehov jól tette, hogy így fejezte be drámáját, hisz nem lehet a végtelenségig húzni-vonni. Viszont Ivanov történetét lezárni nem könnyű feladat. Csehov még tizenöt éven át írt ezután, egyre csak próbálta befejezni a befejezhetetlent, mégis, úgy kellett félbeszakítania, hogy nem ért a végére...

Félreértés lenne Ivanovnak Lvovhoz intézett szavait úgy érteni, hogy Csehov a *Háború és béke* Tolsztojáéhoz hasonlóan, az élet hétköznapi elrendezettségében látta „eszményét”. Csehov csupán védekezett az „eszmével” szemben, s

amivel csak tudta, sértegette. Hiszen mi lehet sértőbb az eszme számára, mint végighallgatni a hétköznapiság dicséretét?! Ám ha úgy adódott, Csehov ugyan-csak marón ábrázolta a hétköznapiságot is. Példa erre *Az irodalomtanár* című elbeszélés. A tanár pontosan az Ivanov-féle recept szerint él. Dolgozik, az ő felesége, Manyusza nem zsidólány, nem is pszichopata, nem is kékharisnya, az ő háza csigaház és így tovább, mindez mégsem akadályozza meg Csehovot, hogy fokozatosan a szokásos csapdába kergesse a szegény tanítót, s olyan állapotba juttassa, amikor nem tehet mást, mint hogy „a földre vesse magát, kiabáljon, és fejét a földhöz verje”. Csehovnak nem volt „eszménye” még a hétköznapiságról sem, melyet Tolsztoj gróf oly utánozhatatlan és egyedülálló művészettel énekelt meg korai műveiben. Az eszmény feltételezi, hogy alávetjük magunkat, hogy önkéntesen lemondunk függetlenségünkéről, szabadságunkról, erőnkéről, márpedig Csehovból az ilyen követelések, sőt, még a rájuk tett utalások is, a tőle telhető legnagyobb ellenszenvet és gyűlöletet váltották ki...

V.

Így tehát, Csehov egyedüli, igazi hőse a reménytelen ember. Az égvilágon semmit nem tehet az ilyen ember, csak fejét verheti a falba. Nem meglepő, ha környezete nem képes elviselni. Mindehová halált és pusztulást hoz. Ő tudja ezt, de nincs ereje ahhoz, hogy távol maradjon az emberektől. Minden erejével kitörne rettenetes helyzetéből. Leginkább a friss, fiatal, érintetlen lények vonzák: abban reménykedik, hogy segítségükkel visszanyerheti jogát az élethez. Hiú remény! A rombolás elve végül is mindent legyőz, és Csehov hőse magára marad. Semmije sincs, mindent önmagának kell létrehoznia. S a „semmiből teremtés”, pontosabban a semmiből teremtés lehetősége az egyetlen probléma, amely iránt Csehov érdeklődni és lelkesedni képes. Miután már teljesen kifosztotta hősét, olyannyira, hogy az csak fejét verheti a falba, akkor kezd Csehov valamiféle örömet érezni, elhomályosult szemében furcsa fény gyullad ki, s az nem véletlenül tűnt gonosznak Mihajlovszkij előtt. Teremtés a semmiből! Nem kíván-e ez a feladat emberfeletti erőfeszítést, nem lép-e túl az emberi **jogokon?** Mihajlovszkij számára nyilvánvaló a válasz... Ami magát Csehovot illeti, ha ilyen szándékosan éles megfogalmazásban tették volna fel neki a kérdést, aligha tudott volna rá felelni, bár szabadulni sem tudott tőle soha, helyesebben, éppen azért, mert sosem tudott tőle szabadulni. Nem hiszem, hogy tévednék, ha állítom, hogy azok, akik habozás nélkül felelnek akár így, akár úgy erre a kérdésre, sosem voltak igazán közel hozzá, s általában a lét úgynevezett végső kérdéseihez. Az az ember, akit a sors végzetes feladatok elé állít, nem vélekedhet ingadozás nélkül. Milyen remegő kézzel írhatta Csehov az *Unalmas történet* befejező sorait. A professzor nevelt lánya – a hozzá legközelebb álló, legdrágább, bár éppoly megtört, reményvesztett, de még fiatal lény – eljön hozzá tanácsot kérni Harkovba. S a következő beszélgetés zajlik közöttük:

„— Nyikolaj Sztjepanovics! — mondja elsápadva és kezét mellére szorítva. — Nyikolaj Sztjepanovics! Nem tudok tovább így élni! Nem tudok! Az isten szerelmére kérem, mondja meg, rögtön, ebben a pillanatban: mit tegyek? Mondja, mit tehetek?

— Mit mondhatok én? — feleltem értetlenül. — Semmit.

— Beszéljen hát, könyörgök! — folytatja zihálva és egész testében remegve. — Esküszöm, hogy nem tudok tovább így élni! Nincs hozzá erőm!

Egy székre roskad s felzokog. Fejét hátraveti, kezét tördeli, toporzékol; kalapkája lecsúszott fejről, s a gumiszalagon fityeg; haja kibomlott.

— Segítsen rajtam! Segítsen! — könyörög. — Nem bírom tovább.

— Semmit sem mondhatok neked, Kátya.

— Segítsen! — zokogja, megragadja a kezemet, és megcsókolja. — Hiszen maga az apám, az egyetlen barátom! Hiszen maga okos, művelt, hosszú életében sokat tapasztalt! Tanár volt! Mondja hát, mit tegyek?

— Őszintén beszélek, Kátya: nem tudom.

Elvesztettem lélekjelenlétemet, zavarban vagyok, Kátya zokogása megrendít, és alig állok a lábamon.

— No, Kátya, reggelizzünk — indítványozom erőltetett mosollyal. — Elég a sírásból!

És csendesen, megtörten mondom:

— Nemsokára meghalok, Kátya...

— Csak egy szót, egyetlen szót! — könyörög sírva, s felém nyújtja karjait...”
(ford.: D. G. E.)

Ezt a szót azonban nem találja a professzor. Az időjárásról kezd beszélni, Harkovról és más közömbös témáról. Kátya feláll, s kezét nyújtja anélkül, hogy ránézne. „Szeretném megkérdezni: Szóval a temetésemen nem lesz jelen?” De ő nem néz rá, keze hideg, mint egy idegené. Szótlanul kísérem az ajtóig... már kiment a szobámból, megy a hosszú folyosón, anélkül, hogy visszanézne. Tudja, hogy követem tekintetemmel, s a fordulónál bizonyára vissza fog nézni. Nem, nem nézett vissza. Fekete ruhájában tovatűnt, léptei elhangzottak... Isten veled, te, drágaságom!” (ford.: D. G. E.) „Nem tudom”, csak így tud felelni Kátya kérdésére az okos, művelt, hosszú életet megélt Nyikolaj Sztjepanovics, pedig egész életében tanított. Hosszú évek hatalmas tapasztalata ellenére nem talál egyetlen olyan módszert, szabályt vagy tanácsot, mely valamennyire is alkalmazható lenne arra a vad értelmetlenségre, amelyben újabban ő és Kátya él. Kátya nem tud tovább így élni, de ő sem képes többé elviselni a maga taszító, szegyenletes gyengeségét. Mindketten — az öreg és a fiatal — teljes szívből szeretnének egymáson segíteni, de egyikük sem jut semmire. A lány „mit tegyek?”-jére ő azt feleli: „nemsokára meghalok”, vagyis felelet helyett ő is kérdez, az ő „nemsokára meghalok”-jára pedig Kátya esztelenül zokog, kezét tördeli és értelmetlenül ismételteti ugyanazokat a szavakat. Inkább semmit sem kellett volna kérdezni, jobb lett volna bele sem kezdeni a meghittén nyílt beszélgetésbe.

De még nem ébredtek ennek tudatára. Korábbi életükben a beszélgetés könnyített rajtuk, a nyílt vallomások közelítették őket egymáshoz. Most ellenkezőleg: ilyen találkozás után az emberek már nem képesek elviselni egymást. Kátya azzal a tudattal megy el az öreg professzortól, nevelőapjától, igazi apjától, barátjától, hogy az idegen számára. Elmenőben még csak nem is néz vissza. Mindketten érzik, nem tehetnek egyebet, csupán fejüket verhetik a falba. Márpedig ebben a dologban mindenki a saját számlájára cselekszik, s a lelkek vigaszt hozó egyesülésére gondolni sem lehet...

VI.

Csehov tudta, milyen messze ment el az *Unalmas történetben* és az *Ivanovban*. Egyes kritikusi szintén tudták, szemére is vetették. Valamilyen okból — talán, mert félt a közvéleménytől, vagy mert elszörnyedt saját felfedezéseitől, vagy talán ezért is, azért is — szemmel láthatóan volt egy pillanat Csehovnál, amikor semmiképp sem kívánta tartani pozícióját, meg akart hátrálni. Ilyen elhatározás gyümölcse volt *A 6-os számú kórterem*. A szereplő itt is a már jól ismert Csehov-hős, az orvos. A körülmények kis eltéréssel a megszokottak. Az orvos életében semmilyen jelentős esemény nem történik. Egy vidéki porfészekben fokozatosan egyre inkább elszakad az emberektől és az élettől, a teljes akaratnélküliség állapotába kerül, s az emberi lét ideáljának tekinti ezt az állapotot. Minden iránt közönyös, elsősorban kórháza iránt, alig jár be, így ott a részeges és durva felcseré a hatalom, és kifosztják, félrekezelik a betegeket.

A pszichiátriai osztályon az őr, egy leszerelt katona a gazda, aki ököllel bánnik el a nyugtalan páciensekkel. A doktornak minden egyre megy, mintha valahol messze, egy másik világban élne, s nem érti, mi zajlik a szeme láttára. Véletlenül tér be a pszichiátriai osztályra, s beszédbe bocsátkozik az egyik ápolttal. A beteg panaszkodik az ott uralkodó rendre, helyesebben a szörnyű rendetlenségre. A doktor nyugodtan végighallgatja, de csak szavakkal reagál, tenni nem tesz semmit. Igyekszik bebizonyítani elmebeteg beszélgetőtársának, hogy a külső körülmények nem gyakorolhatnak rák semmilyen hatást. Az őrült ellentmond, élesen beszél, s ellenvetéseiben, mint sok elmebetegnél tapasztalható, az értelmetlen állítások mellett nagyon mély észrevételek is vannak. Sőt, talán olyan kevés az értelmetlen gondolat, hogy a beszélgetésből ki sem derül, hogy beteggel állunk szemben. A doktort fellelkesíti új ismerőse, de kisujját sem mozdítja, hogy könnyítsen a sorsán. A szerencsétlent továbbra is hatalmában tartja az őr, és már a legkisebb engedetlenségért üti. Döbbenetes tehetséggel ábrázolja Csehov a doktort, környezetét, a kórház egész berendezését, az orvosi lakást. Minden a totális megadásra, fatalista közönyre hangolja az embert: csak részegeskedjenek, verekedjenek, raboljanak, erőszakoskodjanak — minden egyre megy, úgy látszik, így rendelte el a természet magasabb fóruma. Mintha az em-

beri lét örök törvényei sugallták volna az orvos passzivitás-filozófiáját. Úgy látszik, képtelenség kitörni hatalmából. Eddig még minden többé-kevésbé Csehov stílusára vall. A befejezés azonban már egészen más. Kollégája intrikáinak következtében az orvos is a kórház pszichiátriai osztályára kerül – betegként. Megfosztják szabadságától, bezárják a szárnyépületbe, s még ütik is, ugyanaz az őr üti, akivel szemben közönyre intette beszélgetőtársát, s éppen ennek a beszélgetőtársnak a szeme láttára veri őt az őr. Hirtelen mintha álmából ébredne az orvos. Most már harcolni, tiltakozni akar. Igaz, azonnal elpusztul, ám az eszme győzedelmeskedik. A kritika tökéletesen elégedett lehetett: Csehov nyíltan bűnbánatot gyakorolt, megtagadta passzivitás-elméletét. S úgy tudom, *A 6-os számú kórtermet* a maga idejében elismeréssel fogadták. Mellesleg megjegyzem, az orvos nagyon szépen hal meg: utolsó pillanataiban szarvascsordát lát stb.

Valóban, az elbeszélés szerkezete nem hagy kétséget; Csehov engedni akart és engedett is. Megérezte, hogy elviselhetetlen a reménytelenség, és hogy lehetetlen a semmiből teremteni. Az pedig, hogy fejét a falba verje, állandóan a falba verje, annyira rettenetes, hogy akkor már jobb visszatérni az idealizmushoz. Igaza lett a csodálatos orosz mondásnak: koldustarisznya meg börtön – mindenkinek lehet sorsa. Csehov csatlakozott az orosz írók sokaságához, és az eszme dicsőítésébe fogott. De nem sokáig! Következő elbeszélése, *A párbaj*, már más jellegű. A megoldás itt is mintha idealista volna, de csak látszólag. Lajevszkij, a főhős „parazita”, mint minden Csehov-hős. Nem cselekszik, nem is tud és nem is akar cselekedni, élősködik, adósságokat csinál, nőket csábít el stb. Elviselhetetlen a helyzete. Más feleségével él, de vele is torkig van, akárcsak saját magával, mégsem akar tőle szabadulni. Szükséget szenved, tele van adóssággal, ismerősei nem szeretik, megvetik. Rossz a közérzete, annyira, hogy menekülne, amerre a szeme lát, mindegy hova, csak el arról a helyről, ahol most él. S törvénytelen felesége körülbelül ugyanolyan, vagy talán még borzalmasabb helyzetben van. Nem tudni miért, szerelem, sőt vonzalom nélkül, az első jöttmentnek odaadja magát. Majd úgy érzi, tetőtől talpig besározták, s úgy ráragadt a sár, hogy óceányi víz sem mossa le róla. Ilyen szép kis pár él a világon, egy eldugott kaukázusi városkában, s természetesen felkelti Csehov figyelmét. Szó sincs róla, érdekes téma: két sárral bemocskolt ember, aki nem szenvedheti sem magát, sem másokat...

A kontraszthatás kedvéért Csehov Lajevszkij mellé állítja a zoológus von Korent, aki fontos, mindenki által fontosnak tartott céllal érkezik a tengerparti városba: a medúza embriológiáját tanulmányozza. Mint neve is mutatja, von Koren német származású, tehát hangsúlyozottan egészséges és normális, tiszta ember, Goncsarov Stolzának utóda és szöges ellentéte Lajevszkijnek, aki viszont a jó öreg Oblomovval áll közeli rokonságban. Goncsarov azonban egészen máshogy és más értelemben állította szembe Oblomovot és Stoltzot, mint Csehov. A negyvenes évek regényírója még remélte, hogy a nyugati kultúra közelsége megújítja, új életre kelti Oroszországot. Magát Oblomovot sem ábrázolja telje-

sen reménytelen embernek. Csak lustának, aki nem hajlandó mozdulni, új dolgokba kezdeni. Úgy tűnik viszont, ha felébredne, tíz Stolz-cal is elbánná. Nem úgy Lajevszkij. Ő már régesrég felébredt, de ébredése nem hozott semmi jót... „Nem szereti a természetet, nem hisz istenben, és azokat a bizakodó, hiszékeny lánykákat, akiket valaha ismert, mind csúffá tették, becsapták, részint ő, részint más férfiak; szülőházának kedves kertjében soha egyetlen fát, egyetlen szál fűvet sem ültetett, és élőlények között élve, nem mentett meg egyetlen bogárkát sem, mindig csak rombolt, pusztított és hazudott, hazudott...” (ford.: D. G. E.) A jólelkű, tohonya Oblomov taszító szörnyeteggé fajult. A tiszta Stolz pedig él, és utódaiban is megmaradt tisztának. Csak már másképp beszél az új Oblomovokkal. Von Koren Lajevszkijt gazembernek, hitvány fráternek nevezi, s követeli, hogy a legszigorúbban büntessék meg. Lehetetlen megbékíteni Korent Lajevszkijel. Minden találkozással csak egyre mélyebben, könyörtelenebbül és kíméletlenebbül gyűlölik egymást. Nem férnek meg együtt a földön. Egyiküknek pusztulnia kell: vagy a normális von Koren, vagy az elsatnyult, dekadéns Lajevszkij. Természetesen minden külső, anyagi erő von Korent támogatja. Mindig igaza van, mindig győzedelmeskedik tetteiben is, elméleteiben is. Érdekes, hogy Csehov ellensége minden filozófiának. Hősei közül senki sem filozófál, vagy ha igen, rendszerint ügyetlenül, nevetségesen, gyengén, meggyőző erő nélkül. Von Koren kivétel, a pozitív materialista irányzat tipikus képviselője. Szavai erőteljesek, meggyőzőek. Pátosz és maximális logikai következetesség árad belőlük. Csehov elbeszéléseiben sok a materialista hős, de materializmusuk valójában nem mentes a hatvanas évek sablonjai szerint alakított idealizmustól. Csehov mostohán bánik velük, gúnyolja őket. Mindenfajta – rejtett és nyilvánvaló – idealizmus elviselhetetlen keserűséget vált ki belőle. Számára könyvebb végighallgatni az egyenesvonalú materializmus könyörtelen fenyegetéseit, mint elfogadni a humanizáló idealizmus soványka vigaszait. Létezik a világon valamiféle legyőzhetetlen erő, amely eltiporja, megnyomorítja az embereket – ez a napnál is világosabb. A legkisebb óvatlanságra áldozatául esik mind az erős, mind a gyenge. Csak addig ámíthatjuk magunkat, amíg csupán hallomásból ismerjük. Aki azonban valaha is érezte torkán a szükségszerűség vasszorítását, sosem fogja kedvelni az idealista önámításokat. Többé nem kicsinyli le, inkább hajlik arra, hogy eltúlozza ellensége erejét. Márpedig a von Koren hirdette tiszta, következetes materializmus fejezi ki legteljesebben függőségünket a természet őserejétől. Von Koren szavai úgy hangzanak, mint a kalapácsütések, és nem is Lajevszkijt, hanem magát Csehovot érik, legérzékenyebb pontjain. Egyre több erővel ruházza fel Korent, és önmagát állítja oda, hogy elviselje a csapásokat. Mivégre? Miért? Próbáljuk csak megtudni! Talán titkon azt remélte, hogy új élethez csak önkínzás vezet? Ezt nem állította. Talán öntudatlanul félt megsérteni a pozitivistá idealizmust, a kortárs irodalom korlátlan urát. Még nem merészelt szembeszállni az európai közvéleménnyel; hiszen nem mi találtuk ki filozófiai világnézeteinket, Európából kaptuk őket! S hogy ne kelljen vitatkozni

az emberekkel, szörnyű elbeszélésének sablonszerű, vigaszt hozó megoldást gondolt ki. Az elbeszélés végén Lajevszkij „megjavul”, elveszi szeretőjét, rendezi életét, s buzgón iratok másolásába kezd, hogy megfizethesse adósságait. A normális emberek tökéletesen elégedettek lehetnek, hiszen a normális emberek a tanmesékből csak az utolsó sorokat olvassák: a morált, *A párbaj* morálja pedig a lehető legegészségesebb — Lajevszkij megjavul, és iratok másolásába fog. Igaz, az ilyen típusú befejezés inkább a morál feletti gúnyolódásnak tűnhet, de a normális emberek nem éppen mély pszichológusok; félnek a kettősségtől, s a rájuk jellemző „őszinteséggel” az író minden szavát készpénznek veszik. Sok sikert nekik!

VII.

Az egyetlen filozófia, amellyel Csehov komolyan számol és ezért komolyan harcol: a pozitívista materializmus. Éppen a pozitívista, azaz korlátozott materializmus, mely nem tart igényt elméleti befejezettségre. Csehov egész lényével érzi, hogy az élő ember ijesztően függ a természet láthatatlan, de zsarnoki és durván lélektelen törvényeitől. Márpedig a materializmus, különösen a visszafogott tudományos materializmus, nem törekszik az utolsó szó jogára, sem logikai lekerekítettségre; teljes mértékben beéri létünk külső feltételeinek feltárával. Minden nap, minden órában, minden percben meggyőződhetünk arról, hogy ha a magányos gyenge ember természeti törvényekkel találja magát szemben, minduntalan alkalmazkodni kénytelen, és engednie, engednie, engednie kell. Az öreg professzor nem kaphatja vissza fiatalságát, az összeroppant Ivanov nem tudja magát összeszedni, Lajevszkij nem moshatja le magáról a ráragadt sarat, s folytathatnám... egyre csak a kérlelhetetlen, tisztán materialista „lehetetlen”-ek melyekkel az ember csak alázatot vagy felejtést állíthat szembe. *Résigne-toi, mon coeur, dors ton sommeil de brute* — más szavak nem is illenének a Csehov-művekből kirajzolódó képhez. Az alázat azonban külsődleges, valójában súlyos, dühödt gyűlöletet rejt az ismeretlen ellenség iránt. Az álom, a felejtés is csak látszólagos: vajon valóban alszik, valóban megfeledeznek magáról az az ember, aki álmat *sommeil de brute*-nek nevezi? Ám lehetséges-e másképp élni? Egyszer csak szükségtelennek, sőt az emberi méltóságba ütközőnek kezdjük érezni az *Unalmas történetet* megtöltő viharos tiltakozásokat, a felgyülemlett elégedetlenség ránk zúdítását. Csehov utolsó tiltakozó darabja a *Ványa bácsi*. Mint az öreg professzor, mint Ivanov, Ványa bácsi is riadót ver, hallatlan ijedelmet kelt elrontott élete miatt. Telekiabálja a színpadot: elveszett az élet, elveszett az élet, mintha környezetéből, vagy akár az egész világon valaki is felelős lehetne az ő tragédiájáért. Nem elégszik meg a kiabálással, sirámokkal. Sértegeti saját anyját. Mint egy örült, minden cél nélkül, teljesen feleslegesen lövöldözni kezd revolvérével képzelt ellenségére, a szálnalmas és szerencsétlen öregemberre, a csúnyács-

ka Szonya apjára. Nem elég neki saját hangja, revolverhez nyúl. Kész lenne lőni az összes létező ágyúból, megütni minden dobót, félreverní minden harangot. Úgy véli, az egész világ alszik, fel kell ébreszteni hozzátartozóit. Bármilyen értelmetlenségre kész, hiszen számára nincs ésszerű megoldás, márpedig senki sem képes ezt azonnal bevallani. S kezdődik a csehovi történet: megbékélni nem lehet, nem megbékélni sem lehet, csak fejünket verhetjük a falba. Ványa bácsi ezt nyíltan teszi, az emberek szeme láttára, de később milyen fájdalmas emlék lesz számára, hogy nem fékezte kitörését! Amikor az értelmetlen és kínos jelenet után mindenki elutazik, Ványa bácsi megérti, hogy hallgatnia kellett volna, hogy bizonyos dolgokat nem vallhat be az ember senkinek, még a hozzá legközelebb állónak sem. **Az idegen tekintet nem viseli el a reménytelenség látványát.** „Elszalasztottad az életed” — magadra vess: nem vagy többé ember, idegen tőled minden emberi. A hozzátartozóid sem tartoznak hozzád, ők is idegenek. Nincs jogod sem arra, hogy segíts másokon, sem arra, hogy tőlük várj segítséget. Sorsod a teljes magány. Csehov fokozatosan meggyőződik erről az „igazságról”: Ványa bácsi az utolsó, aki hangosan, nyilvánosan tiltakozik, „jogokat követel”. Még ebben a darabban is egyedül ő tombol — bár a szereplők között ott van Asztrov doktor, vagy a szegény Szonya, nekik is joguk lenne őrzöngeni, sőt ágyúból lőni. De ők hallgatnak. Sőt valamiféle jóságos, angyali szavakat is ismételtetnek az emberiség boldog jövőjéről — azaz kétszeresen hallgatnak, hiszen az ilyen emberek szájából a „jóságos szavak” azt jelentik, hogy teljesen elszakadtak a világtól; elzárkóztak mindenki elől, senkit nem engednek közel magukhoz. A jóságos szavak kínai falként elkerítik őket a hozzátartozók kíváncsi és fürkésző tekintete elől. Külsőre hasonlítanak bárkire — így senki sem mérlekedik belső életükhöz...

Mi az értelme, mi a jelentősége az elveszett emberek őrlődésének? Erre a kérdésre Csehov valószínűleg ugyanúgy felelt volna, mint Kátya kérdéseire Nyikolaj Sztjepanovics: „nem tudom”. S nem is fűzött volna hozzá semmit. Ám csakis ez az élet vonzotta és érdekelte, ez az élet, mely jobban hasonlít a halálra, mint az életre. Beszéde ezért vált az évek során egyre halkabbá és lassúbbá. Csehov a leghalkabb hangú írónk. Hőseinek minden energiája befelé, és nem kifelé irányul. Semmi láthatót nem hoznak létre, sőt, minden láthatót szétrombolnak passzivitásukkal, azzal, hogy nem cselekednek. A von Koren-féle „pozitív gondolkodó” habozás nélkül szómyű szavakkal bélyegzi meg őket, s annál elégedettebb önmagával és a maga igazával, minél energikusabban fejezi ki magát. „Gazemberek, hitvány alakok, satnyák, makako majmok” — és így tovább, mi mindent nem gondolt von Koren Lajevszkijről! A leplezetlenül pozitív gondolkodó arra akarja kényszeríteni Lajevszkijt, hogy iratokat másoljon. A rejtett pozitív gondolkodók, azaz az idealisták és metafizikusok, nem szitkozódhatnak. Viszont elevenen eltemetik a Csehov-hősöket idealista temetőikben, melyeket világnézeteknek neveznek. Csehov a „kérdés megoldásától” azzal a kitartással tartózkodott, melyet a kritikusok többsége valószínűleg jobb sorsra érdemes-

nek ítélt volna – s folytatja hosszú, vég nélküli elbeszéléseit olyan emberekről, azoknak az embereknek az életéről, akiknek nincs veszténivalójuk, mintha a világon nem is lenne semmi más érdekes, csak ez a rémálombeli lebegés élet és halál között. Miről beszél mindez nekünk? Az életről, a halálról? Megint azt kell felelnem, „nem tudom”, ami pedig a legnagyobb ellenszenvet váltja ki a pozitív gondolkodókból, ám ezek a szavak titokzatos módon sosem hiányozhatnak a Csehov-hősök **nézeteiből**. Ezért áll hozzájuk mégis olyan közel a velük ellenséges materialista filozófia. Ugyanis a materialista filozófia nem ad választ, így nem kötelez örömteli engedelmességre. Gyötri, pusztítja az embert, de nem tart igényt az ésszerűségre, nem követel hálát, semmit sem kér, hiszen lélektelen, nem beszél. Gyűlölve is el lehet ismerni a materialista filozófiát. Ha el tudunk vele bánni, igazunk van; ha nem – vae victis. Milyen életerősen szól a halott, személytelen, közömbös természet leplezetlenül könyörtelen hangja az idealista, humanus világnézetek álszenten édeskés dallamaihoz képest! S ami a legfontosabb: a természettel harcba lehet szállni! A vele folytatott harcban bármilyen eszközt igénybe vehetünk! A természettel folytatott harcban az ember mindig ember marad, tehát bármihez folyamodhat megmenekülése érdekében, mindig igaza lesz. Még akkor is, ha nem ismeri el a világmindenség alapelvét, az anyag- és energiamegmaradás, valamint a tehetetlenség törvényét stb. Hiszen a leghatalmasabb holt erő is az embert kell hogy szolgálja, ki vitatná ezt? Más a helyzet a „világnézettel”! Alig szól egy szót, máris ellentmondást nem tűrve követeli, hogy az ember az eszmét szolgálja. S ezt a követelést nemcsak magától értetődőnek, de hallatlanul emelkedettnek is tartjuk. Csodálkozhatunk-e, ha Csehov az idealizmus és a materializmus közül az utóbbi, az erős, ám becsületes ellenfél felé hajlott. Az idealizmussal csak úgy harcolhatunk, ha megvetjük, s ebben az értelemben Csehov művei semmi kívánnivalót nem hagynak... Hogyan harcoljunk azonban a materializmussal? S legyőzhető-e? Talán furcsának találja az olvasó Csehov módszerét, de az író szíjjal láthatóan arra a meggyőződésre jutott, hogy csak az az egy harci eszköz létezik, amelyhez egykor a próféták folyamodtak: fejünket a falba verni. Minden fenyegetés, pisztolylövés, riadalomkeltés nélkül, távol mindenkitől, baráttól, idegentől egyaránt, az elkeseredésből merített minden erejét összeszedve, az ember belefog ebbe az értelmetlen kísérletbe, melyet elvet mind a tudomány, mind a józan ész. Van-e azonban jogunk azt várni Csehovtól, hogy elismerje a tudományos módszert? A tudomány mindent elvett tőle: a semmiből kell teremtenie, holott erre egyáltalán nem képes egy normális módszerekkel élő normális ember. Ahhoz, hogy elvégezzük a lehetetlent, legelőbb is le kell mondanunk a rutinmódszerekről. A legkitartóbb tudományos kutatások sem adnak számunkra életelixírt. Hiszen a tudomány első dolga az volt, hogy mint elvileg lehetetlent elvesse az ember törekvését, hogy mindenható legyen: a tudományos módszerek kizárják, hogy ha az egyik területen valamilyen sikert értünk el, akkor más területeken is kutassunk. Más szóval, a tudományos módszert annak a feladatnak a jellege dönti el, ame-

lyet a tudomány maga elé tűz. S valóban, egy tudományos feladat sem oldható meg azzal, hogy fejünket a falba verjük. Ez a már nem új módszer (ismétlem, a próféták már ismerték és éltek vele) Csehov és hősei számára ígéretesebb, mint minden indukció és dedukció (melyeket egyébként szintén nem a tudomány találta ki, léteznek, mióta a világ). Valahányszor csak szükség lesz erre a módszerre, megjelenik, mert valamilyen titkos ösztön megszűgja az embernek. S abban nincs semmi meglepő, hogy a tudomány elítéli. Ez a módszer viszont a tudományt ítéli el.

VIII.

Most talán jobban megértjük Csehov művészetének további fejlődését és arányát, azt a rá és csakis rá jellemző módot, ahogy ötvözi a „józan” materializmust és fanatikus makacsságát, mellyel mindig új, nehéz és járatlan utakat keres. Akárcsak Hamlet, Csehov is „egy arsinnal mélyebben” akarja aláaknázni ellenfelét, hogy aztán egyszerre repüljön a levegőbe mind a mérnök, mind építménye. Ebben a kemény, föld alatti munkában türelme és kitartása bámulatos, ám sokak számára elviselhetetlen. Mindent sötétség borít, sehol egy fénysugár, egy szikra sem világít, Csehov azonban megy előre lassan, alig-alig haladva. A tapasztalatlan, türelmetlen tekintet talán egyáltalán nem is észlelné mozgást. Talán maga Csehov sem tudja biztosan, halad-e vagy csak egy helyben topog. Nem lehet semmit sem kiszámítani előre. A reménynek sincs helye. Az ember a létezés olyan területére lép, ahol az általában előrelátó, előretervező ész már megtagadja szolgálatait. Itt nem alkothat magának az ember világos és körülírható képet a történelekről. Minden fantasztikusan értelmetlen színezetet ölt. Mindennek hiszünk is, nem is. *A fekete barátban* egy új valóságról beszél Csehov, olyan hangnemben, mintha maga sem tudná, hol végződik a valóság és hol kezdődik a fantazmagória. A fekete barát valahova a titokzatos messzeségbe hívja a fiatal tudóst, oda, ahol az emberiség legjobb álmainak kell valóra válniuk. A tudós környezete csak hallucinációnak tartja a szerzetest, és orvosi eszközökkel próbálkozik – brómmal, gondos táplálkozással, tejjel. Maga Kovrin nem tudja, ki-nek van igaza. Amikor a baráttal beszél, úgy hiszi, a barátnak. Mikor zokogó feleségét és az orvosok komoly, aggódó tekintetét látja, bevallja, hogy kényszerképzetek gyötrik, s kergetik egyenesen az örületbe. Végül a fekete barát győz, Kovrin képtelen elviselni maga körül a hétköznapiságot, szakít feleségével s annak rokonaival, akiket hőhéroknak lát, és elindul valahova, de nem látjuk, hogy bárhova is megérkezne. Az elbeszélés végén meghal, hogy az írónak joga legyen befejezni művét. Ez mindig így van: amikor a szerző nem tudja, mit tegyen hő-sével, megöli. Valószínűleg előbb-utóbb felhagynak ezzel a módszerrel. Az írók minden bizonnyal meggyőződik majd magukat és közönségüket arról, hogy mindenfajta művi lekerekítettség teljesen szükségtelen. Ha kimerült a téma, hát sza-

kítsuk félbe az elbeszélést, akár mondat közben. Csehov néha így is cselekedett, de csak ritkán. Többnyire eleget tett a hagyományos követelményeknek, és megoldással szolgált olvasóinak. Ez a módszer nem is olyan ártalmatlan, mint ahogy első pillanatban tűnhet, hiszen megtévesztő. Vegyük akár *A fekete barátot*. A hős halála mintha azt jelezné, hogy Csehov szerint minden abnormalitás feltétlenül azt eredményezi, hogy egy értelmetlen életet értelmetlen halál követ. Csehov azonban aligha volt erről meggyőződve. Úgy tűnik, valamit várt az abnormalitástól, ezért szentelt annyi figyelmet azoknak, akik nem a kitaposott utat járják. Igaz, minden erőfeszítése ellenére sem jutott szilárd, határozott következtetésekre. Meggyőződött arról, hogy a labirintus tekervényeiből nincs kiút, hogy a labirintus már életének lényegét alkotja, a homályos útkeresések, az örökös ingadozás és habozás, az ok nélküli bánat, az ok nélküli öröm, egy szóval mindaz, amitől a normális emberek félnek és amit igyekeznek elkerülni. Erről és csakis erről kell beszélni. Nem mi találtuk ki a normális életet, nem mi találtuk ki az abnormalis életet. Miért csak az előbbit tartják igazi valóságnak?...

A *Sirály* című dráma Csehov egyik legjellegzetesebb és így egyik legjelentékenyebb műve. A legteljesebben fejezi ki a művész igazi életszemléletét. Itt a szereplők mind vagy vakok, félnek egy lépést is tenni, nehogy szem elől téveszszék a haza vezető utat; vagy félőrültek, akik nem tudni, hova törnek és mi célból. Arkagyina, a híres színésznő, két kézzel kapaszkodik hetvenezer rubeljébe, dicsőségébe és utolsó szeretőjébe. A szintén híres Trigorin nap mint nap ír, ír és ír, s közben nem tudja, miért, mivégre. Az emberek ugyan olvassák és dicsérik műveit, de nem a maga ura; akár a mesebeli Marko hajós, megállás nélkül dolgozik, szállítja utasait egyik partról a másikra. S közben torkig van a folyóval is, a csónakkal is és az utasokkal is – de hogyan szabadulhatna meg tőlük? Odavetni azevezőket az első szembejövőnek: ez oly egyszerű megoldás lenne, de a mese szerint az égbe kell érte menni. Nemcsak Trigorin, hanem a már nem fiatal Csehov-hősök mind Marko hajósra emlékeztetnek. Munkájukra semmi szükségük, de mintha hipnotizálták volna őket, nem tudnak kitörni a nekik szegeződő elenséges erő hatalmából. Egyhangú, monoton, unott életritmusuk elaltatta tudatukat és akaratukat. Csehov mindenütt hangsúlyozza az emberi életnek ezt a különös és titokzatos vonását. Nála az emberek állandóan beszélnek, állandóan gondolkodnak, állandóan ugyanazt a munkát végzik. Az egyik házakat épít egyszer s mindenkorra kigondolt sablon szerint (*Életem*), a másik reggeltől estig betegeihez jár, gyűjti a pénzét (*Jonics*), a harmadik házakat vásárol (*Három év*). A szereplőknek még a beszédük is szándékosan egyhangú, ahogy a szólásban a szarka csak mondja-mondja ugyanazt. Egyikük okkal, ok nélkül állandóan azt hajtogatja, „megjárogatja”, másikuk, hogy „otrombaság” stb... Mind elviselhetetlenül egyhangúak, s mind félnek megbontani ezt a szédítő egyhangúságot, mintha az határtalan örömök forrása lenne. Olvassuk csak el Trigorin monológját: „... hát beszéljünk. Beszéljünk az én gyönyörű, derűs életemről... Nos, hol kezdjem? (némi gondolkodás után) Vannak kényszerképzetek: az ember

például éjjel-nappal folyton a holdra gondol. Nekem is van ilyen holdam. Éjjel-nappal egy rögeszme tart fogva: írnom kell, írnom kell, írnom... Alig fejezem be egyik regényemet, máris írnom kell a másikat, aztán a harmadikat, a harmadik után meg a negyediket... Írok szakadatlanul, váltott pegazusokkal, másképp nem bírom. Hát mi gyönyörű és mi derűs van ebben, kérдем én? Vad rohanás az élet! Most itt vagyok magával, izgatott vagyok, ugyanakkor minden pillanatban az jut eszembe, hogy vár egy befejezetlen kisregény. Látom például azt a felhőt. Olyan, akár a zongora. (...) Vaníliaszagot érzek. Mindjárt az agyamba vésem: émélyítő illat, özvegy virág, meg kell említenem egy nyári este leírásakor. Vadászok minden mondatára és szavára, a magaméra is, és sietek mielőbb bezárni ezeket a mondatokat és szavakat a magam irodalmi raktárába; hátha jó lesz valamire. Ha befejezem a munkát, szaladok a színházba vagy horgászni: szeretek pihenni, mindent elfelejteni – de nem lehet: a fejemben máris ott pörög egy nehéz vasgolyó: az új téma máris húz az asztalhoz, és rohannom kell megint írni és írni. És így van ez mindig, de mindig, és nincs nyugtom saját magamtól, érzem, hogy emészttem tulajdon életemet, hogy a legszebb virágok porát gyűjtöm ahhoz a mézhez, amelyet odadobok valakinek a vak világba, és közben letépek a virágokat is, és letaposom a tövüket. Hát nem örült vagyok én? Hát úgy bánnak énvelem a barátaim és ismerőseim, mint egy épeszű emberrel? „Mit írogat? Mivel fog megajándékozni bennünket?” Mindig egy és ugyanaz, és nekem úgy rémlik, az ismerősöknek ez a figyelme, dicsérete, elragadtatása mind csupa csalás, becsapnak, mint egy beteget; néha attól félek, hogy a hátam mögé lopóznak, megragadnak és az örültek házába szállílnak, mint Popriscsint.” (ford.: Makai I.) Mire jó mindez? Vesd el az evezőket, és kezdj új életet. De nem lehet; amíg Trigorin nem kap választ az égből, nem hajítja el evezőit, nem kezd új életet. Csehovnál csak a fiatal, nagyon fiatal és tapasztalatlan emberek beszélnek az új életről. Állandóan boldogságról, megújíhadásról, fényről, örömről álmodoznak. Gondolkodás nélkül repülnek a tűzbe, és elégnék, akár az ostoba pillangók. A *Sirályban* Nyina Zarecsnaja és Trepljov, más művekben más hősök, férfiak és nők. Mindannyian keresnek valamit, törekednek valamire, de egyikőjük sem teszi azt, amit tenniük kellene. Mind elzárkózva élnek, ki-ki csak a maga életével törődik, közönyös a másik iránt. S különös a Csehov-hősök sorsa: a végsőig feszítik minden lelki erejüket, de a legcsekélyebb külső eredmény nélkül. Mindannyian szánalomra méltóak. Az asszony tubákol, elhanyagolja magát, fésületlen, érdektelen. A férfi ingerült, morog, vodkát iszik, terhére van környezetének. Nem a kellő szavakat mondják, nem azt teszik, ami szükséges lenne. A külső világot nem tudják, azt is mondhatnám, nem akarják lakhatóvá tenni. Az anyag és az energia összekapcsolódásának megvannak a maga törvényei, s az emberek is a maguk törvényei szerint élnek, mintha nem is létezne anyag és energia. E tekintetben Csehov értelmiségije semmiben sem különbözik a műveletlen paraszttól és a félművelt kispolgártól. Az udvarházban ugyanúgy folyik az élet, mint a szakadékbán, mint falun. Senki sem hiszi, hogy a külső

feltételek megváltoztatásával sorsát is megváltoztathatná. Mindenütt az az öntudatlan, de mély és kiirthatatlan meggyőződés uralkodik, hogy akaratunknak olyan célokra kell törekednie, amelyeknek semmi közük az emberiség életének megszervezéséhez. Sőt, az ilyen szervező munkát az akarat ellenségének, az ember ellenségének vélik. Rontani, marni, pusztítani, rombolni kell. S nem szabad a jövőről gondolkodni, tervezgetni! Állandóan, vég nélkül a falba kell verni fejünket. Mire vezet mindez? S vezet-e bármire is? Kezdet ez vagy vég? Talán az új, embertelen alkotás, a semmiből teremtés zálogát láthatjuk itt? „Nem tudom” – felelte az öreg professzor a zokogó Kátyának. Nem tudom – feleli Csehov minden zokogó és elkínzott embernek. Ezekkel és csakis ezekkel a szavakkal fejezhetjük be Csehovról írt cikkünket. Résigne-toi, mon coeur, dors ton sommeil de brute.

(Ford.: Patkós Éva)

* Megjelent: *Voproszi zisznyi*, 1905/3, 101–141. o., majd a *Nacsala i konci* című kötetben, Szentpétervár, 1908. (1–69. o.)

¹ Fonizin: *Az úrfi* című drámájának alakja, a beszélő név Grigássy Éva fordításából való. (A ford.)

EGY NAGY FILOZÓFUS EMLÉKÉRE

Edmund Husserl*

Max Scheler utolsó találkozásunkkor, két héttel halála előtt, beszélgetés közben megkérdezte tőlem: „warum sind Sie mit so einem Ungestüm gegen Husserl losgegangen? (Miért támadt Husserlre olyan szenvedélyesen?)”. Maga Husserl, amikor Freiburgban meglátogattam, amerikai filozófia-professzor vendégeinek így mutatott be: „ez és ez a kollégám; még soha senki olyan élesen nem támadt rám, mint ő – s így kezdődött barátságunk”. Husserl szavai persze elsősorban azért meglepőek, mert még a nagy filozófusoknál is oly ritka „önzetlenségről” tanúskodnak; Husserlt mindenekelőtt az igazság érdekli, s az igazság keresésének talaján nemcsak hogy lehetséges a barátság az eszmei ellenféllel, de csaknem elengedhetetlen. Husserl e kiváló jellemvonását az olvasó természetesen kellőképp értékeli is majd. Most azonban más foglalkoztat bennünket: mi indított, mi indíthatott engem ilyen éles szembefordulásra? Úgy gondolom, az igen nehéz, ám egyszerismind nagyszerű husserli fenomenológia értelmezéséhez nemcsak az ő tanítását célszerű kifejtenem, hanem azokat az okokat is, amelyek miatt akkor is, most is, elfogadhatatlannak érzem e tant. Ellenvetésem nemcsak az én gondolataimat fejezik ki, hanem az övéit is, akivel vitába szállok.

Husserl műveit – akkor még csak a *Logische Untersuchungen* létezett – már régen ismertem: harminc éve. E könyv megrázott: a huszadik század elején nemigen akadt Husserlhez mérhető filozófus; kiemelte őt gondolkodásának ereje, merészsége, mélysége és jelentősége. Személyesen jóval később ismerkedtünk meg, mintegy tíz évvel ezelőtt, amikor már a *Revue Philosophique*-ben jelentek róla szóló cikkeim. Az amszterdami filozófiai társaság előadásra kért fel. Megérkezésemkor megtudtam, hogy utánam Husserl ad majd elő, s azt is, hogy Husserl, mikor értesült arról, hogy Amszterdamban leszek, kérte, várjak megérkeztéig, így találkozhatnánk. Mondanom sem kell, örömmel maradtam néhány nappal tovább. Már akkor kellemesen meglepett, hogy Husserl találkozni kíván nyilvánvaló eszmei ellenfelével: hiszen ilyen eset szinte alig fordul elő.

Először a filozófiai társaságban találkoztunk az előadás előtti estén. Természetesen akkor nem beszéltünk filozófiai témákról: Husserl készült több mint kétórás előadására, melyet egyébként hallatlanul könnyeden tartott meg, állva, s oly művészettel, olyan energikusan, mintha nem is hetven, hanem negyvenéves lett volna. Akkor kérte meg a társaságnak azt a tagját, akinél feleségével együtt megszállt (Amszterdamban az előadók nem szállodában, hanem a filozófiai társaság tagjainál laktak), hogy hívjon meg engem másnap ebédre. Ebéd

közben filozófiáról természetesen nem esett szó. De rögtön ebéd után, mihelyt átmentünk az ebédlőből a házigazda dolgozósobájába, Husserl filozófiai témákról kezdett beszélni, azonnal, in medias res. Ez is jellemző rá. Emlékszem, amikor néhány nappal később egy másik társasági tagnál ebédeltünk együtt, s ebéd után a házigazda – nagyon gazdag ember és szenvedélyes könyvbarát – könyvtárának unikumait kezdte mutatni Husserlnek, pl. *A tiszta ész kritikájának* vagy Spinoza *Etikájának* első kiadását, Husserl, a házigazda legnagyobb elkeseredésére, szórakozottan nézegette a ritkaságokat, majd néhány perc múlva félrevont, és filozófiai beszélgetésbe kezdett velem. Az, hogy csakis az őt foglalkoztató problémákra koncentrált, megmutatkozott akkor is, amikor az azóta elhunyt Andler professzor kérésére puhatolózni kezdtem nála, eljönne-e Párizsba, ha meghívja a Sorbonne. Egyetlen kérdést tett csak fel: „Ön szerint vannak Párizsban, akik tudnak németül, és hajlandók elmélyedni az én problematikámban?” Husserlt teljesen hatalmukban tartották az őt lekötő filozófiai feladatok. Ez természetesen kitűnt minden beszélgetésünkből, először Amszterdamban, majd Freiburgban és Párizsban. A legérdekesebb és legjelentősebb vallomásokat már az első beszélgetésünkön hallhattam tőle: „Igazságtalan volt – kezdte –, amikor olyan élesen és szenvedélyesen támadt rám. Mintegy kőszoborrá változtatott, magas piedesztálra emelt, majd kalapáccsal darabokra zúzta szét ezt a szobrot. Ám valóban kőből vagyok én? Mintha nem látta volna, mi kényszerített, hogy radikálisan tegyem fel a kérdést tudásunk lényegéről, és felülvizsgáljam a ma létező ismeretelméleteket, holott régebben azok engem ugyanúgy kielégítettek, mint más filozófusokat. Minél jobban elmélyedtem a logika alapproblémáiban, annál inkább éreztem, hogy tudományunk, tudásunk inog, már-már összedől. És végül, leírhatatlan rémületemre, meggyőződtem arról, hogy ha a mai filozófia az utolsó szó, amelyet az emberek a tudás lényegéről mondhatnak, akkor tudásunk nem létezik. Volt olyan pillanat, hogy, miközben a kortársainktól elsajátított eszméket fejtettem ki a katedráról, az az érzésem támadt, nincs mit mondjak, üres kézzel és üres lélekkel állok hallgatóim előtt. Akkor elhatároztam, hogy magam és hallgatóim számára az összes létező ismeretelméletet könyörtelenül szigorú kritikának vetem alá, mely aztán sokakból felháborodást váltott ki, és elkezdtem ott keresni az igazságot, ahol addig senki sem kereszte, mert senki sem feltételezte, hogy ott rá lehetne lelni. Így keletkezett a *Logische Untersuchungen*. S ön ezzel nem akart számolni, nem kívánta meghaladni és meglátni harcomban, féktelen entweder-oder-emben e harc lényegét. Azt a felismerést, hogy ha az ész erőfeszítései nem tudják legyűrni a bennem támadt kételyeket, ha arra vagyunk kárhozottatva, hogy amennyire tudjuk, továbbra is csak elrejtjük gnoszeológiai építményeink újból és újból feltáruló repedéseit és réseit, akkor egy szép nap egész tudásunk összeomlik, és hajdani nagyságunk szálnalmas romjai előtt találjuk magunkat.”

Körülbelül e szavakkal, de még nagyobb erővel és szenvedéllyel, nagyszerű írásaiban és előadásaiban is mindig érezhető kivételes lendülettel beszélt nekem

arról, milyen forrásokból eredt merész és eredeti filozófiája, mely környötte-nül elsöpörte kora legjobb gondolkodóinak alapeszméit. A *Logische Untersuchungen* és más művei; azt hiszem, nem túlzok; szinte (nem a kisdedek – ők nem filozofálnak – hanem) az öregek lemészárlása volt. Együttal grandiózus és nagy-szerű kísérlet, hogy olyan támaszt találjon megismerésünk számára, melyen – megengedem magamnak a metaforát – még a pokol kapui sem vesznek diadal-mat. S erről oly őszintén, olyan lelkesedéssel, ihlettel beszélt, hogy őt hallva azt hiszem, még a filozófiában járatlanok is azonnal ráébredtek volna, hogy Husserl kérdései nem olyan elméleti kérdések, amelyeknek ilyen vagy olyan megoldása számunkra egyaránt közömbös, s ezért egyformán elfogadható, hanem, mint ahogy ő fogalmazott, élet és halál kérdései. Husserlben, akár Shakespeare Hamletjében, felébredt a félelmetes, sorszerű „lenni vagy nem lenni”, vagy még inkább, megvilágosodott előtte, mint Hamlet (pontosabban Shakespeare) előtt: kizökkent az idő. Megrázó hatása volt annak, amit mondott. Sosem fogom elfe-lejteni első személyes találkozásomat Husserlrel, mint ahogy sosem törölődik ki emlékezetemből, hogyan hatottak rám művei húsz évvel korábban: kitörölhe-tetlen nyomokat hagy bennünk, ha találkozunk az emberi szellem nagy képví-selőivel.

Nyíltan meg is mondtam neki: „Igaza van, természetesen: amilyen erővel csak tudtam, támadtam az ön eszméit. De éppen azért, és csakis azért, mert megéreztem gondolkodásának hatalmas, páratlan erejét s azt is, amit most el-mondott eredeti és merész eszméinek belső forrásairól. S nem kétlem, hogy Franciaországban, ahol azelőtt önt alig (vagy éppen egyáltalán nem) ismerték, most már tudják cikkeimből, hogy a szomszéd országban egy nagy filozófus él, aki előtt olyan horizontok nyíltak, amiket a hagyományos közterek sűrű kö-détől eddig senki sem látott. Támadásaim élessége nemcsak nem gyengíti, ha-nem ellenkezőleg: kiemeli annak óriási jelentőségét, amit ön tett a filozófiáért. Az önnel vívott harchoz szükség van minden lelki erőre, márpedig minden erő-feszítés feltételezi a szenvedélyt és a szenvedéllyel járó élességet. Rettenetes dilemma elé kerültem: vagy elfogadok mindent, amit mond, s nemcsak azt, amit már megfogalmazott, hanem mindazokat a következtetéseket, amelyekre a filozófia kötelez vagy fellázadok ön ellen. És most kijelentem önnek: ha a túl-világon bűnösnek találunk abban, hogy az evidenciákkal harcba kezdve elárul-tam a filozófiát, önre fogok mutatni, és ön fog égni, nem én. Oly hosszan, olyan erővel és kérlelhetetlenül üzött és üldözött evidenciáival, hogy nem ma-radt más kiút számomra: vagy mindenben alávetem magam önnek, vagy kétség-beesett lépésre szánom el magam – fellázadok, most már nem is ön ellen, ha-nem az ellen, amit minden filozófia, minden gondolkodás vitathatatlan alapjá-nak tartottak és tartanak ma is: fellázadok az evidenciák ellen. Mélyen igaza volt, amikor hírül adta, hogy kizökkent az idő; az idő biztosan kizökken, vala-hányszor megkíséreljük feltárni akár a legkisebb repedést is azon az alapzaton, amelyen tudásunk nyugszik. De vajon minden áron meg kell-e őriznünk tudá-

sunkat? Helyre kell-e tolni a kizökkenet időt? Vagy talán ellenkezőleg? Talán még egyet kell rajta lökni, úgy, hogy darabokra törjön?”

Ebben a beszélgetésben, melyet röviden és azzal a hozzávetőlegességgel voltam kénytelen elmondani, amely minden rövidítés és visszaemlékezés sajátja, mintegy koncentrálódott mindaz, ami közelített és ami elválasztott bennünket. Egyesek talán furcsállni fogják, ám első filozófiatanárom Shakespeare volt. Tőle hallottam azt a mélyen titokzatos és érthetetlen, ugyanakkor fenyegetőt és szorongatót, hogy kizökken az idő. Mit lehet tenni, mihez lehet kezdeni, ha kizökken az idő, ha a létezésnek olyan borzalmai vannak, mint amilyenek az idővelegyütt kizökkenett ember (Shakespeare) előtt tárulnak fel? Shakespeare-től Kanthoz fordultam, aki *A gyakorlati ész kritikájának* utánazhatatlan művészetével és a nevezetes posztulátumokkal igyekezett elrejteni, és évszázadokra el is rejtette a lét azon réseit, melyeket ő maga tárt fel *A tiszta ész kritikájában*. Kantnál nem találtam választ kérdéseirem. Ekkor tekintetem más felé fordult: a Szentíráshoz. Ám a Szentírás kiállhatja-e a szembesítést az evidens igazságokkal? Ezt a kérdést nem tettem fel magamnak, még nem szántam rá magam, hogy feltegyem – mint ahogy még azok se szánják rá magukat, akik elismerik a pápa tévedhetetlenségét. Az emberek megelégednek a gyakorlati ész posztulátumaival, hogy gyengítsék, pontosabban elfelejtsék, ne lássák az elméleti ész igazságainak mindent leromboló hatását.

Csaknem mindig ilyen témákról beszélgettünk Husserlrel. Amikor Párizsba érkezett, és meghívásomra eljött hozzám, ebéd után (amelyet szinte észre sem vett, mintha nem is létezett volna-száma), azonnal félrevont és filozófiai beszélgetésbe kezdtünk egy külön szobában. Ez akkortájt történt, amikor *Athén és Jeruzsálem* című könyvem első részén, a *Leláncolt Parmenidész*en dolgoztam. Természetesen a beszélgetést azok felé a témák felé igyekeztem terelni, amelyeket könyvemnek e részében tárgyaltam. S amikor csaknem szó szerint elisméltem neki, amit később a *Leláncolt Parmenidész*ben leírtam: „399-ben megmérgezték Szokratészt. Hátramaradt tanítványa, a „magától az igazságtól kényszerített” Platon (Arisztotelész kifejezése) nem tudta nem mondani, nem tudta nem gondolni, hogy Szokratészt megmérgezték. De csak egyetlen kérdés hallható összes írásából: valóban létezik-e a világon olyan erő, olyan hatalom, amely képes véglegesen és örökre arra kényszeríteni bennünket, hogy beleegyezzünk Szokratész megmérgezésébe? Arisztotelész számára ez a kérdés mint nyilvánvalóan értelmetlen, egyáltalán nem létezett. Meg volt győződve arról, hogy azt az „igazságot”, hogy egy kutyát megmérgeztek, s azt az „igazságot”, hogy Szokratészt megmérgezték, egyformán nem kérdőjelezheti már meg soha sem ember, sem isten. A mérleg nem tesz különbséget a kutya és Szokratész között, és mint-hogy maga az igazság kényszerít bennünket, mi sem tehetünk semmilyen különbséget Szokratész és a kutya között, még ha az veszett is.” – Amikor ezt elmondtam neki, azt vártam, felháborodásban tör ki. De más történt: csupa füllé vált, mintha valahol a lelke mélyén már régóta tisztában lett volna azzal, hogy

az arisztotelészi „magának az igazságnak a kényszerítése” valamilyen hazugságot és árlást rejt magában. Annál is inkább meg voltam döbbenve, mert előtte heves vita tört ki közöttünk arról, hogy mi a filozófia. Én azt mondtam, hogy a filozófia nagy és végső harc, ő viszont élesen azt felelte: Nein, Philosophie ist Besinnung. (Nem, a filozófia reflexió.) Ám most a beszélgetés más jelleget öltött. Mintha megérezte volna, hogy homokra épült az arisztotelészi bizonyosság. S elintézte, hogy *Leláncolt Parmenidész*em megjelenjen a *Logos* című folyóiratban, holott terjedelme és főleg tartalma miatt e folyóirat számára egyáltalán nem felelt meg, már csak azért sem, mert vitatja azt a meggyőződést, hogy az emberek sosem szabadulhatnak meg a „Szokratészt megmérgezték”-igazságtól. Husserl azonban, ismétlem, mindenre nyitott lélek volt. Miután *Parmenidész*em megjelent a *Logos*ban, ezt írta nekem: „Az ön útja nem az enyém, de értem és értékelem az ön problematikáját” (Egyszer azt mondta nekem: Das, was Sie treiben, heisse ich auch Wissenschaft! [Amit ön művel, azt én is tudománynak nevezem]. És akkor megértettem azt a furcsa tényt, hogy amikor freiburgi látogatásomkor megtudta tőlem, hogy Kierkegaard-t egyáltalán nem olvasom, érthetetlen makacssággal kezdte nem kérni, hanem követelni, hogy ismerkedjem meg a dán gondolkodó műveivel. Hogy történhetett, hogy az az ember, aki egész életét az ész dicsőítésére tette fel, képes volt az Abszurdot magasztaló Kierkegaardhoz irányítani? Igaz, minden valószínűség szerint ő maga is csak élete utolsó éveiben ismerkedett meg Kierkegaard-ral: munkáin egyáltalán nem érezhető, hogy ismerte volna az *Entweder-Oder* szerzőjének bármely művét. Ám egész biztos, hogy Kierkegaard eszméi mélyen megérintették.

E szavakban sűrűsödik össze Husserl filozófiája. S ami a legnagyszerűbb: bár egy filozófus sem szól ilyen merészen és nyíltan a „Schrankenlosigkeit der Vernunft”-ról (az ész korlátatlansága), valójában mindegyikük meggyőződése, hogy az ész, csakis az ész adhat választ az emberi lelket nyugtalanító összes kérdésre. Az „evidencia” akár a Medúza feje: aki csak ránéz, lelki erejét elveszti, kővé mered, akarat nélkül engedelmeskedik minden külső hatásnak. És senki sem akar világosan számot vetni azzal, hogy az embereket valamiféle titokzatos és érthetetlen sötét erő tartja hatalmában, arra kényszeríti őket, hogy elfogadják az ész ítéletét még akkor is, ha így arra törnek, ami számukra a legértékesebb és a legdrágább, féltve őrzött kincsükre. Arisztotelész szerint az emberek nem hagyják el a lét középvégeit, nem kockáztatják, hogy a végekig elmenjenek, s azt a meggyőződést sugallják önmaguknak, hogy aki megismerte a közepet, következtethet arra, mi történik a végeken. Azonban az ember és a világ életének középvonái csöppet sem hasonlítanak sem a pólusokra, sem az egyenlítőre. Ahhoz, hogy ítélhessünk a lét végeiről, peremvidékeiről, meg is kell ott fordulnunk. A legnagyobb tévedés lenne azt gondolnunk, hogy mivel oly sok mindent megtett az ész, már mindenre képes. A sok még nem jelent mindent: a sok és a minden egymásból nem levezethető, különböző kategóriák. Még a vallás is – most hallottuk Husserltől – csak annyiban nyeri el értelmét és jelentését, a-

mennyiben az evidenciára támaszkodhat. Az ész dönti el, melyik vallás jelenté-
 tések, melyik jelentések önmagában véve, és egyáltalán jelentések-e; melyik val-
 lásban hallható Isten hangja, melyikben tünteti fel magát az emberi hang Isten
 hangjának – és ahogy az ész dönt, úgy is lesz: Roma locuta. Ismétlem: Husserl
 felbecsülhetetlen érdeme, hogy merete így feltenni a kérdést. Itt „Einstellung”-
 ja, az ő szavával élve, már nemcsak a korabeli filozófia ellen irányul, hanem
 Kant ellen is, aki *A tiszta ész kritikájának* minden radikalizmusa ellenére sem
 tudta nem becsempészni filozófiájába az Istenről, a lélek halhatatlanságáról és a
 szabadságról szóló posztulátumokat. Husserl híven feladataihoz, inkább Platón
 követi. *Euthüphrón* című dialógusában Platón felteszi a kérdést: azért szent-e a
 szent, mert az istenek szeretik, vagy azért szeretik az istenek, mert szent? Ter-
 mészetesen a második választ fogadja el. A szent az istenek felett áll, ahogy az
 egész világmindenség felett állnak az ideális igazságok. A szentet nem teremtet-
 ték, és bármit is hirdessen, bármit is követeljen, mindent el kell fogadnunk,
 mindenben engedelmeskednünk kell; és nemcsak nekünk, hanem a démonok-
 nak is, az angyaloknak is, isteneknek is. És a szent szent marad, ahogy az ideális
 igazságok is igazságok maradnak, bár a szentnek, akár az ideális igazságoknak,
 tökéletesen mindegy, szükségük van-e rá az embereknek vagy sem, örömet vagy
 bánatot, reményt vagy kétségbeesést hoz-e nekik (sőt, az isteneknek): hiszen az
 igazság önmagában vett igazság, nem számol a hatalmában lévő „empirikus je-
 lenségekkel”. S itt kezdődik az, ami a legrejtélyesebb és a legjelentékenyebb
 Husserl filozófiájában. Azonnal felmerül a kérdés: Milyen indítekből követelte
 tőlem Husserl oly ritka makacssággal, hogy Kierkegaard-ral kezdjek foglalkozni?
 Kierkegaard-ral, aki Husserl-lel ellentétben nem az észnél, hanem az Abszurdnál
 kereste az igazságot, Kierkegaard-ral, akinél az ellentmondás törvénye, akár Is-
 ten kivont pallosú kerubja a mennyország bejáratánál, semmit sem bizonyít az
 Igazságról, és egyáltalán nem jelent határt a lehetséges és a lehetetlen között.
 Számára a filozófia (egzisztencialistának nevezi) éppen ott kezdődik, ahol az
 ész evidensen belátja, hogy minden lehetőség végképp kimerült, hogy minden-
 nek vége, s az ember nem tehet mást, mint szemlélődik és megdermed. Kierke-
 gaard itt bevezeti a filozófiába azt, amit ő „hit”-nek nevez és amit „a lehetsége-
 sért vívott esztelen harc”-ként határoz meg, azaz a lehetetlen lehetőségéért ví-
 vott harcként, nyíltan a Szentírás szavaira támaszkodva: az emberi bölcsesség
 nem más, mint bolondság Isten előtt. Igaz, az emberek a világon a legjobban az
 örültségtől félnek. Kierkegaard ezt tudja, és állandóan azt hangoztatja, hogy az
 emberi gyengeség nem mer szembenézni a halállal és az örültséggel. S igaza van.
 Bár Platón *Phaidón*-jában azt olvassuk, hogy a „helyesen filozofálók valóban gon-
 dosan készülnek a meghalásra”. Ugyanott áll az is, hogy „akik helyes módon
 foglalkoznak a filozófiával, nem készülnek semmi másra, csupán arra, hogy
 meghalnak és halottak lesznek”. (*Kerényi Grácia ford.*) Minden bizonnyal az
 életből távozó Szókratész sugallta Platónnak ezeket a szokatlan és titokzatos
 gondolatokat. Platón nem foglalkozik többet velük: az „állam” és a „törvények”

kötik le teljes mértékben még aggkorában is – így valósítja meg, miként a köznap halandók és a gladiátorok, az örök követelményt: *salve Caesar, morituri te salutant* (üdvözlégy Caesar, a halálba menők köszöntenek). Még a halál előtti pillanatban sem tudnak elszakadni az emberek a „Caesar”-tól, attól, amit mindannyian „valóságnak” ismernek el. És ez „természetes”! Hiszen hogyan értsük „a halál gyakorlását”? Valójában nem annak a harcnak a kezdetéről és előkészületeiről van-e szó, amelyet a bizonyítékok meggyőző erejével vívunk, az elmentmondás törvényével, az ésszel, mely korlátlan jogokra tart igényt, és magához kaparintotta a hatalmat, hogy önkényesen megszabja, hol végződnek a lehetőségek, és hol kezdődik a lehetetlen; nem annak a harcnak a kezdetéről és előkészületeiről van-e itt szó, melyet a mennyország kapuját kivont pallossal őrző kerubbával vívunk? A gyanútlan tekintet úgy látja, ez a korlátlan hatalom jogosan illeti meg az észet, nincs benne semmi rettenetes, semmi borzalmas. Valójában egész máshogy áll a dolog. A lét leküzdhetetlen és elviselhetetlen borzalmi épp abból származnak, hogy e határ megszabásának hatalmát teljes mértékben és kizárólag az ész ragadta magához. Ahogy Husserl állította: az ész parancsol, az ember kötelessége az engedelmeskedés. És nem elég, hogy engedelmeskednie kell – áhítattal és örömmel kell magát alávetnie. Példa erre Nietzsche, aki egykor mindenkit annyira elképesztett a határtalan kegyetlenség hirdetésével. Husserl nem tárgított attól, hogy tanulmányozzam Kierkegaard-t. Ugyanúgy ragaszkodott volna ahhoz is, hogy Nietzschevel kezdjek foglalkozni, de Nietzsche már jóval azelőtt megismertem, hogy Husserl nevét hallottam volna. Husserl tana, illetve Nietzsche és Kierkegaard tana között mély belső rokonság van. Az igazság abszolutizálásával Husserl kénytelen volt relativizálni a létet, pontosabban, az emberi életet. Erre kényszerült Nietzsche is. Amikor az önmagán kívül semmilyen más tekintélyt el nem ismerő ész hatalmának veti alá magát (ez ha nem is mindig, de gyakran előfordult vele), kijelenti, kénytelen kijelenteni: „Lehet-e nagy az, aki nem érez magában erőt és készséget arra, hogy komoly szenvedést okozzon? A tűrni tudás a legsilányabb képesség: a gyenge nők, sőt a rabok is gyakra virtuóznak benne. De nem belepusztulni a bánatba és a kételemekbe, amikor másoknak komoly szenvedést kell okozni, és hallani a jajkiáltást – ez nagy dolog, ebben nagyság mutatkozik meg.” Honnan Nietzsche meggyőződése, hogy a könyörtelen kegyetlenség készsége nagyságról tanúskodik? Olyan nagyságról, amilyenre teljes szívvel és teljes lélekkel kell törekednünk? Teljes szívvel és lélekkel, ahogy a Szentírás követeli az ember Isten iránti szeretetétől. Azonban, mint Nietzsche állítja, megint csak az ész követelésére, az emberek megölték Istent. Sajnálom, hogy nem idézhetem teljes terjedelmében Nietzsche könyvének ezt a részét, ahol még tőle is szokatlan erővel és szenvedélyességgel beszél erről a „bűnök bűnéről”. Az ész követelte – ezért meg kellett ölni Istent, ahogy mindenre hajlandónak kell lenni, amit az ész szükségesnek és igazságosnak tart. Az ész könyörtelen mértéktelen követeléseiben. „Nem kell-e végül – írja Nietzsche egy másik helyen – feláldoznunk mindazt, ami vigaszt

nyújt, ami szent és gyógyít, minden reményt, a rejtett harmóniába s a jövőben megvalósuló boldogságba és igazságosságba vetett minden hitet? Nem kell-e feláldoznunk magát Istent, és önmagunk iránti kegyetlenségből isteníteniünk a követ, a butaságot, a terhet, a sorsot, a semmit? Istent feláldozni a Semmiért, a végső kegyetlenség e paradox titka jutott nemzedékünk osztályrészül: erről mindannyian tudunk egy s mást.” Lehet – sőt valószínű –, hogy Nietzsche utolsó szavai nem teljesen felelnek meg a valóságnak: koránt sincs mindenki tudatában annak, hogy az ész követeléseinek teljesítéséhez isteníteniünk kell a követ, a butaságot, a semmit. Ellenkezőleg (és ez nagyon fontos): az emberek nagy része egyáltalán nem sejtí ezt. A mai tudomány és a mai filozófia jelentős képviselői sorsukat és az egész emberiség sorsát hanyagul – e hanyagságról Nietzsche nem keveset mondott el nekünk – teljes mértékben az észre bízák, az észre, mely nem ismeri és nem is kívánja ismerni hatalmának korlátait. Az ész követelésére ellentmondás nélkül istenítjük a követ, a butaságot, a semmit. És senki sem meri megkérdezni, hogy mi is, miféle titokzatos erő készítet bennünket arra, hogy lemondjunk minden reményünkről és bizakodásunkról, mindarról, amit szentnek, vigasztalónak tartunk, amiben az igazságosságot, a boldogságot látjuk. Az ész nem törődik reményeinkkel és kétségbeesésünkkel, és a legszigorúbban megtiltja, hogy ilyen kérdést akár csak fel is tegyünk. Kitől is kérdeznénk? Az észtól? Tőle már kaptunk választ. Önmagán kívül más bírót semmi áron nem ismer el: hiszen ez egyet jelentene számára azzal, hogy lemond szuverén jogairól.

II.

Létezik olyan vélemény, hogy Husserl fenomenológiájának feladata tisztán módszertani. Mélyen téves ez a vélemény, és csak elfedi előlünk a husserli problematika egész nagyságát és jelentőségét. Maga Husserl arra a kérdésre, hogy mi a filozófia, így felel: „A filozófia az igazi alapelvekről, a forrásokról, „rizomata panton” (mindennek gyökereiről) szóló tudomány.” E meghatározásból már kellőképpen világos, mire törekszik Husserl. A *Logos* című folyóiratban jelent meg 1910–11-ben nagy cikke, *A filozófia mint szigorú tudomány*. E páratlan lendülettel megírt tanulmány a fenomenológiai iskolának nem is eredményeit, hanem mintegy a kiáltványát tartalmazza. Viszonylag kis terjedelemben foglalja össze mindazt, amit korábban oly alaposan fejtett ki nagy munkáiban, a *Logikai vizsgálódásokban* és az *Eszmék egy tiszta fenomenológiához* című művében. A nagy ügyre hivatott emberek merészségével hirdeti: „Lehetséges, hogy a legújabb kor egész életében nincs hatalmasabb, elsöprőbb erejű, győzelmesebb eszme a tudomány eszméjénél. Győzelmi menetét semmi sem állíthatja meg. Valóban mindent felölelőnek bizonyul, jogos céljainak megfelelően. Ha ideális befejezettségében gondoljuk el, a tudomány egyenlő lesz magával az ésszel, mely mellett és felett nem állhat semmilyen tekintély.” Továbbá: „A tudo-

mány elmondta a maga szavát — e perctől a bölcsességnek kell tőle tanulnia”, jelenti ki parancsolóan, mintha versenyre kelne a híres mondással: *Roma locuta, causa finita* (Róma szólott, az ügy le van zárva). Nem szabad ellenben azt gondolnunk, hogy Husserl megtagadja mindazt, amit előtte létrehozott a filozófia. Épp ellenkezőleg, elevenen átéli a múlt nagy képviselőihez fűződő örökségi kapcsolatát. „A szigorú tudomány tudatos igénye jellemzi a filozófia szokraté-szi—platoni fordulatát ugyanúgy, mint a skolasztika-ellenes tudományos reakciókat az újkor kezdetén, különösen a descartes-i fordulatot. Ez az ösztönzés érződik a XVII. és XVIII. századi nagy filozófiákon, újul meg radikális erővel *A tiszta ész kritikájában*, és ez uralja Fichte filozófiáját.” Fenntartás nélkül Husserl csak a legújabb filozófiát ítéli el, könyörtelenül támad rá: „itt a tudományos tanításnak még az alapját sem vetették meg, az azt helyettesítő (...) filozófia legfeljebb tudományos félkésztermék vagy a világnézet és az elméleti megismerés differenciálatlan vegyítése”. A világnézet, az, amit Husserl világnézetnek nevez (a bölcsesség is ez) a legnagyobb felháborodást váltja ki belőle. „Emlékeznünk kell arra a felelősségre, amellyel az egész emberiségnek tartozunk. Nem szabad feláldoznunk az örökkévalóságot a kornak; saját szükségünk enyhítésére nem szabad utódainkra hagyni a szükség szükségét mint elpusztíthatatlan rosszat (...) A világnézetek vitakozhatnak, de csak a tudomány dönthet, és döntése az örökkévalóság bélyegét viseli magán.”

Mindezek a kihívó szavak a XIX. század második felének filozófiája ellen irányulnak, élő és elhunyt képviselői, Mill, Bain, Wundt, Sigwart, Ersmann, Lipps, Dilthey ellen. Mindnyájukat a „pszichologizmus”, más szóval, a relativizmus miatt marasztalja el. Már az ókoriak feltárták a relativizmus belső ellentmondásait. A relativizmus — mondta Arisztotelész nem is a maga nevében, nem saját felfedezéseként, hanem mint mindenki számára ismert igazságot — önmagát semmisíti meg. Husserl minden kutatása ebből a tételből indul ki. Persze ellenfelei is merőben elfogadhatatlannak tartják azt a protagoraszi állítást, hogy „az ember a dolgok mértéke”. Husserl azonban rávilágít, hogy tudattalanul vagy rejtetten e filozófusokat teljes mértékben Protagorasz eszméje tartja hatalmában, s csak azért nem adnak erről számot maguknak, mert nem abszolút, hanem — mint Husserl állítja — specifikus relativisták. Annak az állításnak látják az értelmetlenségét, hogy minden embernek meglehet a maga igazsága, de nem veszik észre, hogy nem kevésbé értelmetlen az az állítás, hogy az embernek mint fajnak megvan a maga igazsága. Minden kortárs filozófussal szemben Husserl egyszerű pátozzsal hirdeti: „Ami igaz, az abszolúte, önmagában véve igaz; az igazság egy és ugyanaz, akár emberek fogják fel, akár szörnyek, akár angyalok vagy istenek.”

E szavakban benne van Husserl egész lénye, s látható az a hatalmas, csaknem emberfölötti feladat, melyet önmaga és a filozófia számára tűzött ki, azaz, hogy minden létező kezdeteit, forrásait és gyökereit kell keresni. Kant után — mégpedig *A tiszta ész kritikája* után — az ilyen állítás merőben fantasztikusnak tű-

nik. Abszolút igazság – ki beszélne komolyan ilyen dolgokról? Husserl természetesen nagyon jól tudja, hogy a mai gondolkodás az effajta ítélkezésnek közelebbe se merészkedik. Kétségtelen, hogy minden gnoszeológus beszél evidens igazságokról, azonban számukra az evidencia, bizonyosságunk, hogy léteznek általános és szükségszerű ítéletek, csakis, miként Sigwart megfogalmazta, „olyan posztulátum, melynél tovább nem mehetünk”, olyan bizonyosság, melyet csak a szubjektív tudat tart fenn, „az evidencia érzése, mely gondolkodásunk egy részét kíséri”. Ugyanígy gondolkodtak, ugyanezt mondták az újkor más kiváló gondolkodói is, pl. Erdmann. S mindenki úgy vélte, sőt, mindenki úgy akarta, hogy ez az evidenciaérzés „elégéses alap” legyen annak igazolására, hogy bízhatunk a tudományos kutatások eredményeiben. Husserl viszont észrevette, hogy ez a szándékos vagy szándéktalan hanyagság végzetes veszélyt jelent a filozófia számára. Erdmannak és Sigwartnak így felelt: „Tehát lehetségesek különleges fajtájú lények, amolyan logikai felsőbbrendű emberek, akikre nem kötelezőek alaptéziseink, hanem egészen mások kötelezőek, és az, ami nekünk igaz, lehet, hogy számukra hamis. Szerintük igaz, hogy nem élük át azokat a pszichikai jelenségeket, amelyeket átélnek. Számunkra igaz lehet, hogy ők és mi létezzünk, szerintük viszont ez hamis stb. Persze mi, köznapi logikai emberek, azt mondjuk: az ilyen lények elmebetegék. Igazságról beszélnek, és közben semmissé teszik az igazság törvényeit, azt állítják, hogy saját törvényekkel rendelkeznek, ugyanakkor tagadják azokat a törvényeket, amelyektől általában véve függ a törvények lehetősége. (...) Az igen és a nem, az igaz és a téves vélemény, a lét és a nemlét az ő gondolkodásukban már nem ellentétes fogalmak.”

Husserl természetesen nem szorítkozik ezekre az ünnepélyes kijelentésekre. Igaz, idézett szavaiban a bolondokházával való fenyegetés már messze túllép az egyszerű kijelentés határán. Az akár individuális, akár specifikus relativizmus állításaiban kimutatott értelmetlenség természetes módon mérhetetlen aggodalmat vált ki a lelkiismeretes tudósból. A *Logikai vizsgálódások* második kötetében Husserl ugyanezt a gondolatot nyugodtabb, de nem kevésbé éles megfogalmazásban fejezi ki: „Sosem fogjuk elfogadni, hogy pszichológiailag lehetséges lenne az, ami logikailag vagy geometriai szempontból képtelenség.” Így magyaráz: „Azt a tényt lehetségesnek tartjuk, hogy a logikai fogalmaknak pszichológiai eredetük lehet, de elvetjük azt a következtetést, amelyet ebből levonnak.” Milyen következtetést? Miért vetjük el? „Diszciplínánk számára teljesen közzömbös a megfelelő elvont képzetek keletkezésének pszichológiai kérdése.” Itt domborodik ki, mennyire eredeti és szokatlan a husserli filozófia korunk számára. Merészen azt állítja, hogy az individuális (vagy reális) tárgyak mellett teljes jogúak az osztálybéli (vagy ideális) tárgyak. „E pontban különbözik – írja – a relativista vagy empirikus relativizmus valamint az idealizmus, s egyedül itt lehetséges összehangolt (azaz belső ellentmondást nem tartalmazó) ismeretelmélet.” Ennek megfelelően Husserl szembeállítja az individuális ember igazi ítélőaktusait az igazsággal. Azt állítom, hogy $2 \times 2 = 4$. Ez az ítéletem termé-

szetesen tisztán pszichológiai aktus, és mint ilyen, pszichológiai tanulmányozás tárgya lehet. De bármennyit is magyarázná egy pszichológus a reális gondolkodás törvényeit, e törvényekből semmiképp sem tudna olyan elvre következtetni, amelynek alapján az igazság megkülönböztethető a hazugságtól. Ellenkezőleg, minden fejtegetése már eleve feltételezi, hogy birtokában van egy olyan kritérium, amely szerint megkülönbözteti az igazságot a hazugságtól. A filozófust egyáltalán nem foglalkoztatják János vagy Péter egyes kijelentései, mint pl. az, hogy $2 \times 2 = 4$. Egyazon tárgyról ezer meg ezer egyedi ítélet létezik, ám igazság csak egy van. „Amikor a természettudós az erő, a súly stb. törvényeiből a gép működésének módozataira következtet, természetesen bizonyos szubjektív aktusokat él át. De a gondolkodás szubjektív összefüggéseinek megfelel a jelentés valamiféle objektív (azaz az evidenciában adott objektivitáshoz adekvát módon alkalmazkodó) egysége, s a jelentés önmagával azonos, attól függetlenül, hogy valaki a gondolkodásban realizálja-e vagy sem.” Ugyanezt a gondolatot még világosabban fejezi ki a *Logikai vizsgálódások* első kötetében. „Ha eltűnne minden egymáshoz vonzó test, attól még érvényben maradna a nehézkedés törvénye, csupán gyakorlati alkalmazásának lehetősége veszne el. Hiszen a nehézkedés törvénye semmit sem mond a nehézkedő tömegek létezéséről, csak arról, hogy mi jellemzi a nehézkedő tömegeket mint olyanokat.” E határozott szavakban a fenomenológia idege tapintható ki. Ez az eszme hatja át Husserl egész gondolkodását. S hogy ne maradjon kétely afelől, mire törekszik, gondolatát a következő példával illusztrálja: „Amit az a tétel fejez ki, hogy a π transzcendentális szám — amikor olvasás vagy beszélgetés közben gondolunk rá —, gondolkodási élményünknek egyáltalán nem egyéni, mindig ismétlődő vonása. Minden egyedi esetben e vonás egyénenként változik, de a kimondott tétel értelmének azonosnak kell maradnia. Az egyéni élmények határtalan változatosságával ellentétben az, amit kifejeznek, mindenütt identikus: a szó legszigorúbb értelmében egy és ugyanaz. Akárhány személye és aktusa is legyen az ítéleteknek, a tétel jelentése nem sokszorozódik meg, az ítélet ideális, logikai értelemben egységes... És nem olyan egyszerű hipotézisről beszélünk most, melyet majd igazol javasolt magyarázatainak gyümölcsöző mivolta; hanem közvetlenül érzékelt igazságként fogjuk fel, és itt az evidenciára hivatkozunk — a tudás kérdéseiben a legnagyobb tekintélyre.” Így szólalt meg Husserl, miközben a kortárs filozófia félénken rejtegette relativisztikus törekvéseit a neokantiánizmus homályos elméletei mögé. Az igazság egyaránt egységes az emberek, az angyalok és az istenek számára. Az igazság az evidenciára támaszkodik — előtte erőtlenekek mind a halandók, mind a halhatatlanok. Ezért a filozófia azzal kezdődik, amit Husserl fenomenológiai redukciónak nevez. Hogy eljussunk a forrásokhoz, a kezdetekhez, mindennek gyökereihez, el kell szakadnunk minden reálistól, a változékony, múltó jelenségektől, Husserl kifejezésével élve epoché-t kell végrehajtanunk, mintegy zárójelbe kell tennünk e múltó jelenségeket. Akkor a zárójelen kívül a tiszta, ideális lét marad — ami nem más, mint a filozófia által keresett igazság, s maga az eviden-

cia oszlat el iránta minden kételyt. Ugyanakkor Husserl habozás nélkül kijelenti: „Az evidencia nem szolgál valamiféle indexül a tudat számára, s a tudat megtoldásaként nem nyilatkoztatja ki előttünk mint valami jobb világból jövő misztikus hang: íme az igazság, mintha mi, szabad gondolkodású emberek, készek lennénk hallgatni erre a hangra, és nem követelnénk tőle, hogy bizonyítsa állításainak jogosságát.”

Ismétlem: a mai filozófusok közül senki sem szánta rá magát arra, hogy ilyen merészen, élesen, ekkora erővel beszéljen az autonóm, mindenkitől független igazságról. A gondolkodók többségével ellentétben Husserl nem fogad el kompromisszumokat. Vagy az evidencia az az utolsó fórum, ahol teljes és végleges kielégítést kap az emberi szellem, vagy tudásunk képzelt és hamis, s a földön előbb-utóbb a káosz és esztelenység birodalma jön el, amikor is az ész szuverén jogaira, a jogarra és a koronára bárki igényt tarthat, aki csak nem lusta ki-nyújtani értük a kezét, és az „igazságról” kiderül, hogy cseppet sem hasonlít azokra a szilárd, rendíthetetlen törvényekre, amelyeket eddig kerestek és találtak a szigorú tudományok. Seneca fogalmazta meg találóan az ókori filozófiát inspiráló alaptételt: ipse creator et conditor mundi semel jussit, semper parat (a világ ura és teremője egyszer parancsolt, mindig engedelmeskedik). Az a gondolat, hogy valaki valamikor parancsolt, nem fért össze az igazságról alkotott görög elképzelésekkel. Ezt nyíltan nem mondták ki, de meg voltak győződve arról, hogy a „jubere” eszméjétől elválaszthatatlan az önkény eszméje, s az egyenesen a „Schwärmerei and Aberglauben” (rajongás és babona) területeire vezet, amitől Kant féltve óvott bennünket. Lényegében Seneca is, tanítói is, mélyen meg voltak győződve arról, hogy soha senki nem parancsolt egyszer sem, még a világ ura és teremője sem, s a teremő valamint minden értelmes és nem értelmes lény egyformán, egyre csak engedelmeskedtek. Erről az evidencia tanúskodik, mely nem egy más világból hozzánk érkező, számukra, szabadgondolkodók számára egy csöppet sem imponáló, misztikus hang; az evidencia a lét mindöröktől való rendjét tárja fel a fent említett fenomenológiai redukció segítségével. Husserl Leibnizre is hivatkozik, aki különbséget tett a „vérités de la raison” és a „vérités du fait” között. Leibniz szerint az ész igazságai anélkül hatoltak Isten tudatába, hogy kérték volna-hozzájárulását. És *A tiszta ész kritikájában*, melynek rendeltetése az volt, hogy megdöntse a leibnizi–wolfi dogmatizmust, Kant határozottan kijelenti, hogy nemcsak hogy nem elégti ki, de ingerli is eszünket az a tapasztalás, mely csak arról beszél, ami van, de azt már nem állítja, hogy az, ami van, szükségszerűen olyan, és nem másmilyen. Az ész „kényszerítő igazságra” vágyik, a szabad „jubere”-t örökre száműzni kell a filozófiából, hiszen a filozófia nem más, és nem is akar más lenni, mint az örök engedelmeskedés (parere) birodalma. Leibniz az ember hön vágyott célját látja a „parere”-ben, az engedelmeskedésben – ebben is Kant elődje –: az örök igazságok szerint nemcsak kényszerítenek, hanem meg is győznek bennünket. De minden rajongásuk ellenére se Leibniz, se Kant nem állítottak azért ikont az

örök igazságoknak. Csak Husserlnek jutott osztályrészéül, hogy úgy szólaljon meg az evidenciákról, ahogy azt megkövetelte ennek az eszmének a kivételes filozófiai jelentése. „Ami igaz, az abszolút, önmagában véve igaz, az igazság egy és ugyanaz, akár emberek fogják fel, akár szörnyek, akár angyalok vagy istenek.”

III.

Törekvésében, hogy a filozófiát az abszolút igazságokról szóló tudománynak tegye meg, Husserl semmilyen mértéket nem ismer. Alapeszméit nemcsak a matematikára és a természettudományokra alkalmazza („a nehézkedési törvény érvényben maradna, ha eltűnne az összes nehézkedő test” stb.), a történelem irányelveit akarja kijelölni, a fenomenológiai redukció segítségével meg akarja határozni az emberi szellem minden megnyilvánulását. A benne mindig megkapó nemes és kihívó határozottsággal és egész gondolkodó lényének hatalmas megfeszítésével áll ki itt is szent feladatai mellett. E tekintetben különösen tanulságos híres kortársával, Diltheyjel folytatott vitája. Husserl úgy tiszteli Diltheyt, ahogy csak tisztelheti egyik tudós a másikat. Ennek ellenére őt is, miként Sigwartot és Erdmannat, a bolondokházába küldi, bár valamelyest enyhébben fejezi ki magát. De hát a bolondokháza bolondokháza marad, bárhogy is hívják. Dilthey alapvető gondolatát, mely heves vitára ingerelte, a következő egyszerű és világos szavakkal fogalmazza meg: „A földet és az ember egész múltját átfogó tekintet előtt elveszíti abszolút érvényét az élet megszervezésének, a vallásnak, a filozófiának minden meghatározott formája. Ily módon a történelmi tudat létrejötté a rendszerek vitájának áttekintésénél is végérvényesebben rombolja le a hitet, hogy általános érvényű lehet bármely olyan filozófia, mely egy fogalomkomplexum segítségével a lét egyetemes összefüggéseit kötelező érvényűvel szándékozik kimutatni.” Husserl erre élesen feleli: „Könnyű belátni, hogy ha következetesen végigvisszük a historizmust, akkor az szélsőséges szubjektivizmusba csap át. Az igazság, az elmélet, a tudomány eszméje, mint minden más eszme, elvesztené abszolút érvényét. Akkor az, hogy egy eszme érvényes, azt jelentené, hogy tényszerű szellemi képződmény, melyet érvényesnek ismernek el, és érvényének e tényszerűségében meghatározza a gondolkodást. Ez esetben az érvényesség általában, önmagában véve – azaz akkor is, ha senki sem tudja megvalósítani, és soha semmiféle történelmi emberiség nem valósította meg –, egyáltalán nem létezne. Tehát az ellentmondás elve számára ugyanúgy nem, mint a logika számára... Akkor lehetséges, hogy végül ellentétébe fordul át az ellentmondásnélküliség logikai elve. És akkor kiderülne minden mostani állításunkról, még a lehetőségekről is, amelyeket vitatunk és figyelembe veszünk, hogy semmilyen jelentésük nincs stb. Nem szükséges azonban folytatnunk ezt a fejtegetést és megismételnünk azt, amit már máshol elmondtunk.” Máshol, azaz, amint maga Husserl felvilágosít róla, a *Logikai vizsgálódások* első köteté-

ben. Tudjuk már, mit állít ott, Husserl utolsó szava — még egyszer emlékeztek rá, hiszen ez rendkívül fontos problémánk szempontjából — a bolondokháza, ahol a helye mindazoknak, akik védelmükbe veszik, ha nem is az individuális, de a specifikus relativizmust. Husserl határozottan kijelenti: „A szellemről szóló empirikus tudomány, a történelem nem képes saját erejéből sem pozitív, sem negatív irányban dönteni afelől, különbséget kell-e tennünk a vallás mint kultúrképződmény és a vallás mint eszme, azaz a jelentéses vallás között, illetve a művészet mint kultúrképződmény és a jelentéses művészet között, a történelmi és a jelentéses jog között s végül a történelmi és a jelentéses filozófia között, valamint afelől, létezik-e vagy sem összefüggés, platonai kifejezésel élve, az eszme és annak elhomályosított, fenomenológiai formája között. Egyedül a filozófiai értelmezés képes és köteles megoldani számunkra a világ és az élet talányát.”

IV.

Nietzsche gondolatait idézem, holott Husserllel Nietzsche-ről soha nem beszéltünk; lehetséges, sőt valószínű, hogy kevésbé ismerte. Mégis egyaránt megvolt bennük, miként Kierkegaard-ban is, az a készség, pontosabban az a leküzdhetetlen igény, hogy azzal foglalkozzanak, amit a filozófia lényegének éreztek — mindennek kezdeteivel, forrásaival, gyökereivel. Mindketten határtalanul bizakodtak az észben, s a maguk módján a „Roma locuta, causa finita”-elvet valószínűsítették így meg. És amikor az ész lemondást követelt mindarról, amit szentnek és vigasztalónak tartott az ember, mindarról, amiben reményeit, boldogságát látta, Nietzsche önmagáért és mindenkiért, tehát Husserlért is, zokszó nélkül, sőt áhitattal fogadta el az ész minden követelését. Istenítette a követ, a terhet, a sorsot, valamint a súlyos, kérlelhetetlen, sorsszerű morált. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a Nietzsche hirdette kegyetlenség-eszmény a filozófiában egyáltalán nem újdonság, mint ahogy sokaknak tűnt. Csak éppen Nietzsche előtt senki olyan kihívó élességgel, olyan határozottan és egyúttal akkora, csaknem emberfeletti ihletettséggel nem ittasult meg a könyörtelen, kérlelhetetlen kegyetlenség-eszmétől. Ezt az eszmét azonban már tökéletesen kidolgozta az antik filozófia, s láthatatlanul, mint hamu alatti láng, ott élt a hellén zseni legfennköltebb elméleteiben. Amikor Platón a *Törvényekben* így fordul a halandóhoz: „Ezek [ti. a nagy egész részei] közül egy rész a tied is, szerencsétlen, s ez, bármennyire parány is, az egészre vonatkozik és ahhoz igazodik. Előtted azonban rejtve van, hogy minden keletkezés ama nagy egész kedvéért történik, hogy a mindenség életének alapjául szolgáló lényeg virágozzék; tehát nem térted van a mindenség, hanem te vagy őérette.” (*Kövendi Dénes ford.*) — mikor ilyen kijelentést tesz, teljes mértékben Nietzsche-t előlegezi. Görögország utolsó nagy filozófusa még konkrétabb és csupaszabb szavakkal fejezte ki a platóni gondolatot: megölik fiaidat, megbecstelenítik lányaidat, szétdúlják a hazád —

mindebben nincs semmi szörnyű vagy megrázó, mindez létezik és léteznie kell, ezért nyugodtan el kell fogadnunk. Így viseltetik eszünk a valósággal szemben, így értékeli, márpedig az ésszel vitatkozni nem lehet. Igaz, Plotinosz végül is tett egy zseniális kísérletet arra, hogy „az ész fölé röpüljön”, túllépjen a „tudáson és értésen”. Itt erről hosszabban nem szólhatok, eleget beszéltem róla mássutt. (Csak egyszer érintettük Husserlrel beszélgetés közben Plotinoszt, de mindig lebilincselő igazságszeretetével azt mondta: Plotinosszal sosem foglalkoztam, csak azt tudom róla, amit önnél olvastam.) Minthogy azonban Plotinosz az antik gondolkodás medrében haladt, s folytatta mind Platón, mind Arisztotelész, mind a sztoikusok eszméit, neki is alá kellett vetnie magát az evidenciának, el kellett fogadnia az emberi lét borzalmait mint ami elkerülhetetlenül következik a lét alapelveiből és gyökereiből, így végleges, tehát szükséges és törvényes. És így folytatódik egész napjainkig. Mindenkinek meggyőződése, hogy – mint Seneca fogalmazta meg – gondolkodásunk zokszó nélkül és örömmel köteles engedelmeskedni annak, amit az ész feltár az életben. Mind az emberi, mind az isteni bölcsesség utolsó szava: *fata volentem ducunt, nolentem trahunt* (a sors az engedelmeseket vezeti, az engedetleneket húzza maga után). A vak, süket, minden iránt közönyös sors eszméje osztatlanul uralja minden értelmes lény szándékait. Még Nietzsche is, aki oly dühödten támadt a szolgák moráljára, és oly diadalmasan dicsőítette az úr-morált, áhítattal békelt meg a sors előtt. Nem tartotta szégyenletesnek vagy rettenetesnek, hogy a sors rabjai legyünk, annak minden parancsát nagy odaadással teljesítsük. Nyíltan és lelkesen hirdeti nem is csak a sors iránti alázatot, hanem a sors szeretetét (*amor fati*) annak minden könyörtelenségével és kérlelhetetlenségével együtt: az ész, s gyümölcse a tudás, olyan igazságokat tárnak fel előttünk, melyeket nemcsak mi nem tudunk leküzdeni, de fensőbb lények, angyalok és istenek sem. Ezekkel az igazságokkal szemben minden harc eleve kudarcra ítéltetett. Nietzsche és Husserl, ki-ki a maga módján, egyaránt megfogalmazták ezt az eszmét, érezték, hogy itt sebezhetetlenek: az evidencia védelmét élvezik.

Ismét felteszem azonban a kérdést: miért irányított Husserl oly makacsul és hajthatatlanul Kierkegaard-hoz? Kierkegaard szintén sokat és gyakran beszél a sorsról. A rá jellemző éleslátással szinte Husserlt és Nietzschét előlegezi, amikor azt írja, hogy minél mélyebb, jelentősebb és zseniálisabb valaki, annál korlátlanabbul uralkodik felette a sors eszméje. Csak éppen Nietzschével és Husserlrel szemben nem lát ebben „nagyiséget”. Nehéz bevallani, mondja, de az az igazság, hogy a zseniális ember a legnagyobb bűnös. Ha feltétlenül bízunk az észben nemcsak akkor, amikor az empirikus világban vagy a lét középszónáiban vezérel bennünket, hanem akkor is, amikor életünk eseményei a lét peremei, végei felé löknek, az nem más, mint bűn, bukás, az elképzelhető legnagyobb bukás; a Teremtés könyvének már a legelején erről van szó: az ember, amikor evett a tudás fájáról, elszakadt az élet forrásától. Értelmünk számára ez örültség. Kierkegaard remekül tudja ezt, jobban akárkinél. De ez a „tudás” nem tartja vissza.

Számára Jób nem egyszerűen „sokat szenvedett öreg”, hanem „gondolkodó”, igaz, „magángondolkodó”, viszont meghallhatjuk tőle azt, ami nem tárult fel sem a korabeli filozófia nagy képviselői (Hegel) előtt, sem az ókori világ ragyogó szimpóziумаin: van olyan mérleg, melyen az emberi bánat súlyosabbnak bizonyul a tenger fövényénél. Megismétlem – hiszen bármennyit is ismétlem, nem elegendő –, Kierkegaard remekül ismeri az evidens igazságok hatalmát az emberek felett: saját magán tapasztalta, úgy, ahogyan kevesen. S mégis, a Szentírás hatása alatt, grandiózus kísérletet tesz arra, hogy leküzdje az evidenciákat. Szembeállítja velük a nagy emberi fájdalmat és azokat a borzalmakat, amelyekkel tele van életünk. Természetesen nem tagadható: nem egyedül ő kényszerült szembenézni a lét borzalmaival; mások is, filozófusok és nem filozófusok, voltak olyan helyzetben, mint ő. Itt került mégis Kierkegaard nagy és félelmetes választás elé: vajon továbbra is, a lét borzalmainak láttán is, végső és végleges igazságnak tartsa-e azt, amit az ész javasol, vagy pedig a Szentírást kövesse és kétségbe vonja az észnek és az ész eredményezte tudásnak a jogait: az emberi bölcsesség bolondság Isten előtt. Szembeállítsa-e az ész „belátásaival” Jób „kiáltásait”, Jeremiás „siralmaival”, a próféták és az apokalipszis dörgedelmeit? Ez, ismétlem, kétségkívül „örülség”. De talán az élet borzalmait, melyek akkor tárnak fel, ha kénytelenek vagyunk szembenézni velük, nem örülségek? Talán Jób a maga szörnyű tapasztalatával, a népe sorsát sirató Jeremiás vagy akár a megölt ifjakra és megbecstelenített lányokra emlékező Plotinosz – az értelmes határain belül maradnak? Kétféle „örület” között állunk. Az egyik az ész örülsége, azaz mikor az ész a reális lét borzalmairól feltárt „igazságokat” végső, végleges igazságoknak, mindenkire kötelező, örök igazságoknak tartja, a másik a kierkegaard-i Abszurd örülsége, mely akkor kezd harcba, amikor az ész és evidenciái tanúsága szerint a harc lehetetlen, hiszen eleve szégyenletes kudarcra ítéltetett. Kivel tartson, a hellén szimpózium képviselőivel vagy Jóbbal és a prófétákkal, melyik örülséget válassza? Jób könyve, Jeremiás siralmait, a próféták, az apokalipszis dörgedelmei nem hagynak kétséget afelől, hogy az emberi lét borzalmait nem maradtak rejtve a bibliai „magángondolkodók” elől, és elegendő bátorság és szilárdság volt bennük, hogy szembenézzenek azzal, amit valóságnak szokás nevezni. Ám a philosophia perennis nagy képviselőivel ellentétben a valóság a maga borzalmaival nem alázatra inti őket az elkerülhetetlen iránt. Ahol a spekulatív filozófia minden lehetőség kimerülését látja, és akarata nélkül széttárja karját, az egzisztencialista filozófia nagy és végső harcba kezd. Az egzisztencialista filozófia nem reflexió (Besinnung), mely „faggatja” a valóságot, és az igazságot a tudat közvetlen adottságaiban keresi: az egzisztencialista filozófia annak leküzdése, ami értelmünk előtt leküzdhetetlennek tűnt. „Istennek semmi sem lehetetlen” – ismétli fáradhatatlanul Kierkegaard, e néhány szóban összegezve mindazt, ami hozzá a Szentírásból eljutott. A lehetőségeket nem az örök igazságok szabják meg, melyeket élettelen vagy élettől megfosztó kéz ír a világegyetem rendjébe; a lehetőségeket az eleven és tökéletes lény tartja hatal-

mában, aki teremtette és megáldotta az embert. Bármilyen borzalmak táruljanak is fel előttünk az életben (ismétlem, ezekre senki olyan fogékony nem volt, mint a próféták, a zoltárénekesek, az apostolok) e borzalmak, az ész bizonygatásai ellenére sem mutatják meg nekünk „az igazságot”, s nem igazolják, hogy úgysem lehet őket gyökerestül kiirtani az életből. A zoltárénekes így kiált fel: „De profundis ad te Domine, clamavi” (A mélyből kiáltottam hozzád, Uram). A rettenetes bukás és kétségbeesés mélyéből az Úrhoz fohászkodik az ember. A prófétáktól és az apostoloktól ezt halljuk: „Halál! hol a te fulánkod? Pokol! hol a te diadalmad?”. Ők adják tudtunkra azt is, hogy Isten minden élő emberről gondoskodik, és végső soron nem a valóság győz a maga törvénytelenségeivel és kérlelhetetlenségeivel, hanem Isten, aki „az ember minden haja szálát számon tartja”, Isten, aki a szeretet, aki azt ígéri, hogy eltöröl minden könnyet. Mondanom sem kell, az ész számára ez az egész harc, minden ígélet s az ígérekeltette minden emberi remény csak értelmetlen illúzió és hazugság. Az élet törvényét nem az eleven Isten szabja meg, az élet törvénye nem a szeretet, hanem az örök, kérlelhetetlen ellenségeskedés. Már a nagy hellén filozófus is „tudta”, hogy mindennek atyja és fejedelme a háború. Nem a Bibliabéli Teremtőt kell isteníteni, hanem a követ, a butaságot, a semmit. És a követ istenítő emberek szemében nem azok lesznek a hősök, akik a szeretetben látják mindennek kezdeteit, forrásait és gyökereit, hanem azok, akik megvalósítják az életben az ellenségeskedés elvét, nem az apostolok, nem a próféták, hanem Hannibál, aki már gyermekkorától örök gyűlöletet esküdött Róma iránt, vagy Cato a maga követelésével, hogy „caeterum censeo Carthaginem delendam esse” (Egyébként megjegyzem, Karthagónak el kell vesznie). Az evidenciák előtt meghajló és a valóságot az igazságról faggató ész úgy véli, hogy a próféták és az apostolok szeretetprédikálása gyerekes érzelmesség, szánszólásra méltó szentimentalizmus, s nyoma vész a történelmi eseményekben, a próféták és az apostolok dörgedelmei pedig csak a képzelet szüleményei. És a bibliai monda az első ember bűnbeeséséről naiv és üres fantáziálás: a tudás fájának gyümölcsei nemcsak nem pusztítják el az élet fájának gyümölcseit, de azoknak előfeltételét jelentik. Ahogy Husserl hirdette: az ész kijelent, a bölcsesség dolga az engedelmeskedés. És amikor János jelenéseiben kinyilatkoztatik, hogy Isten nemcsak eltöröl minden könnyet, de azt is megengedi, hogy az élet fájáról egyenek az emberek, a felvilágosultak közül ugyan ki lenne képes – nem is elfogadni, hanem akár – komolyan venni a Szentírás szavait? Mindenki „tudni” akar, mindenkinek meggyőződése, hogy a tudás végső és végleges igazsággal szolgál arról, hogy mi van és mi nincs, mi lehetséges és mi nem, s a tudás igazságaival senki sem mer vitába szállni. Akkor viszont Kierkegaard, akihez Husserl irányított, hogyan szánta rá magát, hogy azt kezdje vitatni, amit senki sem mer? Hogyan merészkedett harcba ott, ahol mindenki megadja magát az ellenségnek? Az e kérdésre adott válasz felel majd Max Scheler hozzám intézett kérdésére.

V.

Husserl és Kierkegaard úgy vélték, a középzónához tartozó döntések már nem tartoznak a filozófia területéhez. Mindketten az Entweder-Oder gigászi problémájával találták magukat szemközt. Husserl kétségbeesett annak gondolatára, hogy tudásunk, az emberi tudás feltételes, viszonylagos, átmeneti, s hogy még az olyan örök, megingathatatlan igazság is, mint az, hogy Szókratészt megmérgezték, meginoghat, hogy már meg is ingott, már nem is létezik az angyalok és az istenek számára, és hogy semmi alapunk azt állítani, hogy egyszer nem szűnik meg számunkra, egyszerű halandók számára is. És itt, mint emlékszik rá az olvasó, Husserl hallatlan erővel és energiával állította fel a maga Entweder-Oder-jét: vagy valamennyien örültek vagyunk, vagy a „Szókratészt megmérgezték”-állítás örök igazság, s egyaránt kötelező minden tudatos lény számára. Kierkegaard *Entweder-Oder*-je (Disszertációja után írt első nagy műve ezt a címet viseli) ugyanilyen határozottan és fenyegetően hangzik: vagy csak átmenetiek azok az örök igazságok, amelyeket az ész a tudat közvetlen adottságaiban tár fel, és a Jóbot ért csapások, illetve mindaz, amit Jeremiás siratott vagy János dörgedezett „jelenéseiben”, semmivé, kísértetté lesznek annak akaratából, aki a világmindenséget és az azt benépesítő embereket teremtette, ahogyan a felébredő számára is semmivé válnak rémálmának borzalmai, míg az alvó ember tudatán osztatlanul uralkodtak – vagy pedig esztelen világban élünk. Jó, Jeremiás, János és mindazok jajkiáltásainak, nyögéseinek, siralmainak súlya alatt, akik számára a „valóság” rémálommá vált, világossá kezd válni, hogy az evidencia – maga Husserl állította róla, hogy nem égi hang – korántsem leküzdhetetlen, és alaptalanul tart igényt a leküzdhetetlenségre. Megint csak: az evidencia szuverén jogainak megkérdőjelezését a Szentírás sugallta Kierkegaardnak: az emberi bölcsesség – így szól a Biblia – bolondság Isten előtt. Az ellentmondás törvénye sem menti meg az evidenciát. Amikor álmában az ember fölé szörny hajol, hogy őt s az egész világot is megsemmisítse, kiirtsa, s közben ő maga benuháztatottságot érez, képtelen nemcsak a védekezésre, de arra is, hogy akár egy tagját is megmozdítsa, a menekvés azzal az ellentmondásos tudattal együtt jön el, hogy a rajta elhatalmasodó rémálom nem valóság, csupán átmeneti megszállotság. Ellentmondásos ez a tudat, hiszen az alvóban azt az igazságot feltételezi, hogy álomlító tudat-állapota nem igazi – tehát önmagát megsemmisítő igazságot feltételez. Hogy megmeneküljünk a rémálomtól, el kell izzuk magunktól az ellentmondás „törvényét”, melyen minden evidencia is nyugszik az ébrenlét állapotában: hatalmas erőfeszítést kell tennünk és felébrednünk; emiatt a filozófia, mint Husserlnek mondtam, nem reflexió, mely csak örökkévalóvá teszi az álmot, hanem harc (Kampf). Ezek a fő ellenvetéseim Husserlnek. S ez az értelme a bűnbeesés titokzatos mondjának is a Teremtés könyvéből: az élet fájával szemben áll a halált hozó tudás fája. A tudás szülte igazságokat legyőzik az emberi szenvedések.

Tudom, túlságosan is jól tudom, mennyire felháborítja a modern, felvilágosult gondolkodású embert az ilyen feltételezések lehetősége. S nemcsak az európai embert; az áthatolhatatlan Himaláján túl, a világtól elzártan élő indiaiak gondolkodása ugyanabban a mederben haladt, mint az európai. A brahmanizmus, s még inkább a buddhizmus, melyet az európai értelmezők mindig is az indiai gondolkodás csúcsának tartanak, teljes mértékben az evidenciára támaszkodó megismerésen nyugszik. Nem lehet legyőzni a jelenségek törvényszerű ok-sági összefüggésének örök elvét, nem lehet véget vetni a lélekvándorlásnak és a karmának, nem lehet megváltoztatni azt az örök igazságot, hogy mindennek, aminek kezdete van, vége is kell legyen – mindezeknek a „nem lehet”-eknek engedelmeskedni kell, el kell őket fogadni és alkalmazkodni kell hozzájuk. Igaz, feltételezhető, hogy a nyugati gondolkodás azokhoz az eszmékhez igazította a hindu világnézetet, amelyek saját szellemi történetében keletkeztek és fejlődtek ki. A hindu gondolkodás felett a megszabadulás vagy a vezeklés eszméje uralkodik, s lehetséges, hogy annak más az értelme, mint gondoljuk. A legenda szerint maga Buddha a halála előtti órában megismételte, hogy mindennek, aminek kezdete van, vége is kell legyen, viszont nem kisebb szenvedéllyel beszélt az emberi szenvedésről, mint Jeremiás vagy János: ha összegyűjtenénk az emberi könnyeket, több lenne, mint a négy nagy óceán vize. Nem akarta-e ő is, miként Jób, a tenger fövenyének súlyát összemérni az emberi lét borzalmaival? Csak éppen szükségesnek tartotta ezt amögé rejteni, hogy nem kíván „elméletieskedni”? Itt természetesen nincs hely arra, hogy hosszabban beszéljünk erről. Csak azt akartam hangsúlyozni, hogy az evidenciák bűvöletében élő európai gondolkodás azt hiszi, „felette áll” a „kinyilatkoztatásszerű” igazságnak, annak az igazságnak, mely többre tartja az emberi könnyeket, mint az evidenciák feltárta szükségszerűségeket, és azt hirdeti, hogy a Teremtőhöz kiáltó jajszavakon, és nem az „adottat” faggató észén keresztül vezet az út az élet kezdeteihez, forrásaihoz, gyökereihez.

S ez a válaszom Max Schelernek, s egyúttal ez a magyarázata annak, miért értékelem kivételesen nagyra és tisztelem Husserl filozófiai tevékenységét. Ritka bátorsággal és még a kiváló embereknel is ritka lelkesültséggel merte feltenni a leglényegesebb, legnehezebb és ugyanakkor a legfájdóbb kérdést a megismerés „jelentességéről”. Hogy jelentéses legyen a megismerés, abszolútnak kell elismernünk, és minden követelését el kell fogadnunk. Istenítenünk kell a követ, elfogadnunk a könyörtelen kegyetlenséget, kövé válnunk, lemondanunk mindarról, ami nekünk a legdrágább és legszükségesebb, ahogy azt az igazságtól kényszerített Nietzsche tanította. Vagy pedig el kell vetni az abszolút megismerést, fellázadni a nem tudni milyen jögon kényszerítő igazság ellen, és harcba kezdeni az evidenciákkal, melyek önkényesen a lét örök törvényeivé változtatják az empirikus létezés borzalmát. Az előbbi korunkban Husserl tette meg, az utóbbit Kierkegaard, akihez Husserl irányított. Ahogy már mondtam, vagy abszolutizálni kell az igazságot és relativizálni az életet, vagy pedig annak érdeké-

ben, hogy megmenthessük az emberi életet, nem szabad engedelmeskedni a kényszerítő igazságnak. Az evidenciák leküzdése, az ellenük folytatott harc a filozófia nyelvén azt jelenti, amit a bibliai szövetség vagy, ha úgy tetszik, a bibliai kinyilatkoztatás: az emberi bölcsesség bolondság Isten előtt. Husserl ezt filozófiai zsenijének egész meggyőződésével érezte. Ezért irányított oly makacsul Kierkegaard-hoz, akiben legnagyobb meglepetésemre Dosztojevszkij hasonmását fedeztem fel. Dosztojevszkij írásai pedig abban támogattak, hogy harcba kezdjek Husserlrel: ki gondolta volna, hogy egy filozófus nyilvánvaló eszmei ellenfeléhez küld? Hogy az ész és az evidenciák dicsőítője képes értékelni azt az embert, aki az Abszurdot és az evidenciákkal folytatandó könyörtelen, élet-halál harcot hirdette?

Husserlt érteni és értékelni csak úgy lehet, ha látjuk mély, belső kapcsolatát Kierkegaard-ral. Husserl meghajol a kényszerítő igazság-előtt, és a kinyilatkoztatást az ész evidenciáiban látja, Kierkegaard pedig „félelemmel és reszketéssel” átjárt lélekkel ott keresi a kinyilatkoztatást, ahol az ész számára az örök semmi területe kezdődik. Az előbbinél a tenger fövénye többet nyom, mint az emberi szenvedés, az utóbbinál az emberi szenvedés súlyosabb a tenger fövényénél. Az előbbi a „parere”, az örök engedelmeskedés oltalma alatt húzódik meg, az utóbbi az emberi gondolkodás számára feledésbe merült, rejtélyes és titokzatos „jubere”-re törekszik. Remélhetjük-e, hogy Husserl és Kierkegaard Entweder-Oder-re megreformálják a modern gondolkodást, felébresztik évszázados dermedtségéből? Nem hiszem. Számos kiváló filozófus került ki a fenomenológiai iskolából. Ám valamennyien elfordultak a husserli–kierkegaard-i Entweder-Oder-től, jóllehet fiatal koruktól ismerték Nietzschét is, Kierkegaard-t is. Inkább újra a régi jelszót követték: vissza Kanthoz. Kanthoz, aki a kierkegaard-i Abszurdot a „Schwärmerei und Aberglauben” (rajongás és babona) gyűlöletes területének tartotta, s féltve óvta tőle olvasóit; *A tiszta ész kritikáját* elővigyázatosan *A gyakorlati ész kritikájával* enyhítette. Istennek és a lélek halhatatlanságának posztulátumai meg kell hogy nyugtassák azt az embert, akit megrázott *A tiszta ész kritikájából* megtudott hír Isten haláláról. Elfogadhatók-e azonban az ész számára ezek a posztulátumok? Talán nem sorolja őket az ész habozás nélkül a „Schwärmerei und Aberglauben” területéhez? Csak egy válasz lehetséges: Isten létének feltételezése vagy a lélek halhatatlanságába vetett hit a legfantasztikusabb babona, akár axiómáknak, akár posztulátumoknak nevezzük ezeket az igazságokat! Az embernek nem adatott meg; hogy megingassa az evidenciákat. Bármennyire is a Szentírás alfája és omegája az Ószövetség elején elbeszélt legenda a bűnbeesésről és az Újszövetség végén hangzó ígéret, hogy Isten megengedi majd az embernek, hogy egyen az élet fájáról – talán nem nyilvánvaló bárki előtt, hogy az Ó- és Újszövetség a rajongás és a babona világából való? A felvilágosult ember sosem fogja egy tudatlan nép alkotta régi könyvben keresni az igazságot, mint ahogy nem lesz hajlandó szembeállítani Jób jajszavait, Jeremiás siralmait és az apokalipszis dörgedelmeit az evidenciákra támaszkodó ész megfontolásaival. A filozófia nem fog lemondani Kantról.

Azt jelentené ez, hogy a kierkegaard-i—husserli Entweder-Oder-t mindörökre elvetették az emberek? Hogy arra ítéltünk, hogy a köveket istenítsük és kérelhetetlen kegyetlenséget hirdessünk felebarátaink iránt, mint tette észtől megszállott percében Nietzsche? És hogy a kierkegaard-i Abszurdot előbb-utóbb gyökerestül kitépnék tudatukból az emberek? Nem hiszem. Az emberi szellemi tevékenység általános ökonómiájában az evidenciák leküzdésére tett kísérleteknek megvan a maguk bár láthatatlan és nem értékelt, de hatalmas jelentősége. S végtelenül lekötelezettnek érzem magam Husserl iránt, mert féktelen gondolkodásának erejével arra kényszerített, hogy ott kezdjek harcba, ahol mindannyian úgy „véljük”, a győzelemre semmi remény. De az evidenciákkal folytatott harchoz fel kell hagynunk a „vélekedéssel”. Erre tanított meg Husserl, aki ellen fel kellett lázadnom, bár az újabb kor nagy, óriási filozófusát láttam és látom benne.

(Ford.: Patkós Éva)

* Pamjatyi velikovo filozofa (Edmund Husserl). Megjelent: *Russzkije zapiszki*. 1938/12. 126–145. o., 1939/13. 107–116. o., *Umozrenyije i otkrovenyije*. Párizs, 1964. 300–325. o., legújabban megjelent: *Voproszi filozofiji* 1989/1.

E számunk szerzői

Csalog Zsolt – író

Dávid Zoltán – nyugalmazott igazgató, KSH Levéltár

Halász Gábor – tudományos főmunkatárs, Oktatáskutató Intézet

Hetesi Erzsébet – adjunktus, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola

Kovács Éva – tudományos ösztöndíjas, Magyarságkutató Intézet

Majsai Tamás – teológus, MTA-Soros ösztöndíjas

Málovics Jánosné – tanársegéd, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola

Patkós Éva – adjunktus, MKKE Nyelvi Intézet

R. Süle Andrea – tudományos munkatárs, Magyarságkutató Intézet

Szántó András – történész

Tar Sándor – író

Vásárhelyi Mária – tudományos munkatárs, Magyar Közvéleménykutató Intézet

Závada Pál – tudományos munkatárs, MTA Szociológiai Kutatóintézet

1988/2–3. számunkban, Felkai Gábor *Ideális beszédhelyzet és egyetemes kommunikációs közösség* című tanulmányában, a 34. oldalon, a 3-as index számú idézet – sajtóhiba miatt – eltorzított formában jelent meg. A mondat így hangzik helyesen: „A nyugat-európai társadalmakban »posztulálják ugyan a társadalom erkölcsi felelősségének erényes lelkiismereti döntéseit, az etikai normák interszubjektív érvényessége azonban nem alapozható meg s ezért az erkölcsi szolidaritás sem«, Keleten viszont »posztulálják ugyan a társadalom erkölcsi felelősségének szolidaritását, de az sem elméletileg, sem politikailag-gyakorlatilag nem közvetíthető az egyes emberek lelkiismeretéből fakadó döntéseivel.«”

A Medvetáncban eddig megjelent írások

1981/1.

Balogh Zoltán: Polányi Károly – Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet ● Szilágyi Ákos: A lázadás esztétikája (vázlat az orosz futurizmusról) ● Karácsony András: Egy dilemma 1918–19-ben (Lukács György és Sinkó Ervin) ● Bajomi Iván: A pályázati rendszerről ● Kozák Gyula: Kornai János: A hiány ● Szabó Miklós: Az aranytojást tojó tyúk történetéhez ● Lengyel György: Irányított gazdaság és tervgazdaság

1981/2–3.

Orthmayr Imre: A kereskedőtőke szerepe az eredeti felhalmozás folyamatában ● Tallár Ferenc: A XIX. századi orosz nemesi értelmiség ideológiai ● Krausz Tamás: Szocializmus egy országban (Megjegyzések egy történelmi vitához) ● Elek Zsuzsa–Pázmándy Györgyi: Társadalmi egyenlőtlenségek az egyetemi felvételen ● Szokolczay Árpád: Mobilitás és értékrendszerek ● Gyürei Vera: A fanatikus optimista (József Attila a tankönyvek tükrében) ● Soós Károly Attila: Gazdasági reformok bevezetése és részleges visszavonása: a jugoszláv példa ● Mizsei Kálmán: Az 1980-as lengyel válság gazdasági okai ● Gyurgyák János: Polányi Károly a Bécsi Magyar Újságnál ● Polányi Károly cikkei a Bécsi Magyar Újságban (1921–23)

1982/1.

Balogh Zoltán: Tanulmánytöredék a népességrobbanásról ● Orosz István: A luciferi mű és a szférikus Lukács ● Nagy Mária: Teóriák az oktatás megújításáról ● Antal László: Gondolatok gazdasági mechanizmusunk reformjáról ● Nagy Gyula: A munkaerő vállalatok közötti elosztása egy megyében (Egy szabályozási kísérlet és tapasztalatai) ● Juhász Pál: Agrárpia, kisüzem, nagyüzem (Agrárszociológiai tanulmányok) ● Anatole Kopp: Szovjet életmódkísérletek a húszas években ● Szvák Gyula: Marx és a középkori Oroszország ● Karl Marx: A XVIII. századi titkos diplomácia története

1982/2–3.

Balogh Zoltán: Utópia és sci-fi ● Szelényi Iván: Az állam viszonylagos autonómiaja vagy az állami termelőmód ● Szvák Gyula: A cári autokrácia történelmi

társadalmi alapjai ● Tallár Ferenc: Az orosz történelmi fejlődés sajátossága, a 30-as évek ● Miklós Tamás: Luxemburg oroszláncörmei (Egy 1918-as cikk hátteréhez) ● Miszlivetz Ferenc: Paul Levi. Kiütkeresés a német munkásmozgalomban 1918–21 ● Kronstein Gábor: Szülőpolitika, szülői érdekérvényesítés ● Havas Gábor: A kulturális hátrányos helyzetről ● Csákö Mihály–Liskó Ilona: A magyar szakmunkásképzés rendszere és társadalmi meghatározói ● Bauer Tamás: A kelet-európai tervgazdálkodás politökonómiai értelmezéséhez ● Réti Tamás: A csehszlovák tervgazdaság kialakulása 1945–1953 ● Kovács János Mátyás: Az elfelejtett konszenzus (A Preobrazsenszkij–Buharin vita újraértékeléséhez) ● Egy régi vita az „új gazdaságról” (Válogatás E. Preobrazsenszkij–N. Buharin írásaiból) ● Lakatos László: Az íráskultúra és a kapitalizmus szelleme ● Hajnal István: Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés

1982/4–1983/1.

Hankiss Elemér: Kényszerpályán? ● Szabó Miklós: Szabó Dezső a politikai gondolkodó ● Szilágyi Ákos: Aufklérizmus és terror ● Radnóti Sándor: Néma játék (Spiró György: Az Ikszek) ● Mészáros József–Templom Katalin–Vajda Júlia: Determinált viselkedéstípusok a bölcsészkaron ● Kardos László: Orvostanhallgatók és a KISZ ● Győri Péter: Budapesti városrészek társadalma ● Makkai László: Uradalom és parasztgazdaság a feudális Európában ● Komló László: Hogyan iparosodik mezőgazdaságunk ● Donáth Ferenc: Tulajdon és hatékonyság ● Juhasz Pál: Az agrárértelmezés szerepe és a mezőgazdasági szövetkezetek ● Magyar Bálint: A szövetkezetek és az állami szektor a lengyel mezőgazdaságban ● Max Weber: A szocializmusról ● Litván György–Varga János: Az emigráns Jászi Oszkár levelezéséből ● Jászi Oszkár: Levelek

1983/2–3.

Madarász Aladár: Sehonnai szakácskönyvek, avagy néhány szempont a XIX. század végi utópiák és a német munkásmozgalom kapcsolatának kutatásához ● Tallár Ferenc: Értékválság és prózaforma ● Szegő Andrea: Gazdaság és politika – érdek és struktúra ● Antal László: Konceptiózus vádirat bizonyítás nélkül (Hozzászólás Szegő Andrea tanulmányához) ● Mesterházi Miklós: Ernst Bloch-ról ● Ernst Bloch: Tanulmányok Jób könyvéről ● Erős Ferenc: Wilhelm Reich ● Wilhelm Reich: Válogatott írások

1983/4–1984/1.

Ancsel Éva: A történelmi hallgatagságról • Tordai Zádor: Messianizmus, baloldaliság, zsidóság • Karádi Éva: Fogarasi Béla – értelmiségi életpálya a XX. században • Darvas Péter: Oktatás és tervgazdálkodás (1949–1953) • Bruszt László: Érdekszervezetek a politikai rendszerben. Korporatizmus elméletek • Lengyel László: Korporatív vállalat korporatív államban. Az olasz korporatív irányítás • Papp Zsolt: A „jóléti állam” problémái – szociológiai nézőpontból • Az állami termelési módról (Interjú Szelényi Ivánnal) • Hegedűs József–Tosics Iván: Lakásreform a nyolcvanas években • Pető Iván–Szakács Sándor: A gazdasági intézményrendszer átalakítása 1948–49-ben • Szilágyi Ákos: Bengt Jangfeldt tanulmánya elé • Bengt Jangfeldt: Adalékok V. V. Majakovszkij és L. J. Brik szerelmének történetéhez

1984/2–3.

Balogh Zoltán: Egy marxista öltözködésszociológia vázlata • Nyíri Kristóf: Az osztrák emberkép (Konzervatív elmélet Hofbauertől Hayekig) • Hanák Péter: 1898 (A nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában) • Halász Gábor: Az oktatáspolitikai szerkezete a hatvanas–hetvenes években • Rév István: Kaktusz-sziget (Egy pedagógiai kísérlet) • Lengyel György: A jobboldali gazdaságideológiák magyar formaváltozatáról • Závada Pál: Teljes erővel (Agrárpolitika 1949–1953) • Szabó Károly–Virágh László: A begyűjtés „klasszikus” formája Magyarországon (1950–53) • Juhász Pál–Magyar Bálint: Néhány megjegyzés a lengyel és a magyar mezőgazdasági kistermelő helyzetéről a hetvenes években • Havas Gábor: Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben • Soós Károly Attila: Béralku és „séreلمي politika” (Adalékok a mechanizmusreform 1969. évi első megtorpanásának magyarázatához) • Nyers Rezső: Péter György, a kommunista és a reformer • Péter György műveinek bibliográfiája • Péter György: A népgazdaság központi, tervszerű irányításáról

1984/4–1985/1.

Szilágyi Ákos: 1984-en innen és túl • Hajdú Tibor: 1918–19. Két forradalom utóélete • Szabó Miklós: Magyar nemzettudat problémák a huszadik század második felében • Bán Zoltán–Szemere Anna: Állami Áruház (Operett az 50-es években) • Nagy Mária: Ki építhet tantermeket? Helyi törekvések és oktatás-

fejlesztés ● Szalai Júlia: *A szociálpolitika nyelve – amit kifejez és amit eltakar* ● Ferge Zsuzsa: *A szociálpolitikai fejlesztés kérdései* ● Győri Péter: *A szociálpolitikai irányítás szervezeti rendszerének reformjáról* ● Tellér Gyula: *Ómechanizmus, új mechanizmus, ipari szövetkezetek* ● Berényi Gábor: *Eduard Bernstein és a modern kapitalizmus* ● Egy liberális szocialista (Eduard Bernstein írásai elé) ● Eduard Bernstein: *A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai (részletek)* ● Eduard Bernstein: *Hogyan lehetséges tudományos szocializmus? (részletek)*

1984/4–1985/1. szám melléklete

Tengelyi László: *Autonómia és világrend (Kant az etika fundamentumáról)*

1985/2–3.

Németh G. Béla: *A budapesti Tudományegyetem 250. évfordulójára* ● Köbli József: *Az elkanyarodás kihívása* ● Karády Viktor: *A magyar zsidóság helyzete az antiszemita törvények idején* ● Kovács M. Mária: *Ügyvédek az árral szemben (Antiszemizmus és liberális ellenállás a Horthy-korszakban)* ● Váradi László: *Külföldi diplomáciai mentési kísérletek a budapesti zsidóságért* ● Schmidt Mária: *Mentés vagy árulás? (Magyar zsidó önmentési kísérletek a második világháború alatt)* ● Erős Ferenc–Kovács András–Lévai Katalin: *Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?* (Interjúk) ● Köves Erzsébet: *Csaadajev és az orosz történelem* ● Szilárd Léna: *Jung előfutára? (Dosztojevszkij a bálványteremtésről)* ● Hetényi Zsuzsa: *Messianisztikus forradalomfelfogás a század eleji orosz irodalomban* ● Hetényi Zsuzsa–Korompai Eszter: *Iszaak Babel műveinek bibliográfiája* ● Szabó Ildikó: *Az érvényesülés konfliktusai (Egy empirikus vizsgálat néhány tapasztalata)* ● Saád József: *Építések az újjáépítés szolgálatában* ● Gyekiczky Tamás: *A munkafegyelem szabályozásának társadalmi feltételeiről* ● Körösenyi András–Türei Sándor: *Liberális hatások a „szocialista vállalkozás” elméletére (Beszélgetés Liska Tiborral)* ● Nagy Endre: *Bevezetés Horváth Barna: Demokrácia és jog című tanulmányához* ● Horváth Barna: *Demokrácia és jog*

1985/4–1986/1.

Bacsó Béla: *Rembrandt: A három kereszt (Egy részkarcs változatairól)* ● Tallár Ferenc: *Levelek Okudzsaváról* ● Tengelyi László: *Descartes és Kant a bűn ere-*

detéről ● Miklós Tamás: Paul Feyerabendről ● Paul Feyerabend: Tézisek az anarchizmusról ● Paul Feyerabend: A relativizmus elemei ● Zürichi beszélgetés Paul Feyerabenddel ● Miklós Tamás: Fekete-e az ördög? ● Nyíri Kristóf: Hagyomány és gyakorlati tudás ● Komoróczy Géza: Nabu-zuqup-kéna, Adad-sum uszur, Már-Istar (Az értelmiség helyzete és lehetőségei a birodalmi Asszíriában) ● Pöcze Gábor–Révész Sándor–Varga Viktor: Tancsapda ● Szapor Judit: Egy szabad egyetemért (A Társadalomtudományok Szabad Iskolája) ● Gombár Csaba: Jövőképek – képek az ország jövőjéről ● Lengyel László: Politikai magatartás és gazdasági viselkedés egy kis ország jövőképeben (Gombár Csaba írásához) ● Szabó Máté: Új társadalmi mozgalmak – a társadalmi mozgalmak új típusai? ● Sólyom László: A társadalom részvétele a környezetvédelemben ● Neumann László: A munkaszervezeti megújulás lehetőségei a vállalati gazdasági munkaközösségekben ● Csanádi Mária: Beépülési törekvések – szelektív „befogadás” (Vállalati esélyek és a döntési mechanizmus) ● Rácz Margit: A vállalatok részvétele a KGST-n belüli együttműködésben ● Mohácsi Kálmán: Az agrárexport dilemmái

1985/4–1986/1. szám melléklete:

Szilágyi Ákos–Kovács András Bálint: Tarkovszkij, az orosz film Stalkere

1986/2–3.

Bacsó Béla: A hermeneutikai hagyomány és a hermeneutikai kérdésfeltevés aktualitása (Karl Rudolf Bultmannról) ● Karl Rudolf Bultmann: A hermeneutika problémája ● Heller Mária–Némedi Dénes–Rényi Ágnes: A nyilvánosság belső korlátai (Mit olvas ki az olvasó a sajtószövegekből) ● Manchin Róbert–Szelényi Iván: Szociálpolitika az államszocializmusban (Piac, redistribúció és társadalmi egyenlőtlenségek a kelet-európai szocialista társadalmakban) ● Ferge Zsuzsa: Zsörtölődő megjegyzések Szelényi Iván és Manchin Róbert tanulmányához ● Hegedűs József: Állam és piac a lakáspolitikában ● Tosics Iván: A magánkézbe adott lakásépítés Nyugaton és Magyarországon ● Laczkó Mihály: Kossuth zempléni válsága ● Gerő András: Mamelukok és zoltánok (Nép képviselők a Monarchia Magyarországon) ● Lengyel György: A magyar gazdasági elit rekrutációja és képzettsége a XIX. században és a XX. század első felében ● Ständeisky Éva: Kassák Lajos és Szabó Dezső (Egy kapcsolat története) ● Miklós Tamás: A Szép Szóról (Fejtő Ferenc cikke elé) ● Fejtő Ferenc: A Szép Szóról a Medvetáncnak ● Varga János: A miskolci népiétele

1986/4–1987/1.

Miklós Tamás: József Attila tanulmányok szövegének és keletkezési idejének helyreállítása ● Antal Z. László: Beteg-utak (Az érszükületes betegek ellátásának vizsgálata) ● Juhász Pál: Mai képünk a parasztságról és a falusi társadalom néhány jellegzetességéről ● Kopátsy Sándor: Agrárpolitikánk történelmi mozgásteret ● Hunya Gábor: Feszültségi pontok a román mezőgazdaság szervezeti és irányítási rendszerében ● Liskó Ilona: Kudarckok középfokon ● Fehér M. István: Ráció, racionalitás, racionalizmus: Lukács és a jelenkori filozófia ● Hegedűs B. András–Kozák Gyula–Szabóné Dér Ilona: Interjú Jánosy Ferencsel ● Pető Iván: A gazdaságirányítási mechanizmus megítélésének változásai

1987/2.

Gerő András: Az ezredévi emlékmű ● Sinkó Katalin: A millenniumi emlékmű, mint kultuszhely ● Halmai Gábor: Az országgyűlés szerepének módosulása az ügyrendek tükrében ● Révész Sándor: A KISZ XI. kongresszusának sajtója ● Bajomi Iván: Egy társadalmi vita anatómiája ● Mizsei Kálmán: Vázlat Lengyelország politikatörténetéhez 1943–1957 ● Réti Tamás: Román–szovjet integrációs formák 1944–1956 (A román tervgazdaság kialakulása) ● Csaba László: A szovjet gazdaság átépítése ● Körkérdés a posztmodernről ● Radnóti Sándor: Az embivalens műbírálat (Esterházy Péter: Bevezetés a szépirodalomba című könyvéről) ● Bozóki András–Sükösd Miklós: Agrárszocializmus és ideális anarchizmus (Schmitt Jenő Henrik és magyarországi hatása) ● Schmitt Jenő Henrik írásaiból ● Talált látványok (Ráth László fotóiból)

1987/2. szám melléklete: Fordulat és reform

Fordulat és reform 1987. ● Háttér tanulmányok: I. A magyar gazdaság helyzete a nyolcvanas években. II. Az infrastruktúra, a szolgáltatás és a reform. III. A gazdasági és a társadalmi reformok összefüggései. IV. Javaslat a nyilvánosság és a tömegkommunikáció reformjára ● Lengyel László: Adalékok a Fordulat és Reform történetéhez ● Bihari Mihály: Reform és demokrácia ● Vági Gábor: A tanácsi gazdálkodásról ● Juhász Pál: Gondolatok a gazdasági reform intézményi megalapozásáról ● Köves András: A KGST-együttműködés lehetőségei a szovjet reformok tükrében ● Lányi András: Hagyomány, szerep, azonosság (Kihez fordul a reform?) ● Szalai Júlia: Társadalmi válság és reformalternatívák

1987/3–4.

Tallár Ferenc: *Kultúra és modernizáció* • Kontler László: *A konzervativizmus útján (Politikaelmélet és politizálás Angliában a XVII. század második felében)* • Petőcz György: *Bizonytalanság és harmónia (James Harrington Oceanaja és a liberális kihívás)* • Faragó Béla: *Az alkotmányteremtés nehézségei* • Kerekes Zsuzsa: *Válaszúton az Országgyűlés* • Kukorelli István: *Változások az Országgyűlés összetételében az 1985-ös választások nyomán* • Halmai Gábor: *Az egyesületek és az állam* • Rév István: *A Nagy Hisztéria, avagy az önmagát beteljesítő jóslat* • Mizsei Kálmán: *Vázlat Lengyelország politikatörténetéhez 1957–1987* • Inotai András: *Irányzatok az európai KGST-országok ipari exportjának nemzetközi versenyképességében* • Pártos Gyula: *A magyar híradástechnika dilemmái* • Rácz Margit: *Az informatikai világpiac sajátosságai a nyolcvanas években* • Gyurgyák János–Litván György: *Válogatás Jászi Oszkár és Polányi Károly levelezéséből*

1988/1.

Bacsó Béla: *A művészet szemlélete és a művészettörténet (Az esztétikai tapasztalat rehabilitációja két kép példáján)* • Vajda Mihály: *A phüszisz fogalma, amely Heidegger „Lét és idő”-jéből még hiányzik* • Balassa Péter: *Az ördögregény két huszadik századi változata (A „Doktor Faustus” és „A Mester és Margarita” példáján)* • Kiss Ilona: *Szabadság és nyugalom (Etika és poétika „A Mester és Margarita”-ban)* • Borisz M. Gaszparov: *„A Mester és Margarita” motívumszerkezetéről* • Sáska Géza: *Felnőttoktatás a negyvenes és az ötvenes években* • Horváth Ágota: *Elkülönítve (Szegregációs jelenségek a szociális otthonokban)* • Szabó Miklós: *A legitimáció történeti alakváltozásai* • Bruszt László: *A centralizáció csapdája és a politikai rendszer reformalternatívái* • Juhász Pál: *Zsáktucában van-e a magyar mezőgazdaság?* • Laki Mihály: *A területi párt- és állami szervek szerepe a magyar ipar centralizálásában* • B. Molnár Béla: *Vállalati szakitópróba (Demokratizálás és önállósodási törekvések)* • Böszörményi Géza–Gyarmathy Livia: *Beszélgetés Faludy Györggyel* • Fejős Zoltán: *Harc a háború ellen és az új demokratikus Magyarországért (Szemelvények egy New York-i magyar hetilap cikkeiből)* • Válogatás a „Harc” 1944–45-ös cikkeiből

Melléklet: Jelentések a határon túli magyar kisebbségekről

Mészöly Miklós: *Egyetemes magyar felelősségtudat* • Tamás Gáspár Miklós: *Liberalizmus és nacionalizmus* • Bibó István levele Szalai Pálhoz • Molnár Gusztáv: *Limes* • Ara Kovács Attila–Dávid György–Joó Rudolf–Köszegi László–Nagy

József–Tóth Károly Antal–Vásárhelyi Judit: Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről • R. Süle Andrea: A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a pártdokumentációk tükrében • Az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal első jelentése a Magyarországra települő külföldi állampolgárok munkába állását segítő tanácsai tevékenységről és a további munkalehetőségekről • Az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal második jelentése a román állampolgárok magyarországi elhelyezkedési tapasztalatairól • Regényi Emil–Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon, 1988 • A Csehszlovák Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának munkaközössége: A magyar kisebbség Csehszlovákiában • Fényi Tibor: A csehszlovákiai magyar kisebbség történetének kronológiája 1944–1988 • Arday Lajos: A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete (1981) • Für Lajos: A magyar tudományművelés Jugoszláviában • Balla Gyula: Kárpátaljai magyarság 1918–1988

Melléklet: Demény Pál: „A Párt foglya voltam”

1988/2–3.

Némédi Dénes: A kritikai elmélet normatív bázisának problémája Habermasnál • Felkai Gábor: Ideális beszédhelyzet és egyetemes kommunikációs közösség (Jürgen Habermas és Karl-Otto Apel diszkurzív felelősségetikája) • Vajda Mihály: Felelőtlen vázlat Közép-Európáról: Nostalgia vagy remény? • Molnár Gusztáv: A feltámadt Leviatán • Tordai Zádor: Birtoklás vagy emberséges élet • Vásárhelyi Miklós: Az első megghiúsított reformkísérlet (Az 1953-as kormányprogram) • Magyar Bálint: 1956 és a magyar falu • Bibó István: Magyarország helyzete és a világhelyzet (Emlékirat) • Kis János: Az 1956–57-es restauráció • Molnár Gusztáv: Jordáky Lajos Naplója elé • Jordáky Lajos Naplója (1956. március 11–1957. március 8.) • E. Bártfai László: Ifj. Leopold Lajos írása elé • Ifj. Leopold Lajos: Színlelt kapitalizmus

Melléklet: Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986 (Válogatott tanulmányok)

A kontinentális Európa ideológiájának új vonásai a századfordulón • A liberalizmus elvi kérdései I. A klasszikus liberalizmus • A liberalizmus elvi kérdései II. A modern liberalizmus • A többség hatalma és a kisebbség joga (Érdek és politikai akarat viszonya a modern demokrácia-felfogásban) • A svéd modell válsága • Az utópikus gondolkodás • Programideológiák és állapotideológiák (Az ideológia szerepe és típusai a polgári korszakban) • Új vonások a századforduló magyar konzervatív politikai gondolkodásában • Középosztály és újkonzervativizmus • A magyar girondistáktól az ébredő magyarokig • Szabó Dezső a politikai

gondolkodó • Az aranytojást tojó tyúk történetéhez • Magyar nemzettudat-problémák a XX. század második felében • Reformtörekvések Magyarországon a XX. században • Hogyan látjuk ma 1956-ot • Válság és reformtörekvések

1988/4.

Majsai Tamás: Egy epizód az észak-erdélyi zsidóság második világháború alatti történetéből (Slachta Margit fellépése a Csikszeredáról kiutasított zsidók érdekében) • Kovács Éva: A hontalanság ötödik éve: 1922. Kassa • Závada Pál: Hazátlanok, sorakozó! (Forráselemzés 1947–48-ban áttelepült csehszlovákiai magyarok dokumentumairól) • Dávid Zoltán: A magyarországi szlovákok száma 1900–1960 • R. Süle Andrea: A közép- és kelet-európai német kisebbségek kitelepítése a második világháború után • Hetesi Erzsébet–Málovics Jánosné: Munkatáborok az azovi- és donyeci hátságon • Szántó András: Az 1951-es budapesti kitelepítés • Tar Sándor: A lehetőség • Csalog Zsolt: Tábornok voltam (Részletek egy dokumentum-portréból) • Halász Gábor: Radikális ideológia és kompromisszumos gyakorlat: oktatáspolitikai Magyarországon a hetvenes évek elején • Vásárhelyi Mária: A gazdasági reform a közgondolkodásban • Patkós Éva: Lev Szesztov írásai elé • Lev Szesztov: Teremtés a semmiből (A. P. Csehov) • Lev Szesztov: Egy nagy filozófus emlékére (Edmund Husserl)

BUDAPEST
BANK RT.

BUDAPEST

1853 SZABADSÁG TÉR 5-6.

DOXA

az egyetlen magyarországi idegen nyelvű filozófiai folyóirat

17.

ÜNNEPI SZÁMA

MUNKÁCSY GYULA PROFESSZOR

60. születésnapja alkalmából

Filozófiatörténeti írások angol, német és francia nyelven, Ancsel Éva, Bodnár M. István, Boros Gábor, Erdélyi Ágnes, Fehér M. István, Gecse Gusztáv, Kelen János, Klima Gyula, Ludassy Mária, Neumer Katalin, Nyíri Kristóf, Orthmayr Imre, Wolfgang Röd, Steiger Kornél, Szabó Zoltán és Tengelyi László tollából, 269 oldalon

Ára: 80 Ft.

Megrendelhető: MTA Filozófiai Intézete
(1398 Budapest, Pf. 594, tel.: 1115-443)

Megvásárolható: „Magiszter” Akadémiai Könyvesbolt
(1052 Budapest, Városház u. 1.) és ELTE BTK Filozófiai Tanszék Könyvtára
(1088 Budapest, Pollack M. tér 10., tel.: 1182-222)

Korábbi számaink is még kaphatók:

16. Ludassy Mária, Tordai Zádor és Tóth Tamás politika- ill. társadalomfilozófiai írásai francia nyelven; interjú P. Bourdieu-val és R. Aronnal. (Ára: 60 Ft)

15. angol nyelvű tanulmányok a technika filozófiája témaköréből; szerzők: Dieter Birnbacher, Gábor Éva, Hronszky Imre, Nyíri Kristóf, Günther Ropohl és mások.
(Ára: 80 Ft)

BOX

1951. 1. 1.

MUNKÁSI CÍMZA TÖRTÉNETE

1951. 1. 1.

A Munkási Címza története a 19. század végétől kezdődik, amikor a magyarországi munkások első szakszervezete, a Magyar Munkások Szakszervezete (MMSZ) megalakult. A szervezet célja volt a munkások jogainak védelme, a munkaadókkal szembeni követelések előmozdítása, valamint a munkások közötti szolidaritás erősítése. A MMSZ a 19. század utolsó felében működött, majd a 20. század elején a Magyar Munkások Szakszervezete (MMSZ) felvette a helyét.

A Munkási Címza története

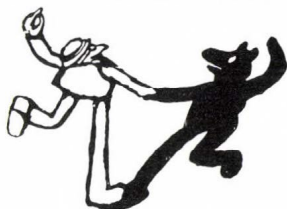
1951. 1. 1.

Munkási Címza története

1951. 1. 1.

Munkási Címza története

A Munkási Címza története a 19. század végétől kezdődik, amikor a magyarországi munkások első szakszervezete, a Magyar Munkások Szakszervezete (MMSZ) megalakult. A szervezet célja volt a munkások jogainak védelme, a munkaadókkal szembeni követelések előmozdítása, valamint a munkások közötti szolidaritás erősítése. A MMSZ a 19. század utolsó felében működött, majd a 20. század elején a Magyar Munkások Szakszervezete (MMSZ) felvette a helyét.

Felelős kiadó: Poszler György

Szerkesztőbizottság

Fejtő Ferenc	társelnökök
Bihari Mihály	
Palánkai Tibor	
Ancsel Éva	
Hankiss Elemér	felelős szerkesztő
Miklós Tamás	

Szerkesztők

Bajomi Iván	
Bruszt László	
Magyar Bálint	
Sasfi Csaba	
Tallár Ferenc	
Tengelyi László	

E szám illusztrációit válogatta: Sándor Tibor

Szerkesztőség: Budapest, V., Egyetem tér 1–3. 1053

**Előfizetés a tőlünk igényelt csekken vagy egyébként
az alábbi számlára való átutalással**

MNB 218–98055

OTP 6017 ELTE-Medvetánc

OTP V., Deák Ferenc u. 7–9.

Egy év (négy szám) előfizetési díja postaköltséggel: 248 Ft

**A folyóirat előállításának költségeihez hozzájárult
az MTA-Soros alapítvány.**

ISSN 0230–3361

